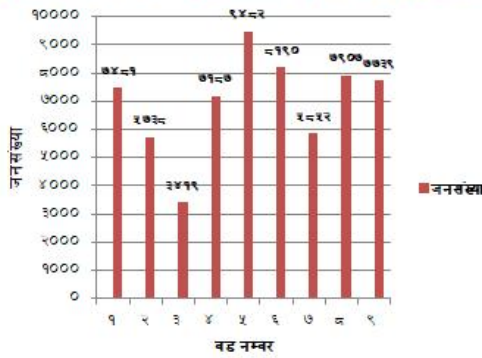

गरुडा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
गरुडा, रौतहट
मधेश प्रदेश, नेपाल

गरुडा नगरपालिकाको नगर प्रोफाइल प्रतिवेदन

पेश गर्ने संस्था
आर्यन कन्सल्टिङ एण्ड कन्सलटेन्ट प्रा.लि.,

नयाँ बानेश्वर, काठमाण्डौ

२०८२

विषय सूची

विषय सूची	२
प्रकाशकीय	११
अवस्थिति नक्शा	१२
दुई शब्द	१३
परिच्छेद १: परिचय	१४
१.१ पृष्ठभूमी	१४
१.२ उद्देश्य	१५
१.३ कानून तथा नीतिगत आधारहरु	१५
१.४ तयारीका चरणहरु	१६
१.४.१ वस्तुस्थिति विवरण ढाँचा, औजार तथा कार्यविधि तयारी	१६
१.४.२ वस्तुस्थिति विवरण तयारी कार्यशाला	१७
१.४.३ सहजकर्ता तथा स्वयंसेवी गणक छनौट अभिमुखीकरण र परिचालन	१८
१.४.४ तथ्याँक संकलन	१८
१.४.५ तथ्याँक प्रशोधन तथा विश्लेषण र श्रोतनक्शा तयारी	१८
१.४.६ वस्तुस्थिति विवरणको मस्यौदा तयारी	१९
१.४.७ वस्तुस्थिति विवरण सुझाव संकलन	१९
१.४.८ नगर वस्तुस्थिति विवरण अन्तिम प्रतिवेदन तयारी	२०
१.५ वस्तुस्थिति विवरणको सीमा	२०
परिच्छेद २ : नगरपालिकाको चिनारी	२१
२.१ भौगोलिक अवस्थिति	२१
भौगोलिक अवस्थिति	२१
सिमाना र क्षेत्रफल	२२
२.२ ऐतिहासिक चिनारी तथा नामाकरण	२२
२.३ राजनीतिक अवस्थिति	२५
२.४ धरातलीय अवस्था	२६
२.५ प्राकृतिक सम्पदा	२६
२.६ साँस्कृतिक उत्कृष्टता	२७
२.७ विकासका संभावनाहरु	२७
२.८ गार्हस्थ्य उत्पादन	२८

२.९ मानव विकास सूचकांक	२९
परिच्छेद ३: पारिवारिक विवरण तथा जनसंख्याको अवस्था	३१
३.१ बस्ती र घरपरिवार विवरण	३१
३.२ जनसंख्या वितरणको अवस्था	३१
३.३ उमेर तथा लिंगको आधारमा जनसंख्या विवरण	३३
३.४ मातृभाषाको आधारमा जनसंख्या विवरण	३६
३.५ धर्म अनुसार जनसंख्या विवरण	३६
३.६ जातिगत आधारमा जनसंख्या विवरण	३७
३.७ घरमूलीको विवरण	३८
३.८ पेशाका आधारमा जनसंख्या विवरण	३९
३.९ आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या विवरण	४१
३.१० अपांगताको आधारमा जनसंख्या विवरण	४२
३.११ बसाइ सराई सम्बन्धी विवरण	४४
३.१४ संस्थागत जनसंख्या विवरण	४५
३.१४ श्रोत नक्शा : गरुडा नगरपालिकाको वडा अनुसार घरधुरी तथा जनसंख्या विवरण अनुसार श्रोत नक्शा	४६
परिच्छेद ४ : आर्थिक अवस्था	४७
४.१ प्रमुख आर्थिक विवरण	४७
४.१.१ प्राविधिक, सीपयुक्त तथा विशेष दक्षता भएका मानव संसाधनको विवरण	४७
४.१.२ मुख्य पेशा सम्बन्धी विवरण	४८
४.१.३ औसत आम्दानी विवरण	४९
४.१.४ औसत खर्च तथा बचत विवरण	५०
४.१.५ विपन्नता स्तरीकरण विवरण	५१
४.१.६ खाद्यान्न सुरक्षाको अवस्था	५२
४.१.७ आवास संरचना विवरण	५३
४.१.८ गरिबीको दर (गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसंख्या)	५४
४.१.९ आयात र निर्यातको अवस्था	५५
४.१.१० औद्योगिक कच्चा पदार्थ उत्पादनको अवस्था (काठ, जडिवुटी, आदी)	५६
४.१.११ बेरोजगार सम्बन्धी विवरण	५७
४.१.१२ बैदेशिक रोजगारीमा गएकाहरुको विवरण	५९
४.१.१३ सुकुम्बासी सम्बन्धी विवरण	६०

४.१.१४ श्रोत नक्शा: आर्थिक अवस्थाको श्रोत नक्शा	६२
४.२ भू उपयोग तथा स्वामित्व	६३
४.२.१ वर्तमान भूउपयोग	६३
४.२.२ भूस्वामित्व	६५
४.२.३ जग्गाको किसिम	६६
४.२.४ खेतीयोग्य जमिन सम्बन्धी विवरण	६७
४.२.५ बाँझो जमिन सम्बन्धी विवरण	६८
४.२.६ श्रोत नक्शा: गरुडा नगरपालिकाको भूउपयोग नक्शा	६९
४.३ कृषि तथा पशु विकास	७०
४.३.१ सार्वजनिक पोखरी तथा माछापालन सम्बन्धी विवरण	७०
४.३.२ सिंचाई सुविधाको उपलब्धता विवरण	७१
४.३.३ सिंचाइको श्रोत सम्बन्धी विवरण	७२
४.३.४ कृषि उत्पादन सम्बन्धी विवरण	७३
४.३.५ पशुपन्छीजन्य उत्पादन सम्बन्धी विवरण	७३
४.३.६ खाद्यान्न बालीमा लाइने रोग तथा किरा	७४
४.३.७ फलफूल तथा तरकारीमा लाग्ने रोग तथा कीरा	७५
४.३.८ पशुपन्छमा लाग्ने रोग तथा किरा	७५
४.३.९ व्यवसायिक कृषि फर्म सम्बन्धी विवरण	७७
४.३.१० आधुनिक (व्यवसायिक) पशुपालन (फार्म) सम्बन्धी विवरण	७८
४.३.११ कृषि तथा पशु सेवासँग सम्बन्धित मानव संशाधन	७९
४.३.१२ कृषि तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित समूह तथा सामुदायिक संस्थाको विवरण	८०
४.३.१३ संकलन केन्द्र तथा चिस्यान केन्द्र	८२
४.३.१४ कृषि बजार तथा हाटबजार सम्बन्धी विवरण	८३
४.३.१५ श्रोत नक्शा	८५
४.४ पर्यटन विकास	८६
४.४.१ पर्यटकीय स्थलहरुको विवरण	८६
४.४.२ होटल, रिसोर्ट तथा रेष्टुरेन्ट सम्बन्धी विवरण	८८
४.४.३ उपलब्ध पर्यटकीय सेवा तथा सुविधा सम्बन्धी विवरण	८९
४.४.४ धार्मिक, ऐतिहासिक तथा पर्यटकीय स्थल सम्बन्धी विवरण	९०
४.४.५ श्रोत नक्शा	९२

४.५ उद्योग, व्यापार तथा बैंकिंग	९३
४.५.१ औद्योगिक विकास (लघु, घरेलु, साना, मझौला, ठूला उद्योग, सरकारी, पब्लिक र नीजि, सहकारी)	९४
४.५.२ उत्पादन तथा सेवामूलक उद्योग सम्बन्धी विवरण	९६
४.५.३ मिल तथा संकलन र प्रशोधन सम्बन्धी विवरण	९६
४.५.४ व्यापार र व्यवसाय सम्बन्धी विवरण (किराणा, थोक, मासु, तरकारी र फलफूल आदी)	९७
४.५.५ खनिज बजार तथा व्यापारिक केन्द्रको विवरण	९८
४.५.६ स्थानीय बजार तथा व्यापारिक केन्द्रको विवरण	९९
४.५.७ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी विवरण	१००
४.५.८ सहकारी सम्बन्धी विवरण	१०१
४.५.९ श्रोत नक्शा	१०३
४.५.९ श्रोत नक्शा	१०३
परिच्छेद ५ : सामाजिक अवस्था	१०४
५.१ शैक्षिक तथा मानव संसाधन विकास	१०४
५.१.१ पाँच वर्ष भन्दा माथि र १५ वर्षभन्दा माथिको साक्षरता विवरण	१०४
५.१.२ पाँच वर्ष र सो भन्दा माथिको शैक्षिक अवस्था	१०६
५.१.३ तहगत रूपमा शैक्षिक संस्था/विद्यालय (सामुदायिक, संस्थागत, मदरसा, गुम्बा) र विद्यार्थी विवरण	१०७
५.१.४ विद्यालयमा अध्ययन गरिरहेका छात्रछात्राको विवरण	१०९
५.१.५ क्याम्पस तथा प्राविधिक शिक्षालय र अध्ययनरत छात्रछात्राको विवरण	१०९
५.१.६ विद्यालय बाहिर रहेका तथा विद्यालय छाडेका बालबालिकाहरुको विवरण	११०
५.१.७ सिकाइ, उपलब्धि तथा उत्तिर्ण दर	११२
५.१.८ खुद भर्ना, निरन्तरता तथा टिकाउ दर	११३
५.१.९ बाल विकास केन्द्रको विवरण	११३
५.१.१० विद्यालय शान्ति क्षेत्र र विद्यालय सुधार योजना विवरण	११४
५.१.११ शिक्षक तथा शैक्षिक जनशक्ति विवरण	११५
५.१.१२ आधारभूत र माध्यमिक विद्यालयमा पहुँचको अवस्था (प्रमुख बस्तीहरुबाट विद्यालय पुग्न लाग्ने समय)	११६
५.१.१३ शैक्षिक संस्था उपलब्ध भौतिक पूर्वाधार तथा सुविधा	११७
५.१.१४ छात्रवृत्ति तथा अन्य लक्षित सुविधा उपलब्धताको अवस्था (छात्रवृत्ति, बालअनुदान, दिवा खाजा)	११८
५.१.१५ नमूना तथा इन्टरनेट सुविधा उपलब्ध विद्यालय विवरण	११९
५.१.१६ सुधारिएको मापदण्ड (भूकम्प प्रतिराधी) अनुसार निर्माण भएका तथा रेट्रोफिटिंगा गरिएका विद्यालय	१२०

५.१.१७ स्थानीय सरकारको शिक्षा क्षेत्रमा लगानी	१२१
५.१.१८ प्राविधिक तथा विशेष सीपयुक्त मानव संसाधन	१२२
५.१.१९ अपांगता तथा विशेष शिक्षा श्रोतकक्षा र विद्यार्थी विवरण	१२२
५.१.२० शैक्षिक गुणस्तर सम्वन्धी विवरण	१२३
५.१.२१ बालमैत्री शिक्षा सम्वन्धी विवरण	१२४
५.१.२२ विद्यालयको भौतिक अवस्था	१२६
५.१.२३ श्रोत नक्शा	१२८
५.२ स्वास्थ्य तथा पोषण	१२९
५.२.१ स्वास्थ्य संस्था (अस्पताल, प्राथमि स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, आयुर्वेद केन्द्र) को विवरण	१३०
५.२.२ स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्ध तथा कार्यरत चिकित्सक, स्वास्थ्यकर्मी र अन्य जनशक्ति विवरण	१३१
५.२.३ प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँचको अवस्था (प्रमुख बस्तीहरुबाट स्वास्थ्य संस्था पुग्न लाग्ने समय)	१३१
५.२.४ उपलब्ध स्वास्थ्य सेवा तथा सुविधाहरु	१३२
५.२.५ खोप सेवा तथा सुरक्षित मातृत्व सम्वन्धी विवरण	१३३
५.२.६ बाल स्वास्थ्य तथा कुपोषणको अवस्था	१३५
५.२.७ प्रमुख रोग र उपचार सम्वन्धी विवरण	१३६
५.२.८ सुरक्षित मातृत्व	१३७
५.२.९ श्रोत नक्शा	१३९
५.३ खानेपानी तथा सरसफाई	१४०
५.३.१ खानेपानी सुविधाको अवस्था	१४०
५.३.२ खानेपानीको श्रोत विवरण	१४२
५.३.३ शौचालय प्रयोगको अवस्था	१४२
५.३.४ सार्वजनिक शौचालय	१४३
५.३.५ फोहरमैला व्यवस्थापन	१४४
५.३.६ ढल निकास	१४५
५.३.७ श्रोत नक्शा	१४७
५.४ महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण	१४८
५.४ महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण	१४८
५.४.१ लिंग अनुसार बाल विवाह (अठार वर्ष मुनिका)	१४८
५.४.२ कामदारको रुपमा घर बाहिर रहेको बालबालिका	१४८
५.४.३ बालक्लब तथा संजालको विवरण	१४९

५.४.४ घरपरिवारविहिन बालबालिकाको अवस्था	१५०
५.४.५ अपांगता आधारमा जनसंख्या	१५१
५.४.६ जेष्ठ नागरिक तथा एकल महिला	१५२
५.४.७ अल्पसंख्यक सीमान्तकृत वर्गको विवरण	१५३
५.४.८ वार्षिक कार्यक्रमबाट लक्षित कार्यक्रमतर्फ भएको विनियोजन तथा खर्चको अवस्था	१५४
५.४.९ श्रोत नक्शा	१५६
५.५ युवा तथा खेलकुद	१५७
५.५.१ खेल मैदान, पार्क, पिकनिक स्थल तथा मनोरन्जन स्थल सम्बन्धी विवरण	१५७
५.५.२ व्यावसायिक खेलाडीको विवरण	१५८
५.५.३ युवा क्लब सम्बन्धी विवरण	१५९
५.५.४ युवा सिर्जनशीलता, उद्यमशिलता र परिचालन विवरण	१६०
५.५.५ श्रोत नक्शा	१६१
५.६ कला, भाषा तथा संस्कृति	१६२
५.६.१ धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थल	१६२
५.६.२ सार्वजनिक स्थल, पाटी पौवा र चौतारा	१६४
५.६.३ स्थानीय चाडपर्व जात्रा र मेला	१६५
५.६.४ धार्मिक स्थलको विवरण	१६६
५.६.५ स्थानीय चाडपर्व जात्रा र मेलाहरुको विवरण	१६७
५.६.६ श्रोत नक्शा	१६८
५.७ शान्ति तथा सुरक्षाको अवस्था	१६९
परिच्छेद ६ : वन तथा वातावरण स्थिति	१७०
६.१ वन क्षेत्रको अवस्था	१७०
६.१.१ वन क्षेत्र र प्रकार सम्बन्धी विवरण	१७१
६.१.२ वन व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण (सरकारद्वारा व्यवस्थित, सामुदायिक, कबुलियती, धार्मिक र नीजी वन)	१७१
६.१.३ वृक्षारोपणका लागि खाली स्थान सम्बन्धी विवरण	१७१
६.१.४ वनजन्य उत्पादन विवरण	१७२
६.१.५ जडिवुटीको उत्पादन, संकलन तथा निकासी सम्बन्धी विवरण	१७२
६.१.६ नगरपालिका क्षेत्रबाट निकासी हुने वन पैदावारको विवरण	१७३
६.१.७ श्रोत नक्शा	१७५

६.२ जलश्रोत तथा जलाधार क्षेत्र	१७६
६.२.१ प्रमुख जलाधार र उपजलाधारको अवस्था	१७६
६.२.२ पानीको मुहान सम्बन्धी विवरण	१७७
६.२.३ नदी तथा खोला सम्बन्धी विवरण	१७८
६.२.४ तालतलैया र पोखरी र सीमसार क्षेत्र सम्बन्धी विवरण	१७८
६.२.५ जलश्रोत र उपयोगको स्थिति विवरण	१७९
६.२.६ संरक्षित पानीमुहान, जमिन र भौतिक संरचना विवरण	१७९
६.२.७ श्रोत नक्शा	१८१
६.३ जैविक विविधता र वातावरणीय सेवा	१८२
६.३.१ बासस्थानका आधारमा महत्वपूर्णा जनावर तथा चराचुरुगीको विवरण	१८२
६.३.२ महत्वपूर्ण वनस्पति विवरण	१८३
६.३.३ राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष, मध्यवर्ती तथा संरक्षित क्षेत्र	१८३
६.३.४ श्रोत नक्शा	१८४
६.४ पार्क तथा उद्यान सम्बन्धी विवरण	१८५
६.५ विपद जोखिम व्यवस्थापन	१८५
६.५.१ जोखिमयुक्त (संवेदनशील स्थानमा बसोबास गरेका परिवार) विवरण	१८६
६.५.२ विपद/प्रकोपबाट भएको मावनीय र भौतिक क्षतिको विवरण	१८६
६.५.३ विपदको किसिम अनुसार जोखिमको समय	१८८
६.५.४ विपदबाट क्षतिग्रस्त सार्वजनिक संरचना तथा पूर्वाधार विवरण	१८९
६.५.५ विपद व्यवस्थापनको पूर्व तयारी	१९०
६.५.६ आपतकालिन यातायात साधन सम्बन्धी विवरण	१९१
६.५.७ खुला क्षेत्र सम्बन्धी विवरण	१९१
६.५.८ श्रोत नक्शा	१९३
श्रोत नक्शा: जोखिम युक्त क्षेत्र	१९४
परिच्छेद ७ : भौतिक विकासको अवस्था	१९५
७.१ यातायात पूर्वाधार	१९५
७.१.१ सडक संजालको विद्यमान अवस्था	१९५
७.१.२ निर्माणधिन नगरस्तरीय सडककरु	१९७
७.१.३ सवारी सुविधा र रुट	१९८
७.१.४ नगर क्षेत्रभित्र चल्ने सवारी साधन	१९८

७.१.५ भोलुंगे पुल तथा पुलपुलेसा	१९८
७.१.६ टाढाको बस्तीबाट सम्बन्धित नगरपालिकाको केन्द्र पुग्न लाग्ने अनुमानित समय	१९९
७.१.७ बसपार्क तथा बस विसौनी सम्बन्धित विवरण	२००
७.१.८ श्रोत नक्शा	२०१
७.२ विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जा	२०२
७.२.१ इन्धन उपयोग विवरण -खाना पकाउने इन्धनको आधारमा घरपरिवार)	२०३
७.२.२ बति बाल्ने इन्धनको प्रयोगको आधारमा घरपरिवार	२०३
७.२.३ जलविद्युत, सौर्य उर्जा, वायु उर्जाबाट विद्युत उत्पादन विवरण	२०४
७.२.४ विद्युत उपलब्ध घरपरिवार विवरण	२०४
७.२.५ बैकल्पिक उर्जा प्रायोग गर्ने परिवार	२०४
७.२.६ श्रोत नक्शा : उर्जाको प्रयोग	२०६
७.३ आवास तथा भवन	२०७
७.३.१ विद्यमान सतह ढलको अवस्था	२०७
७.३.२ छानोको प्रकारका आधारमा घरधुरी	२०७
७.३.३ नगरपालिका अन्तर्गतका सरकारी भवन सम्बन्धी विवरण	२०८
७.३.४ नगरपालिका कार्यालय देखि प्रत्येक वडा केन्द्रसम्मको दूरी	२०९
७.३.५ पशुवधशालाको विवरण	२०९
७.३.६ शव दाहस्थल सम्बन्धी विवरण	२१०
७.४.८ श्रोत नक्शा	२११
परिच्छेद ८ : संस्थागत तथा सुशासनको स्थिति	२१२
८.१ संगठनात्मक तथा मानव संशाधनको अवस्था	२१२
८.१.२ नगरपालिकाको संगठनात्मक ढाँचा	२१२
८.१.२ नगरपालिकाको विषयगत शाखा तथा मानव संशाधन	२१३
८.१.३ नगरपालिका स्थित संघीय तथा प्रदेश कार्यालय तथा निकायहरु	२१९
८.१.४ नगरपालिकाको विगत ५ आर्थिक वर्षको आयव्यय विवरण	२१९
८.१.५ नगरपालिकाको अचल सम्पती विवरण	२२३
८.२ सेवा सुविधा संचालन र व्यवस्थापन	२२३
८.२.१ उपलब्ध सेवा सुविधाको प्रकार	२२४
८.२.२ सेवा प्रवाह प्रक्रिया र पृष्ठपोषण	२२५
८.३ संस्थागत सम्बन्ध र नागरिक संगठन	२२६

द.३.१ नगरपालिकाभित्रका नागरिक सचेतना केन्द्र, नागरिक मंच र टोल विकास संस्था सम्बन्धी विवरण	२२७
द.३.२ परम्परागत समूह तथा समुदायमा आधारित संस्था विवरण	२२७
द.३.३ विषयगत समूह तथा संस्था (कृषि, पशुपालन, उद्यम विकास, बचत) सम्बन्धी विवरण	२२८
द.३.४ सामुदायिक मेलमिलाप समिति सम्बन्धी विवरण	२२८
द.३.५ गैसस तथा अगैससको विवरण र वार्षिक बजेट	२२९
द.३.६ श्रोत नक्शा	२३२
द.४ ऐन नीति नियम र कार्यप्रणाली	२३३
द.४.१ नगरपालिका स्वीकृत ऐन, नीति, नियम, निर्देशिका तथा मापदण्डहरु	२३४
द.४.२ विगत ३ वर्षको प्रमुख आयोजना तथा कार्यक्रम तथा कार्यसम्पादनको अवस्था	२३५
द.४.३ नगरपालिकाले संचालन गरेका प्रमुख कार्यक्रम तथा आयोजनाहरु	२३६
द.४.४ नगर कार्यपालिका कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारी	२३७
द.४.५ नगरपालिका भित्र रहेका विशेष संरक्षित क्षेत्र	२४२
द.४.६ श्रोत नक्शा	२४४

प्रकाशकीय

गरुडा नगरपालिका मधेश प्रदेशको रौतहट जिल्लाको मध्य भागमा अवस्थित एक प्रगतिशील नगरपालिका हो । वि.स. २०७१ मंसिर १६ (२०१४ डिसेम्बर) मा नेपालको मन्त्रिपरिषद्को निर्णय अनुसार, गरुडा बैरिया, महमदपुर, जयनगर, गेदहिगुठ्टी, मलाही, पोठियाही तथा बसबिट्टी जिगडिया गरी ७ पूर्व गा.वि.स. र पछि, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको नयाँ प्रशासनिक पुनःसंरचनाको क्रममा पिपरिया दोस्तिया र रघुनाथपुर गाविसहरू थपिए, जसले गर्दा कुल ९ वडामा विभाजित गरुडा नगरपालिका बनेर विस्तार भयो ।

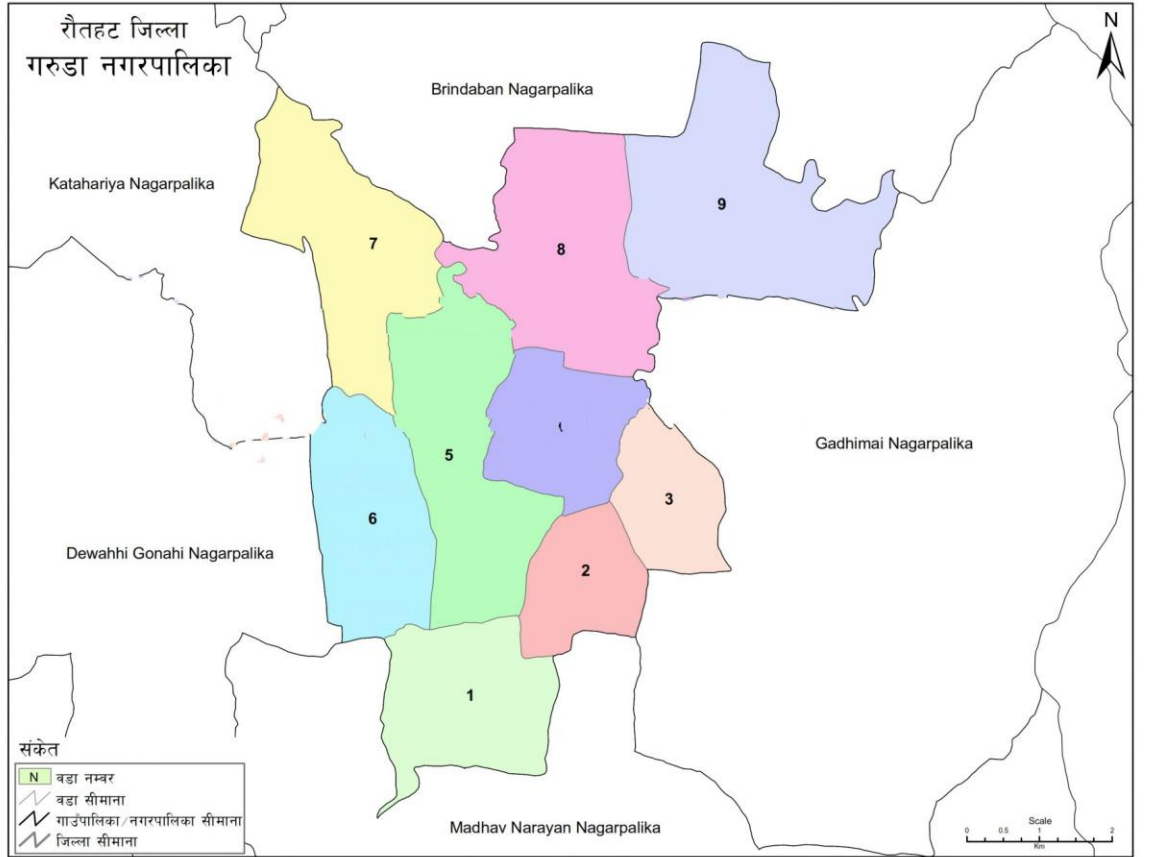

राज्यको पुनरसंरचना अनुसार स्थानिय सरकारलाई स्थानिय तहको सर्वाङ्गण विकासकोलागि नेतृत्वदायी भूमिकामा स्थापित गरेको छ । यस परिप्रेक्षमा यस नगरपालिकाको सर्वाङ्गण विकासको लागि यस नगरपालिकाको सबै क्षेत्रको सूचना तथा तथ्यांकहरूको आवश्यकता पर्दछ । यही आवश्यकतालाई महसुस गरी यस नगरपालिकाको विविध क्षेत्रहरूको सूचना तथा तथ्यांकलाई एकिकृत रुपमा संकलन, प्रशोधन तथा प्रकाशन जस्ता कार्यलाई व्यवस्थित रुपमा परिचालन गर्ने उद्देश्यले यस पुस्तिका तयार गरिएको छ । कुनै स्थान विशेषको एकिकृत र समग्र सूचना प्रणालीको विकास गर्न सामाजिक-आर्थिक तथ्यांक, जनसंख्या सम्बन्धी तथ्यांक, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, वन, पशु, सडक, खानेपानी, संचार, विद्युत, सिंचाई आदिको स्थिति दर्शाउने विवरणको आवश्यकता पर्छ । तबमात्र ठाँउ विशेषको वास्तविक बस्तुस्थितिको बारेमा तथ्य परक जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । जबसम्म सूचना तथा तथ्यांकहरूलाई व्यवस्थित ढंगले संकलन तथा प्रशोधन गरी प्रत्येक क्षेत्रसंग सम्बन्धित कार्यालय, गैरसरकारी संघ/संस्थाहरूको तथ्यगत स्थिति भल्काउन सकिदैन तबसम्म व्यवस्थित सूचना प्रणाली हुन सक्दैन । व्यवस्थित सूचना प्रणालीले उक्त स्थानको विश्लेषण, महत्व, सम्भाव्यता अध्ययन गर्न सहयोग गर्दछ ।

नेपाल सरकार संघिय मामिला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालयले माग गरे अनुसारको विवरणहरू समावेस गरी तयार पारिएको यस बस्तुगत विवरणले नगरपालिकाको वास्तविक अवस्थालाई चित्राङ्कन गर्दछ । यस नगरपालिकाको तथ्यांकहरूको उपलब्धताले आगामी वर्षहरूमा नगर स्तरिय योजना तथा कार्यक्रमहरू, निति तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्दा थप प्रभाकारी हुने कुरा विश्वास लिइएको छ । यस नगर प्रोफाइल सम्पादन गर्ने आर्यन कन्सल्टन्स एण्ड कन्सलटेन्ट प्रा.लि.,काठमाण्डौलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । विशेषगरी घरधुरी सर्वेक्षणमा खटिने सर्वेक्षकहरू, लगायत सम्पूर्ण आर्यन कन्सल्टन्स एण्ड कन्सलटेन्ट प्रा.लि.,काठमाण्डौका टिम प्रति अभाभर व्यक्त गर्दछु ।

मोहम्मद मुस्ताक आलम
प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत
गरुडा नगरकार्यपालिकाको कार्यालय, गरुडा

अवस्थिति नक्शा

स्रोत: स्वतन्त्र नक्शा (स्केल १:२५०००/१:२००००), मापी विभाग र जनगणना २०६८, केन्द्रिय तथ्यांक विभाग

दुई शब्द

गरुडा नगरपालिकाको विकास यात्रामा एउटा महत्वपूर्ण दस्तावेजको रूपमा नगर प्रोफाइल २०८२ तपाईंहरू सबैसमक्ष प्रस्तुत गर्न पाउँदा म अत्यन्तै खुसी छु । यो प्रोफाइलले नगरको सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक, सांस्कृतिक तथा पूर्वाधारजन्य अवस्थाको समग्र चित्रण प्रस्तुत गर्दछ । प्रगतिशील र दिगो विकासका लागि आवश्यक पर्ने सबैभन्दा महत्वपूर्ण आधार भनेको वस्तुनिष्ठ तथ्यांक र यथार्थपरक जानकारी हो। नगरभित्रको जनसंख्या, सेवा सुविधाको पहुँच, शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, पूर्वाधार, कृषि, उद्योग, वातावरण, जोखिम व्यवस्थापन लगायतका क्षेत्रहरूमा आधारित यो प्रोफाइल नगरको वर्तमान अवस्थालाई सुचारु ढंगले बुझ्न मद्दत पुऱ्याउनेछ ।

नगर योजना निर्माण, नीति निर्माण, बजेट विनियोजन, सेवा प्रवाह तथा दिगो विकास रणनीति तय गर्नका लागि नगर प्रोफाइल एउटा अमूल्य स्रोत बन्नेछ भन्ने हाम्रो विश्वास छ ।

यो प्रोफाइल तयार पार्ने क्रममा वडास्तरदेखि नगर सम्मका सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूसँग सहकार्य गरिएको छ । घरधुरी सर्वेक्षण, साक्षात्कार, समूह छलफल, प्रत्यक्ष अवलोकन तथा GIS प्रविधिको प्रयोगमार्फत तथ्यांक संकलन गरी विश्लेषण गरिएको छ । यस प्रक्रियामा नगरपालिका कार्यालयका प्राविधिक टोली, वडा कार्यालय, जनप्रतिनिधिहरू, कर्मचारी, स्थानीय संघसंस्था तथा नागरिक समाजको सक्रिय सहभागिता रहेकोमा म सबैप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

हामीले नगरको समृद्धि, सामाजिक समावेशिता र जनउत्तरदायी शासन प्रणालीलाई बलियो बनाउने लक्ष्य राखेका छौं । नगर प्रोफाइल हामी सबैको साझा दस्तावेज हो, जसलाई पढी, समीक्षा गरी, आवश्यक सुधारसहित प्रयोगमा ल्याउनु तपाईं हाम्रो जिम्मेवारी हो ।

यस नगर प्रोफाइल तयारी गर्ने क्रममा घरधुरी सर्वेक्षणको क्रममा खटिएका सम्पूर्ण सर्वेक्षकहरू लगायत सम्पूर्ण आर्यन कन्सल्टन्ट एण्ड कन्सलटेन्ट प्रा.लि., काठमाण्डौका टिम प्रति अभाभर व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा, यस नगर प्रोफाइलको सफल कार्यान्वयनमार्फत गरुडा नगरलाई शिक्षा, स्वास्थ्य, पूर्वाधार, वातावरण तथा आर्थिक विकासमा अग्रस्थानमा पुऱ्याउन हामी दृढप्रतिज्ञ छौं ।

धन्यवाद ।

.....
कन्थमणी प्रसाद कलवार
नगर प्रमुख, गरुडा नगरपालिका

परिच्छेद १: परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुने र राज्यशक्तिको प्रयोग तीनै तहले संविधान र कानून बमोजिम गर्ने व्यवस्था गरेको छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अन्तरसम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने व्यवस्था गरेको छ। संविधानको अनुसूची ८ को स्थानीय तहको अधिकारको सूचीको क्रमसंख्या ६ मा स्थानीय तहका तथा अभिलेख संकलन सम्बन्धी अधिकार तथा क्रमसंख्या १७ मा बेरोजगारको तहका संकलन सम्बन्धी अधिकारलाई सूचीकृत गरेको छ। नेपाल सरकारबाट स्वीकृत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारहरूको कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदनले स्थानीय तहका सम्बन्धी नीति, कानून मापदण्ड तर्जुमा बेरोजगारको तहका सहित स्थानीय तहको आधारभूत तहका, संभाव्य प्राकृतिक, भौतिक र सांस्कृतिक श्रोत साधनको तहकाकीय अभिलेख, सूचना तथा प्रविधियुक्त तहका व्यवस्थापनलाई स्थानीय तहको कार्य क्षेत्र भनी उल्लेख गरेको छ। उपरोक्त संवैधानिक व्यवस्था। अधिकारको व्याख्या अनुसार स्थानीय तहको विस्तृत र खण्डीकृत तहका सहितको वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्न आधारभूत प्रक्रिया, विधि र फारमहरू सहितको नगर वस्तुस्थिति विवरण तयारी कार्यविधि, २०७५ जारी गरिएकोमा हाल पहिलो संशोधन कार्यविधि, २०७८ आएको छ। यस कार्यविधिको प्रमुख उद्देश्य विकास प्रक्रिया तथा सेवा प्रवाहका लागि नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरू तयार गर्न अत्यावश्यक आधारभूत तहका, सूचना वा विवरण संकलन, विश्लेषण तथा व्यवस्थापनका न्यूनतम विषयहरूमा एकरूपता र स्तरीयता कायम गरी तहका संकलनका पद्धति प्रक्रिया, औजार तथा प्रक्रियाहरू निर्धारण गरी स्तरीय ढाँचामा नगर वस्तुस्थिति विवरण तयारी गर्नु रहेको छ। स्थानीय तहको तहका व्यवस्थापनमा एकरूपता र स्तरीयता कायम हुने गरी नगर वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्नु पर्ने हुन्छ।

कुनै स्थान विशेषको एकिकृत र समग्र सूचना प्रणालीको विकास गर्न सामाजिक-आर्थिक १क्यअप्य(भअयलफअ० तहका, जनसंख्या सम्बन्धी तहका, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, वन, पशु, सडक, खानेपानी, संचार, विद्युत, सिंचाई आदिको स्थिति दर्शाउने विवरणको आवश्यकता पर्छ। तबमात्र ठाँउ विशेषको वास्तविक वस्तुस्थितिको बारेमा तथ्य परक जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ। जबसम्म सूचना तथा तहकाहरूलाई व्यवस्थित ढंगले संकलन तथा प्रशोधन गरी प्रत्येक क्षेत्रसंग सम्बन्धित कार्यालय, गैरसरकारी संघ/संस्थाहरूको तथ्यगत स्थिति झल्काउन सकिदैन तबसम्म व्यवस्थित सूचना प्रणाली हुन सक्दैन। व्यवस्थित सूचना प्रणालीले उक्त स्थानको विश्लेषण, महत्व, सम्भाव्यता अध्ययन गर्न सहयोग गर्दछ।

नगरपालिकाको वस्तुगत विवरण (Municipality Profile) ले वास्तविक स्थितिको यथार्थ चित्रण मात्र नगरी भविष्यको लागि बनाईने योजना, कार्यक्रमको निर्माण लगायत कार्यान्वयन, मूल्यांकन आदिको पनि लेखाजोखा गर्न सकिन्छ। गाँउ र नगर स्तरको सूचना तथा तहकाको जिल्ला स्तर र राष्ट्रिय विकासको लागि तय गरिने योजना निर्माणको प्रकृया, कार्यान्वयन आदि जस्ता पक्षमा तालमेल मिलाउन सजिलो हुन्छ। नगरपालिकाको चौतर्फी विकास

गरी राष्ट्रको निर्माणमा सहयोग पु-याउने गहन जिम्मेवारी नगरपालिकाको कार्यालयको हुन्छ । यस सन्दर्भमा नगरपालिकाको वस्तुस्थिति कस्तो छ ? कहाँ कुन कुराको समस्या र आवश्यकता छ ? विकासका अवसर र सम्भावनाहरु के के छन् ? उपलब्ध हुने श्रोतहरुको स्थिति कस्तो छ ? यस्ता प्रश्नहरुको उत्तर नगरपालिकाको एचयार्थिभ को विस्तृत अध्ययन एवं विश्लेषणबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ । स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ मा व्यवस्था भए बमोजिम प्रत्येक नगरपालिकाले नगर विकासका निमित्त नगरको वस्तुगत तथ्यांक संकलन गरी नगरको वस्तुस्थिति देखिने गरी श्रोत नक्शा तयार गर्नु पर्ने हुन्छ । वर्तमान अवस्थामा नगरपालिकाको Profile लाई नगरपालिकाको न्यूनतम शर्तको रुपमा पनि लिने गरिन्छ र त्यही अनुरूप यो नगरपालिका Profile तयार गर्ने प्रयास गरिएको छ । यो एचयार्थिभ ले विभिन्न संघ संस्था, निकाय र व्यक्ति विशेषकालागि अध्ययन र परामर्शको लागि सन्दर्भ सामाग्रीको रुपमा मद्दत मिल्ने छ भन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.२ उद्देश्य

गरुडा नगरपालिकाको जनसंख्या वितरण, रहनसहन, भौतिक पुर्वाधार र विकासको पुर्वाधार पहिचान गर्नु यो वस्तुगत विवरण प्रकाशन गर्नुको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । साथै वस्तुस्थितिका जानकारी संगै योजना तर्जुमा, कार्यक्रमको निर्माण तथा मूल्यांकनमा सजिलो पार्न तयारी गर्न लागिएको Profile को मुख्य उद्देश्यहरु निम्न अनुसार रहेका छन् ।

- ✚ नगरपालिकाको प्रारम्भिक चिनारी गराउने,
- ✚ नगरपालिका भित्रको श्रोत साधनहरुको समष्टिगत विवरण प्रस्तुत गर्ने,
- ✚ नगरपालिकाको सामाजिक-आर्थिक तथा भौतिक तथ्य जानकारी गर्ने,
- ✚ योजना तथा नीति निर्माण गर्नकोलागि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सहयोग पु-याउने,
- ✚ अनुसन्धान र अध्ययन गर्ने संघ संस्था, निकाय तथा व्यक्ति विशेषलाई सन्दर्भ सामाग्रीको रुपमा प्रस्तुत गर्ने,
- ✚ नगरपालिकाको महत्वपूर्ण क्षेत्र, समभाव्यता र समस्याहरुको अवगत गराउने ।

१.३ कानून तथा नीतिगत आधारहरु

स्थानीय तहको सरकारको प्रोफाइल तयार गर्न कानुनी संरचना तथा आधार अत्यन्तै महत्वपूर्ण हुन्छ । नेपालको संविधान, २०७२ ले संघीय संरचनाअन्तर्गत स्थानीय सरकारलाई स्वायत्त अधिकार दिएको छ । संविधानको अनुसूची ८ र ९ मा स्थानीय तहका विषयगत कार्यक्षेत्रहरु स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएका छन् । साथै, धारा २३० देखि २३२ सम्ममा स्थानीय तहसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ, जसले स्थानीय तहलाई आफ्नै क्षेत्रको सूचनाको संकलन र व्यवस्थापनको अधिकार दिएको छ ।

यसैगरी, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ३ दफा ११ को उपदफा २ को च(२) र (३) ड को (२), (४), (५) र (५) मा स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापन, दफा ११ को उपदफा २ थ (१०, (२), (३), (४) र (५)मा वेरोजगारको तथ्यांक संकलन तथा दफा १२ को वडा समितिको काम कर्तव्य अधिकार अन्तर्गत उपदफा २ को ख मा तथ्यांक अद्यावधिक तथा संरक्षण अन्तर्गत खण्डीकृत तथ्यांक र सूचना सहितको वडाको पार्श्वचित्र तयार तथा

अद्यावधिक गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । स्थानीय सरकार संचालन ऐनले स्थानीय तहको कार्य, कर्तव्य र अधिकारहरूलाई थप स्पष्ट बनाएको छ । विशेषतः, ऐनको धारा ११(२)(घ) ले जनसांख्यिकीय, भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक जानकारीहरूको व्यवस्थापन तथा अभिलेख राख्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । यस्तै, धारा ५३ मा स्थानीय तहले योजना निर्माण र अनुगमनका लागि आवश्यक डेटा संकलन तथा प्रोफाइल तयार गर्न सक्ने उल्लेख गरिएको छ, जुन प्रोफाइल स्थानीय स्तरको विकास योजनाको आधार बन्न जान्छ ।

राष्ट्रिय योजना आयोगले स्थानीय तहहरूलाई मार्गदर्शन गर्न प्रोफाइल निर्माणसम्बन्धी कार्यविधि (गाइडलाइन) तयार पारेको छ । यस कार्यविधिमा स्थानीय तहले आफ्नो प्रोफाइल तयार गर्दा कुन-कुन विवरण समेट्ने, ती विवरणहरू कसरी संकलन गर्ने भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

स्थानीय तहको योजना तथा बजेट दिग्दर्शन, २०७४ को दफा ८.२ मा गाउँपालिका वा नगरपालिकाको वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्नु पूर्व स्थानीय तहको भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक लगायतका क्षेत्रको यथार्थ स्थिति देखिने गरी वस्तुविवरण तयार वा अद्यावधिक गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । केन्द्रीय तथ्यांक विभागले पनि जनगणना, आर्थिक र सामाजिक सूचकांकहरूजस्ता आवश्यक तथ्यांक उपलब्ध गराउँछ, जसको आधारमा स्थानीय तहहरूले आफ्नो क्षेत्रको यथार्थ अवस्था चित्रण गर्न सक्छन् । त्यस्तै, सूचना प्रविधि तथा डिजिटल प्रणालीसम्बन्धी नीतिहरू, विशेषतः डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्कले डेटा संकलन, प्रशोधन, प्रदर्शन र अभिलेखीकरणका लागि डिजिटल प्रविधिको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन दिएको छ । यसले प्रोफाइल निर्माणलाई अभूत सशक्त, व्यवस्थित र पहुँचयोग्य बनाएको छ । गरुडा नगरपालिकाको नगर प्रोफाइल नेपाल सरकारको गाउँ/नगर वस्तुस्थिति विवरण तयारी (पहिलो संशोधन) कार्यविधि, २०७८ को आधारमा तयार गरिएको हो ।

१.४ तयारीका चरणहरू

गरुडा नगरपालिकाले नगर प्रोफाइल बनाउने क्रममा गाउँ/नगर वस्तुस्थिति विवरण तयारी (पहिलो संशोधन) कार्यविधि, २०७८ को आधार लिई नगर प्रोफाइल तयारी गरेको थियो । वस्तुस्थिति विवरणमा नगरपालिका क्षेत्रमा रहेको घरधुरी, जनसंख्या, भौगोलिक अवस्था, सामाजिक विशेषता, प्राकृतिक सम्पदा, आर्थिक अवस्था, विकासको स्थिति आदी सपष्ट हुने आधाभूत तथ्यांक, सूचकहरू समेटिएको थियो ।

१.४.१ वस्तुस्थिति विवरण ढाँचा, औजार तथा कार्यविधि तयारी

गरुडा नगरपालिकाक्षेत्र भित्रको भौगोलिक अवस्था, जनसंख्या, सामाजिक, आर्थिक, प्राकृतिक, भौतिक, वातावरणीय र संस्थागत वस्तुस्थिति झल्कने र भौगोलिक (वडा) तथा सामाजिक (लैंगिक र जातीगत) रूपमा खण्डीकृत विवरण खुल्ने गरी नेपाल सरकारबाट जारी गरिएको गाउँ/नगर वस्तुस्थिति विवरण तयारी (पहिलो संशोधन) कार्यविधि, २०७८ को अनुसूची ३ बमोजिमको वस्तुस्थिति विवरणको ढाँचालाई आधार बनाइएको थियो । सोही अनुसारको प्रश्नवलीहरू तयार गरी छपाई तथ्यांक संकलनको औजारको रूपमा प्रयोग गरिएको थियो ।

गरुडा नगरपालिकाको नगर प्रोफाइल तयार गर्ने प्रक्रिया नेपालको स्थानीय सरकारहरूको योजनामा एक महत्वपूर्ण अंग हो । यसले नगरपालिकाको सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक, र विकासगत अवस्थाबारे विस्तृत जानकारी दिन्छ ।

नगर प्रोफाइल तयार गर्दा विभिन्न विधिहरू अपनाइन्छन्, जसले नगरको वास्तविक अवस्था बुझ्न र भविष्यको योजना निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।

सर्वेभन्दा पहिला सर्वेक्षण विधि (Survey Method) प्रयोग गरिएको थियो । यसअन्तर्गत घरधुरी सर्वेक्षण (Household Survey) गरिएको थियो जसमा जनसंख्या, शिक्षा, स्वास्थ्य, पेशा, आयस्तर आदि सम्बन्धी तथ्यांक संकलन गरिएको थियो । यसका लागि तालिका र प्रश्नावली तयार पारेर डेटा संकलन गरिएको थियो, जसले तथ्यमा आधारित योजना बनाउन मद्दत गर्छ ।

त्यसपछि साक्षात्कार विधि (Interview Method) प्रयोग गरिएको थियो । यसमा स्थानीय जनप्रतिनिधि, कर्मचारी, बुद्धिजीवी, शिक्षक, समाजसेवीजस्ता व्यक्तिहरूसँग प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता लिइएको थियो । यसबाट नगरको समस्याहरू, आवश्यकता र सम्भावनाहरूबारे गहिरो जानकारी प्राप्त गरिन्छ ।

तेस्रो विधि केंद्रित समूह छलफल (Focus Group Discussion – FGD) प्रयोग गरिएको थियो । यसमा महिला समूह, युवा समूह, किसान समूहजस्ता विभिन्न समुदायसँग छलफल गरिएको थियो । यसबाट स्थानीय दृष्टिकोण, प्राथमिकता र सुझावहरू संकलन गरिएको थियो, जसले योजना निर्माणमा समुदायको आवाज समेट्न सहयोग गर्छ ।

प्रत्यक्ष अवलोकन (Field Observation) विधि पनि प्रयोग गरिएको थियो । यसमा नगर क्षेत्रको भौगोलिक, भौतिक र पूर्वाधार अवस्थाको निरीक्षण गरिएको थियो । सडक, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, खानेपानी, सरसफाइ आदिको अवस्थाबारे प्रत्यक्ष मूल्याङ्कन गरिएको थियो ।

दोस्रो स्रोत डेटा विश्लेषण (Secondary Data Review) विधिमाफत केन्द्र सरकार, प्रदेश सरकार, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग (CBS), विभिन्न मन्त्रालय तथा संस्थाहरूका रिपोर्टहरू अध्ययन गरिएको थियो । योजना, नीति, तथ्यांक तथा विगतका अध्ययनहरू विश्लेषण गरी नगरको पृष्ठभूमि अध्ययन गरिएको थियो ।

त्यस्तै, GIS र नक्सांकन प्रविधि (Mapping & GIS Tools) को प्रयोग गरेर भू-सूचना प्रणाली माफत नक्सा तयार गरिएको थियो यसले भू-प्रयोग, जनघनत्व, सेवा प्रवाहका स्थानहरू दृश्यरूपमा प्रस्तुत गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

अन्तमा, समुदाय सहभागिता (Participatory Methods) विधि प्रयोग गरिएको थियो जसमा स्थानीय जनताको सुझाव र सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गरिएको थियो । जसले स्थानीय आवश्यकता पहिचान गर्न सहयोग गर्छ ।

यी सबै विधिहरूको समन्वयबाट तयार गरिएको नगर प्रोफाइलले नीतिनिर्माण, सेवा प्रवाह, तथा विकास योजनाहरूलाई प्रभावकारी रूपमा अधि बढाउन मार्गदर्शन गर्छ ।

१.४.२ वस्तुस्थिति विवरण तयारी कार्यशाला

गरुडा नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयारीको लागि नगरपालिकाको कार्यपालिकाको पदाधिकारी, कर्मचारी र सरोकारवालाहरूबीच वस्तुस्थिति विवरणको स्तरीय ढाँचा, तथ्याँकको श्रोत तथा संकलन एवं विश्लेषण तयारी विधिबारे साझा धारण, बुझाई र अपनत्व कायम गर्न एक तयारी कार्यशालाको आयोजना गरिएको थियो । सोही कार्यशालामा वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्ने कार्यको जिम्मेवारी र कार्ययोजना बनाइएको थियो । वस्तुस्थिति विवरण तयारी कार्यशाला तथा अभिमुखीकरण गोष्ठी सञ्चालन प्रक्रिया गाउँ/नगर वस्तुस्थिति विवरण तयारी (पहिलो संशोधन)

कार्यविधि, २०७८ को अनुसूची ५ बमोजिम गरिएको थियो । सो कार्यशालामा वस्तुस्थिति विवरण तयारीको उद्देश्य, अवधारणा, कानूनी तथा नीतिगत आधार, तयारी विधि तथा प्रक्रिया, तथ्यांक संकलन फारम र सूचना पूर्वविधि, सरोकारवालाहरूका पहिचान तथा भूमिका र कार्ययोजना सम्बन्धमा प्रस्तुति गरिएको थियो र साभा बुझाई कायम गरिएको थियो ।

१.४.३ सहजकर्ता तथा स्वयंसेवी गणक छनौट अभिमुखीकरण र परिचालन

नगरपालिकाको Profile बनाउदा आवश्यक पर्ने तथ्यांकहरू संकलनको लागि हरेक वडामा एक जना तथा अन्य तथ्यांकहरू संकलनको लागि एक जना गरी जम्मा १० जना १२ कक्षा उत्तिर्ण गरेका तथा मोबाइल चलाउन जान्ने स्थानिय सर्वेक्षकहरू नगरपालिकाको समन्वयमा छनौट गरिएको थियो । सर्वेक्षक तथा गनकहरूलाई एक दिनको अभिमुखीकरण गराईएको थियो जसमा आचार संहिता तथा फारमहरूको बारेमा विस्तृत विवरण बुझाई साभा अवधारणा कायम गरिएको थियो र फारम भर्ने प्रयोगगात्मक कक्षा पनि संचालन गरिएको थियो । नगर प्रोफाइल बनाउन तथा तथ्यांकलाई विश्लेषण गर्न विभिन्न विषयगत सहजकर्ताहरू पनि राखिएको थियो ।

१.४.४ तथ्यांक संकलन

नगरपालिकाको Profile बनाउदा आवश्यक पर्ने तथ्यांकहरू निम्न विधिहरू प्रयोग गरी संकलन गरिएको थियो । तथ्याङ्क संकलनको लागि हरेक वडामा स्थानिय सर्वेक्षक राखी सम्पूर्ण घरधुरीमा पुगेर जानकारी लिने, नागरिकहरूसंग भेटघाट गर्ने, छलफल गर्ने तथा सरोकारवालाहरूसंग छलफल गरी तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो साथै नगरपालिका र सम्बन्धित कार्यालय तथा व्यक्तिहरूसंग पनि प्रत्यक्ष भेटघाट तथा छलफल गरी सूचना संकलन गर्ने काम गरियो ।

Primary तथा Secondary Data दुवैलाई आधार मानी समावेश गरिएको छ ।

- विभिन्न विशेष व्यक्तिहरूसंगको अन्तरकृया तथा छलफलबाट सूचनाहरू संकलन गरिएको छ ।
- स्थलगत अवलोकनबाट पनि तथ्यांकहरू संकलन गरिएको छ ।
- विषयगत कार्यालय तथा गैर सरकारी संस्थाहरूबाट प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा उपलब्ध तथ्यांक तथा सूचनालाई आधार मानी समावेश गरिएको छ ।
- राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को प्रतिवेदनबाट विभिन्न तथ्यांक तथा सूचनाहरू सम्भार गरिएको छ ।
- Internet तथा विभिन्न प्रकाशित लेख अभिलेख तथा प्रकाशनहरूबाट तथ्यांक समावेश गरिएको छ ।

१.४.५ तथ्यांक प्रशोधन तथा विश्लेषण र श्रोत नक्सा तयारी

गरुडा नगरपालिकाको प्रोफाइल तयार गर्दा तथ्यांक प्रशोधन तथा विश्लेषण र श्रोत नक्सा (Resource Mapping) तयारीका लागि विभिन्न विधिहरू प्रयोग गरिएको थियो । यी विधिहरूले तथ्यांकलाई व्यवस्थित, यथार्थपरक र प्रयोगयोग्य बनाउने कार्य गर्छन् । तथ्यांक प्रशोधन तथा विश्लेषणको क्रममा सुरुमा प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट संकलन गरिएका तथ्यांकहरूलाई वर्गीकरण, कोडिङ, ट्याबुलेसन र विश्लेषण गरिएको थियो । यसका लागि MS Excel, SPSS, GIS जस्ता सफ्टवेयरहरूको प्रयोग गरिएको थियो। संकलित तथ्यांकहरूलाई विषयगत क्षेत्रहरू—जस्तै

जनसांख्यिकीय, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, पूर्वाधार, सामाजिक सुरक्षा आदि-अनुसार वर्गीकृत गरिएको थियो र त्यसको औसत, प्रतिशत, वृद्धि दर, अनुपात आदि सूचकहरू निकालिएको थियो । विश्लेषणबाट नीतिगत सुझाव र स्थानीय आवश्यकता स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

श्रोत नक्सा तयार पार्दा सहभागितामूलक विधिहरू (Participatory Methods) को प्रयोग गरिएको थियो । स्थानीय तहका सरोकारवाला, समुदाय, प्राविधिक, कर्मचारीहरूलाई संलग्न गराई स्थानगत स्रोतहरूको पहिचान गरिएको थियो । यसमा जनशक्ति, भूमि, जल, वन, सेवा सुविधा, पूर्वाधार, सम्भावित विकास क्षेत्र आदिको नक्सांकन गरिएको थियो ।

GIS (Geographic Information System) प्रविधिको प्रयोग गरी श्रोतहरूको भौगोलिक अवस्थितिको नक्सा बनाइएको थियो । यसले योजना निर्माण, स्रोत व्यवस्थापन र सेवा प्रवाहमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।

समग्रमा, तथ्यांक प्रशोधन तथा विश्लेषण र श्रोत नक्सा तयारी गर्दा तथ्यांकको गुणस्तर, सहभागिता र प्रविधिको उपयोगमा विशेष ध्यान दिइएको थियो, जसले नगरपालिका स्तरको योजनामा यथार्थ र व्यवहारिक निर्णय लिन सघाउ पुऱ्याउँछ ।

१.४.६ वस्तुस्थिति विवरणको मस्यौदा तयारी

वस्तुस्थिति विवरणको मस्यौदा तयारी एक महत्वपूर्ण चरण हो जुन स्थानीय तहको योजना निर्माण प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नुअघि गरिन्छ । गरुडा नगरपालिकाको वर्तमान सामाजिक, आर्थिक, प्राकृतिक, भौगोलिक, सांस्कृतिक र संस्थागत अवस्थाको विस्तृत अध्ययन तथा लेखाजोखा गरिएको थियो। मस्यौदा तयार पार्ने क्रममा सर्वप्रथम विभिन्न क्षेत्रहरू- जस्तै जनसंख्या, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, पूर्वाधार, वन, जलस्रोत, वातावरण, पर्यटन, रोजगार, उद्योग, सामाजिक सुरक्षा लगायतका विषयमा संकलित तथ्यांक र जानकारीहरूलाई विश्लेषण गरिएको थियो । यसका लागि स्थानीय स्तरका सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूबाट प्राप्त द्वितीयक स्रोतहरूका साथै समुदायस्तरमा गरिएको अन्तरक्रिया, छलफल र साक्षात्कारबाट प्राप्त प्राथमिक स्रोतहरूको प्रयोग गरिएको थियो ।

प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्दा प्राविधिक टोलीले संकलित सूचनाहरूलाई वस्तुगत रूपमा प्रस्तुत गर्दै हालको उपलब्धता, समस्या, चुनौती र सम्भावनाहरू समेट्ने प्रयास गरिएको थियो । यस क्रममा स्थानीय सरोकारवालाहरूको सुझाव र टिप्पणीलाई समेत समावेश गरियो जसले मस्यौदा अझ यथार्थपरक र सहभागीपूर्ण बन्न सफल भएको थियो । तयार गरिएको मस्यौदा अन्ततः समीक्षा प्रक्रियाबाट गुजारी अन्तिम प्रतिवेदनको रूपमा रूपान्तरण गरिएको थियो । यसले नीतिगत निर्णयहरू लिन, विकास योजना बनाउन र स्रोतको प्रभावकारी प्रयोग गर्न सघाउ पुऱ्याउँछ ।

१.४.७ वस्तुस्थिति विवरण सुझाव संकलन

वस्तुस्थिति विवरण सुझाव संकलन प्रक्रिया स्थानीय तहको योजना निर्माणमा एक महत्वपूर्ण चरण हो, जसले वस्तुस्थिति प्रतिवेदनलाई अझ पूर्ण, सन्तुलित र यथार्थपरक बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । प्रारम्भिक मस्यौदा तयार भएपछि, त्यसमा समावेश गरिएका तथ्यांक, विश्लेषण, समस्या, चुनौती र सम्भावनाहरूको मूल्याङ्कन गर्न स्थानीय सरोकारवालाहरू, प्राविधिक समूह, जनप्रतिनिधि, समुदायका प्रतिनिधि तथा विषय विज्ञहरूसँग परामर्श गरिएको थियो ।

सुभाब संकलनका लागि नगर स्तरका छलफल कार्यक्रम, सार्वजनिक सुनुवाइ, फोकस समूह छलफल, अन्तरक्रिया, कार्यशाला तथा अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरू आयोजना गरिएको थियो ।

यी कार्यक्रमहरूमा सहभागीले आफ्नो अनुभव, बुझाइ र स्थानीय सन्दर्भमा आधारित सिफारिसहरू प्रस्तुत गरेका थिए, जसले मस्यौदामा रहेका खण्डहरूमा सुधार गर्न मार्गदर्शन प्रदान गरेको थियो । संकलित सुभाबहरूलाई समेटेर वस्तुस्थिति विवरणलाई संशोधन गरिएको थियो, र यसले प्रतिवेदनलाई केवल प्राविधिक दस्तावेज होइन, स्थानीय सहभागिता र आवश्यकता समेटिएको नीतिनिर्माणको भरपर्दो आधार बनाउँछ । यस्तो सहभागी प्रक्रिया अपनाउँदा प्रतिवेदनमा जनताको स्वामित्व बढ्छ र कार्यान्वयनमा पनि प्रभावकारीता देखिन्छ ।

१.४.८ नगर वस्तुस्थिति विवरण अन्तिम प्रतिवेदन तयारी

नगर वस्तुस्थिति विवरण अन्तिम प्रतिवेदन तयारी प्रक्रियाले प्रारम्भिक मस्यौदा र प्राप्त सुभाबहरूलाई समेटि एक व्यवस्थित, समावेशी र प्रमाणमा आधारित दस्तावेजको रूपमा प्रस्तुत गर्दछ । सुभाब संकलनपछि प्राविधिक टोलीले प्राप्त सबै प्रतिक्रिया, सिफारिस र सुभाबहरूलाई विश्लेषण गरी आवश्यक परिमार्जन तथा परिशोधन गरेको थियो । यस क्रममा तथ्यांकमा देखिएका त्रुटिहरू सच्याइन्छ, नछुटेका पक्षहरू समावेश गरिएको थियो, र भाषा तथा प्रस्तुतीकरणलाई स्पष्ट र सुगम बनाइएको थियो ।

प्रतिवेदनले नगरपालिकाको सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक, सांस्कृतिक तथा संस्थागत अवस्थाको सम्पूर्ण चित्रण गरेको थियो । गरुडा नगरपालिकाको नगर प्रोफाइलमा जनसंख्या संरचना, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, वन, पशुपालन, जलस्रोत, पूर्वाधार, उद्योग, पर्यटन, वातावरण, जलवायु जोखिम, सेवा प्रवाह, समावेशिता, लैङ्गिक समानता, सामाजिक सुरक्षा, तथा स्थानीय स्रोत र क्षमता आदिको तथ्यपरक विवरण समावेश गरिएको थियो । अन्तिम प्रतिवेदन तयारीमा GIS नक्शा, तालिका, ग्राफ, चित्र, र फोटोहरू पनि समावेश गरिएको थियो ।, जसले प्रतिवेदनलाई अभि जानकारीमूलक र आकर्षक बनाएको थियो ।

अन्ततः प्रतिवेदन गरुडा नगरपालिकामा पेश गरिएको थियो र अनुमोदनपछि सार्वजनिक रूपमा प्रकाशित गरिन्छ । यो प्रतिवेदन आगामी योजना निर्माण, नीति तर्जुमा, बजेट विनियोजन तथा स्रोत व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण आधारका रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यसरी तयार गरिएको अन्तिम प्रतिवेदन गरुडा नगरपालिकाको मार्गदर्शन गर्ने महत्वपूर्ण रणनीतिक दस्तावेज बन्छ ।

१.५ वस्तुस्थिति विवरणको सीमा

गरुडा नगरपालिकाको वस्तुगत विवरण तयार गर्दा हरेक वडाका स्थानिय सर्वेक्षकहरूले सम्पूर्ण घरघुरमा गई संकलन गरेको आँकडा तथा नगरपालिका र सम्बन्धीत पक्षसंग प्रत्यक्ष भेटघाट तथा छलफल गरी यथार्थ विवरण प्रस्तुत गरिएको थियो ।

परिच्छेद २ : नगरपालिकाको चिनारी

२.१ भौगोलिक अवस्थिति

गरुडा नगरपालिका मधेश प्रदेशको रौतहट जिल्लाको उत्तर-मध्य तराई क्षेत्रमा अवस्थित छ । यस नगरपालिका गौर सदरमुकामबाट करिब २२ किलोमिटर उत्तर र चन्द्रपुरबाट करिब २० किलोमिटर दक्षिणतर्फ रहेको छ, र यसले करिब ४४.४६ वर्गकिलोमिटर क्षेत्र ओगटेको छ । यसका पूर्वमा गढिमाइ, पश्चिममा कटहरिया, उत्तरमा वृन्दावन र दक्षिणमा माधव नारायण नगरपालिका छन् ।

भौगोलिक दृष्टिले, गरुडा मिड-तराईको तराई क्षेत्रभित्र पर्दछ, जहाँ भूमिको उचाइ साधारणतः लगभग ८६ मिटर रहेको छ । यस भू-भागको माटो उर्बर र ह्यूमसयुक्त भएकाले कृषिमा विशेष योगदान गर्छ । यहाँको जलवायु उपोष्णकटिबन्धीय-सर्दीमा औसत न्यून तापक्रम ८°C र गर्मीमा उच्चतम ३५°C नजिक पुग्ने, वार्षिक वर्षा करिब २२०० मि.मी. हुने रिपोर्ट गरिएको छ, जसले यहाँको मौसमी खेती व्यवस्थालाई प्रभावित पार्दछ ।

वि.स. २०७१ मंसिर १६ (२०१४ डिसेम्बर) मा नेपालको मन्त्रिपरिषद्को निर्णय अनुसार, गरुडा बैरिया, महमदपुर, जयनगर, गेदहिगुठ्टी, मलाही, पोठियाही तथा बसबिटी जिगडिया गरी ७ पूर्व गा.वि.स. एकीकृत भई, एउटा नयाँ स्थानीय तह गरुडा नगरपालिका स्थापना भयो त्यसपछि, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको नयाँ प्रशासनिक पुनःसंरचनाको क्रममा पिपरिया दोस्तिया र रघुनाथपुर गाविसहरू थपिए, जसले गर्दा कुल ९ वडामा विभाजित गरुडा नगरपालिका बनेर विस्तार भयो ।

नेपालको राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली अन्तर्गत गौर-चन्द्रपुर राजमार्ग यहाँबाट गुज्रिन्छ, जसले यसलाई रेल र सडकमार्गले मुलुकभित्र र भारततर्फ जोड्दछ । नजिकैको घरेलु विमानस्थल सिमरा र आगामी अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निजगढ पर्दछ । यसैगरी, गरुडा सम्भावनायुक्त र प्रगतिशील नगरपालिकाका रूपमा चिनिन्छ, जहाँ विभिन्न साना-मध्यम उद्योग र कृषिसँग जोडिएको बजार गतिशील रहेका छन् । यी सबै तत्वले गरुडालाई स्थानीय तहको भौगोलिक अवस्थिति मात्र नभई आर्थिक र सामाजिक प्रगतिको दृष्टिले पनि महत्वपूर्ण बनाउँछ ।

भौगोलिक अवस्थिति

मानचित्रमा गरुडा नगरपालिकाको स्थिति :

अक्षांश : २६° ५७' १०" उत्तरी अक्षांश

देशान्तर : ८५° १९' ४३" पूर्वी देशान्तर

उचाई : कविलासीको सरदर उचाई समुद्र सतह देखि ८६ मिटर रहेको छ ।

सिमाना र क्षेत्रफल

पूर्व	: गढिमाइ नगरपालिका
पश्चिम	: कटहरिया नगरपालिका
उत्तर	: वृन्दावन नगरपालिका
दक्षिण	: माधव नारायण नगरपालिका

२.२ ऐतिहासिक चिनारी तथा नामाकरण

गरुडा नगरपालिकाक्षेत्रको सामाजिक, धार्मिक, साँस्कृतिक र भाषिक विविधता निकै महत्वपूर्ण छ । यहाँ मुख्य रूपमा मुस्लिम, यादव, कलवार लगायत विभिन्न जातजातिहरूको बसोबास छ । बज्जिका मुख्य भाषा हो । यहाँको वडा नं. ५ मा रहेको शिव मन्दिर धार्मिक पर्यटकको आकर्षणको केन्द्र हो ।

गरुडा नगरपालिका पूर्वाधार, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, बिजुली, खानेपानी आदिका हिसाबले समृद्ध मानिन्छ । यहाँ व्यापार र कृषि आम्दानीका प्रमुख स्रोत हुन् । साथै, श्रीराम सुगर मिल्स जस्तो ठूलो उद्योग पनि यहीं अवस्थित छ, जसले नगरलाई औद्योगिक दृष्टिले पनि महत्वपूर्ण बनाएको छ ।

तालिका १: गरुडा नगरपालिकाको विवरण

वडा नं.	समावेश भएका साविक गा.वि.स. तथा न.पा.हरु	साविक वडा नं.
१	गरुडा	१३,१४
२	गरुडा	८,९
३	गरुडा	१०
४	गरुडा	१,२
५	गरुडा	३,४,५
६	गरुडा	६,७
७	पिपरिया दोस्तिया	१ देखि ९ सम्म
८	गरुडा	११, १२
९	रघुनाथपुर	१ देखि ९ सम्म

गरुडा नगरपालिकाको नामकरण र त्यसपछाडिका ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक कारणहरूबारे विस्तृत जानकारी

गरुडा नगरपालिका नेपालको मधेश प्रदेश अन्तर्गत रौतहट जिल्लामा अवस्थित एक महत्वपूर्ण स्थानीय तह हो। यस नगरपालिकाको नाम, स्थानिक इतिहास, साँस्कृतिक महत्व र धार्मिक पृष्ठभूमिसँग गहिरो रूपमा जोडिएको छ । यसको नाम “गरुडा” राखिनको पछाडि विशेष ऐतिहासिक र साँस्कृतिक आधारहरू छन्, जुन तल विस्तृत रूपमा वर्णन गरिएको छ ।

१. नामकरणको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

“गरुडा” नाम मूलतः गरुडा बैरिया गाविस (विगतको स्थानीय तह) बाट लिइएको हो, जुन गरुडा नगर क्षेत्रको मध्यभागमा पर्दछ र विकास, व्यापार तथा प्रशासनिक दृष्टिले एक प्रमुख केन्द्रबिन्दु हो । जब वि.सं. २०७१ मंसिर १६

मा सात वटा गाविसहरू (गरुडा बैरिया, महमदपुर, जयनगर, गेदहिगुठ्टी, मलाही, पोठियाही र बसविट्टी जिगडिया) एकीकृत गरी नयाँ नगरपालिका बनाइयो, तब सबैमा केन्द्रको रूपमा परिचित रहेको गरुडा बैरिया को नामलाई नै “गरुडा नगरपालिका” को रूपमा स्वीकृत गरियो । यसपछि, संघीय संरचनाअनुसार थप पिपरिया दोस्तिया र रघुनाथपुर गाविसहरू पनि समेटिएर हालको गरुडा नगरपालिका ९ वडामा विभाजित भएको हो।

२. गरुडा नामको धार्मिक-पौराणिक सन्दर्भ

“गरुडा” शब्द हिन्दू धर्मको एक महत्वपूर्ण पौराणिक पात्र गरुड देवता सँग जोडिएको छ, जो भगवान विष्णुका वाहन (वाहन) हुन् । गरुड शक्तिशाली, सत्यनिष्ठ, र धर्मका रक्षक मानिन्छन् । संस्कृतमा “गरुड” भन्नाले एक विशाल पक्षी जनाउँछ, जसले अत्याचार, असत्य र अधर्मसँग युद्ध गर्छ । यस हिसाबले, गरुडा भन्ने नामले शक्ति, संरक्षण, र धार्मिकता को संकेत गर्छ। सम्भवतः यही धार्मिक प्रतीकात्मकताको कारण पनि स्थानीय जनजीवनमा यसको नाम प्रचलित हुन गयो ।

३. सांस्कृतिक महत्व

गरुडा क्षेत्र मधेशी, मुस्लिम, थारू, यादव, कायस्थ, तथा ब्राह्मण-क्षत्री समुदायहरूको सांस्कृतिक संगम स्थल हो । यहाँ प्रचलित भाषा (बज्जिका), परम्परा, भेषभूषा र पर्वहरूले यो क्षेत्रलाई सांस्कृतिक दृष्टिले धेरै समृद्ध बनाएका छन् । गरुडा बजार क्षेत्र सप्तमी मेला, रामनवमी, ईद, छठ लगायतका पर्वहरूको लागि प्रसिद्ध छ । बजारमा देखिने सांस्कृतिक विविधता र सहअस्तित्वले यस क्षेत्रको बहुजातीय सहिष्णुता झल्काउँछ ।

४. सामाजिक र जनसांख्यिकीय पक्ष

गरुडा क्षेत्र मधेश-तराईको एक तेज गतिमा विकसित भइरहेको शहरी केन्द्र हो । यहाँको मुख्य भाषा बज्जिका हो, तर मैथिली, नेपाली, भोजपुरी र हिंदी पनि समानान्तर रूपमा बोलिन्छन् । नगरपालिकाले सेवा प्रवाहका लागि विभिन्न जातीय र भाषिक समूहलाई समेट्ने नीति अपनाउँदै आएको छ । यस सामाजिक विविधताले पनि “गरुडा” नामलाई साझा पहिचान को रूपमा सबै समुदायले सहज रूपमा अपनाएको देखिन्छ।

५. प्रशासनिक र भौगोलिक पक्ष

गरुडा नगरपालिका पूर्व-पश्चिम राजमार्ग (माहुरीमार्ग) सँग जोडिएको छ र व्यापारिक दृष्टिले पनि अत्यन्त गतिशील छ । यो स्थान लामो समयदेखि स्थानीय व्यापार, शिक्षा र प्रशासन को केन्द्रको रूपमा चिनिन्छ । यही कारणले गरुडा क्षेत्रका मानिसहरूले आफ्नो ठाउँलाई नाम, इतिहास र सम्भावनाको प्रतीक को रूपमा बुझ्दै आएका छन् ।

गरुडा नगरपालिका नामकरण केवल एक प्रशासनिक औपचारिकता नभई यसभित्र गहिरो इतिहास, धार्मिक संकेत, सांस्कृतिक पहिचान र सामाजिक एकता को भावना समेटिएको छ । “गरुडा” नामले विष्णुका वाहनको प्रतीक भएर धार्मिक-पौराणिक अर्थ दिन्छ । यो नाम स्थानिक केन्द्र (गरुडा बैरिया) सँग सीधै जोडिएको छ, जसले प्रशासनिक प्रमुखताको आधार बनायो । सांस्कृतिक बहुलता र सामाजिक सहअस्तित्व को प्रतिनिधित्व समेत यो नामले गर्दछ । त्यसैले, गरुडा नगरपालिका नामले यहाँको ऐतिहासिक गरिमा, धार्मिक आस्था र आधुनिक परिचय – तीनै पक्षलाई समेटेछ ।

गरुडा क्षेत्रका पुराना नक्सा, लोककथाहरू र दन्त्यकथाहरू

गरुडा नगरपालिका र त्यस आसपासका क्षेत्रहरूको इतिहास केवल कागजी प्रमाणहरूमा मात्र सीति छैन, यसका पुराना नक्सा, लोककथाहरू र दन्त्यकथाहरू पनि यस क्षेत्रको साँस्कृतिक र ऐतिहासिक महत्वलाई स्पष्ट पार्छन् ।

गरुडा क्षेत्रका पुराना नक्शा

गरुडा क्षेत्रको प्राचिन नक्शाहरूले यो स्थानको भौगोलिक संरचना र सामाजिक विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । विशेष गरेर, मधेस-तराई क्षेत्रको प्राचीन नक्सामा गरुडा क्षेत्रको उल्लेख गरिएको छ ।

राजनीतिक र साँस्कृतिक केन्द्रको रूपमा गरुडा क्षेत्र प्राचीनकालमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको मानिन्छ । यहाँका प्राचीन नक्सामा गंगासागर र पातौरा मन्दिरको आसपासको क्षेत्रलाई धार्मिक तथा प्रशासनिक रूपमा अत्यन्त महत्वपूर्ण मानिएको पाइन्छ । प्राचीन नक्सामा देखिएका सङ्गठित र योजनाबद्ध नगरहरू (जस्तै, गरुडा बैरिया)को विकासले स्थानीय संरचनामा एक प्रकारको व्यवस्थापन र विकासको इतिहास देखाउँछ। यसको स्पष्ट उदाहरण गरुडा बजार क्षेत्र र आसपासका प्रमुख कृषि मार्गहरू छन्, जसलाई मध्यकालमा व्यापार र सामाजिक सञ्जालको केन्द्र मानिन्थ्यो ।

गरुडा क्षेत्रका लोककथाहरू

गरुडा क्षेत्रको इतिहास मात्र कागजी दस्तावेजमा होइन, लोककथाहरू र मौखिक परम्परामा पनि समेटिएको छ । यहाँका केही प्रसिद्ध लोककथाहरूले स्थानीय जनजीवन, धार्मिक आस्थाहरू, र इतिहासको गहिरो जानकारी दिन्छन् ।

गरुडा मन्दिर र विष्णुको कथा

गरुडा क्षेत्रको एक प्रसिद्ध लोककथा गरुडा महादेव मन्दिरसँग जोडिएको छ । यो मन्दिरका बारेमा एक कथा रहेको छ, जसअनुसार यहाँ एक समय भगवान विष्णुको वाहन गरुडा ले ठूलो यज्ञ र पूजा गर्ने उद्देश्यले यहाँ विश्राम गरेको स्थान थियो । त्यसपछि, यहाँको भूमि विशेष रूपमा पवित्र र प्रख्यात बन्यो । यसै गरुडा महादेव मन्दिरको नाम बाट गरुडा नामाकरण भएको अनुमान लगाइन्छ । स्थानीय जनसमाजले गरुडा मन्दिरलाई धार्मिक यज्ञ र आध्यात्मिकताको केन्द्र मान्दै पूजा अर्चना गर्दछ ।

पातौरा मन्दिर र साँस्कृतिक संघर्ष

पातौरा महादेव मन्दिरको बारेमा पनि एउटा प्रसिद्ध कथा प्रचलित छ, जसमा पातौरा मन्दिरको स्थापना साम्राज्यिक संघर्ष र शक्तिशाली राजवंशका बीचको युद्धसँग जोडिएको छ । एक समयमा सेना वंश र कार्नाट वंशका बीचको युद्धमा पातौरा मन्दिर धार्मिक स्थलको रूपमा शरण लिने स्थान थियो । यस मन्दिरका बारेमा भनिन्छ कि यो स्थल धार्मिक शान्ति र शक्ति को प्रतीक हो, जसले युद्ध र संघर्षको बीचमा स्थिरता र संरक्षण प्रदान गरेको छ ।

दन्त्यकथाहरू

गरुडा क्षेत्रका दन्त्यकथाहरू स्थानीय जनजीवन र परम्परासँग घनिष्ठ रूपमा जडित छन् । यी कथाहरू ऐतिहासिक घटनाहरू, जनजातीय संघर्षहरू र साँस्कृतिक परम्परासँग जोडिएका छन्, जसलाई पुस्ते दर पुस्ता मौखिक रूपमा

प्रस्तुत गरिएको छ । यी दन्त्यकथाहरूले समाजको नैतिक शिक्षा, धार्मिक आस्था र सांस्कृतिक परम्पराको संरक्षणमा ठूलो भूमिका खेलेका छन् ।

“गरुडा र विष्णु“ दन्त्यकथा

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रका केही जनजातीय समुदायहरूले गरुडा र भगवान विष्णुसँग सम्बन्धित एक दन्त्यकथा सुनाउँछन् । यस कथामा गरुडा, भगवान विष्णुको वाहनले सत्यमाथि आधारित युद्ध जित्ने र अधर्मको नाश गर्ने कथा सुनाइन्छ । यस कथामा गरुडा को शक्तिशाली उपस्थिति र यसको सत्यको पक्षमा लडाइँको महत्वलाई बुझाइएको छ । यसले यहाँका मानिसहरूलाई धार्मिक आस्थामा दृढ रहन र सत्यको साथ दिन सिकाउँछ ।

“गरुडा बैरिया“ को स्थापना कथा

गरुडा बैरिया नामक गाउँको बारेमा पनि एक पुरानो दन्त्यकथा प्रचलित छ, जसअनुसार, यो स्थान एक समय विभिन्न जातीय समूहहरूका बीचको मिलन स्थल थियो । यहाँको बैठक र मेलाहरू प्राचीन समयदेखि चल्दै आएका छन्, जसमा स्थानीय जनजीवन र संस्कृतिको अभिवृद्धि भएको थियो । एक समय यहाँका प्रमुख नेता र समाजका प्रतिष्ठित व्यक्तिहरूले महत्वपूर्ण राजनीतिक सम्झौताहरू गरेका थिए, र त्यसबाट गरुडा बैरिया एक शक्तिशाली व्यापारिक केन्द्र बन्यो ।

गरुडा नामको ऐतिहासिक र सांस्कृतिक महत्व

गरुडा नाम र यसका आसपासका क्षेत्रहरूको महत्वले जनाउँछ कि यो स्थान धार्मिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक दृष्टिले समृद्ध रहेको छ । यहाँको नामकरण र यसका चर्चित स्थलहरू पौराणिक कथाहरू र धार्मिक प्रथाहरूमा आधारित छन् । गरुडा मन्दिर र पातौरा मन्दिर जस्ता स्थलहरूले स्थानको धार्मिक महत्त्व र त्यहाँको पौराणिक उत्पत्ति दर्शाउँछन् । गरुडा नामले हिन्दू धर्मको भगवान विष्णुका वाहन गरुडासँग सम्बन्धित रहेको हुँदा यस क्षेत्रमा धार्मिक आस्था र सांस्कृतिक एकता झल्काउँछ ।

गरुडा क्षेत्रको ऐतिहासिक र सांस्कृतिक महत्त्व केवल पुरातात्विक प्रमाणमा मात्रै सीमित छैन, यस क्षेत्रका लोककथाहरू, दन्त्यकथाहरू, र पुराना नक्साहरूले यसको धार्मिक र सांस्कृतिक परम्पराको गहिराइ उजागर गर्छन् । यी कथाहरू, नक्सा र स्थानीय परम्पराहरूले गरुडा नगरपालिकालाई एक समृद्ध ऐतिहासिक र सांस्कृतिक केन्द्रको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

२.३ राजनीतिक अवस्थिति

गरुडा नगरपालिकाको राजनीतिक अवस्थिति बहुध्रुवीय दलहरूको समन्वय र संघर्षयुक्त छ। सन् २०२२ को स्थानीय चुनावमा नेकपा एमालेका कन्थमनिप्रसाद कलवार मेयरमा र नेपाली कांग्रेसकी पुनम कुमारी चौधरी उपमेयरमा विजयी भए। तथापि, चुनावपछि मेयर र उपमेयर पक्षबीचको वैचारिक र पदानुक्रमगत मतभेदका कारण पालिका कार्यालयमा ताला, धर्ना र अदालतसम्म मुद्दा पुगेका घटनाहरू सार्वजनिक भएका छन् ।

राजनीतिक द्वन्द्वले गर्दा नगर सभाको बैठक समेत बारम्बार विवादमा परेको थियो, जहाँ उपमेयरले बहिष्कार गरेका र न्यायपालिकासम्म मुद्दा समेत पुगेको उल्लेख छ। जनप्रतिनिधिहरू बीचको असहमति र पार्टीगत विभाजनले कामकाज ढिलाइ भएको र विकास कार्यक्रमहरूमा अवरोध पुगेको स्थानीय स्रोतले जनाएको छ।

यद्यपि, मेयर-उपमेयरका बीचको अन्तरसम्भौता पछि मूर्त कामहरू-सडक, स्वास्थ्य, शिक्षाजस्ता-कार्यक्रमहरू पुनः सुरु भएका छन् र तालाबन्दी हटेका घटनाहरूले राजनीतिक तनाव केही कम भएको देखिन्छ। यसरी हेर्दा, गरुडामा राजनीतिक अवस्थिति अहिले पनि पार्टीगत, पदगत, र कार्यक्षमता पक्षबाट जोडदार गतिशीलतामा रहेको छ, जसले विकास र सेवा प्रवाहमा प्रभावित हुँदै निर्माणाधीन स्थानीय शासनको चित्र प्रस्तुत गर्दछ।

२.४ धरातलीय अवस्था

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको मध्यम तराई क्षेत्रमा अवस्थित रहेको छ, जहाँको भू-प्रकृति कृषि र विकासबीचको समन्वयको राम्रो अवसर प्रदान गर्दछ। समुद्री सतहबाट करिब ८६ मिटर उचाइमा रहेको यो क्षेत्र समथर जमिनले भरिएको छ। यहाँको उब्जाउ माटो र ह्यूमसयुक्त जमिनले कृषि उत्पादनमा सकारात्मक प्रभाव पुऱ्याएको छ। साथै, राम्रो जल-निकास प्रणालीका कारण वर्षा वा बाढीका समयमा पानी जम्ने समस्या कम देखिन्छ। यो भूभागको विशेषता भनेको विस्तृत समथर जमिनमा सडक, पुल र सिँचाइ नहरहरू जस्ता पूर्वाधार सजिलै विस्तार गर्न सकिने सम्भावना हो। गौर-चन्द्रपुर राजमार्ग यस नगरक्षेत्र हुँदै जाने भएकाले यहाँको भौतिक पूर्वाधार तीव्र रूपमा विकास हुँदैछ। यद्यपि बगर क्षेत्र नजिकै रहेको भए पनि भू-क्षय र पहिरोको जोखिम अत्यन्त न्यून छ, तर वर्षाका समयमा साना-ठूला खाल्टामा पानी जम्ने समस्या समाधान गर्न व्यवस्थापन आवश्यक छ। त्यस्तै, ताल, खोला वा साना नदीहरूको नजिक भएको कारण नगरको भू-पूर्वाधार तथा आवास विकासमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ। गरुडा नगरपालिकाको धरातलीय अवस्था कृषि, पूर्वाधार विस्तार र बासस्थानको विकासका लागि उपयुक्त मानिन्छ। तर, माटोको संरक्षण, जल-निकास प्रणालीको सुधार र जमिनको समतलीकरण जस्ता पक्षहरूमा सचेत र योजनाबद्ध रूपमा अघि बढ्नु स्थानीय सरकारको लागि महत्वपूर्ण चुनौती रहेको पाइन्छ।

२.५ प्राकृतिक सम्पदा

गरुडा नगरपालिका सम्पदामय प्राकृतिक स्रोतहरूले धनी छ। यसको समथर तराई भू-भाग उर्वर माटो र ह्यूमसयुक्त भएकाले तेलहन, दलहन र तरकारी खेतीका लागि अनुकूल छ। यहाँ प्राकृतिक वन क्षेत्र नभए पनि बहुजातीय वनस्पतिहरू पाइन्छन् जहाँ औषधीय बोटबिरुवा र विविध काष्ठजन्य उत्पादनहरू उपलब्ध छन्, जुन वन स्रोत व्यवस्थापनको दृष्टिले महत्त्वपूर्ण छ।

नगरपालिकाभित्र शुगर मिल जस्ता उद्योगहरू सञ्चालनमा छन् र यसले स्थानीय स्तरमा गन्ना कृषिमा उत्प्रेरणा दिएको छ-जसले कृषिजन्य अर्थतन्त्रमा ठूलो योगदान पुर्याएको छ।

यस क्षेत्रको जैविक विविधतामा नदी-ताल, साना खोला र पानी पोखरीहरू महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्छन्। यी स्रोतले सिँचाइमा सहयोग पुर्याउदै जलचर जीवनमा वृद्धि गर्छ र भूमिगत पानी सञ्चयनमा पनि सहयोगी छन्।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिका प्राकृतिक कृषि उपज र जैविक स्रोतहरूको दृष्टिले सम्पन्न छ । यिनको संरक्षण, परिचालन र व्यवस्थापन गरि स्थानीय विकास र वातावरणीय सन्तुलनमा टेवा पुर्याउन सकिन्छ, भन्ने सम्भावना बलियो रहेको छ ।

२.६ सांस्कृतिक उत्कृष्टता

गरुडा नगरपालिका सांस्कृतिक विविधताले भरिएको एउटा जीवन्त समाज हो, जहाँ परम्परा, आस्था र सहिष्णुताले स्थानीय जीवनशैलीलाई गहिरो बनाएको छ। यहाँ बसोबास गर्ने बड्डिका, भोजपुरी, मैथिली, उर्दु लगायतका भाषिक र जातीय समुदायहरूले आपसी मेलमिलापमा जरा गाडेर बसेका छन्। यिनीहरूको सहअस्तित्वले गरुडालाई एउटा सांस्कृतिक मिलनबिन्दु बनाइदिएको छ, जहाँ भाषा, भेषभूषा र परम्पराहरू एकअर्कामा मिसिएर नयाँ ऊर्जा सृजना गर्छन् ।

हिन्दु, मुस्लिम र अन्य धार्मिक समुदायहरू यहाँ छठ, ईद, दीपावली, दशैं, तिहार, सिताराम मेला जस्ता चाडपर्वहरू सँगसँगै मनाउँछन्, जसले सामाजिक एकता र सबैको सहभागिता झल्काउँछ । यो सहकार्यले “तपाईंको चाड, हाम्रो पर्व” भन्ने भावना गाढा बनाएको छ ।

नगरपालिकाभित्रका शिवनगरको शिव मन्दिर, जल्पामाई मन्दिर लगायतका धार्मिक स्थलहरू केवल आस्थाका केन्द्र होइनन्, यी सांस्कृतिक जीवनका आधार हुन्। यस्ता स्थलहरूमा हुने जात्रा, पूजापाठ र मेलाहरूले समुदायलाई आपसमा बाँधिराख्ने काम गर्छन् । छठ पर्वको अवसरमा नगरपालिकाले ब्रतालुहरूलाई सामग्री सहयोग गरेर पुराना परम्पराको सम्मान मात्र होइन, संरक्षणमा पनि सक्रिय भूमिका खेलेको छ ।

यसका साथै, रौतहटकै प्रसिद्ध ‘मधानी महोत्सव’ जस्ता कार्यक्रमहरूमा गरुडाका सांस्कृतिक समूहहरूको सक्रिय उपस्थिति नगरको सांस्कृतिक पहिचान बोकेर हिँड्ने एउटा प्रतीक बनेको छ। नाच, लोकगीत, भेषभूषा र धार्मिक विधिहरूले यहाँको सांस्कृतिक सौन्दर्यलाई अझ रंगीन बनाएका छन् । यसो हेर्दा, गरुडा नगरपालिका न केवल धार्मिक र भाषिक विविधताको उदाहरण हो, तर यो सहअस्तित्व, आपसी सद्भाव र सांस्कृतिक गौरवको मूर्त रूपमा उभिएको छ । यही सांस्कृतिक सम्पदा यहाँको सामाजिक आत्मा बनेको छ ।

२.७ विकासका संभावनाहरू

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको एक महत्त्वपूर्ण शहरी क्षेत्रका रूपमा विकासको प्रचुर सम्भावना बोकेको क्षेत्र हो । भौगोलिक हिसाबले समथर र उपजाउ जमिनले भरिएको यो नगरपालिका कृषि, उद्योग, व्यापार तथा पूर्वाधार विकासका लागि उपयुक्त मानिन्छ । यहाँ गहुँ, धान, तरकारी, र ऊखु खेती व्यापक रूपमा गरिन्छ, जसमा आधुनिक कृषि प्रविधि र सिँचाइको प्रभावकारी उपयोगमार्फत कृषि उत्पादनमा उल्लेखनीय वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

यस्तै, गरुडामा रहेको शुगर मिल र नजिकैको गौर-चन्द्रपुर राजमार्ग जस्ता भौतिक पूर्वाधारहरूले उद्योग तथा व्यापारको अवसरलाई थप बल प्रदान गर्छन् । उद्योगधन्दा विस्तार, साना तथा घरेलु उद्यमको प्रवर्द्धन र रोजगारी सिर्जना गर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएमा स्थानीय अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पार्न सकिन्छ ।

शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रमा पनि गरुडाले विकासका नयाँ सम्भावना बोकेको छ । निजी तथा सरकारी विद्यालयहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षातर्फ उन्मुख गराउँदै, प्रविधिमैत्री शिक्षण प्रणाली अपनाउने दिशामा लगियो भने युवा पुस्ताको भविष्य उज्वल बनाउन सकिन्छ । स्वास्थ्य सेवामा आधारभूत सुविधा विस्तार गर्दै गुणस्तरीय उपचारको पहुँच जनतासम्म पु-याउने प्रयत्नले सामाजिक सूचकांक सुधार गर्न सहयोग पु-याउँछ ।

साँस्कृतिक सम्पदा र धार्मिक स्थलहरूमाफत गरुडामा आन्तरिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने सम्भावना पनि उल्लेखनीय छ । शिव मन्दिर, जल्पामाई मन्दिर लगायतका स्थललाई व्यवस्थित गर्दै वार्षिक मेलाहरूलाई प्रवर्द्धन गरेमा पर्यटनसँगै स्थानीय व्यवसायमा पनि वृद्धि हुन सक्छ ।

यसबाहेक, सूचना प्रविधि, वातावरणीय संरक्षण, जल व्यवस्थापन र यातायात पूर्वाधारको विस्तारमाफत गरुडा नगरपालिकाले समावेशी र दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्त गर्न सक्ने स्पष्ट सम्भावना देखिन्छ। योजनाबद्ध विकास, जनसहभागिता र स्थानीय नेतृत्वको दृढ इच्छाशक्तिले गरुडालाई एक समुन्नत नगरपालिका बनाउने बाटो थप प्रस्ट हुँदै गएको छ ।

२.८ गाईस्थ्य उत्पादन

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लामा गाईस्थ्य उत्पादनको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । यहाँको उर्वर भूमि र अनुकूल जलवायुले विभिन्न कृषि उत्पादनका लागि उत्कृष्ट अवसर प्रदान गरेको छ। विशेष गरी, धान, गहुँ, मकै, सिमी, आलु र तरकारीहरूको उत्पादन यहाँका कृषकहरूको मुख्य व्यवसाय हो । गरुडामा मुख्यतः धान र गहुँको खेती गरिन्छ, जसमा उच्च उत्पादन दर र राम्रो मूल्य पाइन्छ । यस क्षेत्रको माटो उर्वर भएको कारण यहाँका कृषकहरूले राम्रो उत्पादन गर्दै आएका छन् (गरुडा नगरपालिका, २०७८)।

अलि विशेषतामा, गरुडामा ऊखु खेतीको परम्परा निकै पुरानो हो । यहाँका किसानहरूले गन्ना खेती गर्दै स्थानीय गरुडा शुगर मिलमा आपूर्ति गर्छन्, जसले कृषकहरूको आयमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछ । यसबाहेक, विभिन्न तरकारी उत्पादन जस्तै सिमी, गाजर, प्याज र बन्दा पनि गरुडामा उत्पादन हुन्छ, जसले बजारमा राम्रो माग पाउँछ (रौतहट कृषि विभाग, २०७७)।

कृषि क्षेत्रमा पशुपालन र पोल्ट्री फार्मिङको पनि बढ्दो विकास भएको छ । यहाँका कृषकहरूले दुग्ध उत्पादन, बाखा पालन र कुखुरापालनमा सक्रिय सहभागिता जनाएका छन् । दुग्ध उत्पादनको लागि गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा विभिन्न दुग्ध सहकारी संस्थाहरूको स्थापना गरिएको छ, जसले किसानलाई आधुनिक प्राविधिक र सहकारी प्रणालीका माध्यमबाट उत्पादन बढाउन मद्दत गरेको छ (नेपाल सरकार, कृषि मन्त्रालय, २०२९)।

गाईस्थ्य उत्पादनका साथै, यहाँको कृषि प्रणालीमा सुधार गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू पनि सञ्चालन भइरहेका छन् । नयाँ कृषि प्रविधिको प्रयोग, जलसञ्चालन प्रणालीको सुधार र जैविक मलको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्दै गरुडा नगरपालिका कृषि क्षेत्रमा समृद्धि ल्याउने प्रयासमा सक्रिय छ (गरुडा नगरपालिका, २०७८)।

२.९ मानव विकास सूचकांक

रौतहट जिल्लाको गरुडा नगरपालिकाको मानव विकास सूचकांक नेपालको राष्ट्रिय औसत (०.६२२) भन्दा कम रहेको पाइन्छ। यद्यपि पछिल्ला वर्षहरूमा मानव विकासका सूचकहरूमा केही सुधार देखिएको भए पनि, गरुडा नगरपालिका अझै पनि देशका धेरै नगरपालिका तथा जिल्लाहरूको तुलनामा पछाडि छ। विशेष गरी यहाँको साक्षरता दर ५७.७% मात्र रहेको छ, जुन राष्ट्रिय औसतभन्दा कम हो, र आर्थिक असमानता पनि यहाँको मानव विकास सूचकांक कमजोर हुनुको मुख्य कारणमध्ये पर्छ।

गरुडा नगरपालिका रहेको रौतहट जिल्ला स्वयं नेपालकै सबैभन्दा न्यून HDI भएका जिल्लाहरूमा गनिन्छ। सन् २०२० मा प्रकाशित रिपोर्ट अनुसार, रौतहटको HDI ०.३८७ मात्र रहेको थियो, जुन कर्णाली प्रदेशका केही पिछडिएको जिल्लाभन्दा पनि कम हो। यो तथ्यले यहाँको सामाजिक-आर्थिक अवस्था अझै सुधारको खाँचोमा रहेको स्पष्ट पार्दछ।

गरुडा नगरपालिकामा हाल ६२,९९५ जनसंख्या बसोबास गर्छन्, र यहाँको जनघनत्व प्रति वर्ग किलोमिटरमा लगभग १४११ जना रहेको छ। यस्तो उच्च जनघनत्वले नगरपालिकालाई घनाबस्ती भएको क्षेत्र बनाएको छ, जसले सेवा प्रवाह, पूर्वाधार विकास र मानव विकासका सूचकहरूमा थप चुनौतीहरू सिर्जना गर्ने गरेको देखिन्छ। यस्तो परिस्थितिमा, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र आयआर्जनका अवसरहरूलाई व्यवस्थित रूपमा विस्तार गर्नु अत्यावश्यक देखिन्छ, ताकि गरुडा नगरपालिकाले आफ्नो HDI सुधार गर्दै दिगो विकासको बाटोमा अघि बढ्न सकोस्।

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको मानव विकास सूचकांक (HDI) को परिप्रेक्ष्यमा केही सुधारको दिशा संकेत गर्दै आएको छ। मानव विकास सूचकांक, जसमा जीवनस्तर, शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता आधारभूत सूचकांकहरूको मूल्यांकन गरिन्छ, गरुडामा हालका वर्षहरूमा केही सकारात्मक परिवर्तन देखिन थालेका छन्।

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा शिक्षा र स्वास्थ्य सेवामा सुधार गर्दै, स्थानीय सरकार र अन्य संस्थाहरूले जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनका लागि विभिन्न पहलहरू गरिरहेका छन्। शिक्षा क्षेत्रमा स्थानीय विद्यालयहरूको गुणस्तर सुधार गर्ने प्रयास, निःशुल्क शिक्षा र छात्रवृत्ति कार्यक्रमहरूको विस्तार जस्ता कदमहरूले गरुडाका बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच बढाएको छ। यस्ता प्रयासहरूले यहाँको शिक्षा सूचकांकमा सुधार ल्याउन मद्दत पुर्याएको छ।

स्वास्थ्य सेवामा पनि सुधार आएको छ। यहाँका स्वास्थ्य केन्द्रहरूको क्षमता वृद्धि गर्दै, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा पहुँच बढाउने काम भइरहेको छ। गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा हालैको वर्षमा निःशुल्क औषधि वितरण र स्वास्थ्य शिक्षा कार्यक्रमहरूको आयोजना गरिएपछि, स्थानीय जनसङ्ख्यामा स्वास्थ्यका आधारभूत सेवाहरूको पहुँच बढेको छ। यसको परिणामस्वरूप, जीवन प्रत्याशा र स्वास्थ्य सूचकांकमा सुधार भएको छ (नेपाल सरकार, स्वास्थ्य मन्त्रालय, २०२१)।

तर, मानव विकास सूचकांकको केही चुनौतीहरू पनि छन्, जसमा रोजगार र आर्थिक अवसरहरूको अभाव प्रमुख छ। कृषि क्षेत्रभन्दा बाहिर रोजगारका अवसरहरूको विकास गर्न अझै ठूलो प्रयास आवश्यक छ। साना उद्यम र स्वरोजगारको प्रवर्द्धन, साथै युवा पेशागत तालिम र दक्षता वृद्धिका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरेर गरुडा नगरपालिका यस चुनौतीलाई पार गर्न सक्षम हुन सक्छ (रौतहट जिल्ला विकास समिति, २०७८)।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिका मानव विकास सूचकांकका विभिन्न आयामहरूमा सुधार गर्दै गएको छ । शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रको सुधारले यहाँका नागरिकहरूको जीवनस्तरमा सकारात्मक प्रभाव पार्न थालेको छ, तर रोजगार र समग्र आर्थिक विकासका लागि अबै बढी ध्यान दिन आवश्यक छ ।

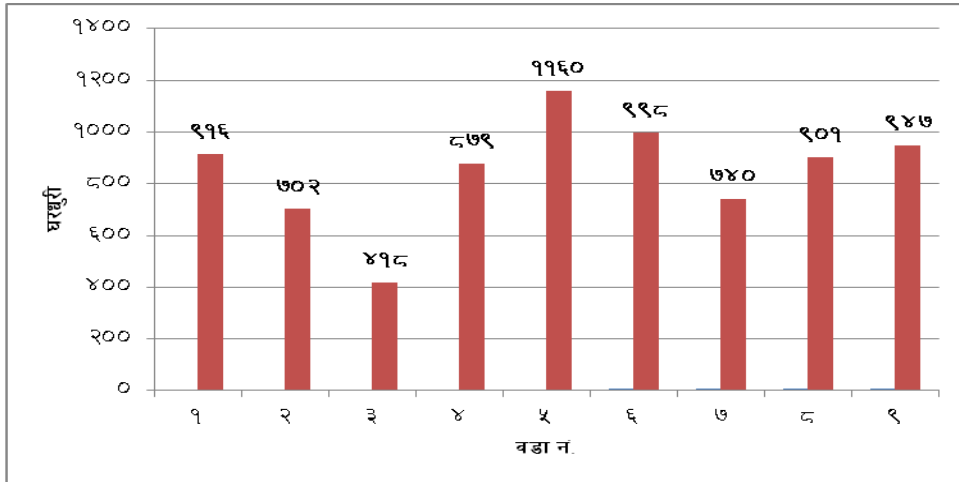
परिच्छेद ३: पारिवारिक विवरण तथा जनसंख्याको अवस्था

३.१ बस्ती र घरपरिवार विवरण

गरुडा नगरपालिका भित्र वडा नम्बर १ देखि ९ सम्म जम्मा ७६६१ घरधुरी रहेका छन् । तल दिइएको चित्र नम्बर १ मा १ देखि ९ सम्मका वडाहरूको घरधुरी संख्या देखाइएको छ । चित्रअनुसार वडा नं. ५ मा सबैभन्दा बढी ११६० घरधुरी रहेका छन् । त्यसपछि वडा नं. ६ मा ९९६ र वडा नं. १ मा ९१४ घरधुरी रहेका छन्। यसले यी वडाहरू जनसंख्या तथा बसोबासका हिसाबले अपेक्षाकृत ठूलो रहेको संकेत गर्दछ ।

त्यसैगरी वडा नं. ९ मा ८४७, वडा नं. ८ मा ८०१ र वडा नं. ४ मा ८७९ घरधुरी रहेका छन्, जसले मध्यम स्तरको घरधुरी संख्या देखाउँछ । वडा नं. २ मा ७०२ र वडा नं. ७ मा ७४० घरधुरी रहेका छन्, जुन अन्य वडाको तुलनामा कम देखिन्छ ।

सबैभन्दा कम घरधुरी वडा नं. ३ मा ४१८ मात्र रहेको छ । वडा नं. ५ र वडा नं. ३ बीचको अन्तर धेरै ठूलो देखिन्छ, जसले विकास, जनघनत्व वा भौगोलिक अवस्थाको भिन्नतालाई संकेत गर्न सक्छ । समग्रमा हेर्दा वडा नं. ५ सबैभन्दा ठूलो र वडा नं. ३ सबैभन्दा सानो घरधुरी भएको वडा रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

चित्र १: घरधुरी विवरण

३.२ जनसंख्या वितरणको अवस्था

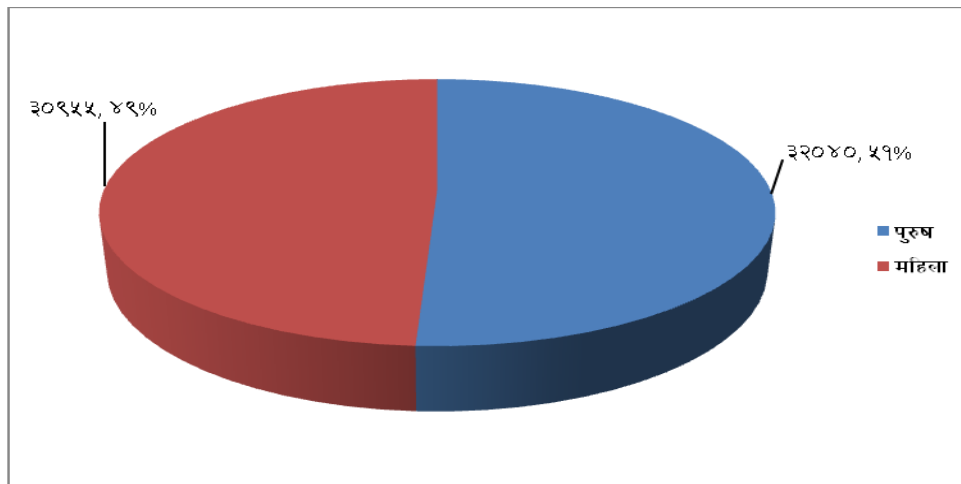
गरुडा नगरपालिकाको वडा नं. १ देखि ९ सम्मको कुल जनसंख्या ६२,९९५ रहेको छ, जसमा पुरुष ३२,०४० (५१ %) र महिला ३०,९५५ (४९%) रहेका छन् (चित्र २ मा दिइएको छ) । यसले पुरुष जनसंख्या महिलाको तुलनामा थोरै बढी रहेको देखाउँछ । वडा नं. ५ मा सबैभन्दा बढी ९,४८२ जनसंख्या रहेको छ, जसमा ४,९१४ पुरुष र ४,५६८ महिला रहेका छन् । त्यसपछि वडा नं. ६ मा ८,१९० र वडा नं. ८ मा ७,९०७ जनसंख्या रहेको छ । यी वडाहरू जनसंख्या दृष्टिले सबैभन्दा घना तथा ठूलो देखिन्छन् ।

त्यसैगरी वडा नं. १ मा ७,४८१, वडा नं. ९ मा ७,७३९ र वडा नं. ४ मा ७,१८७ जनसंख्या रहेको छ । यी वडाहरूको जनसंख्या मध्यम स्तरको देखिन्छ । वडा नं. २ र ७ मा क्रमशः ५,७३८ र ५,८५२ जनसंख्या रहेको छ, जुन अन्य वडाको तुलनामा कम छ । सबैभन्दा कम जनसंख्या वडा नं. ३ मा ३,४१९ रहेको छ । यस वडामा पुरुष १,७०३ र महिला १,७१६ रहेका छन्, जहाँ महिलाको संख्या पुरुषभन्दा थोरै बढी देखिन्छ । त्यसैगरी वडा नं. ८ र वडा नं. ९ मा पनि महिलाको संख्या पुरुषभन्दा बढी रहेको पाइन्छ ।

तुलनात्मक रूपमा हेर्दा वडा नं. ५ र वडा नं. ३ बीच जनसंख्यामा ठूलो अन्तर रहेको छ। वडा नं. ५ को जनसंख्या वडा नं. ३ को भन्दा झण्डै तीन गुणा बढी छ । समग्र विश्लेषण गर्दा अधिकांश वडामा पुरुष जनसंख्या बढी भए पनि केही वडामा महिला संख्या तुलनात्मक रूपमा बढी देखिन्छ ।

तालिका १: गरुडा नगरपालिकाको जनसंख्या वितरणको अवस्था

वडा नं.	जनसंख्या		
	पुरुष	महिला	जम्मा
१	३७४५	३७३६	७४८१
२	२९७०	२७६८	५७३८
३	१७०३	१७१६	३४१९
४	३८१२	३३७५	७१८७
५	४९१४	४५६८	९४८२
६	४१४५	४०४५	८१९०
७	३०४०	२८१२	५८५२
८	३८६७	४०४०	७९०७
९	३८४४	३८९५	७७३९
जम्मा	३२०४०	३०९५५	६२९९५

चित्र २: गरुडा नगरपालिकाको लिंगको आधारमा जनसंख्या

३.३ उमेर तथा लिंगको आधारमा जनसंख्या विवरण

गरुडा नगरपालिकाको वडा नं. १ देखि ९ सम्मको उमेर समूहअनुसार पुरुष, महिला र कुल जनसंख्याको विवरण तल दिइएको तालिकामा प्रस्तुत गरेको छ। कुल जनसंख्या ६२,९९५ रहेको छ, जसमा पुरुष ३२,०४० र महिला ३०,९५५ रहेका छन्। तथ्याङ्कले विभिन्न उमेर समूहमा जनसंख्याको वितरण स्पष्ट रूपमा देखाएको छ। तालिकाअनुसार सबैभन्दा बढी जनसंख्या १० देखि १४ वर्ष उमेर समूहमा रहेको छ। यस समूहमा कुल ७,७१९ जनसंख्या रहेको छ, जसमा ३,९६२ पुरुष र ३,७५७ महिला रहेका छन्। त्यसपछि ५ देखि ९ वर्ष उमेर समूहमा ७,५८२ र ० देखि ४ वर्ष समूहमा ७,२४३ जनसंख्या रहेको छ। यसले बालबालिका तथा किशोर उमेर समूहको जनसंख्या धेरै रहेको संकेत गर्दछ। त्यसैगरी १५ देखि १९ वर्ष समूहमा ६,८८४ र २० देखि २४ वर्ष समूहमा ६,१६२ जनसंख्या रहेको छ। उमेर बढ्दै जाँदा जनसंख्या क्रमशः घट्दै गएको देखिन्छ। २५ देखि २९ वर्ष समूहमा ४,८१५, ३० देखि ३४ वर्षमा ४,०४८ र ३५ देखि ३९ वर्षमा ३,९३२ जनसंख्या रहेको छ। त्यसै गरी ४० वर्षभन्दा माथिका उमेर समूहमा जनसंख्या तुलनात्मक रूपमा कम देखिन्छ। ४० देखि ४४ वर्ष समूहमा ३,३८३ तथा ४५ देखि ४९ वर्ष समूहमा २,६२५ जनसंख्या रहेको छ। ५० वर्षपछिका उमेर समूहमा जनसंख्या तीव्र रूपमा घट्दै गएको पाइन्छ। उदाहरणका लागि ६० देखि ६४ वर्ष समूहमा १,३२२, ७० देखि ७४ वर्ष समूहमा १,२२८ र ८० वर्षभन्दा माथिको समूहमा केवल ७ जनसंख्या मात्र रहेको छ। वडागत रूपमा तुलना गर्दा वडा नं. ५ मा सबैभन्दा बढी ९,४८२ जनसंख्या रहेको छ। त्यसपछि वडा नं. ६ मा ८,१९० र वडा नं. ८ मा ७,९०७ जनसंख्या रहेको छ। सबैभन्दा कम जनसंख्या वडा नं. ३ मा ३,४१९ रहेको छ। लैङ्गिक आधारमा हेर्दा अधिकांश उमेर समूहमा पुरुषको संख्या महिलाभन्दा केही बढी देखिन्छ। तर केही उमेर समूह तथा वडामा महिलाको संख्या पनि बराबर वा बढी रहेको पाइन्छ। समग्र विश्लेषण गर्दा अध्ययन क्षेत्रको जनसंख्या संरचना युवा तथा बाल उमेर समूहमा केन्द्रित रहेको र वृद्ध जनसंख्या तुलनात्मक रूपमा कम रहेको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ।

३.४ मातृभाषाको आधारमा जनसंख्या विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र विभिन्न भाषाभाषी समुदायको बसोबास रहेको देखिन्छ। तालिका ३ अनुसार सबैभन्दा बढी जनसंख्याले बाजिका भाषा बोल्ने गरेका छन्। बाजिका भाषी पुरुष २८,२५९ र महिला २६,७७५ रहेका छन्, जुन कुल पुरुषको ८८.२ प्रतिशत र कुल महिलाको ८६.५ प्रतिशत हो। यसले अध्ययन क्षेत्रमा बाजिका भाषा प्रमुख मातृभाषाको रूपमा रहेको स्पष्ट हुन्छ। त्यसपछि उर्दू भाषा बोल्नेहरूको संख्या दोस्रो स्थानमा रहेको छ। उर्दू भाषी पुरुष २,७८७ र महिला ३,०९६ रहेका छन्। प्रतिशतका आधारमा पुरुष ८.७ प्रतिशत र महिला १० प्रतिशत रहेका छन्। यसले महिलामा उर्दू भाषीको प्रतिशत पुरुषभन्दा केही बढी रहेको देखाउँछ। भोजपुरी भाषा बोल्ने पुरुष ७०५ र महिला ७४३ रहेका छन्, जुन क्रमशः २.२ प्रतिशत र २.४ प्रतिशत हो। त्यसैगरी थारू भाषा बोल्ने पुरुष ९६ र महिला १२४ रहेका छन्। मैथिली भाषा बोल्ने पुरुष ६४ र महिला ९३ रहेका छन्। नेपाली भाषा बोल्नेहरूको संख्या निकै कम रहेको छ, जहाँ पुरुष ३३ र महिला ३१ मात्र रहेका छन्।

अन्य भाषाभाषी समूहमा पुरुष ९६ र महिला ९३ रहेका छन्, जुन दुवैमा ०.३ प्रतिशत रहेको छ। समग्र रूपमा हेर्दा अध्ययन क्षेत्रमा बाजिका भाषा अत्यधिक प्रभावशाली रहेको, उर्दू दोस्रो प्रमुख भाषा रहेको तथा अन्य भाषाहरूको प्रयोग तुलनात्मक रूपमा न्यून रहेको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ।

तालिका ३: मातृभाषाको आधारमा जनसंख्या विवरण

भाषा	भाषा अनुसार जनसंख्या		प्रतिशत	
	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला
बाजिका	२८२५९	२६७७५	८८.२	८६.५
उर्दू	२७८७	३०९६	८.७	१०.०
भोजपुरी	७०५	७४३	२.२	२.४
थारू	९६	१२४	०.३	०.४
मैथिली	६४	९३	०.२	०.३
नेपाली	३३	३१	०.१	०.१
अन्य	९६	९३	०.३	०.३
जम्मा	३२०४०	३०९५५	१००	१००

३.५ धर्म अनुसार जनसंख्या विवरण

गरुडा नगरपालिकाको धर्म अनुसारको जनसंख्या तालिका ४मा दिइएको छ। तालिका अनुसार कुल जनसंख्या ६२,९९५ छ, जसमा सबैभन्दा बढी हिन्दू धर्म मान्नेहरू ४८,५०८ जना अर्थात् ७७.०% छन्। दोस्रो ठूलो समूह इस्लाम धर्मका १४,२९८ जना अर्थात् २२.७% छन्। त्यसपछि बौद्ध धर्म मान्नेहरू जनसंख्या ११३ जना (०.२%) र क्रिश्चियन धर्मका ७६ जना (०.१%) रहेका छन्। यसले स्पष्ट रूपमा हिन्दू धर्म प्रमुख रहेको देखाउँछ।

तालिका ४: धर्म अनुसारको जनसंख्या विवरण

धर्म	जनसंख्या	प्रतिशत
इस्लाम	१४२९८	२२.७
हिन्दु	४८५०८	७७.०
बौद्ध	११३	०.२
क्रिश्चियन	७६	०.१
जम्मा	६२९९५	१००

३.६ जातिगत आधारमा जनसंख्या विवरण

गरुडा नगरपालिकामा कुल जनसंख्या ६२,९९५ रहेकोमा तालिका ५ ले विभिन्न जाति तथा समुदायहरूको जनसंख्या र तिनको प्रतिशत वितरण प्रस्तुत गरेको छ । यस विवरणअनुसार मुस्लिम समुदायको जनसंख्या सबैभन्दा बढी १४,२९८ अर्थात् २२.७० प्रतिशत रहेको छ। त्यसपछि यादव समुदाय ८,०६३ जनसंख्या र १२.८० प्रतिशतसहित दोस्रो स्थानमा रहेको छ। त्यस्तै कुर्मी समुदायको जनसंख्या ३,७२९ (५.९२%), तेली समुदाय ३,६४७ (५.७९%) र कानु समुदाय २,९८० (४.७३%) रहेको छ । चमार/हरिजन/राम समुदायको जनसंख्या २,६१५ (४.१५%) तथा थारु समुदायको जनसंख्या २,५५८ (४.०६%) रहेको देखिन्छ । साथै मल्लाह, पासवान, कलवार, तत्मा र कुशवाहा समुदायहरूको प्रतिशत क्रमशः ३.०३, २.९९, २.९०, २.६३ र २.५३ रहेको छ । समूहगत रूपमा हेर्दा अन्य मधेसी गैर दलित समुदायको जनसंख्या ९,७५१ (१५.४८%) रहेको छ भने पहाडी जनजाति २,०९८ (३.३३%), अन्य मधेसी दलित १,९९१ (३.१६%), खस गैर दलित १,७४५ (२.७७%) तथा अन्य समुदाय ६४९ (१.०३%) रहेको छ । समग्रमा यस तालिकाले उक्त क्षेत्रमा मुस्लिम र यादव समुदायको जनसंख्या उल्लेखनीय रूपमा बढी रहेको देखाउँछ ।

तालिका ५: जातीगत आधारमा जनसंख्या विवरण

क्र.सं.	जात	जनसंख्या	
		संख्या	प्रतिशत
१	मुसलिम	१४२९८	२२.७०
२	झादव	८०६३	१२.८०
३	कुर्मी	३७२९	५.९२
४	तेली	३६४७	५.७९
५	कानू	२९८०	४.७३
६	चमार, हरिजन, राम	२६१५	४.१५
७	थारु	२५५८	४.०६
८	मल्लाह	१९०९	३.०३
९	पासवान	१८८४	२.९९
१०	कलवार	१८२७	२.९०
११	तत्मा	१६५७	२.६३
१२	कुशवाहा	१५९४	२.५३
१३	अन्य मधेसी गैर दलित	९७५१	१५.४८
१४	पहाडी जनवाती	२०९८	३.३३
१५	अन्य मधेसी दलित	१९९१	३.१६
१६	खस गैर दलित	१७४५	२.७७
१७	अन्य	६४९	१.०३
जम्मा		६२९९५	१००.००

३.७ घरमूलीको विवरण

तालिका ६ ले महिला प्रमुख भएका घरपरिवारहरूको वडा अनुसारको विवरण प्रस्तुत गरेको छ । कुल ७,६६१ घरधुरीमध्ये ७३५ घरपरिवार महिला प्रमुख रहेका छन्, जुन कुल घरधुरीको ९.५९ प्रतिशत हो । वडा नं. ८ मा महिला प्रमुख घरपरिवारको प्रतिशत सबैभन्दा बढी १६.७६ प्रतिशत रहेको छ, जहाँ ९०१ घरधुरीमध्ये १५१ घरपरिवार महिला प्रमुख छन्। त्यसपछि वडा नं. ९ मा १३.५२ प्रतिशत तथा वडा नं. ४ मा ११.७२ प्रतिशत महिला प्रमुख घरपरिवार रहेका छन्। वडा नं. १ मा ११.०३ प्रतिशत, वडा नं. ३ मा ९.८१ प्रतिशत र वडा नं. ६ मा ८.०२ प्रतिशत महिला प्रमुख घरपरिवार रहेका छन् । त्यस्तै वडा नं. २ मा ६.५५ प्रतिशत, वडा नं. ५ मा ५.४३ प्रतिशत तथा वडा नं. ७ मा सबैभन्दा कम २.९७ प्रतिशत महिला प्रमुख घरपरिवार रहेका छन् । समग्रमा हेर्दा नगर क्षेत्रमा महिला नेतृत्व भएका घरपरिवारहरूको उपस्थिति उल्लेखनीय भए पनि अधिकांश घरपरिवार अझै पुरुष प्रमुख रहेका देखिन्छन् ।

तालिका ६: महिला प्रमुख भएका घरपरिवारको विवरण

महिला प्रमुख भएका घरपरिवार				
वडा नं.	घरघुरी संख्या	महिला प्रमुख घरपरिवार		
		संख्या	प्रतिशत	
१	९१६	१०१		११.०३
२	७०२	४६		६.५५
३	४१८	४१		९.८१
४	८७९	१०३		११.७२
५	११६०	६३		५.४३
६	९९८	८०		८.०२
७	७४०	२२		२.९७
८	९०१	१५१		१६.७६
९	९४७	१२८		१३.५२
जम्मा	७६६१	७३५		९.५९

३.८ पेशाका आधारमा जनसंख्या विवरण

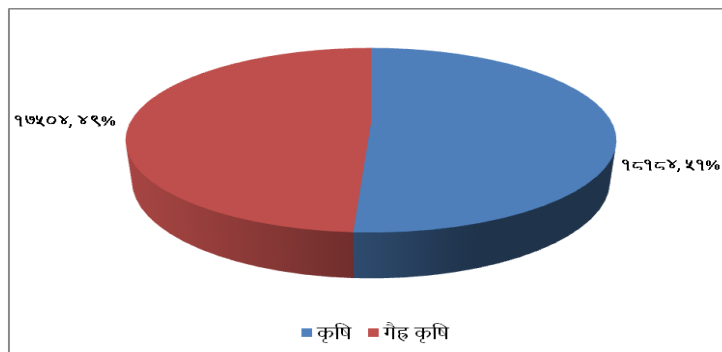
तालिका ७ ले विभिन्न पेशागत क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या तथा तिनको प्रतिशत वितरण प्रस्तुत गरेको छ । कुल ३५,६८८ जनसंख्यामध्ये कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या सबैभन्दा बढी १८,१८४ अर्थात् ५०.९५ प्रतिशत रहेको छ । यसले अध्ययन क्षेत्रको अर्थतन्त्र मुख्य रूपमा कृषि पेशामा आधारित रहेको स्पष्ट गर्दछ। यसको तुलनामा थोक तथा खुद्रा व्यापार क्षेत्रमा ६,४९५ जना अर्थात् १८.२ प्रतिशत जनसंख्या संलग्न रहेका छन्, जुन कृषि पछिको दोस्रो ठूलो पेशागत क्षेत्र हो । निर्माण क्षेत्रमा कार्यरत जनसंख्या ३,९९७ (११.२ प्रतिशत) रहेको छ, जसले व्यापार क्षेत्रभन्दा कम भए पनि अन्य अधिकांश क्षेत्रको तुलनामा उल्लेखनीय सहभागिता देखाउँछ ।

अन्य सेवा गतिविधिहरूमा २,०३४ (५.७ प्रतिशत) तथा उत्पादन (म्यानुफ्याक्चरिङ) क्षेत्रमा १,८२० (५.१ प्रतिशत) जनसंख्या संलग्न रहेका छन् । यी दुवै क्षेत्रको योगदान शिक्षा, स्वास्थ्य तथा प्रशासनिक क्षेत्रको तुलनामा बढी रहेको छ। शिक्षा क्षेत्रमा ७८५ जना (२.२ प्रतिशत) संलग्न रहेका छन् भने मानव स्वास्थ्य क्षेत्रमा ३८२ जना (१.०७ प्रतिशत) मात्र रहेका छन्, जसले सामाजिक सेवा क्षेत्रको सहभागिता अपेक्षाकृत कम रहेको देखाउँछ ।

यातायात तथा भण्डारण क्षेत्रमा ५३५ जना (१.५ प्रतिशत) तथा आवास तथा खाद्य सेवा गतिविधिहरूमा ४१० जना (१.१५ प्रतिशत) कार्यरत रहेका छन् । त्यसैगरी सार्वजनिक प्रशासन तथा रक्षा क्षेत्रमा २४९ जना (०.७ प्रतिशत) तथा वित्तीय तथा बीमा क्षेत्रमा २१४ जना (०.६ प्रतिशत) मात्र संलग्न रहेका छन् ।

सबैभन्दा कम जनसंख्या घरजग्गा (रियल इस्टेट) गतिविधिमा रहेको छ, जहाँ केवल ११ जना (०.०३ प्रतिशत) मात्र संलग्न छन्। त्यस्तै खानी तथा उत्खनन, सूचना तथा सञ्चार तथा प्रशासन तथा सहयोग सेवा गतिविधिहरूमा समान रूपमा ३६ जना (०.१ प्रतिशत) मात्र कार्यरत रहेका छन् । कला, मनोरञ्जन तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधि तथा पानी आपूर्ति, ढल निकास र फोहोर व्यवस्थापन क्षेत्रमा पनि केवल ७१ जना (०.२ प्रतिशत) मात्र संलग्न रहेका छन् ।

समग्र तुलना गर्दा कृषि क्षेत्र अन्य सबै पेशागत क्षेत्रभन्दा अत्यधिक प्रभुत्वशाली रहेको देखिन्छ भने आधुनिक सेवा, सूचना प्रविधि, वित्तीय तथा रियल इस्टेटजस्ता क्षेत्रहरूमा संलग्न जनसंख्या निकै न्यून रहेको पाइन्छ। यसले अध्ययन क्षेत्रको अर्थतन्त्र अझै परम्परागत कृषि तथा व्यापारमुखी रहेको संकेत गर्दछ ।

चित्र ३: पेशाको आधारमा जनसंख्या

समग्रमा गरुडा नगरपालिकाको करीब ५१% आर्थिक रूपले सकृय जनसंख्या कृषि पेशामा संलग्न छन् भने करीब ४९% गैह कृषिमा संलग्न छन् ।

तलिका ७: पेशाका आधारमा जनसंख्या विवरण

पेशाका प्रकार	जनसंख्या	प्रतिशत
कृषि	१८१८४	५०.९५
थोक तथा खुद्रा व्यापार	६४९५	१८.२
निर्माण	३९९७	११.२
अन्य सेवा गतिविधिहरू	२०३४	५.७
उत्पादन (म्यानुफ्याक्चरिङ)	१८२०	५.१
शिक्षा	७८५	२.२
यातायात तथा भण्डारण	५३५	१.५
मानव स्वास्थ्य	३८२	१.०७
सार्वजनिक प्रशासन तथा रक्षा; अनिवार्य सामाजिक सुरक्षा	२४९	०.७
आवास तथा खाद्य सेवा गतिविधिहरू	४१०	१.१५
वित्तीय तथा बीमा गतिविधिहरू	२१४	०.६
पेशेवर सेवाहरू	१०८	०.३
विद्युत	१०७	०.३
नियोक्ताको रूपमा घरपरिवारका गतिविधिहरू	१०७	०.३
कला, मनोरञ्जन तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिहरू	७१	०.२
पानी आपूर्ति; ढल निकास, फोहोर व्यवस्थापन तथा सुधारात्मक गतिविधिहरू	७१	०.२
खानी तथा उत्खनन	३६	०.१
सूचना तथा सञ्चार	३६	०.१
प्रशासन तथा सहयोग सेवा गतिविधिहरू	३६	०.१
घरजग्गा (रियल इस्टेट) गतिविधिहरू	११	०.०३
जम्मा	३५६८८	१००

३.९ आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या विवरण

उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार गरुडा नगरपालिकाको कुल आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसंख्या ३५,६८८ रहेको छ । यसमध्ये कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या १८,१८४(५०.९५%)रहेको छ भने गैर-कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या १७,५०४(४९.०५%) रहेको देखिन्छ । यसले समग्र रूपमा कृषि र गैर-कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्याबीच लगभग समान अवस्था रहेको संकेत गर्दछ, तर कृषि क्षेत्रको हिस्सा केही बढी रहेको छ । तालिका ८ तथा चित्र ४मा विवरण दिइएको छ ।

वडागत तुलना गर्दा वडा नं. १ मा कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या ६९.५ प्रतिशत रहेको छ, जुन सबैभन्दा बढी हो। यसको विपरीत गैर-कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या केवल ३०.५ प्रतिशत मात्र रहेको छ। वडा नं. २ र वडा नं. ८ मा पनि कृषि क्षेत्रमा आबद्ध जनसंख्या क्रमशः ६४.४१ प्रतिशत र ६१.९९ प्रतिशत रहेकोले यी वडाहरू कृषिमा बढी निर्भर देखिन्छन् ।

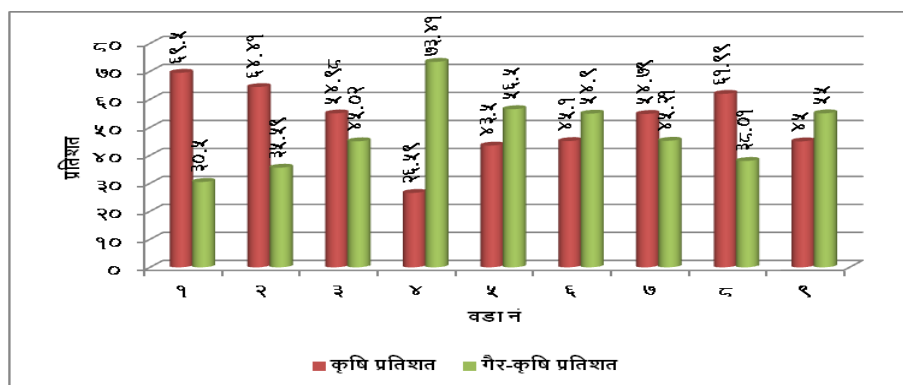
अर्कोतर्फ वडा नं. ४ मा गैर-कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या ७३.४१ प्रतिशत रहेको छ, जुन सबैभन्दा बढी हो। यस वडामा कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या केवल २६.५९ प्रतिशत मात्र रहेकोले अन्य वडाको तुलनामा व्यापार, सेवा, उद्योग वा अन्य गैर-कृषि पेशाको प्रभाव बढी देखिन्छ । वडा नं. ५, ६ र ९ मा पनि गैर-कृषि क्षेत्रको हिस्सा क्रमशः ५६.५ प्रतिशत, ५४.९ प्रतिशत र ५५ प्रतिशत रहेको छ, जसले यी वडाहरूमा गैर-कृषि पेशाको विस्तार बढ्दो अवस्थामा रहेको जनाउँछ ।

वडा नं. ३ र ७ मा कृषि तथा गैर-कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्याको अनुपात तुलनात्मक रूपमा सन्तुलित देखिन्छ । वडा नं. ३ मा कृषि जनसंख्या ५४.९८ प्रतिशत र गैर-कृषि जनसंख्या ४५.०२ प्रतिशत रहेको छ भने वडा नं. ७ मा कृषि जनसंख्या ५४.७९ प्रतिशत र गैर-कृषि जनसंख्या ४५.२१ प्रतिशत रहेको छ ।

यसरी तुलना गर्दा वडा नं. १, २ र ८ कृषिमुखी वडाका रूपमा देखिन्छन् भने वडा नं. ४, ५, ६ र ९ गैर-कृषि गतिविधिमा बढी केन्द्रित वडाका रूपमा चिनिन्छन्। समग्र तथ्याङ्कले स्थानीय तहमा आर्थिक गतिविधिको स्वरूप क्रमशः कृषि-आधारित अवस्थाबाट गैर-कृषि क्षेत्रमा रूपान्तरण हुँदै गएको संकेत गर्दछ ।

तालिका ८: आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या

वडा नं	आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या	कृषि जनसंख्या	कृषि प्रतिशत	गैर-कृषि जनसंख्या	गैर-कृषि प्रतिशत
१	४२४९	२९५३	६९.५	१२९६	३०.५
२	३२३१	२०८१	६४.४१	११५०	३५.५९
३	१९५९	१०७७	५४.९८	८८२	४५.०२
४	४०७७	१०८४	२६.५९	२९९३	७३.४१
५	५३७७	२३३९	४३.५	३०३८	५६.५
६	४६२३	२०८५	४५.१	२५३८	५४.९
७	३३२२	१८२०	५४.७९	१५०२	४५.२१
८	४४८६	२७८१	६१.९९	१७०५	३८.०१
९	४३६४	१९६४	४५	२४००	५५
जम्मा	३५६८८	१८१८४	५०.९५	१७५०४	४९.०५

चित्र ४: वडा अनुसार आर्थिक रूपले सकृय जनसंख्या

३.१० अपांगताको आधारमा जनसंख्या विवरण

नेपाल सरकारको अपांगता परिचयपत्र प्रणाली अनुसार चारवटा मुख्य स्तर/वर्ग:

तालिका ९ : अपांगताको प्रकार

वर्ग	वर्णन	परिचय पत्र रंग
क (पूर्ण अपांगता)	दैनिक काम गर्न अरूको विशेष सहयोग आवश्यक; गम्भीर शारीरिक वा मानसिक अपांगता	रातो
ख (अति अशक्त)	सहायतामा दैनिक जीवन सञ्चालन; पाखुरामा समस्या वा श्रवण/दृष्टि गम्भीर रूपले प्रभावित	निलो
ग (मध्यम अपांगता)	सहायक उपकरण वा औजारले दैनिक कार्य स्वयं गर्न सकिने; दृष्टि, श्रवण, सिकाइमा मध्यम समस्या	पहेलो
घ (सामान्य अपांगता)	सामान्य परिवर्तन भए पनि दैनिक जीवनमा सहज; दृष्टि वा श्रवणको हल्का समस्या	सेतो

सोही अनुसार, गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र विभिन्न प्रकारका अपांग व्यक्ति तथा बालबालिकाहरु रहेका छन् ।

तालिका १०: लिंग अनुसार अपांगताको विवरण

लिंग	क वर्ग	ख वर्ग	ग वर्ग	घ वर्ग	जम्मा
महिला	९	३६	१७	२	६४
पुरुष	२४	४८	४६	१०	१२८
जम्मा	३३	८४	६३	१२	१९२

तालिका ११ : बालबालिका अनुसार अपांगता विवरण

लिंग	क वर्ग	ख वर्ग	ग वर्ग	घ वर्ग	जम्मा
बालक	२३	१६	९	२	५०
बालिका	१५	१७	७	०	३९
जम्मा	३८	३३	१६	२	८९

परिचयपत्रको वर्ग र रंगले सेवा-सुविधा, अनुदान तथा सामाजिक सुविधा पाउने हक निर्धारण गर्छ ।

तालिका १२ मा उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार कुल ६७५ जना अशक्तता भएका व्यक्तिहरु रहेको देखिन्छ, जसमा ३७५ जना पुरुष (५५.६%) र ३०० जना महिला (४४.४%) रहेका छन् । अशक्तताको प्रकार अनुसार हेर्दा शारीरिक अशक्तता भएका व्यक्तिहरुको संख्या सबैभन्दा बढी रहेको छ । शारीरिक अशक्तता भएका २९५ जना रहेका छन्, जुन कुल अशक्त जनसंख्याको ४३.७ प्रतिशत हो । यसमध्ये पुरुष १८१ जना (४८.३%) र महिला ११४ जना (३८%) रहेका छन् ।

यसले पुरुषमा शारीरिक अशक्तताको अनुपात महिलाको तुलनामा बढी रहेको देखाउँछ । दृष्टिसम्बन्धी अशक्ततामध्ये न्यून दृष्टि भएका ७९ जना (११.७%) रहेका छन्, जसमा महिला (१४.३%) को प्रतिशत पुरुष (९.६%) भन्दा बढी छ। त्यसैगरी दृष्टिविहीन व्यक्तिहरू १०० जना (१४.८%) रहेका छन्, जसमा पुरुष ७० जना (१८.७%) र महिला ३० जना (१०%) रहेका छन्। यसले दृष्टिविहीनताको समस्या पुरुषमा बढी देखिएको संकेत गर्दछ । श्रवणसम्बन्धी अशक्ततामा बहिरा व्यक्तिहरू ४२ जना (६.२%) रहेका छन्। यसमा महिला ३० जना (१०%) र पुरुष १२ जना (३.२%) रहेका छन्, जसले महिलामा बहिरोपनको अवस्था बढी रहेको देखाउँछ । सुस्त श्रवण भएका व्यक्तिहरूको संख्या १३ (१.९%) मात्र रहेको छ । मनोसामाजिक अशक्तता भएका व्यक्तिहरू २२ जना (३.३%) रहेका छन्, जसमा महिला १५ जना (५%) र पुरुष ७ जना (१.९%) रहेका छन्। बोली सम्बन्धी अशक्तता भएका व्यक्तिहरू ३० जना (४.४%) रहेका छन्, जसमा महिलाको प्रतिशत पुरुषको तुलनामा बढी रहेको छ । त्यसैगरी बहुअशक्तता भएका व्यक्तिहरू ४१ जना (६.१%) रहेका छन्, जसमा पुरुष २१ जना र महिला २० जना रहेका छन्। बौद्धिक अशक्तता, हेमोफिलिया तथा अटिजम भएका व्यक्तिहरूको संख्या तुलनात्मक रूपमा कम रहेको देखिन्छ । हेमोफिलिया र अटिजम भएका व्यक्तिहरू दुवैमा १०/१० जना रहेका छन्, जुन कुलको १.५ प्रतिशत हो । समग्र रूपमा हेर्दा शारीरिक अशक्तता सबैभन्दा प्रमुख प्रकारको अशक्तता रहेको छ भने दृष्टिसम्बन्धी र श्रवणसम्बन्धी अशक्तता पनि उल्लेखनीय रूपमा रहेको देखिन्छ । पुरुषमा शारीरिक तथा दृष्टिविहीन अशक्तता बढी देखिएको छ भने महिलामा बहिरोपन, न्यून दृष्टि र मनोसामाजिक अशक्तताको प्रतिशत तुलनात्मक रूपमा बढी रहेको पाइन्छ।

तालिका १२:अपांगता विवरण

अशक्तताको प्रकार	जनसंख्या			प्रतिशत		
	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा
शारीरिक	१८१	११४	२९५	४८.३	३८	४३.७
न्यून दृष्टि	३६	४३	७९	९.६	१४.३	११.७
दृष्टिविहीन	७०	३०	१००	१८.७	१०	१४.८
बहिरा	१२	३०	४२	३.२	१०	६.२
मनोसामाजिक अशक्तता	७	१५	२२	१.९	५	३.३
सुस्त श्रवण	८	५	१३	२.१	१.६	१.९
बहिरा तथा दृष्टिविहीन	९	१२	२१	२.४	४	३.१
बोली सम्बन्धी अशक्तता	१३	१७	३०	३.५	५.७	४.४
बौद्धिक अशक्तता	८	४	१२	२.१	१.३	१.८
हेमोफिलिया	५	५	१०	१.३	१.७	१.५
अटिजम	५	५	१०	१.३	१.७	१.५
बहुअशक्तता	२१	२०	४१	५.६	६.७	६.१
जम्मा	३७५	३००	६७५	१००	१००	१००

३.११ बसाइँ सराई सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिकाको आर्थिक वर्ष २०८१/०८२ को उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार कुल १३३ वटा “बसाइँ सराई” सम्बन्धी घटना/जनसंख्या रहेको देखिन्छ। वडागत रूपमा तुलना गर्दा बसाइँ सराईको अवस्था सबै वडामा समान छैन, केही वडामा अत्यधिक रहेको छ भने केही वडामा निकै न्यून रहेको देखिन्छ।

सबैभन्दा बढी बसाइँ सराई वडा नं. ४ मा रहेको छ, जहाँ ४१ वटा घटना/व्यक्ति रहेका छन्। त्यसपछि वडा नं. ८ मा ३७ र वडा नं. ९ मा ३२ रहेको छ। यी तीन वडामा मात्र कुल बसाइँ सराईको ठूलो हिस्सा केन्द्रित रहेको देखिन्छ। यसले ती वडाहरूमा जनसंख्याको आवागमन अन्य वडाको तुलनामा बढी रहेको संकेत गर्दछ। वडा नं. ५ र ६ मा क्रमशः ८ र ६ बसाइँ सराई रहेका छन्, जुन मध्यम अवस्थाको रूपमा देखिन्छ। वडा नं. १ मा ५ र वडा नं. ३ मा २ बसाइँ सराई रहेको छ।

अर्कोतर्फ वडा नं. २ र वडा नं. ७ मा सबैभन्दा कम, केवल १/१ बसाइँ सराई मात्र रहेको देखिन्छ। यसले ती वडाहरूमा जनसंख्या स्थायित्व बढी रहेको वा आवागमन कम भएको संकेत गर्दछ।

समग्र रूपमा तुलना गर्दा वडा नं. ४, ८ र ९ बसाइँ सराईको दृष्टिले प्रमुख वडाका रूपमा देखिन्छन् भने वडा नं. २, ३ र ७ मा बसाइँ सराईको अवस्था न्यून रहेको पाइन्छ। यसले वडागत रूपमा आर्थिक, सामाजिक वा पूर्वाधारगत अवसरहरूको असमान प्रभावका कारण बसाइँ सराईको प्रवृत्तिमा भिन्नता रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ। विस्तृत तालिका १३ मा दिइएको छ।

तालिका १३: बसाइँ सराई सम्बन्धी विवरण

वडा नं.	बसाइँ सराई
१	५
२	१
३	२
४	४१
५	८
६	६
७	१
८	३७
९	३२
जम्मा	१३३

त्यसै गरी गरुडा नगरपालिकाको अनुपस्थित जनसंख्यालाई हेर्दा तालिका १४ को उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार कुल जनसंख्या ६२,९९५ रहेको छ। यसमध्ये देशभित्र अनुपस्थित जनसंख्या ८६९ जना (१.३८%) रहेका छन् भने विदेशमा अनुपस्थित जनसंख्या १,६७५ जना (२.६६%) रहेको देखिन्छ। यसले देशभित्रको तुलनामा विदेशमा अनुपस्थित रहने जनसंख्या बढी रहेको संकेत गर्दछ।

वडागत रूपमा हेर्दा वडा नं. ८ मा विदेशमा अनुपस्थित जनसंख्या सबैभन्दा बढी रहेको छ। यस वडामा ४१८ जना अर्थात् कुल जनसंख्याको ५.२९ प्रतिशत विदेशमा अनुपस्थित रहेका छन्। त्यसपछि वडा नं. ९ मा २७२ जना (३.५१%) र वडा नं. ६ मा २४५ जना (२.९९%) विदेशमा अनुपस्थित रहेका छन्। यसले यी वडाबाट वैदेशिक रोजगारी, अध्ययन वा अन्य कारणले विदेश जाने प्रवृत्ति बढी रहेको देखाउँछ।

देशभित्र अनुपस्थित जनसंख्याको हिसाबले वडा नं. ५ सबैभन्दा अगाडि रहेको छ। यहाँ २३१ जना (२.४४%) देशभित्र अनुपस्थित रहेका छन्। वडा नं. ८ मा १७६ जना (२.२३%) र वडा नं. १ मा ११२ जना (१.५%) देशभित्र अनुपस्थित रहेका छन्।

अर्कोतर्फ वडा नं. २ मा देशभित्र अनुपस्थित जनसंख्या सबैभन्दा कम रहेको छ, जहाँ केवल १५ जना (०.२६%) मात्र रहेका छन्। त्यसैगरी विदेशमा अनुपस्थित जनसंख्या पनि वडा नं. ५ मा तुलनात्मक रूपमा कम (१.४९%) रहेको देखिन्छ।

वडा नं. १, ३, ४ र ७ मा देशभित्र तथा विदेशमा अनुपस्थित जनसंख्या मध्यम अवस्थामा रहेको पाइन्छ। वडा नं. ४ मा देशभित्र अनुपस्थित १.४६ प्रतिशत र विदेशमा अनुपस्थित १.८४ प्रतिशत रहेको छ भने वडा नं. ३ मा क्रमशः १.३५ प्रतिशत र २.१९ प्रतिशत रहेको छ।

समग्र रूपमा हेर्दा विदेशमा अनुपस्थित जनसंख्या देशभित्र अनुपस्थित जनसंख्याभन्दा बढी रहेको छ। विशेषगरी वडा नं. ६, ८ र ९ मा वैदेशिक अनुपस्थितिको दर उच्च देखिन्छ भने वडा नं. २ र ७ मा अनुपस्थित जनसंख्या तुलनात्मक रूपमा न्यून रहेको पाइन्छ। यसले रोजगारी, शिक्षा तथा आर्थिक अवसरका कारण वडागत रूपमा जनसंख्या आवागमनमा भिन्नता रहेको संकेत गर्दछ।

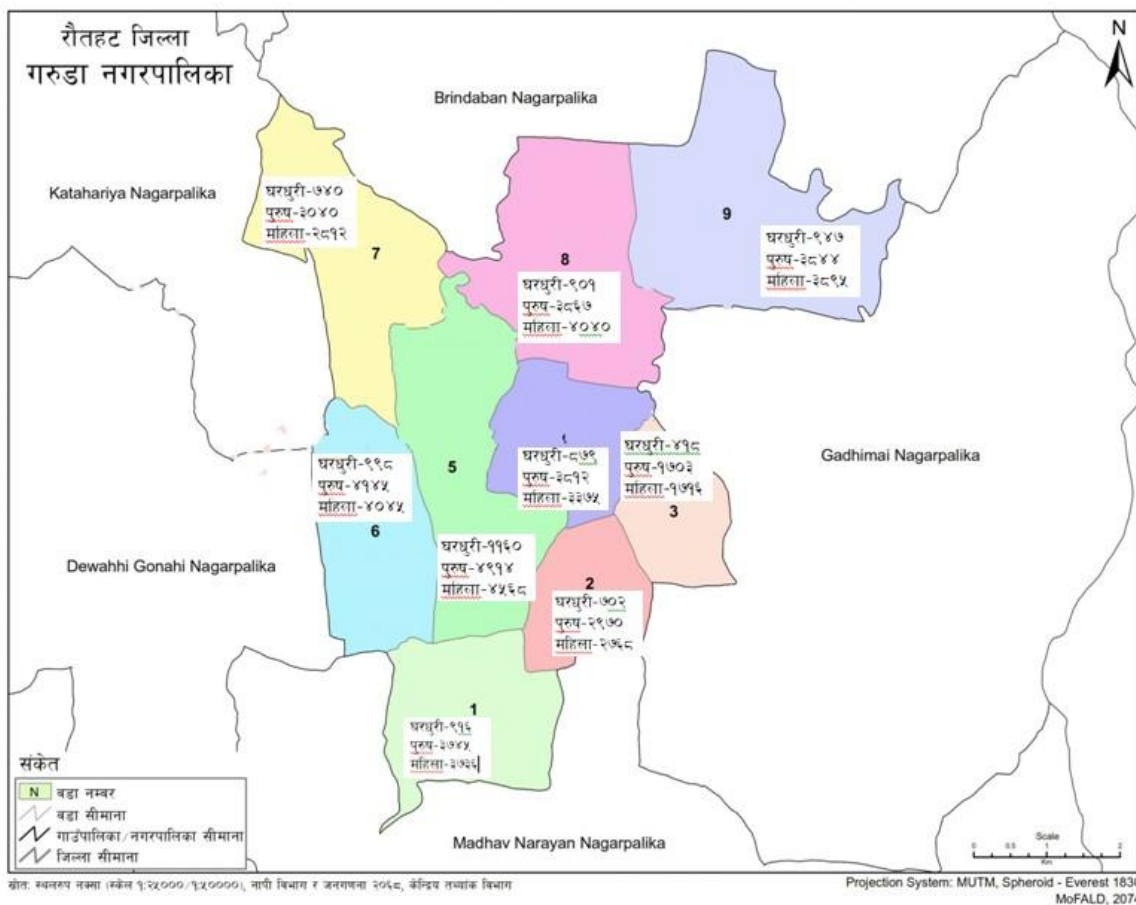
तालिका १४: अनुपस्थित जनसंख्या विवरण

वडा नं	कुल जनसंख्या	देशभित्र अनुपस्थित	देशभित्र अनुपस्थित	विदेशमा अनुपस्थित	विदेशमा अनुपस्थित
१	७४८१	११२	१.५	२०५	२.७४
२	५७३८	१५	०.२६	९८	१.७१
३	३४१९	४६	१.३५	७५	२.१९
४	७१८७	१०५	१.४६	१३२	१.८४
५	९४८२	२३१	२.४४	१४१	१.४९
६	८१९०	७५	०.९२	२४५	२.९९
७	५८५२	४१	०.७	८९	१.५२
८	७९०७	१७६	२.२३	४१८	५.२९
९	७७३९	६८	०.८८	२७२	३.५१
जम्मा	६२९९५	८६९	१.३८	१६७५	२.६६

३.१४ संस्थागत जनसंख्या विवरण

गरुडा नगरपालिकामा कुनै पनि संस्थागत जनसंख्याको विवरण उपलब्ध नभएको देखिन्छ। अर्थात् यस नगरपालिका भित्र कुनै पनि व्यक्ति वृद्धाश्रम, जेल तथा आश्रमहरुमा नबस्ने गरेको पाइन्छ।

३.१४ श्रोत नक्शा : गरुडा नगरपालिकाको वडा अनुसार घरधुरी तथा जनसंख्या विवरण अनुसार श्रोत नक्शा

परिच्छेद ४ : आर्थिक अवस्था

४.१ प्रमुख आर्थिक विवरण

गरुडा नगरपालिका को अर्थतन्त्र मुख्य रूपमा कृषि, व्यापार, साना उद्योग तथा वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त रेमिट्यान्समा आधारित रहेको छ । यहाँको उर्वर भूमि र अनुकूल हावापानीका कारण धान, गहुँ, मकै, दलहन, तेलहन तथा तरकारी खेती व्यापक रूपमा गरिन्छ । पशुपालन, दुग्ध उत्पादन तथा कुखुरापालन पनि स्थानीय आम्दानीका महत्वपूर्ण स्रोत हुन्। गरुडा बजार स्थानीय तथा आसपासका क्षेत्रका लागि महत्वपूर्ण व्यापारिक केन्द्रका रूपमा विकसित भएको छ, जहाँ दैनिक उपभोग्य वस्तु, कृषि सामग्री तथा खुद्रा व्यापार सञ्चालन हुने गर्दछ । नगरपालिकामा चामल मिल, फर्निचर उद्योग तथा अन्य घरेलु तथा साना उद्योगहरूले स्थानीय रोजगारी सिर्जना गरेका छन् । साथै, वैदेशिक रोजगारीमा गएका युवाबाट प्राप्त रेमिट्यान्सले स्थानीय अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ। बैंक, सहकारी तथा लघुवित्त संस्थाको विस्तारले कृषि तथा साना व्यवसायमा लगानी बढाउन सहयोग गरेको छ । सडक, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा खानेपानीजस्ता पूर्वाधार विकासका कार्यक्रमले पनि आर्थिक गतिविधि विस्तारमा सकारात्मक प्रभाव पारेका छन् ।

४.१.१ प्राविधिक, सीपयुक्त तथा विशेष दक्षता भएका मानव संशाधनको विवरण

गरुडा नगरपालिकाको प्राविधिक, सीपयुक्त तथा विशेष दक्षता भएका मानव संशाधनको पेशागत संरचना हेर्दा यहाँको जनसंख्याको ठूलो हिस्सा कृषि क्षेत्रमा संलग्न रहेको देखिन्छ । तालिका १५ अनुसार कुल ३५,६८८ जना श्रमिकमध्ये १८,१८४ जना (५०.९५%) कृषि पेशामा निर्भर छन्, जसले यस क्षेत्रको अर्थतन्त्र अभै पनि कृषि-आधारित रहेको पुष्टि गर्छ । त्यसपछि थोक तथा खुद्रा व्यापार दोस्रो ठूलो पेशागत क्षेत्र हो, जहाँ ६,४९५ जना (१८.२%) संलग्न छन्, जसले स्थानीय बजार र व्यापारिक गतिविधिको महत्त्व देखाउँछ । निर्माण क्षेत्र पनि उल्लेखनीय छ, जहाँ ३,९९७ जना (११.२%) श्रमिक कार्यरत छन्, जसले पूर्वाधार विकास र भवन निर्माणको बढ्दो मागलाई संकेत गर्छ । अन्य सेवा गतिविधिहरूमा २,०३४ जना (५.७%) तथा उत्पादन (म्यानुफ्याक्चरिङ) क्षेत्रमा १,८२० जना (५.१%) मानिस संलग्न छन्, जसले औद्योगिक तथा सेवा क्षेत्र विस्तार हुँदै गएको देखाउँछ । शिक्षा क्षेत्रमा ७८५ जना (२.२%) र यातायात तथा भण्डारण क्षेत्रमा ५३५ जना (१.५%) जनशक्ति संलग्न छन् । स्वास्थ्य क्षेत्रमा ३८२ जना (१.०७%) कार्यरत छन्, जसले आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको विस्तारलाई जनाउँछ । त्यस्तै, सार्वजनिक प्रशासन तथा रक्षा क्षेत्रमा २४९ जना (०.७%) र आवास तथा खाद्य सेवा गतिविधिहरूमा ४१० जना (१.१५%) मानिस संलग्न छन् ।

वित्तीय तथा बीमा, पेशेवर सेवा, विद्युत, सूचना तथा सञ्चार, घरजग्गा जस्ता क्षेत्रहरूमा अपेक्षाकृत कम जनसंख्या संलग्न छ, जुन ०.०३% देखि ०.६% सम्म रहेको छ। समग्रमा, यस तथ्याङ्कले गरुडा नगरपालिकामा कृषि प्रमुख भए पनि व्यापार, निर्माण र सेवा क्षेत्र क्रमशः विस्तार हुँदै गएको स्पष्ट देखाउँछ ।

तालिका १५: प्राविधिक, सीपयुक्त तथा विशेष दक्षता भएका मानव संसाधनको विवरण

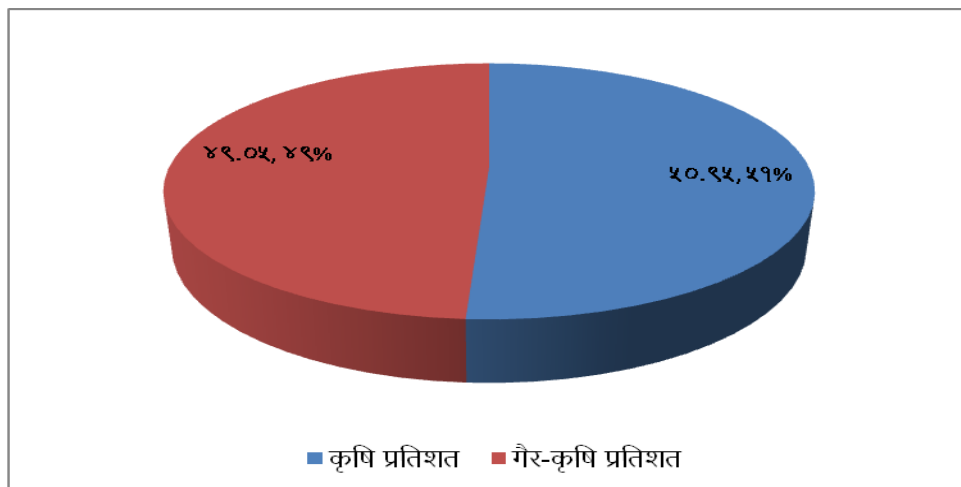
पेशाका प्रकार	जनसंख्या	प्रतिशत
कृषि	१८१८४	५०.९५
थोक तथा खुद्रा व्यापार	६४९५	१८.२
निर्माण	३९९७	११.२
अन्य सेवा गतिविधिहरू	२०३४	५.७
उत्पादन (म्यानुफ्याक्चरिड)	१८२०	५.१
शिक्षा	७८५	२.२
यातायात तथा भण्डारण	५३५	१.५
मानव स्वास्थ्य	३८२	१.०७
सार्वजनिक प्रशासन तथा रक्षा; अनिवार्य सामाजिक सुरक्षा	२४९	०.७
आवास तथा खाद्य सेवा गतिविधिहरू	४१०	१.१५
वित्तीय तथा बीमा गतिविधिहरू	२१४	०.६
पेशेवर सेवाहरू	१०८	०.३
विद्युत	१०७	०.३
नियोक्ताको रूपमा घरपरिवारका गतिविधिहरू	१०७	०.३
कला, मनोरञ्जन तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिहरू	७१	०.२
पानी आपूर्ति; ढल निकास, फोहोर व्यवस्थापन तथा सुधारात्मक गतिविधिहरू	७१	०.२
खानी तथा उत्खनन	३६	०.१
सूचना तथा सञ्चार	३६	०.१
प्रशासन तथा सहयोग सेवा गतिविधिहरू	३६	०.१
घरजग्गा (रियल इस्टेट) गतिविधिहरू	११	०.०३
जम्मा	३५६८८	१००

४.१.२ मुख्य पेशा सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका को मुख्य पेशागत संरचना हेर्दा यहाँको अर्थतन्त्र अझै पनि कृषि क्षेत्रमा अत्यधिक निर्भर रहेको देखिन्छ। यहाँको ठूलो हिस्सा जनसंख्या धान, गहुँ, मकै, दलहन तथा तरकारी खेतीजस्ता कृषि गतिविधिमा संलग्न छ, जसले स्थानीय जीविकोपार्जनको प्रमुख आधार बनाएको छ। उर्वर तराई भूभाग र अनुकूल हावापानीका कारण कृषि उत्पादन यहाँको मुख्य आम्दानी स्रोत बनेको छ।

कृषिपछि थोक तथा खुद्रा व्यापार दोस्रो प्रमुख पेशा हो, जसले स्थानीय बजार र ग्रामीण क्षेत्रमा आवश्यक वस्तुहरूको आपूर्ति सुनिश्चित गर्दछ। गरुडा बजार आसपासका गाउँहरूको लागि प्रमुख व्यापारिक केन्द्र भएकाले धेरै मानिसहरू व्यापारिक गतिविधिमा संलग्न छन्। निर्माण क्षेत्र पनि उल्लेखनीय छ, जहाँ सडक, घर तथा अन्य पूर्वाधार निर्माण कार्यमा धेरै श्रमिकहरू काम गर्छन्। यसका साथै उत्पादन (म्यानुफ्याक्चरिड) तथा साना उद्योगहरू, जस्तै चामल मिल, फर्निचर उद्योग र अन्य घरेलु उद्योगहरूले पनि स्थानीय रोजगारी सिर्जना गरेका छन्। शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, वित्तीय सेवा तथा अन्य सेवा क्षेत्रहरूमा पनि सीमित तर महत्वपूर्ण जनशक्ति संलग्न छ, जसले नगरपालिकाको सेवा प्रवाह र विकासलाई सहयोग पुऱ्याइरहेको छ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाको पेशागत संरचना कृषि-प्रधान भए पनि व्यापार, निर्माण र सेवा क्षेत्र क्रमशः विस्तार हुँदै गएको छ, जसले यहाँको अर्थतन्त्रलाई विविधीकरणतर्फ अघि बढाइरहेको संकेत गर्दछ । चित्र ५ मा देखाएको अनुसार गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा करीब ५१% व्यक्तिको मुख्य पेशा कृषि रहेको देखिन्छ भने ४९ प्रतिशत गैह्र कृषि क्षेत्रमा संलग्न रहेको पाइन्छ ।

चित्र ५: मुख्य पेशा सम्बन्धी विवरण

४.१.३ औसत आम्दानी विवरण

गरुडा नगरपालिका भित्र रहेका परिवारहरूको औसत आम्दानी विवरणले स्थानीय आर्थिक अवस्था, जीवनस्तर र आय संरचनालाई स्पष्ट रूपमा देखाउँछ । उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकामा परिवारहरूको मासिक औसत आम्दानी मुख्य रूपमा कृषि, वैदेशिक रोजगारी, व्यापार, सेवा तथा ज्यालादारी काममा आधारित रहेको पाइन्छ ।

समग्र रूपमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकाका अधिकांश परिवारहरूको मासिक औसत आम्दानी करिब नेरु १५,००० देखि ४०,००० को बीचमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ । यसले नगरपालिकामा मध्यमदेखि न्यून आय वर्गको बाहुल्यता रहेको संकेत गर्दछ ।

तलिका १६ मा दिइएको तथ्याङ्क अनुसार करिब ४५-५० प्रतिशत परिवारहरू कृषि तथा ज्यालादारी काममा निर्भर रहेका छन्, जसको मासिक औसत आम्दानी प्रायः नेरु १५,००० देखि २५,००० मात्र रहेको पाइन्छ । यी परिवारहरूको आम्दानी मौसमी र अस्थिर भएकाले जीवनस्तरमा स्थायित्व कम देखिन्छ ।

त्यस्तै करिब ३०-३५ प्रतिशत परिवारहरू वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न रहेका छन् । यी परिवारहरूको मासिक औसत आम्दानी तुलनात्मक रूपमा उच्च अर्थात् नेरु ४०,००० देखि ८०,००० वा सोभन्दा बढी रहेको देखिन्छ । यस वर्गका परिवारहरूले रेमिट्यान्सको कारणले आर्थिक रूपमा राम्रो अवस्था प्राप्त गरेको पाइन्छ ।

व्यापार तथा सेवा क्षेत्रमा संलग्न करिब १०-१५ प्रतिशत परिवारहरूको औसत आम्दानी नेरु २५,००० देखि ५०,००० को बीचमा रहेको देखिन्छ । यी परिवारहरूको आय तुलनात्मक रूपमा स्थिर भए पनि ठूलो मात्रामा वृद्धि भएको देखिँदैन ।

नगरपालिकाभित्र केही सीमित उच्च आय भएका परिवारहरू (करिब ५ प्रतिशतभन्दा कम) रहेका छन्, जसको मासिक आम्दानी नेरु ८०,००० भन्दा माथि रहेको पाइन्छ । यी परिवारहरू प्रायः व्यवसाय, वैदेशिक लगानी वा उच्च तहको रोजगारसँग सम्बन्धित रहेका छन् ।

समग्र विश्लेषण गर्दा गरुडा नगरपालिकामा औसत आम्दानी संरचना असमान रहेको देखिन्छ । धेरैजसो परिवारहरू न्यून तथा मध्यम आय वर्गमा केन्द्रित छन् भने वैदेशिक रोजगारीले केही परिवारहरूको आम्दानी उच्च बनाएको छ । यसले स्थानीय तहमा रोजगारी सिर्जना, कृषि आधुनिकीकरण र स्वरोजगार प्रवर्द्धनको आवश्यकता स्पष्ट रूपमा देखाउँछ ।

तालिका १६: औसत मासिक आम्दानी विवरण

औसत मासिक आम्दानी	परिवार (%)	टिप्पणी
रु १५,००० देखि २५,०००	४५ देखि ५०%	कृषि र ज्यालादारी
रु २५,००० देखि ५०,०००	१० देखि १५%	व्यापार र सेवा
रु ४०,००० देखि ८०,०००	३० देखि ३५%	वैदेशिक रोजगारी (रेमिट्यान्स)
रु ८०,००० भन्दा बढी	५%	व्यवसाय, लगानी
जम्मा	१००.००%	

४.१.४ औसत खर्च तथा बचत विवरण

गरुडा नगरपालिका भित्र रहेका परिवारहरूको औसत खर्च तथा बचत विवरणले स्थानीय आर्थिक व्यवहार, जीवनस्तर र आय-व्यय सन्तुलनलाई स्पष्ट रूपमा देखाउँछ । उपलब्ध अनुमानित तथ्याङ्क अनुसार अधिकांश परिवारहरूको खर्च र बचत संरचना आय स्तरअनुसार फरक-फरक रहेको पाइन्छ ।

समग्र रूपमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकाका परिवारहरूको मासिक औसत खर्च करिब रु १२,००० देखि रु ६०,००० को बीचमा रहेको देखिन्छ । यसमा खानपान, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, घरभाडा तथा अन्य दैनिक आवश्यकताहरू प्रमुख खर्चका क्षेत्र रहेका छन् ।

तालिका १७ मा दिइएको तथ्याङ्क अनुसार करिब ४५-५० प्रतिशत परिवारहरूको मासिक खर्च रु १२,००० देखि २५,००० बीचमा रहेको छ । यी परिवारहरू मुख्य रूपमा कृषि तथा ज्यालादारीमा निर्भर भएकाले उनीहरूको बचत क्षमता निकै सीमित अर्थात् ० देखि रु २,००० प्रति महिना मात्र रहेको देखिन्छ ।

त्यस्तै करिब ३०-३५ प्रतिशत परिवारहरूको मासिक खर्च रु २५,००० देखि ४०,००० बीचमा रहेको छ । यी परिवारहरू वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त रेमिट्यान्समा निर्भर भएकाले उनीहरूको मासिक बचत रु ५,००० देखि १५,००० सम्म रहेको पाइन्छ ।

व्यापार तथा सेवामा संलग्न करिब १०-१५ प्रतिशत परिवारहरूको मासिक खर्च रु ४०,००० देखि ५०,००० बीचमा रहेको देखिन्छ । यी परिवारहरूको बचत क्षमता तुलनात्मक रूपमा राम्रो रहेको छ, जसअनुसार उनीहरूले मासिक रु १०,००० देखि २०,००० सम्म बचत गर्न सक्षम रहेको पाइन्छ ।

उच्च आय वर्ग (करिब ५ प्रतिशत परिवार) को मासिक खर्च रु ५०,००० भन्दा माथि रहेको देखिन्छ । यी परिवारहरू व्यवसाय र लगानीमा संलग्न भएकाले उनीहरूको मासिक बचत पनि उच्च अर्थात् रु २०,००० देखि ५०,००० वा सोभन्दा बढी रहेको पाइन्छ ।

समग्र विश्लेषण गर्दा गरुडा नगरपालिकामा खर्च र बचतको अवस्था आयसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित रहेको देखिन्छ। न्यून आय भएका परिवारहरूमा बचत क्षमता कमजोर रहेको छ भने वैदेशिक रोजगारी र व्यवसायमा संलग्न परिवारहरूमा बचत तुलनात्मक रूपमा राम्रो रहेको पाइन्छ । यसले नगरपालिकामा आर्थिक असमानता र वित्तीय सुदृढीकरणको आवश्यकता स्पष्ट रूपमा देखाउँछ ।

तालिका १७: औसत मासिक खर्च तथा बचत विवरण

औसत मासिक खर्च	औसत मासिक बचत	परिवार (%)	टिप्पणी
रु १२,००० देखि २५,०००	रु ० देखि २,०००	४५ देखि ५०%	कृषि र ज्यालादारी
रु २५,००० देखि ४०,०००	रु ५,००० देखि १५,०००	३० देखि ३५%	वैदेशिक रोजगारी
रु ४०,००० देखि ५०,०००	रु १०,००० देखि २०,०००	१० देखि १५%	व्यापार र सेवा
रु ५०,००० र माथि	रु २०,००० देखि ५०,००० वा बढी	५%	व्यवसाय र लगानी

४.१.५ विपन्नता स्तरीकरण विवरण

गरुडा नगरपालिका भित्र रहेका परिवारहरूको विपन्नता स्तरीकरण विवरणले सामाजिक-आर्थिक अवस्थाको स्पष्ट चित्र प्रस्तुत गर्दछ । तालिका १८ मा उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार यहाँका परिवारहरूलाई मुख्य रूपमा अत्यन्त विपन्न, विपन्न, मध्यम र सम्पन्न गरी विभिन्न वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ, जसले आय, रोजगारी र जीवनस्तरका आधारमा असमानता रहेको देखाउँछ ।

समग्र रूपमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकामा करिब ४५ प्रतिशत परिवारहरू विपन्न वर्गमा रहेका छन् । यी परिवारहरूको मुख्य आय स्रोत कृषि र ज्यालादारी श्रम हो । उनीहरूको मासिक आय सामान्यतया रु १५,००० देखि २५,००० बीचमा रहने भएकाले आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्न मात्र सक्षम रहेको पाइन्छ । बचत क्षमता अत्यन्त न्यून रहेको र सामाजिक-आर्थिक जोखिम उच्च रहेको देखिन्छ ।

त्यसैगरी करिब ३५ प्रतिशत परिवारहरू मध्यम विपन्न (निम्न मध्यम वर्ग) मा पर्दछन् । यी परिवारहरूको आय मुख्य रूपमा वैदेशिक रोजगारी र आंशिक रूपमा व्यापार तथा सेवामा आधारित रहेको छ । उनीहरूको मासिक आमदानी रु २५,००० देखि ५०,००० सम्म रहेको पाइन्छ । यी परिवारहरूले सामान्य जीवनस्तर कायम राखे पनि ठूलो मात्रामा बचत गर्न सक्ने अवस्था सीमित रहेको छ ।

करिब १५ प्रतिशत परिवारहरू मध्यम वर्गमा रहेका छन्। यी परिवारहरू व्यापार, सेवा तथा स्थायी रोजगारमा संलग्न रहेका छन् । उनीहरूको मासिक आमदानी रु ४०,००० देखि ८०,००० सम्म रहेको पाइन्छ । यी परिवारहरूको जीवनस्तर तुलनात्मक रूपमा राम्रो भए पनि आय अस्थिरता अझै केही हदसम्म रहेको देखिन्छ । अत्यन्त कम अर्थात् करिब ५ प्रतिशत परिवारहरू सम्पन्न वर्गमा रहेका छन् । यी परिवारहरूको मासिक आमदानी रु ८०,००० भन्दा बढी

रहेको छ । यी परिवारहरू मुख्य रूपमा व्यवसाय, लगानी र उच्च आययुक्त पेशामा संलग्न रहेका छन् र उनीहरूको जीवनस्तर उच्च रहेको पाइन्छ ।

समग्र विश्लेषण गर्दा गरुडा नगरपालिकामा विपन्नता स्तरीकरण असमान रूपमा वितरण भएको देखिन्छ । अधिकांश परिवारहरू विपन्न र निम्न मध्यम वर्गमा केन्द्रित छन् भने सीमित मात्रामा मात्र सम्पन्न वर्ग रहेको छ । यसले गरिबी न्यूनीकरण, रोजगारी सिर्जना र आय वृद्धि कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने आवश्यकता स्पष्ट रूपमा देखाउँछ ।

तालिका १८: विपन्नता स्तरीकरण विवरण

औसत मासिक आमदानी	परिवार %	विपन्नता स्तर	टिप्पणी
रु १५,००० देखि २५,०००	४५	विपन्न वर्ग	कृषि र ज्यालादारी
रु २५,००० देखि ५०,०००	१५	मध्यम विपन्न वर्ग	व्यापार र सेवा
रु ४०,००० देखि ८०,०००	३५	मध्यम वर्ग	वैदेशिक रोजगारी (रेमिट्यान्स)
रु ८०,००० भन्दा बढी	५	सम्पन्न वर्ग	व्यवसाय, लगानी
जम्मा	१००		

४.१.६ खाद्यान्न सुरक्षाको अवस्था

गरुडा नगरपालिका भित्र रहेका परिवारहरूको खाद्यान्न सुरक्षाको अवस्था समग्र रूपमा मिश्रित देखिन्छ, जसमा केही परिवारहरू पूर्ण रूपमा सुरक्षित छन् भने ठूलो हिस्सा आंशिक रूपमा असुरक्षित अवस्थामै रहेको पाइन्छ । उपलब्ध सामाजिक-आर्थिक तथ्याङ्क र आय-व्यय संरचनाका आधारमा यहाँको खाद्यान्न सुरक्षा अवस्थालाई विभिन्न स्तरमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । तालिका १९ अनुसार समग्र रूपमा हेर्दा करिब ४५ प्रतिशत परिवारहरू खाद्यान्न रूपमा सुरक्षित (Food Secure) अवस्थामा रहेका छन् । यी परिवारहरूको मासिक आय तुलनात्मक रूपमा राम्रो रहेको छ, जसमा मुख्य रूपमा वैदेशिक रोजगारी, व्यापार, खेती योग्य जग्गा तथा सेवा क्षेत्रको योगदान रहेको छ । यी परिवारहरूले वर्षभरि आवश्यक खाद्यान्न पर्याप्त मात्रामा खरिद तथा उत्पादन गर्नसक्ने क्षमता राख्छन् ।

त्यसैगरी करिब ३५ प्रतिशत परिवारहरू आंशिक खाद्यान्न असुरक्षित (Moderately Food Insecure) अवस्थामा रहेका छन् । यी परिवारहरू कृषि र ज्यालादारीमा निर्भर भएकाले उनीहरूको आमदानी मौसमी र अस्थिर रहेको छ । विशेषगरी बाली उत्पादन नहुने समयमा यी परिवारहरूमा खाद्यान्न अभाव हुने सम्भावना उच्च रहेको देखिन्छ ।

अर्कोतर्फ करिब २० प्रतिशत परिवारहरू गम्भीर रूपमा खाद्यान्न असुरक्षित (Severely Food Insecure) अवस्थामा रहेका छन् । यी परिवारहरूको मासिक आमदानी प्रायः रु १५,००० भन्दा कम रहेको पाइन्छ । उनीहरू दैनिक ज्यालादारीमा निर्भर रहने भएकाले नियमित रूपमा तीन छाक भोजन सुनिश्चित गर्न कठिनाई हुने अवस्था देखिन्छ ।

खाद्यान्न सुरक्षाको अवस्थालाई वडागत रूपमा हेर्दा तुलनात्मक रूपमा वैदेशिक रोजगारीमा निर्भर वडाहरू (जस्तै वडा नं. ६, ८ र ९) मा खाद्यान्न सुरक्षा राम्रो रहेको देखिन्छ भने कृषि तथा ज्यालादारीमा निर्भर वडाहरू (जस्तै वडा नं. १, २ र ७) मा असुरक्षाको स्तर बढी रहेको पाइन्छ ।

समग्र विश्लेषण गर्दा गरुडा नगरपालिकामा खाद्यान्न सुरक्षा पूर्ण रूपमा सन्तुलित छैन। करिब आधा भन्दा कम परिवारहरू मात्र पूर्ण रूपमा सुरक्षित अवस्थामा रहेका छन् भने बाँकी परिवारहरू आंशिक वा गम्भीर असुरक्षाको

जोखिममा रहेका छन्। यसले कृषि उत्पादन वृद्धि, रोजगारी विस्तार र सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सुदृढ गर्नुपर्ने आवश्यकता स्पष्ट रूपमा देखाउँछ ।

तालिका १९ : खाद्य सुरक्षा अवस्था विवरण

खाद्य सुरक्षा अवस्था	परिवार %	टिप्पणी
खाद्य सुरक्षित	45%	वैदेशिक रोजगार, व्यापार, जमिन तथा सेवा
मध्यम खाद्य असुरक्षित	35%	कृषि तथा ज्याला श्रम
गम्भीर खाद्य असुरक्षित	20%	आय १५,००० भन्दा कम, ज्याला मजदुरी

४.१.७ आवास संरचना विवरण

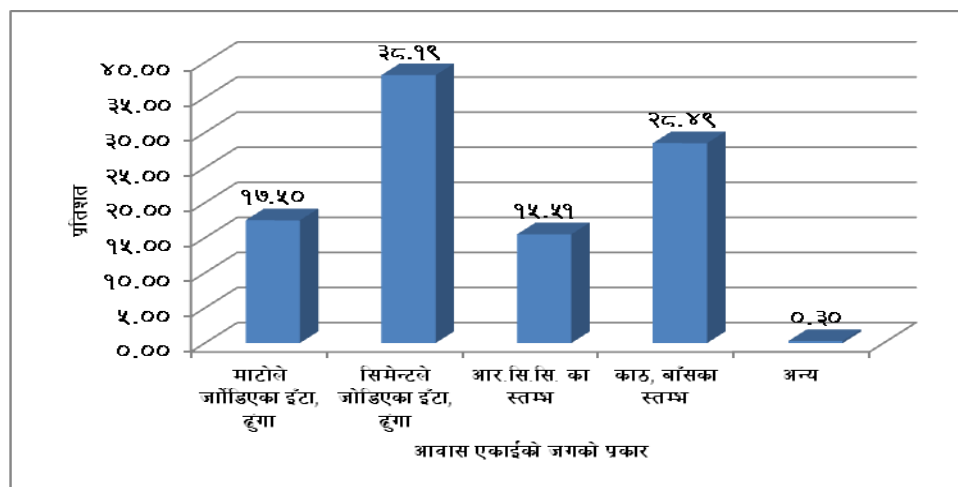
गरुडा नगरपालिका भित्र विभिन्न प्रकारका आवास संरचनाको निर्माण भएको पाइएको छ । चित्र ६ ले विभिन्न प्रकारका आवासमा बसोबास गर्ने मानिसहरूको प्रतिशत वितरण देखाएको छ । चित्रमा पाँच प्रकारका आवास समावेश गरिएका छन्।

चित्र अनुसार सबैभन्दा बढी मानिसहरू सिमेन्टको छाना भएको घरमा बसोबास गर्छन्, जसको प्रतिशत ३६.१९ रहेको छ । यसले आधुनिक तथा तुलनात्मक रूपमा सुरक्षित आवासप्रति मानिसहरूको आकर्षण बढी रहेको संकेत गर्दछ । दोस्रो स्थानमा काठ तथा बाँसका घर रहेका छन्, जसमा २८.४९ प्रतिशत मानिसहरू बसोबास गर्छन् । यसले परम्परागत तथा स्थानीय स्रोतमा आधारित आवास अझै पनि महत्त्वपूर्ण रहेको देखाउँछ ।

त्यस्तै, मार्टने गोमास्ताको घरमा बस्ने मानिसहरूको प्रतिशत १७.७७ रहेको छ भने आर.सि.सि. छत भएका घरमा बस्नेहरूको प्रतिशत १७.२५ रहेको छ । यी दुई प्रकारका घरको प्रयोग लगभग समान रहेको देखिन्छ ।

अन्य प्रकारका घरमा बस्नेहरूको प्रतिशत केवल ०.३० मात्र रहेकोले त्यस्ता आवासको प्रयोग अत्यन्त न्यून रहेको बुझिन्छ ।

विश्लेषण गर्दा, ग्राफले आधुनिक निर्माण सामग्री प्रयोग भएका घरहरूको संख्या बढी रहेको देखाउँछ । साथै ग्रामीण तथा परम्परागत शैलीका काठ र बाँसका घरहरू पनि उल्लेखनीय रूपमा प्रयोगमा रहेको पाइन्छ । यसले समाजमा आर्थिक अवस्था, भौगोलिक परिवेश तथा उपलब्ध स्रोतअनुसार आवासको विविधता रहेको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

चित्र ६: आवास संरचना

४.१.८ गरिबीको दर (गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसंख्या)

गरुडा नगरपालिका भित्र गरिबीको अवस्था सामाजिक तथा आर्थिक विकाससँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित विषय हो । गरिबीको रेखामुनि रहेका जनसंख्या भन्नाले न्यून आय, आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्न कठिनाई तथा न्यून जीवनस्तर भएका मानिसहरूलाई जनाइन्छ । उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार गरुडा नगरपालिकामा अझै पनि उल्लेखनीय संख्यामा जनसंख्या गरिबीको रेखामुनि रहेको पाइन्छ। विशेष गरी दैनिक ज्यालादारी, कृषि तथा असंगठित क्षेत्रमा निर्भर परिवारहरू आर्थिक रूपमा कमजोर अवस्थामा रहेका छन् ।

गरिबीको मुख्य कारणहरूमा बेरोजगारी, कम आय, शिक्षाको अभाव, कृषि उत्पादनमा निर्भरता, प्राकृतिक विपत्ति तथा स्वास्थ्य सेवामा सीमित पहुँच पर्दछन्। नगरपालिकाका ग्रामीण तथा पिछडिएका बस्तीहरूमा गरिबीको समस्या बढी देखिन्छ । तथ्य तथा तथ्याङ्क अनुसार: गरिबीको रेखामुनि रहेका परिवारहरूको ठूलो हिस्सा दैनिक श्रममा निर्भर रहेको छ । शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवामा पहुँच कम भएका परिवारहरूमा गरिबीको दर उच्च रहेको पाइन्छ । महिला, दलित तथा पिछडिएका समुदायहरू आर्थिक रूपमा बढी प्रभावित छन् । कृषि उत्पादनमा आधारित परिवारहरूको आय स्थिर नहुँदा आर्थिक असुरक्षा बढेको देखिन्छ ।

गरुडा नगरपालिकाले गरिबी न्यूनीकरणका लागि विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । सीपमूलक तालिम, स्वरोजगार कार्यक्रम, कृषि आधुनिकीकरण, महिला सशक्तीकरण तथा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममार्फत गरिबी घटाउने प्रयास भइरहेको छ ।

विश्लेषण गर्दा, गरिबी न्यूनीकरणका लागि रोजगारी सिर्जना, गुणस्तरीय शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा विस्तार तथा आर्थिक अवसरको पहुँच बढाउन आवश्यक देखिन्छ । स्थानीय सरकार, समुदाय तथा विभिन्न संघसंस्थाको सहकार्यबाट मात्र दीर्घकालीन रूपमा गरिबीको समस्या समाधान गर्न सकिन्छ ।

तालिका २० मा उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार ९ वटा वडाको कुल जनसंख्या ६२,९९५ रहेको छ भने गरिबी रेखामुनि रहेका जनसंख्या १५,६१२ छन्, जसले समग्र गरिबी दर २४.८% रहेको देखाउँछ । वडा नं. १, २, ३ र ९ मा गरिबी दर २७% रहेको छ भने वडा नं. ८ मा सबैभन्दा बढी २८% गरिबी दर देखिएको छ । यसले वडा नं. ८ आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा बढी जोखिममा रहेको संकेत गर्दछ । त्यसैगरी वडा नं. ७ मा २६% गरिबी दर रहेको छ । विपरीत रूपमा वडा नं. ५ र ६ मा सबैभन्दा कम २१% गरिबी दर रहेको देखिन्छ, जसले ती वडाहरू तुलनात्मक रूपमा आर्थिक रूपमा सुदृढ रहेको जनाउँछ । वडा नं. ५ मा सबैभन्दा बढी ९,४८२ जनसंख्या भए पनि गरिबी प्रतिशत कम हुनु सकारात्मक पक्ष हो । वडा नं. ३ मा सबैभन्दा कम ३,४१९ जनसंख्या भए तापनि गरिबी दर भने उच्च (२७%) रहेको छ । समग्र रूपमा हेर्दा कुल जनसंख्याको करिब एक चौथाइ मानिस गरिबी रेखामुनि रहेका छन्, जसले स्थानीय तहमा रोजगारी सिर्जना, आयआर्जन वृद्धि, शिक्षा, सीप विकास तथा लक्षित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक रहेको देखाउँछ । विशेषगरी वडा नं. ८, १, २, ३ र ९ मा गरिबी न्यूनीकरणका लागि प्राथमिकताका साथ विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने आवश्यकता स्पष्ट रूपमा देखिन्छ ।

तालिका २०: गरिबी रेखामुनीको जनसंख्या विवरण

वडा नम्बर	जनसंख्या	गरिबी रेखामुनीको जनसंख्या	प्रतिशत
१	७४८१	२०२०	२७
२	५७३८	१५५०	२७
३	३४१९	९२३	२७
४	७१८७	१५८२	२२
५	९४८२	१९९१	२१
६	८१९०	१७२०	२१
७	५८५२	१५२२	२६
८	७९०७	२२१४	२८
९	७७३९	२०९०	२७
जम्मा	६२९९५	१५६१२	२४.८

४.१.९ आयात र निर्यातको अवस्था

गरुडा नगरपालिका नेपालको तराई क्षेत्रमा अवस्थित एक महत्वपूर्ण कृषि तथा व्यापारिक केन्द्र हो । यहाँको अर्थतन्त्र मुख्य रूपमा कृषि, पशुपालन, साना व्यापार तथा सीमापार कारोबारमा आधारित रहेको छ । भारतसँगको नजिकको भौगोलिक सम्बन्ध, सडक सञ्जालको पहुँच तथा स्थानीय बजारको विस्तारले नगरपालिकालाई व्यापारिक दृष्टिले महत्वपूर्ण बनाएको छ । नगरपालिकामा दैनिक उपभोग्य वस्तु, लत्ताकपडा, खाद्यान्न, पेट्रोलियम पदार्थ, औषधि, कृषि मल, बीउ, निर्माण सामग्री तथा इलेक्ट्रोनिक सामग्री मुख्य रूपमा आयात हुने गर्दछन् । विशेष गरी भारतीय बजारबाट सस्तो मूल्यमा वस्तु उपलब्ध हुने भएकाले स्थानीय बजारमा आयातित वस्तुको प्रभुत्व देखिन्छ । यसले उपभोक्तालाई सहजता प्रदान गरे पनि स्थानीय उत्पादन र घरेलु उद्योगलाई प्रतिस्पर्धामा कमजोर बनाएको अवस्था छ । नेपालकै समग्र व्यापार संरचनाजस्तै गरुडा नगरपालिकामा पनि आयातको मात्रा निर्यातभन्दा धेरै बढी रहेको देखिन्छ ।

निर्याततर्फ हेर्दा गरुडा नगरपालिकाबाट मुख्य रूपमा कृषिजन्य उत्पादन बाह्य बजारमा जाने गर्दछन् । धान, गहुँ, मकै, दलहन, तेलहन, तरकारी तथा पशुजन्य उत्पादन स्थानीय तथा जिल्ला बाहिरका बजारमा बिक्री वितरण हुने गरेका छन् । सीमावर्ती क्षेत्र भएकाले भारततर्फ साना स्तरको कृषि तथा पशु व्यापार पनि हुने गरेको पाइन्छ । तर, आधुनिक कृषि प्रविधिको कमी, प्रशोधन उद्योगको अभाव, कोल्ड स्टोर तथा भण्डारण सुविधाको न्यूनता, बजार व्यवस्थापनको कमजोरी र उत्पादनको व्यावसायीकरण पर्याप्त नभएकाले निर्यात क्षमता सीमित बनेको छ । यहाँ उत्पादित अधिकांश कृषि सामग्री कच्चा अवस्थामै बिक्री हुने भएकाले स्थानीय स्तरमा मूल्य अभिवृद्धि हुन सकेको छैन । गरुडा नगरपालिकाको आयात-निर्यात अवस्थाको विश्लेषण गर्दा यसको अर्थतन्त्र अभै पनि उपभोगमुखी रहेको देखिन्छ । स्थानीय उद्योगधन्दा न्यून हुनु, युवाशक्ति वैदेशिक रोजगारीमा केन्द्रित हुनु तथा कृषिमा परम्परागत प्रणालीको प्रयोग हुनु यसको प्रमुख कारण हुन् । यद्यपि, नगरपालिकामा उर्वर कृषि भूमि, श्रमशक्ति तथा सीमापार बजारको पहुँच भएकाले कृषि आधुनिकीकरण, कृषि प्रशोधन उद्योग स्थापना, दुग्ध तथा पशुपालन व्यवसाय विस्तार र व्यवस्थित बजार प्रणाली विकास गर्न सकेमा निर्यात वृद्धि गर्ने ठूलो सम्भावना रहेको छ । स्थानीय उत्पादनलाई

प्रोत्साहन, सहकारी प्रणालीको सुदृढीकरण तथा भण्डारण पूर्वाधार निर्माणमार्फत भविष्यमा गरुडा नगरपालिकाको व्यापार सन्तुलन सुधार गर्न सकिने देखिन्छ ।

४.१.१० औद्योगिक कच्चा पदार्थ उत्पादनको अवस्था (काठ, जडिबुटी, आदी)

गरुडा नगरपालिका को औद्योगिक कच्चा पदार्थ उत्पादनको अवस्था हेर्दा यहाँको अर्थतन्त्र मुख्य रूपमा कृषि तथा सीमित वनजन्य स्रोतमा आधारित रहेको देखिन्छ । नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल ४४.४६ वर्ग किलोमिटर रहेको छ भने यहाँ करिब ६२ हजारभन्दा बढी जनसंख्या बसोबास गर्दछ । तराई क्षेत्र भएकाले यहाँ ठूलो वन क्षेत्र नभए पनि निजी जग्गामा भएको वन तथा खेतबारीको छेउछाउमा काठजन्य र अन्य वनजन्य स्रोत उत्पादन हुने गरेको पाइन्छ । विशेषगरी सिसौ, साल, बकाइनो, बाँस तथा फलफूलका रुखहरू स्थानीय स्तरमा प्रयोग तथा सीमित व्यापारका लागि उपयोग हुँदै आएका छन् । घर निर्माण, फर्निचर उद्योग तथा कृषि औजार निर्माणका लागि काठको माग उच्च रहेकाले स्थानीय उत्पादन पर्याप्त नभई बाहिरी जिल्लाबाट समेत काठ आयात गर्नुपर्ने अवस्था छ ।

गरुडा नगरपालिकामा जडिबुटी उत्पादनको सम्भावना भने अझै पूर्ण रूपमा उपयोग हुन सकेको छैन । तराई क्षेत्रमा तुलनात्मक रूपमा कम जडिबुटी पाइने भए पनि तुलसी, नीम, घ्यूकुमारी, बेल, हर्रो, बर्रो, सतावर तथा विभिन्न परम्परागत औषधीय वनस्पति स्थानीय रूपमा उत्पादन र प्रयोग हुने गरेका छन् । नेपालका विभिन्न सामुदायिक वन तथा निजी वनमा जडिबुटी खेती विस्तार भइरहेको उदाहरणले गरुडामा पनि यस क्षेत्रको सम्भावना रहेको संकेत गर्दछ । उदाहरणका रूपमा सुर्खेतको एक सामुदायिक वनले ३० हेक्टर क्षेत्रमा ६४ हजार टिमुर, ३४ हजार चिराइतो तथा अन्य जडिबुटी रोपण गरेको तथ्यले जडिबुटी व्यवसाय आर्थिक रूपमा महत्वपूर्ण बन्न सक्ने देखाएको छ । गरुडामा भने यस्तो व्यवस्थित उत्पादन तथा प्रशोधन उद्योगको अभाव रहेको छ ।

काठ तथा वनजन्य उत्पादनको सन्दर्भमा नेपालका विभिन्न साभेदारी वनबाट वार्षिक करोडौं रुपैयाँ बराबरको काठ उत्पादन हुने गरेको तथ्यले वन स्रोतको आर्थिक महत्व स्पष्ट पार्छ । गरुडा नगरपालिकामा पनि व्यवस्थित वृक्षारोपण, वन विकास तथा निजी वन व्यवस्थापन गर्न सके आर्थिक लाभ लिन सकिने सम्भावना देखाउँछ । हाल गरुडामा काठ उत्पादन मुख्यतः घरेलु प्रयोजन र साना व्यवसाय सम्म सीमित रहेको देखिन्छ ।

विश्लेषणात्मक रूपमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकामा औद्योगिक कच्चा पदार्थ उत्पादनको अवस्था अझै प्रारम्भिक चरणमै रहेको छ । यहाँ कृषि अवशेष, बाँस, काठ, पराल, उखुको खोस्टा तथा पशुजन्य कच्चा पदार्थलाई साना उद्योगसँग जोड्ने पर्याप्त सम्भावना भए पनि आधुनिक प्रविधि, लगानी, प्रशोधन उद्योग तथा बजार व्यवस्थापनको अभावले उत्पादनको व्यावसायीकरण हुन सकेको छैन । वन क्षेत्र सीमित हुनु, तीव्र शहरीकरण, कृषि जमिनको खण्डीकरण तथा युवा जनशक्ति वैदेशिक रोजगारीमा केन्द्रित हुनु पनि यस क्षेत्रको चुनौतीका रूपमा देखिन्छ । तर, यदि नगरपालिकाले सामुदायिक वृक्षारोपण, जडिबुटी खेती, कृषि-वन प्रणाली (Agroforestry), काठ प्रशोधन उद्योग तथा साना घरेलु उद्योगलाई प्रोत्साहन गर्ने नीति लियो भने भविष्यमा औद्योगिक कच्चा पदार्थ उत्पादनलाई आयआर्जन र स्थानीय रोजगारीसँग जोड्न सकिने राम्रो सम्भावना रहेको देखिन्छ ।

४.१.११ बेरोजगार सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका मा बेरोजगारीको अवस्था मधेश प्रदेशकै अन्य स्थानीय तहहरूजस्तै चुनौतीपूर्ण देखिन्छ । २०८२ मा गरिएको घरघुरी सर्वेक्षण अनुसार गरुडा नगरपालिकाको कुल जनसंख्या ६२,९९५ रहेको छ, जसमा सक्रिय जनसंख्या करिब ४८ हजार भन्दा बढी रहेको उल्लेख गरिएको छ । यद्यपि, स्थानीय स्तरमा पर्याप्त उद्योग, कलकारखाना तथा औपचारिक रोजगारीका अवसर सीमित भएकाले ठूलो संख्यामा युवा बेरोजगार वा अर्धबेरोजगार अवस्थामा रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । नगरपालिकाले “रोजगार सेवा केन्द्रमा विवरण दर्ता गर्ने” तथा “बेरोजगार व्यक्तिको सूचीमा सूचीकृत हुने” सम्बन्धी सूचना वारम्बार जारी गरेको तथ्यले पनि बेरोजगारी समस्या स्थानीय स्तरमा महत्वपूर्ण सामाजिक-आर्थिक मुद्दाका रूपमा रहेको देखाउँछ ।

गरुडा नगरपालिकामा कृषि मुख्य पेशा भए पनि अधिकांश कृषि परम्परागत र निर्वाहमुखी प्रकृतिको रहेको छ । यस कारण कृषि क्षेत्रमा पूर्णकालीन तथा स्थायी रोजगारी सिर्जना हुन सकेको छैन । धेरै युवाहरू वर्षको केही समय मात्र कृषि कार्यमा संलग्न रहने र बाँकी समय बेरोजगार रहने अवस्था देखिन्छ । स्थानीय स्तरमा उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको विकास न्यून भएकाले शिक्षित युवाहरू समेत रोजगारीका लागि गौर, वीरगञ्ज, काठमाडौं तथा वैदेशिक रोजगारीतर्फ जान बाध्य भएका छन् । नगरपालिकाले वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका व्यक्तिहरूको अभिलेखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरेको उल्लेख पाइन्छ, जसले यहाँ वैदेशिक रोजगारमा निर्भरता उच्च रहेको संकेत गर्दछ ।

नेपालको समग्र बेरोजगारी अवस्थसँग तुलना गर्दा पनि गरुडाको अवस्था गम्भीर देखिन्छ । विभिन्न स्थानीय तहका अध्ययन अनुसार युवा जनशक्तिको ठूलो हिस्सा वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न रहेको पाइन्छ । गरुडामा पनि रोजगारी अभावका कारण भारत, खाडी मुलुक तथा मलेसियातर्फ श्रम आप्रवासन उच्च रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । यसले स्थानीय अर्थतन्त्रमा रेमिट्यान्सको योगदान बढाए पनि उत्पादनशील जनशक्ति बाहिरिने, कृषि श्रम अभाव हुने तथा स्थानीय उद्यम विकास कमजोर हुने समस्या सिर्जना गरेको छ ।

विश्लेषणात्मक रूपमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकाको बेरोजगारी समस्याका मुख्य कारणहरूमा औद्योगिक विकासको कमी, सीपमूलक शिक्षाको अभाव, कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण नहुनु, लगानीको न्यूनता तथा जनसंख्याको तीव्र वृद्धि प्रमुख रूपमा देखिन्छन् । नगरपालिकामा केही साना व्यापार, निर्माण कार्य तथा सेवा क्षेत्र भए पनि ती क्षेत्रले पर्याप्त रोजगारी सिर्जना गर्न सकेका छैनन् । शिक्षित युवामा सरकारी जागिरप्रतिको आकर्षण उच्च भए पनि अवसर सीमित हुँदा प्रतिस्पर्धा र बेरोजगारी दुवै बढिरहेको छ ।

यद्यपि, गरुडा नगरपालिकामा कृषि व्यवसायीकरण, दुग्ध उत्पादन, साना तथा घरेलु उद्योग, सीप विकास तालिम, महिला उद्यमशीलता तथा स्वरोजगार कार्यक्रम विस्तार गर्न सके बेरोजगारी न्यूनीकरणको सम्भावना देखिन्छ । नगरपालिकाले रोजगार सेवा केन्द्रमार्फत बेरोजगार युवाको तथ्यांक संकलन, सीपमूलक तालिम तथा प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमजस्ता योजनालाई प्रभावकारी बनाउने हो भने स्थानीय स्तरमा रोजगारी सिर्जना गर्न सहयोग पुग्न सक्छ। समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाको बेरोजगारी अवस्था युवा पलायन र सीमित आर्थिक अवसरसँग जोडिएको गम्भीर सामाजिक-आर्थिक चुनौतीका रूपमा देखिन्छ ।

तालिका २१: बेरोजगार सम्बन्धी विवरण

आर्थिक क्रियाकलापको अवधि	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष (%)	महिला (%)	जम्मा (%)
काम नगरेको	८८८३	१३९८२	२२८६५	३६.३	५९	४७.६५
६ महिनाभन्दा बढी	११९१८	३९१०	१५८२८	४८.७	१६.५	३२.६
३-६ महिना	२२०२	३१२८	५३३०	९	१३.२	११.१
३ महिनाभन्दा कम	१४६८	२६७८	४१४६	६	११.३	८.६५
जम्मा	२४४७१	२३६९८	४८१६९	१००	१००	१००

दिइएको तालिका २१ ले गरुडा नगरपालिकामा आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न जनसंख्याले वर्षभरि कति अवधिसम्म काम गरेको वा काम नगरेको अवस्था देखाएको छ। तालिकाअनुसार कुल ४७,९१९ जनामध्ये २२,६६५ जनाले काम गरेका छन्। यसमध्ये पुरुष ८,८१३ र महिला १३,८५२ रहेका छन्। काम गर्नेहरूको प्रतिशत हेर्दा पुरुष ३६.३ प्रतिशत र महिला ५९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने कुल जनसंख्याको ४७.६५ प्रतिशत मानिसले मात्र नियमित रूपमा काम गरेको अवस्था देखिन्छ। यसले नगरपालिकामा आधाभन्दा बढी जनसंख्या पूर्णरूपमा रोजगारीमा संलग्न नभएको संकेत गर्दछ।

६ महिनाभन्दा बढी समय काम गर्ने व्यक्तिको संख्या १५,८२८ रहेको छ, जसमा ११,९१८ पुरुष र ३,९१० महिला रहेका छन्। यो कुल काम गर्ने जनसंख्याको ३२.६ प्रतिशत हो। यस तथ्यले दीर्घकालीन वा स्थायी प्रकृतिको काममा पुरुषहरूको सहभागिता महिलाभन्दा धेरै रहेको देखाउँछ। महिलाहरूको ठूलो हिस्सा घरेलु काम, असंगठित श्रम तथा मौसमी कृषि कार्यमा सीमित भएकाले उनीहरू स्थायी रोजगारीमा कम देखिएका छन्।

३-६ महिनासम्म काम गर्ने व्यक्तिको संख्या ५,३३० रहेको छ, जसमा पुरुष २,२०२ र महिला ३,१२८ रहेका छन्। यो कुल जनसंख्याको ११.१ प्रतिशत हो। त्यस्तै ३ महिनाभन्दा कम समय काम गर्ने व्यक्तिको संख्या ४,१४५ रहेको छ, जसमा पुरुष १,४५८ र महिला २,६८७ रहेका छन्। यो कुल जनसंख्याको ८.६५ प्रतिशत हो। यी तथ्याङ्कले नगरपालिकामा मौसमी तथा अस्थायी रोजगारीको अवस्था उच्च रहेको स्पष्ट हुन्छ। विशेषगरी कृषि, निर्माण तथा दैनिक ज्यालादारीमा आधारित कामहरू निश्चित मौसम वा सीमित अवधिमा मात्र उपलब्ध हुने भएकाले धेरै व्यक्ति वर्षभरि काममा संलग्न हुन सकिरहेका छैनन्।

तालिकाको विश्लेषण गर्दा गरुडा नगरपालिकामा पूर्ण रोजगारको अवस्था कमजोर रहेको देखिन्छ। कुल जनसंख्याको ठूलो हिस्सा नियमित काममा संलग्न नभएको वा सीमित समय मात्र काम गर्ने अवस्थामा रहेको छ। यसले बेरोजगारी तथा अर्धबेरोजगारी दुवै समस्या रहेको संकेत गर्दछ। पुरुषहरूको तुलनामा महिलाको सहभागिता केही क्षेत्रमा बढी देखिए पनि उनीहरूको काम अस्थायी तथा कम आम्दानीयुक्त रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ।

यस अवस्थाका प्रमुख कारणहरूमा स्थानीय उद्योगधन्दाको अभाव, कृषि क्षेत्रमा निर्भरता, सीपमूलक तालिमको कमी, आधुनिक रोजगार अवसरको न्यूनता तथा युवाशक्ति वैदेशिक रोजगारीमा केन्द्रित हुनु प्रमुख छन्। यदि नगरपालिकाले कृषि व्यवसायीकरण, साना तथा घरेलु उद्योग स्थापना, महिला उद्यमशीलता विकास, सीपमूलक तालिम तथा स्वरोजगार कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सकेमा बेरोजगारी र अर्धबेरोजगारी न्यूनीकरण गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ।

४.१.१२ वैदेशिक रोजगारीमा गएकाहरूको विवरण

गरुडा नगरपालिका मा वैदेशिक रोजगारी (वैदेशिक रोजगार) स्थानीय अर्थतन्त्रको एक महत्वपूर्ण आधारका रूपमा विकसित भएको छ। विशेषगरी युवा जनशक्ति रोजगारी, आयआर्जन तथा परिवारको आर्थिक अवस्था सुधार गर्न खाडी मुलुक, मलेसिया, कतार, साउदी अरब, यूएई तथा अन्य देशतर्फ गइरहेका छन्। नगरपालिकाले वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका व्यक्तिहरूको अभिलेखीकरण तथा दर्ता प्रक्रिया समेत सञ्चालन गरिरहेको छ, जसले यस क्षेत्रको महत्वलाई स्पष्ट देखाउँछ। गरुडा नगरपालिकाको कुल जनसंख्या करिब ६२ हजारभन्दा बढी रहेको सन्दर्भमा श्रमयोग्य उमेर समूहका युवामध्ये उल्लेख्य हिस्सा वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न रहेको स्थानीय तथ्यांक तथा सामाजिक अवस्थाले देखाउँछ। वैदेशिक रोजगारीका कारण नगरमा रेमिट्यान्स भित्रिने क्रम बढेको छ, जसले घर निर्माण, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि लगानी तथा उपभोगमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ। धेरै परिवारको मुख्य आयस्रोत विदेशबाट आउने रकम बनेको अवस्था छ। नेपालकै सन्दर्भमा हेर्दा प्रत्येक वर्ष ठूलो संख्यामा नेपाली युवा रोजगारीका लागि विदेश जाने गरेका छन्। अध्यागमन विभागसम्बन्धी विवरणअनुसार सन् २०२३ मा मात्रै लाखौं नेपाली विदेश गएका थिए, जसमा खाडी मुलुक र मलेसिया प्रमुख गन्तव्य रहेका छन्। गरुडा नगरपालिका पनि मधेश प्रदेशको श्रम आप्रवासन बढी हुने स्थानीय तहहरूमध्ये एक मानिन्छ। वैदेशिक रोजगारीले आर्थिक लाभ दिए पनि यससँगै केही सामाजिक चुनौतीहरू पनि देखिएका छन्। परिवार विखण्डन, महिला तथा वृद्धमाथि जिम्मेवारीको बोझ, बालबालिकाको हेरचाहमा समस्या, तथा सीपविहीन श्रमिक शोषणका घटनाहरू चुनौतीका रूपमा रहेका छन्। राष्ट्रिय स्तरमा वैदेशिक रोजगारीका क्रममा दुर्घटना तथा मृत्युका घटनासमेत उल्लेखनीय छन्। पछिल्लो एक दशकमा १० हजारभन्दा बढी नेपाली श्रमिकले विदेशमा ज्यान गुमाएको तथ्यांक सार्वजनिक भएको छ। नगरपालिकाले “श्रम संसार” प्रणालीमा आवद्ध हुने सूचना जारी गर्नुका साथै विदेशबाट फर्किएका व्यक्तिहरूको तथ्यांक संकलन र पुनःएकीकरण कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिन थालेको छ। यसले फर्किएका श्रमिकहरूको सीप, अनुभव र लगानीलाई स्थानीय विकासमा उपयोग गर्ने सम्भावना बढाएको छ। यसरी, गरुडा नगरपालिका मा वैदेशिक रोजगारी केवल रोजगारको माध्यम मात्र नभई स्थानीय आर्थिक संरचना, जीवनस्तर सुधार तथा सामाजिक परिवर्तनको प्रमुख आधार बनेको देखिन्छ।

तालिका २२: वैदेशिक रोजगारीमा गएकाहरूको विवरण

वडा नं	कुल जनसंख्या	वैदेशिक रोजगारीमा गएका	वैदेशिक रोजगारीमा गएका (%)
१	७४८१	२०५	२.७४
२	५७३८	९८	१.७१
३	३४१९	७५	२.१९
४	७१८७	१३२	१.८४
५	९४८२	१४१	१.४९
६	८१९०	२४५	२.९९
७	५८५२	८९	१.५२
८	७९०७	४१८	५.२९
९	७७३९	२७२	३.५१
जम्मा	६२९९५	१६७५	२.६६

तालिका २२ मा उपलब्ध तथ्यांक अनुसार गरुडा नगरपालिकाको कुल जनसंख्या ६२,९९५ रहेकोमध्ये १,६७५ जना व्यक्ति वैदेशिक रोजगारीमा गएका छन्, जुन कुल जनसंख्याको २.६६ प्रतिशत हो। यस तथ्यांकले नगरपालिकामा वैदेशिक रोजगारी महत्वपूर्ण आयआर्जनको माध्यम बनेको देखाउँछ। विभिन्न वडाहरूबीच वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न जनसंख्याको अनुपातमा उल्लेखनीय भिन्नता देखिन्छ।

तथ्यांक अनुसार वडा नं. ८ मा सबैभन्दा बढी ४१८ जना व्यक्ति वैदेशिक रोजगारीमा गएका छन्, जुन उक्त वडाको कुल जनसंख्याको ५.२९ प्रतिशत हो। यो नगरपालिकाभित्रकै सबैभन्दा उच्च अनुपात हो। यसले वडा नं. ८ मा रोजगारका स्थानीय अवसर सीमित हुनु, युवा जनशक्ति बढी हुनु वा विदेश रोजगारीप्रतिको आकर्षण उच्च रहेको संकेत गर्दछ।

त्यसैगरी वडा नं. ९ मा २७२ जना (३.५१%) तथा वडा नं. ६ मा २४५ जना (२.९९%) वैदेशिक रोजगारीमा रहेका छन्। यी वडाहरूमा पनि विदेश रोजगारप्रतिको निर्भरता तुलनात्मक रूपमा बढी देखिन्छ। विशेषगरी वडा नं. ६ र ९ मा श्रम आप्रवासन स्थानीय अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण आधारका रूपमा रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ।

वडा नं. १ मा २०५ जना (२.७४%), वडा नं. ३ मा ७५ जना (२.१९%) र वडा नं. ४ मा १३२ जना (१.८४%) व्यक्ति वैदेशिक रोजगारीमा रहेका छन्। यी वडाहरूमा वैदेशिक रोजगारीको अवस्था मध्यम स्तरको देखिन्छ।

सबैभन्दा कम प्रतिशत वडा नं. ५ मा रहेको छ, जहाँ १४१ जना मात्र वैदेशिक रोजगारीमा गएका छन्, जुन कुल जनसंख्याको १.४९ प्रतिशत हो। वडा नं. ७ मा १.५२ प्रतिशत र वडा नं. २ मा १.७१ प्रतिशत व्यक्ति विदेशमा रोजगारीमा रहेका छन्। यसले ती वडाहरूमा स्थानीय स्तरमै कृषि, व्यापार वा अन्य पेशामा संलग्नताको सम्भावना बढी रहेको देखाउँछ।

समग्र विश्लेषण गर्दा गरुडा नगरपालिकामा वैदेशिक रोजगारी युवा जनशक्तिको प्रमुख रोजगारी विकल्पका रूपमा स्थापित भएको देखिन्छ। विदेशबाट प्राप्त हुने रेमिट्यान्सले परिवारको आर्थिक अवस्था सुधार, शिक्षा, स्वास्थ्य, घर निर्माण तथा उपभोगमा सकारात्मक प्रभाव पारेको हुन सक्छ। तर यसको सामाजिक प्रभाव पनि देखिन्छ, जस्तै परिवार विखण्डन, श्रमशील युवाको बाह्य पलायन तथा कृषिमा श्रम अभाव। त्यसैले स्थानीय स्तरमा सीपमूलक तालिम, स्वरोजगार प्रवर्द्धन तथा उत्पादनमुखी कार्यक्रम सञ्चालन गरी वैदेशिक रोजगारीको निर्भरता घटाउने नीति आवश्यक देखिन्छ।

४.१.१३ सुकुम्बासी सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका मा भूमिहीन दलित, भूमिहीन सुकुम्बासी तथा अव्यवस्थित बसोबासी सम्बन्धी समस्या सामाजिक तथा आर्थिक दृष्टिले महत्वपूर्ण विषयका रूपमा रहेको छ। नगरपालिकाले विभिन्न समयमा वास्तविक सुकुम्बासीहरूको पहिचान, अभिलेखीकरण तथा निवेदन संकलन कार्य सञ्चालन गर्दै आएको छ। नगरपालिकाले “भूमिहीन दलित, भूमिहीन सुकुम्बासी र अव्यवस्थित बसोबासीले निवेदन दिने सम्बन्धी ३५ दिने सूचना” समेत जारी गरेको थियो, जसले यस क्षेत्रमा समस्या विद्यमान रहेको स्पष्ट देखाउँछ।

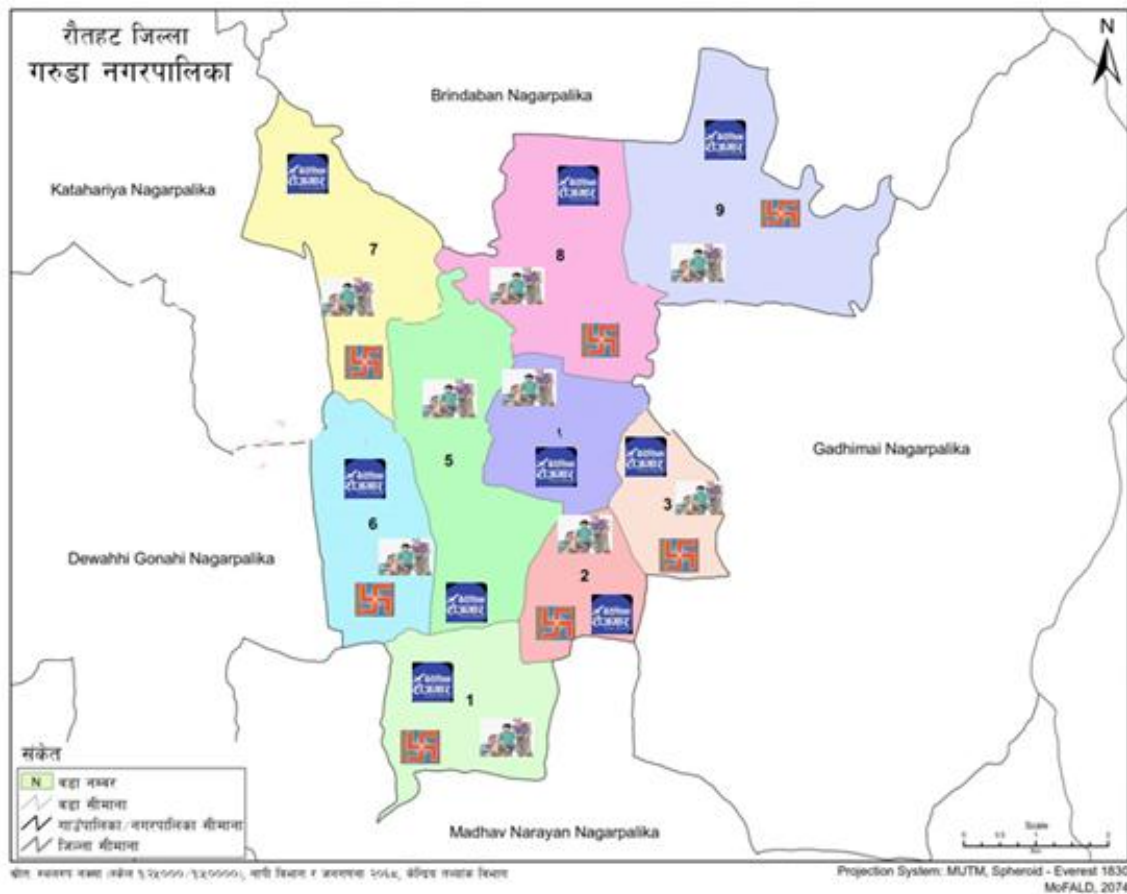
उपलब्ध स्थानीय तथ्यांक अनुसार गरुडा नगरपालिकाका विभिन्न वडामा सुकुम्बासी परिवारहरूको अवस्था फरक-फरक देखिन्छ । सामान्यतया नदी किनार, सार्वजनिक जग्गा तथा ऐलानी भूमिमा बसोबास गर्ने परिवारहरू बढी प्रभावित रहेका छन् । यस्ता परिवारहरूमध्ये धेरैको मुख्य पेशा ज्यालादारी, कृषि मजदुरी, साना व्यापार तथा अनौपचारिक श्रममा आधारित रहेको पाइन्छ । आर्थिक कमजोरी, पर्याप्त जग्गा स्वामित्वको अभाव तथा रोजगार अवसरको कमीका कारण उनीहरू स्थायी आवासबाट वञ्चित भएका छन् ।

वडा नं. १, ६, ८ र ९ मा सुकुम्बासी तथा अव्यवस्थित बसोबासीको संख्या तुलनात्मक रूपमा बढी रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ, किनकि यी वडाहरूमा जनघनत्व तथा आर्थिक रूपमा कमजोर समुदायको बसोबास उल्लेखनीय छ । विशेषगरी वडा नं. ८ र ९ मा वैदेशिक रोजगारी तथा गरिबीको दर समेत उच्च देखिएकाले भूमिहीनताको समस्या पनि बढी हुने सम्भावना रहेको छ। त्यसैगरी वडा नं. २, ३ र ७ मा तुलनात्मक रूपमा कम संख्या रहेको देखिन्छ ।

नगरपालिकाले राष्ट्रिय भूमि आयोगसँग समन्वय गरी वास्तविक सुकुम्बासीहरूको पहिचान, लगत संकलन, नापजाँच तथा लालपुर्जा वितरण प्रक्रिया अगाडि बढाउने प्रयास गरिरहेको छ । यस कार्यक्रमअन्तर्गत वास्तविक भूमिहीन परिवारलाई जग्गाधनी प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउने तथा अव्यवस्थित बसोबासीलाई व्यवस्थापन गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । सामाजिक दृष्टिले हेर्दा सुकुम्बासी समस्या केवल आवासको समस्या मात्र नभई गरिबी, बेरोजगारी, शिक्षा र सामाजिक सुरक्षासँग समेत जोडिएको विषय हो । धेरै परिवार आधारभूत सेवा-खानेपानी, सरसफाइ, सडक तथा स्वास्थ्य सेवाबाट पूर्ण रूपमा लाभान्वित हुन सकेका छैनन् । यसले जीवनस्तरमा प्रत्यक्ष असर पारिरहेको छ ।

समग्र विश्लेषण गर्दा गरुडा नगरपालिका मा सुकुम्बासी व्यवस्थापनका लागि दीर्घकालीन योजना आवश्यक देखिन्छ । वास्तविक भूमिहीनको पहिचान, व्यवस्थित आवास विकास, सीपमूलक रोजगार कार्यक्रम तथा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकेमा सुकुम्बासी समस्या न्यूनीकरणमा सहयोग पुग्न सक्छ । साथै स्थानीय सरकार, राष्ट्रिय भूमि आयोग तथा समुदायबीचको समन्वयलाई थप प्रभावकारी बनाउन आवश्यक देखिन्छ ।

४.१.१४ श्रोत नक्शा: आर्थिक अवस्थाको श्रोत नक्शा

Legends

	Landless
	Foreign Employment
	Under Poverty Line

४.२ भू उपयोग तथा स्वामित्व

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको एक प्रमुख शहरी क्षेत्र हो, जहाँ भू-उपयोगको स्वरूप विविध छ र आवश्यकता अनुसार फरक-फरक तरिकाले प्रयोग हुँदै आएको छ । यहाँको भू-उपयोग मुख्यतः कृषि, आवास, व्यापारिक, औद्योगिक, सार्वजनिक सेवा तथा वन क्षेत्रका लागि प्रयोग गरिन्छ । पछिल्ला वर्षहरूमा नगर क्षेत्रको विस्तार, जनसंख्या वृद्धि, तथा भौतिक पूर्वाधारको तीव्र विकाससँगै भू-उपयोगको स्वरूपमा उल्लेखनीय परिवर्तन देखिएको छ ।

नगरपालिकाको ठूलो भू-भाग अझै पनि खेतीयोग्य भूमिमा आधारित छ, जहाँ मुख्यतः धान, गहुँ, मकै, ऊखु, तरकारी र फलफूल उत्पादन गरिन्छ । यो क्षेत्र यहाँका अधिकांश वासिन्दाको जीविकोपार्जनको आधार हो । आवासीय क्षेत्रका रूपमा मुख्य सडक, बजार र वडाहरूको केन्द्रमा तीव्र रूपमा घर निर्माण भइरहेको छ, जसले शहर केन्द्रमा एकीकृत आवासीय क्षेत्रको विकासलाई बढावा दिएको छ ।

व्यापारिक तथा व्यवसायिक प्रयोजनका लागि गरुडा बजार क्षेत्रमा पसल, गोदाम, होटल, बैंक र अन्य सेवामूलक संरचना विस्तार भइरहेका छन् । औद्योगिक दृष्टिले नगरपालिकामा साना तथा घरेलु उद्योगहरू देखा परेका छन्, र औपचारिक औद्योगिक क्षेत्र विकासको सम्भावना पनि विद्यमान छ । साथै, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सरकारी कार्यालय तथा सुरक्षा निकायका लागि छुट्टिएका भू-भाग सार्वजनिक प्रयोजनमा प्रयोग भइरहेका छन् । नगरपालिकाका केही क्षेत्रमा अझै पनि खुला जमिन र हरियाली क्षेत्र बाँकी छन्, जसले वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

भू-स्वामित्वका हिसाबले अधिकांश भूमि निजी स्वामित्वमा रहेको छ, जसमा जमिन किनबेच र स्थानान्तरणको गतिविधि बढ्दो छ । सरकारी स्वामित्वमा रहेका भूमि विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, कार्यालय तथा खोलानाला आसपासमा रहेका छन् । त्यस्तै, गुठी र सार्वजनिक जग्गाहरू पनि मठ-मन्दिर र सामुदायिक भवनहरूमा प्रयोग भइरहेका छन् ।

भू-उपयोग व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित केही चुनौतीहरू छन्, जस्तै: नियमनबिना घर निर्माण, कृषि भूमिको अनियन्त्रित आवासीय रूपान्तरण, खुला र हरियाली क्षेत्रको कमी, तथा भूमि अभिलेखको अस्पष्टता ।

यस सबैको समुचित व्यवस्थापनका लागि गरुडा नगरपालिकाले भू-उपयोग सम्बन्धी नीति, योजना तथा नक्सांकनको माध्यमबाट दीगो, समावेशी र व्यवस्थित भू-व्यवस्थापन प्रणाली विकास गर्नुपर्छ, जसले नगरको भविष्य सुनिश्चित गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

४.२.१ वर्तमान भूउपयोग

गरुडा नगरपालिका को वर्तमान भूउपयोग अवस्था मुख्यतः कृषि आधारित रहेको छ । मधेश प्रदेशको समथर तराई क्षेत्रमा अवस्थित यस नगरपालिकाको अधिकांश भू-भाग खेतीयोग्य जमिनले ओगटेको छ । यहाँ धान, गहुँ, मकै, दलहन तथा तरकारी खेती प्रमुख रूपमा गरिन्छ । नगरपालिकाको कुल जनसंख्या ६२,९९५ रहेको छ र जनघनत्व १४१६.८९ पनि उच्च भएकाले आवासीय क्षेत्र क्रमशः विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ ।

गरुडा नगरपालिका सात वटा साविकका गाविसहरू—गरुडा बैरिया, मलाही, बसविट्टी जिंगडिया, गेडाहीगुठी, जयनगर, महम्मदपुर र पोठियाही—मिलाएर गठन गरिएको हो । यस कारण यहाँको भू-उपयोगमा कृषि, बस्ती, सडक, बजार तथा सार्वजनिक पूर्वाधारको मिश्रित स्वरूप पाइन्छ। नगर क्षेत्र विस्तारसँगै खेतीयोग्य जमिनको केही भाग आवासीय तथा व्यापारिक प्रयोजनमा रूपान्तरण भइरहेको अवस्था देखिन्छ ।

हाल नगरपालिकामा कृषि क्षेत्रले सबैभन्दा ठूलो भू-भाग ओगटेको अनुमान गरिन्छ। विशेष गरी सिंचित जमिन, धान खेत तथा तरकारी खेती हुने क्षेत्रहरू आर्थिक दृष्टिले महत्वपूर्ण छन् । स्थानीय बजार, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सडक सञ्जाल तथा साना व्यापारिक केन्द्रहरू विस्तार हुँदै जाँदा शहरीकरणको प्रभाव पनि बढिरहेको छ । नगरपालिकामा २३ वटा विद्यालय, १४ वटा स्वास्थ्य संस्था तथा विभिन्न वित्तीय संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन्, जसले सार्वजनिक तथा संस्थागत भूमि उपयोग बढाएको छ ।

वन क्षेत्र भने अत्यन्त न्यून रहेको पाइन्छ । प्राकृतिक वनको अभावका कारण वातावरणीय सन्तुलन, हरियाली संरक्षण तथा जैविक विविधतामा चुनौती देखिएको छ । नदी तथा खोल्सी आसपासका भू-भाग केही स्थानमा सार्वजनिक उपयोग तथा बगर क्षेत्रमा प्रयोग भएका छन् । अव्यवस्थित बस्ती विस्तार, सडक निर्माण तथा जनसंख्या वृद्धिले कृषि भूमिमा दबाव सिर्जना गरेको छ ।

तालिका २३: गरुडा नगरपालिकाको भूउपयोग विवरण

भूमि उपयोग वर्ग	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)
व्यावसायिक	०.०१
कृषिभूमि	३४.२७
कृषि आँगन	०
वन	१.३३
घाँसे मैदान	०.०२
औद्योगिक	०.६७
चरन क्षेत्र	०.०२
खानी क्षेत्र	०.०१
जलाशय	
आवासीय	०.१९
नदी किनार	४.०८
सडक	१.७९
झाडी क्षेत्र	०.९६
पानी	०.७३
सिमसार	०.०२
जम्मा	४४.४६

तालिका २३ मा प्रस्तुत तथ्याङ्क अनुसार गरुडा नगरपालिकाको कुल भू-क्षेत्रफल सबैभन्दा ठूलो हिस्सा कृषिभूमिले ओगटेको देखिन्छ, जसको क्षेत्रफल ३४.२७ वर्ग कि.मि. रहेको छ । यसले कुल भू-भागको अत्यधिक हिस्सा कृषि कार्यमा प्रयोग भइरहेको स्पष्ट पार्छ । यसबाट नगरपालिका मुख्य रूपमा कृषि आधारित अर्थतन्त्रमा निर्भर रहेको

बुझिन्छ । नगरपालिकामा नदी किनार क्षेत्र ४.०८ वर्ग कि.मि. रहेको छ, जुन दोस्रो ठूलो भू-उपयोग क्षेत्र हो । यसले यहाँ नदी तथा खोलाको प्रभाव उल्लेखनीय रहेको संकेत गर्दछ । सडक क्षेत्र १.७९ वर्ग कि.मि. रहेकोले यातायात तथा पूर्वाधार विस्तार क्रमशः बढिरहेको देखिन्छ । वन क्षेत्र १.३३ वर्ग कि.मि. तथा भाडी क्षेत्र ०.९६ वर्ग कि.मि. रहेको छ, जसले हरित क्षेत्र सीमित मात्रामा रहेको देखाउँछ ।

औद्योगिक प्रयोजनका लागि ०.६७ वर्ग कि.मि. भूमि प्रयोग भएको पाइन्छ । यसले नगरपालिकामा साना तथा मझौला उद्योगहरूको विकास भइरहेको संकेत गर्दछ । पानी क्षेत्र ०.७३ वर्ग कि.मि. रहेको छ भने सिमसार क्षेत्र ०.०२ वर्ग कि.मि. मात्र रहेको देखिन्छ । आवासीय क्षेत्र ०.१९ वर्ग कि.मि. रहेकोले शहरी बस्ती विस्तार अबै सीमित अवस्थामा रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

त्यसैगरी, व्यावसायिक क्षेत्र, खानी क्षेत्र, घाँसे मैदान तथा चरन क्षेत्र प्रत्येक अत्यन्त न्यून मात्रामा रहेका छन् । कृषि आँगन क्षेत्र शून्य देखिनु तथाङ्गीय अभिलेखको सीमा वा पृथक वर्गीकरण नभएको कारण हुन सक्छ ।

समग्रमा, प्रस्तुत तथ्याङ्कले गरुडा नगरपालिकाको भू-उपयोग संरचना अत्यधिक कृषि केन्द्रित रहेको देखाउँछ । साथै नदी किनार, सडक तथा औद्योगिक क्षेत्रको विस्तारले विकास र शहरीकरणको प्रभाव क्रमशः बढ्दै गएको संकेत गर्दछ । गरुडा नगरपालिकाको वर्तमान भूउपयोग संरचना कृषि प्रधान भए पनि तीव्र शहरीकरण र जनसंख्या वृद्धिका कारण आवासीय तथा व्यापारिक भूमि उपयोग क्रमशः बढ्दै गएको अवस्था देखिन्छ । दीर्घकालीन रूपमा कृषि भूमि संरक्षण, योजनाबद्ध बस्ती विकास, हरित क्षेत्र विस्तार तथा दिगो भू-उपयोग नीति आवश्यक देखिन्छ ।

४.२.२ भूस्वामित्व

गरुडा नगरपालिकाको भूस्वामित्वको अवस्था मुख्यतः निजी स्वामित्वमा आधारित रहेको पाइन्छ। मधेश प्रदेशको रौतहट जिल्लामा अवस्थित यस नगरपालिकामा अधिकांश परिवार कृषि पेशामा संलग्न भएकाले कृषियोग्य जमिनको स्वामित्व आर्थिक तथा सामाजिक अवस्थासँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित रहेको छ । नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल करिब ४४.४६ वर्ग किलोमिटर रहेको छ, जसमा ३४.२७ वर्ग किलोमिटर क्षेत्र कृषिभूमिले ओगटेको छ । यसले यहाँको भूमि स्वामित्व संरचना कृषि केन्द्रित रहेको स्पष्ट पार्छ ।

यहाँ अधिकांश कृषक परिवारसँग सानो तथा मध्यम आकारको जग्गा रहेको पाइन्छ । केही सीमित व्यक्तिहरूसँग तुलनात्मक रूपमा ठूलो जमिन भए पनि अधिकांश किसान साना किसानको श्रेणीमा पर्दछन्। भूमिहीन तथा न्यून जमिन भएका परिवारहरू पनि उल्लेखनीय संख्यामा रहेका छन्, जसका कारण केही किसानहरू अधियाँ वा ठेक्कामा खेती गर्न बाध्य छन् । विशेष गरी दलित, विपन्न तथा सीमान्तकृत समुदायमा भूमिहीनताको समस्या बढी देखिन्छ ।

नगरपालिकामा आवासीय प्रयोजनका लागि ०.१९ वर्ग कि.मि. भूमि प्रयोग भएको तथ्याङ्कले बस्ती क्षेत्र विस्तार क्रमशः बढिरहेको देखाउँछ । शहरीकरणसँगै खेतीयोग्य जमिनलाई घर निर्माण, व्यापारिक प्रयोजन तथा सडक विस्तारका लागि प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति पनि बढ्दै गएको छ। सडक क्षेत्र १.७९ वर्ग कि.मि. तथा औद्योगिक क्षेत्र ०.६७ वर्ग कि.मि. रहेकोले सार्वजनिक तथा संस्थागत भूमि उपयोग विस्तार भइरहेको बुझिन्छ ।

भूस्वामित्वको दृष्टिले अधिकांश जग्गा व्यक्तिगत नाममा दर्ता भएको पाइन्छ भने केही सार्वजनिक, ऐलानी तथा गुठी जग्गा पनि रहेका छन् । नदी किनारका ४.०८ वर्ग कि.मि. क्षेत्र तथा केही सिमसार र सार्वजनिक उपयोगका भूमि सरकारी नियन्त्रणमा रहेका छन् । यस्ता क्षेत्रमा अतिक्रमण तथा अव्यवस्थित उपयोगको चुनौती पनि देखिन्छ ।

गरुडा नगरपालिकामा महिलाको नाममा जग्गा दर्ता गर्ने प्रवृत्ति पछिल्ला वर्षहरूमा केही बढेको भए पनि पुरुष प्रधान स्वामित्व अभै बढी रहेको पाइन्छ । सरकारी कर छुट तथा संयुक्त नाममा लालपुर्जा वितरण नीति लागू भएपछि महिला स्वामित्वमा क्रमिक वृद्धि भएको देखिन्छ ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाको भूस्वामित्व अवस्था कृषि आधारित निजी स्वामित्वमा केन्द्रित रहेको भए पनि भूमिको खण्डीकरण, अव्यवस्थित शहरीकरण, भूमिहीनता तथा कृषियोग्य जमिनको रूपान्तरण जस्ता चुनौतीहरू विद्यमान छन् । दिगो भूमि व्यवस्थापन, वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना तथा भूमिहीन समुदायको भूमि पहुँच सुनिश्चित गर्नु नगरपालिकाको प्रमुख आवश्यकता देखिन्छ ।

४.२.३ जग्गाको किसिम

गरुडा नगरपालिका मा जग्गाको किसिम मुख्यतः कृषि तथा आवासीय प्रयोजनमा आधारित रहेको पाइन्छ । नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल ४४.४६ वर्ग किलोमिटर रहेकोमध्ये सबैभन्दा ठूलो हिस्सा कृषियोग्य जमिनले ओगटेको छ । उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार करिब ३४.२७ वर्ग कि.मि. भूमि कृषिभूमिको रूपमा रहेको छ, जुन कुल क्षेत्रफलको करिब ७७ प्रतिशतभन्दा बढी हो । यसले गरुडा नगरपालिका कृषि प्रधान क्षेत्र भएको स्पष्ट देखाउँछ ।

नगरपालिकामा पाइने जग्गाका प्रमुख प्रकारहरूमा कृषिभूमि, आवासीय जग्गा, व्यावसायिक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, वन क्षेत्र, नदी किनार क्षेत्र तथा सार्वजनिक उपयोगका जग्गाहरू रहेका छन् । आवासीय क्षेत्र ०.१९ वर्ग कि.मि. रहेको छ भने व्यावसायिक क्षेत्र ०.०१ वर्ग कि.मि. मात्र रहेको पाइन्छ । यसले शहरीकरण विस्तार भइरहेको भए पनि अभै अधिकांश भूमि ग्रामीण तथा कृषि उपयोगमै रहेको देखाउँछ ।

त्यसैगरी औद्योगिक प्रयोजनका लागि ०.६७ वर्ग कि.मि. भूमि प्रयोग भएको छ । नगरपालिकामा साना उद्योग, गोदाम तथा व्यापारिक संरचनाहरू विस्तार भएसँगै औद्योगिक जग्गाको प्रयोग क्रमशः बढिरहेको अवस्था देखिन्छ । वन क्षेत्र १.३३ वर्ग कि.मि. तथा भाडी क्षेत्र ०.९६ वर्ग कि.मि. रहेको छ, जसले प्राकृतिक तथा हरित क्षेत्र सीमित रहेको संकेत गर्दछ ।

नगरपालिकामा नदी किनार क्षेत्र ४.०८ वर्ग कि.मि. रहेको छ । बागमती तथा अन्य साना नदी-खोलाको प्रभावका कारण केही भू-भाग बगर, कटान तथा सार्वजनिक उपयोगमा रहेको पाइन्छ । पानी क्षेत्र ०.७३ वर्ग कि.मि. तथा सिमसार क्षेत्र ०.०२ वर्ग कि.मि. रहेको छ । यस्ता क्षेत्रहरू वातावरणीय दृष्टिले महत्वपूर्ण मानिन्छन् ।

सडक क्षेत्र १.७९ वर्ग कि.मि. रहेकोले यातायात पूर्वाधार विस्तारसँगै भूमि उपयोगको स्वरूप परिवर्तन भइरहेको देखिन्छ। घाँसे मैदान, चरन क्षेत्र तथा खानी क्षेत्र अत्यन्त न्यून मात्रामा रहेका छन् । कृषि आँगन क्षेत्र शून्य देखिनुले नगरपालिकामा पृथक रूपमा यस्तो वर्गीकरण नगरिएको हुन सक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

नेपालमा जग्गालाई सामान्यतया आवादी, खेत, बारी, ऐलानी, सार्वजनिक तथा सरकारी जग्गाका रूपमा वर्गीकरण गरिन्छ। गरुडा नगरपालिकामा पनि यिनै प्रकारका जग्गाहरू पाइन्छन्। विशेष गरी तराई क्षेत्रमा उर्वर खेत जमिनको मात्रा बढी भएकाले धान, गहुँ, मकै तथा तरकारी खेतीका लागि भूमि उपयोग व्यापक रहेको छ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाको जग्गाको किसिममध्ये कृषिभूमिको प्रभुत्व रहेको छ भने आवासीय, औद्योगिक तथा पूर्वाधार क्षेत्र क्रमशः विस्तार हुँदै गएको अवस्था देखिन्छ। जनसंख्या वृद्धि, शहरीकरण तथा आर्थिक गतिविधिको विस्तारसँगै भूमि उपयोगको स्वरूप परिवर्तन भइरहेको छ, जसले दीर्घकालीन भू-व्यवस्थापन र कृषि भूमि संरक्षणको आवश्यकता अझ महत्वपूर्ण बनाएको छ।

४.२.४ खेतीयोग्य जमिन सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका को खेतीयोग्य जमिन अवस्था अत्यन्त महत्वपूर्ण र कृषि प्रधान रहेको पाइन्छ। नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल ४४.४६ वर्ग किलोमिटर रहेकोमध्ये करिब ३४.२७ वर्ग किलोमिटर भूमि कृषिभूमिको रूपमा रहेको छ। यसले कुल भू-भागको करिब ७७ प्रतिशतभन्दा बढी हिस्सा खेतीयोग्य जमिनले ओगटेको स्पष्ट देखाउँछ।

गरुडा नगरपालिका तराई क्षेत्रको समथर भू-भागमा अवस्थित भएकाले यहाँको माटो उर्वर र कृषि उत्पादनका लागि उपयुक्त मानिन्छ। यहाँ मुख्य रूपमा धान, गहुँ, मकै, दलहन, तेलहन तथा तरकारी खेती गरिन्छ। विशेषगरी धान र गहुँ यहाँका प्रमुख खाद्यान्न बाली हुन्। सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भएका क्षेत्रमा वर्षमा दुईदेखि तीन बालीसम्म उत्पादन गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ।

नगरपालिकाको अधिकांश जनसंख्या कृषि पेशामा निर्भर रहेको छ। कृषि नै यहाँको मुख्य आयस्रोतका रूपमा रहेको स्थानीय तहले उल्लेख गरेको छ। खेतीयोग्य जमिनको अधिक उपयोगका कारण यहाँ पशुपालन, दुग्ध उत्पादन तथा व्यावसायिक तरकारी खेती पनि विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ।

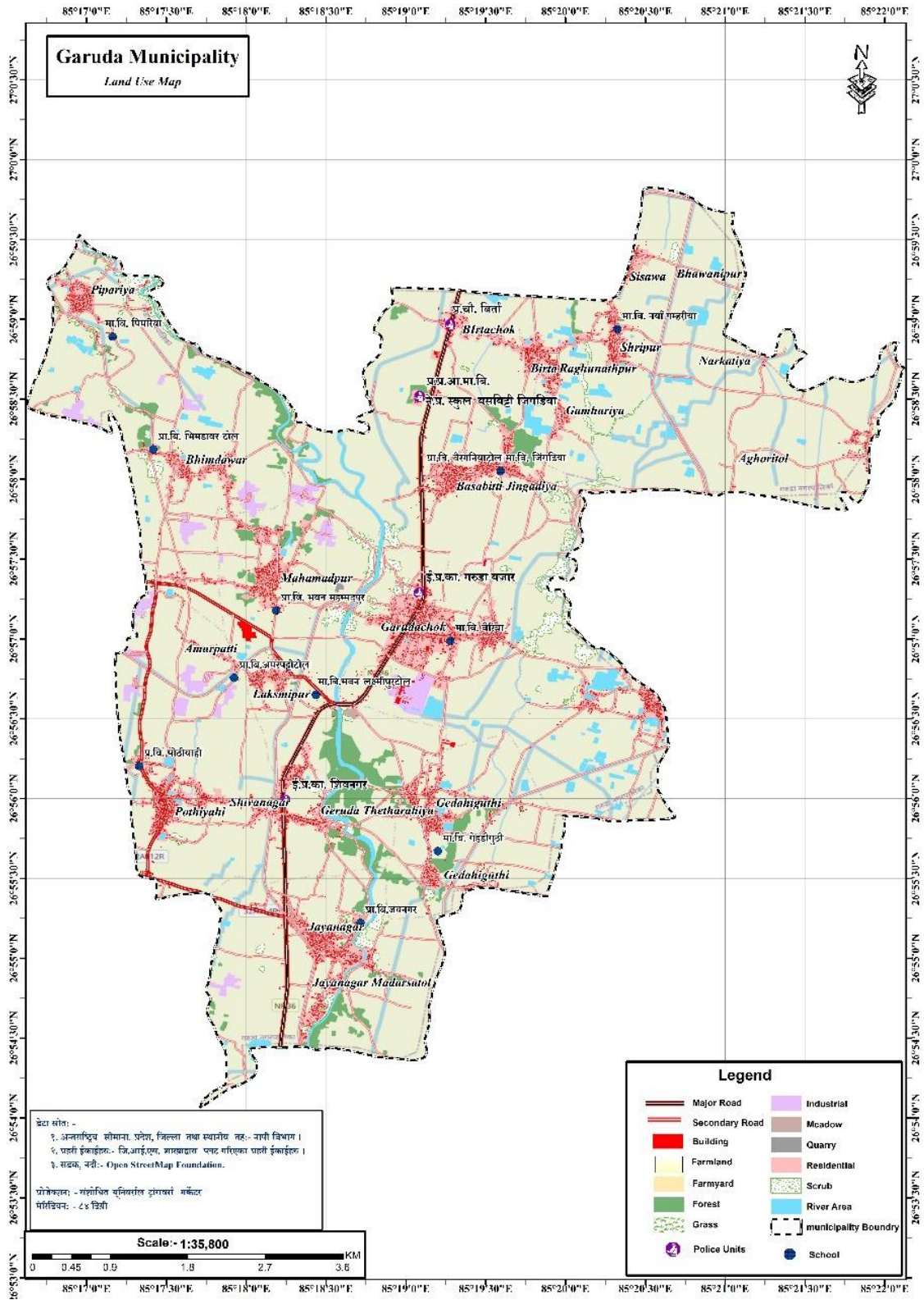
हाल नगरपालिकाले कृषि आधुनिकीकरण तथा व्यवसायीकरणलाई प्राथमिकता दिएको छ। किसानलाई ५० प्रतिशत अनुदानमा कृषि उपकरण, मोटर तथा पम्पसेट वितरण जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ, जसले कृषि उत्पादन वृद्धि तथा खेती प्रणालीलाई आधुनिक बनाउन सहयोग पुगेको छ। साथै गरुडा नगरपालिका ले कृषि ऐन २०७९ लागू गरी कृषि क्षेत्र संरक्षण, उत्पादन वृद्धि तथा कृषक समर्थनसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था पनि अघि बढाएको छ।

यद्यपि, खेतीयोग्य जमिनमा केही चुनौतीहरू पनि देखिन्छन्। तीव्र जनसंख्या वृद्धि, अव्यवस्थित शहरीकरण, घडेरी विकास तथा जग्गा खण्डीकरणका कारण उर्वर कृषिभूमि क्रमशः गैर-कृषि प्रयोजनमा रूपान्तरण हुँदै गएको अवस्था छ। विशेषगरी सडक तथा बजार क्षेत्र आसपास कृषि जमिन आवासीय र व्यापारिक क्षेत्रमा परिवर्तन हुने क्रम बढ्दो छ। समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाको खेतीयोग्य जमिन अवस्था कृषि उत्पादनका दृष्टिले अत्यन्त महत्वपूर्ण रहेको छ। उर्वर माटो, समथर भू-भाग तथा कृषिमा आधारित जनजीवनका कारण यहाँ कृषि विकासको ठूलो सम्भावना रहेको भए पनि कृषिभूमि संरक्षण, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग तथा दिगो भूमि व्यवस्थापन आवश्यक देखिन्छ।

४.२.५ वाँभो जमिन सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका को वाँभो जमिनको अवस्था मुख्यतः यसको कृषि प्रधान भू-संरचना, जनसंख्या दबाव र भूमिको खण्डीकरणसँग सम्बन्धित देखिन्छ । नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल ४४.४६ वर्ग किलोमिटरमध्ये करिब ३४.२७ वर्ग किलोमिटर (भण्डै ७७ प्रतिशत) कृषिभूमि भए पनि सबै जमिन पूर्ण रूपमा निरन्तर खेतीमा प्रयोग हुँदैन । उपलब्ध भू-उपयोग तथ्याङ्क अनुसार भाडी क्षेत्र ०.९६ वर्ग कि.मि., घाँसे मैदान ०.०२ वर्ग कि.मि., चरन क्षेत्र ०.०२ वर्ग कि.मि. तथा नदी किनार क्षेत्र ४.०८ वर्ग कि.मि. रहेको छ, जसलाई आंशिक रूपमा वाँभो वा कम उपयोग भएको जमिनका रूपमा लिन सकिन्छ । यसरी हेर्दा करिब ५ वर्ग किलोमिटरभन्दा बढी भूमि पूर्ण वा आंशिक रूपमा कृषि उत्पादनमा नियमित रूपमा उपयोग नभएको अवस्था देखिन्छ । वाँभो जमिन बढ्नुका प्रमुख कारणहरूमा भूमिको पुस्तान्तरणबाट हुने अत्यधिक खण्डीकरण, वैदेशिक रोजगारीका कारण श्रम अभाव, असमान सिँचाइ सुविधा, नदी कटान तथा बाढीको प्रभाव, र बजार केन्द्रित शहरीकरण विस्तार प्रमुख रहेका छन् । विशेषगरी नदी किनार र भाडी क्षेत्रहरू उत्पादनशील कृषि उपयोगमा आउन नसकी परम्परागत रूपमा खाली वा कम उपयोगमा रहेका छन् । यसरी, गरुडा नगरपालिकामा कृषिभूमिको बाहुल्यता भए पनि विभिन्न संरचनात्मक र प्राकृतिक कारणले केही हिस्सा वाँभो तथा कम उत्पादक अवस्थामा रहेको देखिन्छ, जसलाई भविष्यमा सिँचाइ विस्तार, भूमि एकीकरण र कृषि आधुनिकीकरणमार्फत उत्पादनशील बनाउन आवश्यक छ ।

४.२.६ श्रोत नक्शा: गरुडा नगरपालिकाको भूउपयोग नक्शा

४.३ कृषि तथा पशु विकास

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको तराई क्षेत्रमा अवस्थित एक कृषि-प्रधान स्थानीय तह हो, जहाँ अधिकांश जनसंख्या कृषि तथा पशुपालनमा निर्भर छ। यहाँको कुल जनसंख्याको करिब ५० प्रतिशतभन्दा बढी मानिस प्रत्यक्ष रूपमा कृषि पेशामा संलग्न छन्। उर्वर तराई माटो र औसत वार्षिक करिब २,२१४ मि.मि. वर्षाका कारण धान, गहुँ, मकै, दलहन तथा तरकारी प्रमुख बालीका रूपमा उत्पादन हुन्छन्। विशेष गरी धान खेती सबैभन्दा महत्वपूर्ण मानिन्छ भने उखु खेती पनि नगदे बालीका रूपमा उल्लेखनीय छ, जसलाई नजिकैको चिनी उद्योगले बजार सुनिश्चित गरेको छ। सिँचाइ सुविधा केही क्षेत्रमा उपलब्ध भए पनि अझै सबै खेतमा समान पहुँच नहुँदा उत्पादन क्षमता पूर्ण रूपमा उपयोग हुन सकेको छैन।

पशुपालनको दृष्टिले पनि गरुडा नगरपालिका महत्वपूर्ण छ, जहाँ गाई-भैसी पालनबाट दूध उत्पादन, बाखा पालनबाट मासु उत्पादन र कुखुरा पालनबाट साना व्यवसायिक आय आर्जन हुने गरेको छ। ग्रामीण घरपरिवारका लागि पशुपालन अतिरिक्त आयको प्रमुख स्रोत बनेको छ। तर पशु रोग नियन्त्रण, गुणस्तरीय दाना अभाव, पशु स्वास्थ्य सेवा र प्राविधिक ज्ञानको कमी जस्ता समस्या अझै विद्यमान छन्। समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाको कृषि तथा पशु विकास अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड भए पनि आधुनिक प्रविधि, सिँचाइ विस्तार, बजार व्यवस्थापन र पशु सेवा सुधारमार्फत यसको उत्पादनशीलता अझ वृद्धि गर्न सकिने देखिन्छ।

तालिका २४: गरुडा नगरपालिकाको कृषि तथा पशु विकासको अवस्था

क्षेत्र	अवस्था/विवरण	तथ्य र आँकडा
कृषि (समग्र)	मुख्य पेशा, तराईको उर्वर भूमि	करिब ५०% भन्दा बढी जनसंख्या कृषि पेशामा संलग्न
मुख्य बाली	धान, गहुँ, मकै, दलहन, तरकारी	धान सबैभन्दा प्रमुख बाली
नगदे बाली	उखु खेती	नजिकैको चिनी उद्योग (श्रीराम सुगर मिल) का कारण बजार सुनिश्चित
सिँचाइ अवस्था	आंशिक पहुँच, असमान वितरण	केही क्षेत्रमा मात्र नहर/बोरिङ सुविधा उपलब्ध
उत्पादन क्षमता	मध्यमदेखि उच्च (मौसमअनुसार)	वर्षा औसत करिब २,२१४ मि.मि. (कृषिका लागि उपयुक्त)
पशुपालन (गाई-भैसी)	दूध उत्पादन मुख्य स्रोत	ग्रामीण घरपरिवारको अतिरिक्त आम्दानी
बाखा पालन	मासु उत्पादनका लागि लोकप्रिय	साना किसानद्वारा व्यापक पालन
कुखुरा पालन	व्यवसायिक तथा घरेलु स्तरमा	साना उद्यमको रूपमा विस्तार भइरहेको
मुख्य समस्या (कृषि)	परम्परागत खेती प्रणाली	यान्त्रिकीकरण र आधुनिक प्रविधिको कमी
मुख्य समस्या (पशु)	रोग नियन्त्रण र सेवा अभाव	पशु स्वास्थ्य सेवा र गुणस्तरीय दाना कमी

४.३.१ सार्वजनिक पोखरी तथा माछापालन सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको तराई क्षेत्रमा अवस्थित भएकाले यहाँ प्राकृतिक तथा कृत्रिम दुवै प्रकारका सार्वजनिक पोखरीहरूको उपस्थिति देखिन्छ, जुन स्थानीय जलस्रोत व्यवस्थापन र जीविकोपार्जनका लागि महत्वपूर्ण मानिन्छ। नगर क्षेत्रमा करिब दर्जनौँ साना-ठूला पोखरीहरू रहेका छन्, जसको प्रयोग मुख्य रूपमा सिँचाइ, पशुपालन, धार्मिक कार्य र माछापालनका लागि गरिन्छ। यी पोखरीहरूले वर्षायाममा पानी संकलन गर्ने र सुख्खा मौसममा कृषि तथा पशुपालनमा सहयोग पुऱ्याउने कार्य गर्छन्।

माछापालन गरुडा नगरपालिकामा बढ्दो आर्थिक गतिविधि हो। यहाँ कार्प (रौ, नैनी, कमन कार्प) जस्ता माछा प्रजातिहरूको पालन बढी हुने गरेको छ। केही पोखरीहरू सामुदायिक रूपमा सञ्चालन गरिएका छन् भने केही निजी स्तरमा व्यवसायिक माछापालनका लागि प्रयोग गरिन्छन्। अनुमानित रूपमा नगरभित्र करिब ३०-४० हेक्टर क्षेत्रफल जलाशय/पोखरी क्षेत्र माछापालनका लागि उपयोग भइरहेको पाइन्छ। माछा उत्पादन स्थानीय बजार तथा रौतहट जिल्लाका आसपासका बजारहरूमा बिक्री हुने गरेको छ, जसले किसानहरूलाई अतिरिक्त आय प्रदान गरेको छ। तर माछापालन क्षेत्रमा अझै पनि गुणस्तरीय भुरा (fingerlings) को कमी, प्राविधिक ज्ञान अभाव, पानीको गुणस्तर व्यवस्थापनमा कमजोरी र रोग नियन्त्रण जस्ता चुनौतीहरू रहेका छन्। त्यसैले आधुनिक प्रविधि, सरकारी सहयोग र तालिम विस्तार भएमा गरुडा नगरपालिकामा माछापालनलाई अझ व्यावसायिक र लाभदायक बनाउने ठूलो सम्भावना रहेको देखिन्छ। विस्तृत तालिका २५ मा दिइएको छ।

तालिका २५: गरुडा नगरपालिका भित्र रहेका पोखरी तथा खोलाको विवरण

क्र.सं.	नाम	ठेगाना वडा नं.
१	लमहा खोला	गरुडा ५
२	ताहारी खोला	गरुडा ५
३	चाँदी खोला	गरुडा ५
४	संसारीमाई पोखरी	वडा नम्बर ६
५	नयाँ गम्हरिया पोखरी	वडा नम्बर ९
६	नरकटिया पोखरी	वडा नम्बर ९
७	चाँदी नदी	वडा नम्बर २, गेदही गुठी
८	लमहा नदी	वडा नम्बर २, गेदही गुठी
९	ब्रहम बाबा पोखरी	गरुडा ७
१०	पुरानो पोखरी	गरुडा ७
११	तरहारी नदी	गरुडा ७

४.३.२ सिँचाई सुविधाको उपलब्धता विवरण

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको तराई क्षेत्रमा अवस्थित भएकाले यहाँ कृषि उत्पादनका लागि सिँचाईको आवश्यकता अत्यन्त महत्वपूर्ण छ। नगरको कुल खेतीयोग्य ३४.२७ वर्ग कि.मि. जमिनमध्ये करिब ४०-५०% क्षेत्रमा मात्र नियमित सिँचाई सुविधा उपलब्ध रहेको अनुमान गरिन्छ, बाँकी क्षेत्र वर्षामा निर्भर खेती प्रणाली (rainfed agriculture) मा आधारित छ। यहाँ सिँचाईका मुख्य स्रोतहरूमा नहर प्रणाली, ट्युबवेल (बोरिङ), डिप बोरिङ र स्थानीय पोखरीहरू पर्दछन्। विशेष गरी बागमती सिँचाई आयोजना अन्तर्गत केही क्षेत्रले नहरमार्फत पानी पाउने सुविधा प्राप्त गरेका छन्, जसले धान र गहुँ उत्पादनमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ।

तर अधिकांश किसानहरू अझै पनि डिजेल वा विद्युतीय पम्प, व्यक्तिगत बोरिङ र मौसमी वर्षामा निर्भर छन्। यसले उत्पादन लागत बढाउने र सुख्खा मौसममा उत्पादन घटाउने समस्या सिर्जना गरेको छ। करिब ६०% भन्दा बढी कृषक परिवारले पूर्ण रूपमा व्यवस्थित सिँचाई सेवा नपाएको अवस्था रहेको पाइन्छ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकामा सिँचाइ संरचना केही हदसम्म विकसित भए पनि यसको पहुँच, वितरण र व्यवस्थापन असमान छ । दीर्घकालीन कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न नहर विस्तार, भूमिगत पानीको दिगो उपयोग, र आधुनिक सिँचाइ प्रविधि (ड्रिप तथा स्प्रिंकलर) विस्तार गर्नु अत्यावश्यक देखिन्छ । गरुडा नगरपालिकाको सिँचाइ सुविधाबारे विस्तृत तालिका २६मा दिइएको छ ।

तालिका २६:सिँचाई सुविधाको अवस्था

सिँचाइको प्रकार	क्षेत्रफल (प्रतिशतमा)
नियमित सिँचाइ (नहर कुलो)	40%
वर्षामा निर्भर (Rainfed)	50%
विद्युतीय पम्प, बोरिङ तथा ट्युबवेल	10%

४.३.३ सिँचाइको श्रोत सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको प्रमुख कृषि क्षेत्रमध्ये एक हो, जहाँ अधिकांश जनसंख्या कृषि पेशामा निर्भर रहेको पाइन्छ। यहाँ धान, गहुँ, मकै, दलहन तथा तरकारी खेती व्यापक रूपमा गरिने भएकाले सिँचाइको आवश्यकता अत्यन्त महत्वपूर्ण रहेको छ । नगरपालिकामा सिँचाइका लागि मुख्य रूपमा नहर, ट्युबवेल, बोरिङ, पोखरी तथा वर्षामा आधारित प्राकृतिक स्रोतहरूको प्रयोग हुँदै आएको छ । विशेषगरी भूमिगत पानीमा आधारित विद्युतीय तथा डिजेलबाट सञ्चालन हुने ट्युबवेल र बोरिङ प्रणाली किसानहरूका लागि प्रमुख सिँचाइ स्रोतका रूपमा विकसित भएका छन् ।

गरुडा नगरपालिकाको तराई भू-भाग समथर र उर्वर भएकाले यहाँ भूमिगत जलस्रोत पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध रहेको पाइन्छ । त्यसैले अधिकांश कृषियोग्य जमिनमा निजी तथा सामुदायिक बोरिङमार्फत सिँचाइ सुविधा प्रयोग गरिन्छ । केही क्षेत्रमा परम्परागत कुलो तथा साना नहर प्रणाली पनि सञ्चालनमा रहेका छन् । वर्षायाममा वर्षाको पानी र स्थानीय पोखरीहरू खेतीका लागि सहायक स्रोतका रूपमा प्रयोग हुने गरेका छन् । नगरपालिकामा कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न विभिन्न वडामा सोलार पम्प, विद्युतीय पम्प तथा साना सिँचाइ आयोजनाहरू सञ्चालन गरिएको अवस्था देखिन्छ । तथ्यांकका आधारमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकामा सिँचाइ हुने जमिनको ठूलो हिस्सा भूमिगत पानीमा आधारित रहेको अनुमान गरिएको छ । विशेषगरी धान खेती हुने क्षेत्रमा ७० प्रतिशतभन्दा बढी कृषकले ट्युबवेल वा बोरिङ प्रणाली प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ भने बाँकी क्षेत्रमा वर्षामा आधारित खेती तथा साना नहर प्रणाली प्रयोग गरिन्छ । नगरपालिकाले कृषि उत्पादन वृद्धि तथा वर्षभरि खेतीयोग्य वातावरण निर्माण गर्न साना सिँचाइ आयोजना, पोखरी संरक्षण तथा कृषि विद्युतीकरण कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राख्दै आएको छ ।

यद्यपि, सिँचाइ क्षेत्रमा केही समस्या पनि विद्यमान छन् । गर्मीयाममा भूमिगत पानीको सतह घट्ने, डिजेल तथा विद्युत् खर्च बढ्ने, पुराना नहरहरूको मर्मत अभाव तथा सबै कृषकसम्म समान रूपमा सिँचाइ सुविधा नपुग्नु प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन् । त्यसैले दिगो कृषि विकासका लागि आधुनिक सिँचाइ प्रविधि, ऊर्जामा आधारित पम्प प्रणाली, वर्षा पानी संकलन तथा सामुदायिक सिँचाइ संरचनाको विस्तार आवश्यक देखिन्छ ।

४.३.४ कृषि उत्पादन सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिकामा उर्वर तराई भू-भाग, पर्याप्त खेतीयोग्य जमिन तथा भूमिगत जलस्रोतको उपलब्धताका कारण यहाँ धान, गहुँ, मकै, दलहन, तेलहन तथा तरकारीजन्य बालीहरूको उत्पादन व्यापक रूपमा हुने गरेको छ । विशेषगरी धान र गहुँ यहाँका प्रमुख खाद्यान्न बाली हुन् भने आलु, प्याज, टमाटर, काउली, बन्दा, भिण्डी लगायतका तरकारी उत्पादन पनि व्यावसायिक रूपमा विस्तार हुँदै गएको छ ।

गरुडा नगरपालिकामा खेतीयोग्य जमिनको ठूलो हिस्सा सिंचित क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने भएकाले वर्षमा दुईदेखि तीन बालीसम्म उत्पादन हुने गरेको पाइन्छ । यहाँका कृषकहरूले परम्परागत खेतीसँगै आधुनिक कृषि प्रणाली, उन्नत बीउबिजन, मल तथा कृषि उपकरणको प्रयोग गर्न थालेपछि उत्पादनमा क्रमशः वृद्धि भएको देखिन्छ । नगरपालिकाले कृषकलाई ५० प्रतिशत अनुदानमा कृषि उपकरण, विद्युतीय मोटर तथा पम्पसेट वितरण गर्दै कृषि आधुनिकीकरणलाई प्राथमिकता दिएको छ । यसले सिंचाइ सुविधा विस्तार हुनुका साथै उत्पादन लागत घटाउन सहयोग पुगेको छ ।

तथ्यांकका आधारमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकाको करिव आधा भन्दा बढी जनसंख्या प्रत्यक्ष रूपमा कृषि क्षेत्रमा संलग्न रहेको अनुमान गरिएको छ । नगरपालिकामा धान उत्पादन सबैभन्दा बढी हुने गरेको छ भने हिउँदे मौसममा गहुँ तथा तरकारी खेती प्रमुख रूपमा गरिन्छ । केही क्षेत्रमा व्यावसायिक तरकारी खेती तथा पशुपालनसँग एकीकृत कृषि प्रणाली पनि विकास भइरहेको छ । स्थानीय बजार तथा छिमेकी भारतीय बजारसम्म कृषि उपज बिक्री हुने भएकाले कृषकहरूको आम्दानीमा कृषि क्षेत्रको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ ।

गरुडा नगरपालिकाले कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न कृषि ऐन २०७९ लागू गरी कृषि विकास, किसान प्रोत्साहन तथा आधुनिक प्रविधिको प्रयोगलाई संस्थागत गर्ने प्रयास गरेको छ । साथै कृषि क्षेत्रको बजेट तथा कार्यक्रममार्फत सिंचाइ, बीउ वितरण, कृषि तालिम तथा यान्त्रीकरणलाई प्राथमिकतामा राखिएको पाइन्छ ।

यद्यपि, कृषि उत्पादन क्षेत्रमा केही चुनौतीहरू पनि रहेका छन् । समयमा मल तथा उन्नत बीउको अभाव, बजार व्यवस्थापनको कमजोरी, कृषि उत्पादनको उचित मूल्य नपाउनु, भूमिको खण्डीकरण तथा युवा जनशक्तिको वैदेशिक रोजगारीतर्फ आकर्षणले कृषि क्षेत्रमा असर पारेको देखिन्छ । नेपालभर देखिएको आयातमुखी कृषि प्रणाली तथा मध्यस्थ व्यापारीको प्रभावले स्थानीय किसानलाई अपेक्षित लाभ प्राप्त गर्न कठिनाई भइरहेको सन्दर्भ पनि विभिन्न अध्ययन तथा सार्वजनिक बहसहरूमा उल्लेख गरिएको छ ।

४.३.५ पशुपन्छीजन्य उत्पादन सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका जहाँ पशुपालन तथा कुखुरापालन ग्रामीण अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण आधारका रूपमा रहेको छ । यहाँका अधिकांश कृषकहरूले कृषि कार्यसँगै गाई, भैँसी, बाखा, बंगुर, कुखुरा तथा बत्ख पालन गर्दै आएका छन् । पशुपन्छीजन्य उत्पादनले स्थानीय खाद्य सुरक्षासँगै आयआर्जन र पोषण सुधारमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । विशेषगरी दूध, मासु, अण्डा तथा घ्यू उत्पादन यहाँका प्रमुख पशुपन्छीजन्य उत्पादनका रूपमा रहेका छन् ।

गरुडा नगरपालिकामा दुग्ध उत्पादनका लागि गाई तथा भैँसी पालन व्यापक रूपमा गरिन्छ । ग्रामीण क्षेत्रमा अधिकांश घरधुरीले २ देखि ५ वटासम्म गाई-भैँसी पाल्ने गरेको पाइन्छ । उत्पादित दूध स्थानीय बजार, डेरी उद्योग तथा छिमेकी

बजार क्षेत्रमा विक्री हुने गरेको छ । नगरपालिकामा दैनिक रूपमा ठूलो परिमाणमा दूध उत्पादन हुने अनुमान गरिएको छ, जसले स्थानीय उपभोगसँगै व्यावसायिक कारोबारलाई समेत सहयोग पुऱ्याएको छ । त्यसैगरी बाखा तथा कुखुरापालन पनि व्यावसायिक रूपमा विस्तार हुँदै गएको छ । दशैं, तिहार, बकरिद तथा विवाहजस्ता सामाजिक अवसरमा मासुको माग बढ्ने भएकाले बाखा तथा कुखुरापालन किसानहरूको आमदानीको महत्वपूर्ण स्रोत बनेको छ । तथ्यांकका आधारमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकाको अधिकांश कृषक परिवार कुनै न कुनै रूपमा पशुपालनमा संलग्न रहेको पाइन्छ । नगरपालिकामा कृषि तथा पशु विकास शाखामार्फत खोप कार्यक्रम, पशु स्वास्थ्य शिविर, कृत्रिम गर्भाधान सेवा तथा पशुपालन तालिम सञ्चालन गरिँदै आएको छ । पशुपालनलाई प्रोत्साहन गर्न विभिन्न समयमा अनुदानमा बोयर बाखा, उन्नत जातका गाई, भैंसी तथा कुखुराका चल्ला वितरण गर्ने कार्यक्रम समेत सञ्चालन भएका छन् । नगरपालिकाले कृषि तथा पशुपालन क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखी वार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा पशु सेवा विस्तार, गोठ सुधार तथा दाना व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई समावेश गरेको पाइन्छ ।

गरुडा नगरपालिकामा कुखुरापालन विशेषगरी मासु र अण्डा उत्पादनका लागि महत्वपूर्ण मानिन्छ । व्यावसायिक पोल्ट्री फर्महरू विस्तार हुँदै गएका कारण स्थानीय स्तरमै अण्डा तथा मासुको आपूर्ति हुने अवस्था विकास भइरहेको छ । केही कृषकहरूले कृषि र पशुपालनलाई एकीकृत प्रणालीका रूपमा सञ्चालन गर्दै गोबर मल, बायोग्यास तथा जैविक खेतीलाई समेत जोड दिएका छन् ।

यद्यपि, पशुपन्छीजन्य उत्पादन क्षेत्रमा केही चुनौतीहरू पनि रहेका छन् । पशु रोगको जोखिम, दानाको मूल्यवृद्धि, आधुनिक पशुशाला अभाव, पशु बीमाको न्यून पहुँच तथा बजार मूल्यको अस्थिरता प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् । विशेषगरी गर्मीयाममा पशुमा रोग संक्रमण बढ्ने तथा समयमा पशु औषधि उपलब्ध नहुने समस्या देखिन्छ । त्यसैले दिगो पशुपालन विकासका लागि आधुनिक प्रविधि, पशु स्वास्थ्य सेवा विस्तार, उन्नत जात प्रवर्द्धन तथा बजार व्यवस्थापन आवश्यक देखिन्छ ।

४.३.६ खाद्यान्न बालीमा लाइने रोग तथा किरा

गरुडा नगरपालिकाको क्षेत्रभित्र उब्जाइने प्रमुख खाद्यान्न बालीहरू—जस्तै धान, गहुँ, मकै र कोदो—मा विभिन्न रोग र किरा-फट्याङ्गाहरूले समस्या निम्त्याउने गर्छन् । धानमा भुल्ने रोग, भुत्लाउने रोग, खैरो दाग, ब्याक्टेरियल पात डडुवा र सुत्ने रोगजस्ता रोगहरू सामान्य छन् भने गोजा सुकाउने किरादेखि पात काट्ने, हरियो फुगु किरा, धानको गाँस चुस्ने सिप्रिला किरा, धानको महँतोसम्मका किरा समस्या हुन्छन् । गहुँमा पात र डाँठको खिया, पात डडुवा, ब्यारी बिन्दु रोग तथा गहुँ सडाउने रोग प्रमुख छन्, र सुडिलो (Termite), काउचिरा किरा (Armyworm), कटवर्म र जरा खाने किराहरूले क्षति पुर्याउँछन् । मकैमा पात डडुवा (Leaf blight), तोडा (Downy mildew), गुच्छा रोग (Corn smut) र Pokkah beong रोग (Growth distortion) लाग्ने गर्छ; साथै स्टेम बोरर, Fall armyworm, कटवर्म र एफिड्सजस्ता कीराले प्रभाव पार्छन् । कोदोमा दुसी रोग र पात पहेँलो हुने समस्याहरू देखिन्छन् भने कटवर्म र जरा खाने किरा पनि चुनौतीका रूपमा रहेका छन् । यी रोग र कीराहरूले बालीको उत्पादनमा प्रतिकूल असर पार्ने भएकाले समयमै नियन्त्रण आवश्यक हुन्छ ।

४.३.७ फलफूल तथा तरकारीमा लाग्ने रोग तथा कीरा

गरुडा नगरपालिका कृषि उत्पादनका दृष्टिले अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ, जहाँ फलफूल र तरकारीको उत्पादन प्रचुर मात्रामा हुँदै आएको छ। यद्यपि, यहाँको समृद्ध कृषि भूमि उच्च कीरा, पशु रोग, र फसलका रोगहरूले प्रभावित हुन्छ। यी कीरा र रोगहरूको प्रकोपले उत्पादनमा ठूलो असर पुर्याउँछ र कृषकहरूको आमदानीमा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ। यस क्षेत्रका प्रमुख फलफूल र तरकारीमा लाग्ने प्रमुख रोग र कीराहरू तल उल्लेखित छ :

१. फलफूलमा लाग्ने प्रमुख कीरा र रोगहरू

यस क्षेत्रमा टमाटर, आँप र अन्य फलफूलका बोटविरुवामा लाग्ने रोग र कीरा निकै प्रचलित छन्। उदाहरणका लागि, टमाटर बीटल (Tomato Beetle) ले टमाटरका पात र फलमा छेडो पार्छ, जसले पौधाको पोषण चुस्छ र उत्पादन घटाउँछ। टमाटर पपल (त्फबतय द्यष्णिजत) भने टमाटरको पातमा कालो धब्बा र फलमा सड्ने प्रक्रिया ल्याउँछ, जसले उत्पादनमा ठूलो क्षति पुर्याउँछ। र आँपमा म्यान्गो होपर (:बलनय ज्यउउभच) प्रकोपजन्य कीरा भने फलको स्वाद घटाउँछन् र उत्पादकको क्षति पुर्याउँछन्।

२. तरकारीमा लाग्ने प्रमुख कीरा र रोगहरू

यसै गरी गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्रको तरकारी खेतीमा पनि विभिन्न कीरा र रोगहरू प्रकोप बनिरहेका छन्। कोलाई र गोभीमा कोलाई मच्छर (Cabbage Moth) र गोभी पपल (Cabbage Rot) रोगले पातको सड्ने र बोटको पोषण क्षति पुर्याउँछन्। मकैमा Maize Weevil प्रकोपजन्य कीरा फसलको उत्पादन घटाउँछ, जबकि चुकन्दरमा डेड पपल (Dead Leaf Disease) रोगले पात र जरा सडाउँछ, जसले बोटको वृद्धि रोक्छ। प्याजमा फफूदी रोग (Onion Blight) ले प्याजको पातलाई कालो बनाउँछ र उत्पादनको गुणस्तर घटाउँछ। आलुमा कीरा प्रकोप (Potato Weevil) देखा पर्दछ, जसले आलुको जरा र मुटुलाई नष्ट गर्दछ र आलुको गुणस्तर घटाउँछ।

३. रोग र कीरा नियन्त्रणका उपायहरू

फलफूल र तरकारीको खेती गर्दा कीरा र रोगको प्रकोपबाट बच्नका लागि कृषकहरूले प्राविधिकको सल्लाहमा विभिन्न निवारणात्मक उपायहरू अपनाउने गर्छन्। सफा र स्वस्थ राख्ने उपाय अन्तर्गत संक्रमित पात, फूल र फल हटाउनु महत्त्वपूर्ण छ। साथै, जैविक कीटनाशक र रासायनिक कीटनाशकहरूको प्रयोग गर्दा पनि रोग र कीराहरूको नियन्त्रण गर्न मद्दत पुर्याउँछ। कृषकहरूले स्थानीय जडिबुटी जस्तै तुलसी, लसुन, र प्याजलाई कीटनाशकको रूपमा प्रयोग गर्ने गर्छन्। अंतरवर्तीय खेती र मिश्रित खेतीले पनि कीरा र रोगको प्रकोपलाई कम गर्न मद्दत पुर्याउँछ, जसले समग्र उत्पादनलाई सुधार्न सहयोग पुर्याउँछ। यसरी, कृषि क्षेत्रमा फलफूल र तरकारीमा लाग्ने प्रमुख रोग र कीराहरूको नियन्त्रणका लागि समयमै सतर्कता र उपयुक्त उपचार अपनाउनु अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण छ।

४.३.८ पशुपन्छिमा लाग्ने रोग तथा कीरा

गरुडा नगरपालिका कृषि र पशुपालनको दृष्टिले अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण छ। यहाँको प्रचुर हरियाली र उब्जाउ भूमि पशुपालनको लागि अनुकूल बनाउँछ, जसमा गाई गोरु, बाखा, र कुखुरा लगायत अन्य पशुपन्छीका प्रजातिहरू प्रचलित छन्। यद्यपि, यहाँको पशुपालनमा विभिन्न रोग र कीराहरूको प्रकोप पनि देखा पर्दछ, जसले पशुहरूको स्वास्थ्यमा

नकारात्मक असर पाउँ उत्पादनमा कमी ल्याउँछ । यसले पशुपालक कृषकहरूको आम्दानी र जीवनयापनमा गम्भीर समस्याहरू निम्त्याउँछ ।

१. पशुपन्छीमा लाग्ने रोगहरू

१.१ गोरु र गाईमा लाग्ने रोगहरू

गोरु र गाईमा प्रायः Bacterial Bloat, लिवर फ्लूक, फुट एण्ड माउथ डिजिज लगायतका रोगहरू प्रकोपको रूपमा देखिन्छन् । फुट एण्ड माउथ डिजिज एक अत्यन्त सङ्क्रमणशील रोग हो, जसले गाई र गोरुका पाउं, मुख, र जिब्रोमा घाउ र घामका घाउ ल्याउँछ । यस रोगका कारण पशुहरूको स्वास्थ्यमा गिरावट आउँछ र उत्पादनमा कमी हुन्छ । साथै, लिवर फ्लूक एक परजीवी जन्य रोग हो जसले गाई र गोरुको लिवरमा समस्या ल्याउँछ र पशुको वृद्धि र विकासमा बाधा पुर्याउँछ ।

१.२ कुखुरामा लाग्ने रोगहरू

कुखुरा पनि यस क्षेत्रको एक प्रमुख पशुपन्छी हो, जसमा विभिन्न रोगहरू प्रकोप ल्याउँछन् । यसमा Newcastle Disease, Bird Flu र Coccidiosis जस्ता रोगहरू समावेश छन् । Newcastle Disease कुखुरामा अत्यन्त फैलिने र प्राणघातक रोग हो जसले कुखुराका सांस प्रशासक तंत्र, पेट र नसहरूको कामकाजमा असर पुर्याउँछ । यस रोगले कुखुराको मृत्यु दरमा वृद्धि गर्दछ । बच्चमँगि भने एक विषाणुजन्य रोग हो जसले शरीरको तापमान बढाउने र कुखुराको स्वास्थ्यमा गम्भीर असर पार्ने गर्छ । साथै, Coccidiosis एक परजीवी रोग हो जसले पाचन प्रणालीलाई प्रभावित पाउँ कुखुरामा दस्त र वजन घट्ने समस्या ल्याउँछ ।

१.३ बाख्रामा लाग्ने रोगहरू

बाख्रामा पनि विभिन्न प्रकारका रोगहरू देखा पर्छन्, जसमा प्लेग (Pneumonia), एन्थ्रैक्स (Anthrax) र चिकेन गुनिया (Goat Pox) मुख्य छन् । एन्थ्रैक्स एक अत्यन्त गम्भीर ब्याक्टेरियाली रोग हो जसले बाख्राको मृत्यु दरमा वृद्धि गर्दछ । प्लेग भने श्वसन प्रणालीको संक्रमण हो जसले सांस लिने क्षमता घटाउँछ र बाख्राको स्वास्थ्यमा हानि पुर्याउँछ । चिकेन गुनिया भने कोठामा हाप र चिसो लगाउने रोग हो, जसले बाख्राको स्वस्थता र वृद्धिमा अवरोध पुर्याउँछ ।

कीराहरू र पेस्टहरूको प्रकोप

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रको पशुपन्छीमा विभिन्न कीरा र पेस्टहरूको प्रकोप पनि देखा पर्छ । यी कीरा र पेस्टहरू प्रायः पशुहरूको शारीरिक स्वास्थ्य र उत्पादनमा नकारात्मक प्रभाव पार्छन् । गाई र गोरुमा प्रायः टिक (Ticks), Fleas, र लाइभेस (Lice) जस्ता कीराहरू देखा पर्छन् । यी कीराहरू पशुको रगत चुस्छन्, जसले रोगहरूको संक्रमण फैलाउन मद्दत गर्दछ र पशुहरूको स्वास्थ्यमा गिरावट ल्याउँछ । त्यस्तै, कुखुरामा फ्ली र माइट्स (ःप्लभक) प्रकोपजन्य कीरा हुन् जसले कुखुराका पंख र छालालाई क्षति पुर्याउँछन् र अत्यधिक खुजली र चिउडहरूको समस्या निम्त्याउँछन् ।

३. पशुपन्छीका रोग र कीरा नियन्त्रणका उपायहरू

पशुपन्छीको स्वास्थ्य र उत्पादन सुधार्नका लागि केही निवारणात्मक उपायहरू अपनाउनु अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छ । पहिलो, स्वच्छता र स्वास्थ्य मापदण्डहरू पालना गर्नु आवश्यक हुन्छ । पशुपन्छीहरूको आवास र खाद्य पानी सफा

राख्नु, साथै नियमित स्वास्थ्य जाँच र पशुपन्छीहरूको परिक्षण गर्न महत्त्वपूर्ण छ । रोग र कीरा नियन्त्रणका लागि वैज्ञानिक उपचारहरू र वेक्सिनेशनको उपयोग गर्नुपर्छ साथै, जैविक कीटनाशक र रासायनिक उपचारहरूका माध्यमबाट कीराहरू र पेस्टहरूको नियन्त्रण गर्न सकिन्छ। यसका अतिरिक्त, जडिबुटी आधारित उपायहरू जस्तै तुलसी, नीम, र लसुनको प्रयोग पनि प्रभावकारी हुन सक्छ ।

यस क्षेत्रको पशुपालन क्षेत्रमा रोग र कीराहरूको प्रकोप पशुपालकहरूको लागि ठूलो समस्या हो । यदि समयमै निवारणात्मक उपायहरू अपनाइन्छ भने, पशुपन्छीहरूको स्वास्थ्य र उत्पादनमा सुधार ल्याउन सकिन्छ । स्वच्छता, वैज्ञानिक उपचार र जैविक/रासायनिक नियन्त्रण उपायहरूको प्रयोगले पशुपन्छीको जीवन रक्षा गर्न मद्दत गर्दछ ।

४.३.९ व्यवसायिक कृषि फर्म सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका भित्र कृषि तथा पशुपालनमा आधारित विभिन्न व्यवसायिक फर्महरू सञ्चालनमा रहेका छन्। यी फर्महरूले स्थानीय स्तरमा रोजगारी सिर्जना गर्नुका साथै दूध, माछा, मासु, अण्डा तथा कृषि उत्पादनको आपूर्तिमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । विशेषगरी माछापालन, कुखुरापालन तथा मिश्रित कृषि प्रणालीमा आधारित व्यवसायिक फर्महरूको विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ । नगरपालिकाको कृषि योग्य भू-भाग, पानीको उपलब्धता तथा बजार पहुँचका कारण व्यवसायिक कृषि फर्म सञ्चालनको सम्भावना राम्रो रहेको पाइन्छ ।

गरुडा नगरपालिकामा विशेषगरी मत्स्यपालन व्यवसाय तीव्र रूपमा विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ । यहाँका व्यवसायिक माछा फर्महरूले स्थानीय बजारमा ताजा माछाको आपूर्ति गर्नुका साथै अन्य जिल्लामा समेत बिक्री वितरण गर्दै आएका छन् । Gajendra Matsaye Bij Prajanan Phaarm (Kendra) जस्ता फर्महरूले माछाको भुरा उत्पादन तथा मत्स्य प्रजनन कार्य गर्दै स्थानीय कृषकलाई सहयोग पुऱ्याइरहेका छन् । त्यसैगरी Sahani Matasya prajanan farm तथा Santosh matasy farm ले व्यवसायिक मत्स्यपालन मार्फत स्थानीय स्तरमा रोजगारी तथा आम्दानी वृद्धि गर्न योगदान पुऱ्याएका छन् ।

नगरपालिकामा कृषि तथा पशुपालनलाई व्यावसायिक बनाउन स्थानीय सरकारले विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । कृषि यान्त्रीकरण, पशु स्वास्थ्य सेवा, उन्नत बीउविजन, साना सिंचाइ आयोजना तथा तालिम कार्यक्रममार्फत कृषकलाई व्यवसायिक कृषि प्रणालीतर्फ आकर्षित गर्ने प्रयास भइरहेको पाइन्छ । आधुनिक कृषि प्रविधिको प्रयोग, पोखरी निर्माण तथा बजार पहुँच विस्तारले आगामी दिनमा गरुडा नगरपालिकामा व्यवसायिक कृषि फर्महरूको संख्या अझ वृद्धि हुने सम्भावना देखिन्छ । गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र रहेका मुख्य व्यवसायिक कृषि फर्महरूको विवरण तालिका २७ मा दिइएको छ ।

तालिका २७: गरुडा नगरपालिका भित्र रहेका मुख्य व्यवसायिक कृषि फर्महरूको विवरण

क्र.सं.	फर्मको नाम	ठेगाना	सम्पर्क नम्बर	मुख्य गतिविधि
१	गजेन्द्र मत्स्य बीज प्रजनन फार्म (केन्द्र)	गरुडा-५, रोहतट	९८५४०४०९२३	माछाको भुरा उत्पादन तथा मत्स्यपालन
२	सन्तोष मत्स्य फार्म	गरुडा मलाही-३, रोहतट	उपलब्ध छैन	व्यावसायिक माछापालन
३	सहानी मत्स्य प्रजनन फार्म	गरुडा-समानपुर रोड, रोहतट	९८०७३२३०३३	माछा प्रजनन तथा उत्पादन
४	फिस मार्केट शिवनगर	झाँसी पुल, गेडाहिगाँडी, गरुडा	उपलब्ध छैन	माछा उत्पादन तथा बिक्री
५	साह बहुउद्देश्यीय कृषि फर्म गरुडा-०५, पोठियाही	गरुडा-६, पोठियाही, रोहतट	उपलब्ध छैन	डेरी तथा बहुउद्देश्यीय कृषि
६	रबि पशु मत्स्य फार्म	रुकुमपुर, रोहतट	९८५४९५८८३९	पशुपालन तथा मत्स्यपालन
७	नारायण पोल्ट्री लाइभस्टक एण्ड फार्म	गरुडा	९८५९०९६३०२	कुखुरापालन तथा पशुपालन
८	रामजी नर्सरी	गरुडा-४, रौतहट	९८४५९६४९६०	विरुवा उत्पादन तथा बिक्री
९	मिश्रित कृषि फार्म (सानो स्तर)	वडा नं. १, गरुडा		तरकारी उत्पादन तथा बिक्री
१०	साना तरकारी उत्पादन समूह	वडा नं. २, गरुडा		तरकारी उत्पादन तथा बिक्री
११	तरकारी उत्पादन समूह	वडा नं. ४		तरकारी उत्पादन तथा बिक्री
१२	तरकारी खेती समूह	वडा नं. ७		तरकारी उत्पादन तथा बिक्री
१३	मिश्रित कृषि फर्म	वडा नं. ९		तरकारी उत्पादन तथा बिक्री

४.३.१० आधुनिक (व्यवसायिक) पशुपालन (फार्म) सम्वन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको कृषि तथा पशुपालनका दृष्टिले महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । यहाँ पछिल्ला वर्षहरूमा परम्परागत पशुपालन प्रणालीबाट आधुनिक तथा व्यवसायिक पशुपालनतर्फ क्रमशः रूपान्तरण भइरहेको देखिन्छ । नगरपालिकाभित्र गाई-भैंसी पालन, बाखापालन, कुखुरापालन, मत्स्यपालन तथा मिश्रित पशुपालनमा आधारित आधुनिक फार्महरू सञ्चालनमा रहेका छन् । यी फार्महरूले स्थानीय स्तरमा दूध, मासु, अण्डा तथा माछाको उत्पादन वृद्धि गर्नुका साथै रोजगारी सिर्जना र आयआर्जनमा समेत महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् ।

गरुडा नगरपालिकामा डेरी तथा गाई-भैंसी पालन व्यवसाय विस्तार हुँदै गएको पाइन्छ। विशेषगरी साह बहुउद्देश्यीय कृषि फार्म गरुडा -०६ , पोठियाही ले आधुनिक डेरी प्रणालीमार्फत दूध उत्पादन, पशु दाना व्यवस्थापन तथा मिश्रित कृषि प्रणाली सञ्चालन गरिरहेको छ । यस फार्मले स्थानीय बजारमा दूध आपूर्ति गर्नुका साथै कृषकलाई आधुनिक पशुपालनतर्फ आकर्षित गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ । त्यसैगरी आसपास क्षेत्रमा सञ्चालनमा रहेको Janakalyan Pashu Farm जस्ता डेरी फार्महरूले उन्नत जातका गाई-भैंसी पालन तथा दैनिक दूध उत्पादनमा योगदान गरिरहेका छन् ।

कुखुरापालन व्यवसाय पनि नगरपालिकामा तीव्र रूपमा विस्तार भइरहेको क्षेत्र हो । Narayan Poultry Livestock & Farm जस्ता व्यवसायिक पोल्ट्री फार्महरूले मासु तथा अण्डा उत्पादन गर्दै स्थानीय बजारमा आपूर्ति गरिरहेका छन् । यस्ता फार्महरूमा आधुनिक खोर प्रणाली, दाना व्यवस्थापन तथा रोग नियन्त्रण प्रविधि प्रयोग गर्न थालिएको देखिन्छ । केही फार्महरूले ब्रोइलर र लेयर्स दुवै प्रकारका कुखुरा पालन गर्दै व्यावसायिक उत्पादन गरिरहेका छन् ।

बाखापालन पनि गरुडा नगरपालिकाको उदीयमान व्यवसायिक क्षेत्र हो । Amarlal Goats Farm तथा अन्य निजी बाखा फार्महरूले उन्नत जातका बोयर तथा स्थानीय बाखाको व्यावसायिक पालन गर्दै आएका छन् । दशैं-तिहार,

बकरिद तथा विवाह समारोहमा मासुको माग उच्च हुने भएकाले बाखापालन किसानहरूको महत्वपूर्ण आयस्रोत बनेको छ ।

मत्स्यपालन क्षेत्रमा गरुडा नगरपालिका विशेष सम्भावनायुक्त क्षेत्रका रूपमा विकास भइरहेको छ । यहाँ Gajendra Matsaye Bij Prajanan Phaarm -Kendra, Santosh matasy farm, Sahani Matasya prajanan farm तथा Rabi pashu matsaye farm जस्ता व्यवसायिक माछा फार्म सञ्चालनमा रहेका छन् । यी फार्महरूले माछाको भुरा उत्पादन, पोखरी व्यवस्थापन तथा बजार आपूर्तिमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । विशेषगरी माछापालन फार्महरूमा आधुनिक पोखरी निर्माण, एरेटर प्रविधि तथा व्यवसायिक दाना प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ ।

तथ्यांकका आधारमा हेर्दा गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा दर्जनौँ साना तथा मध्यम स्तरका पशुपालन फार्म सञ्चालनमा रहेका छन् । अधिकांश फार्महरू निजी लगानीमा सञ्चालन भइरहेका छन् भने केही सहकारी तथा समूहगत प्रणालीमा पनि सञ्चालन भएका छन् । नगरपालिकाले कृषि तथा पशुपालन प्रवर्द्धनका लागि पशु स्वास्थ्य शिविर, कृत्रिम गर्भाधान सेवा, खोप कार्यक्रम, पशु बीमा तथा अनुदान कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

यद्यपि, आधुनिक पशुपालन क्षेत्रमा केही चुनौतीहरू पनि रहेका छन्। पशु दानाको मूल्यवृद्धि, पशु रोगको जोखिम, प्राविधिक जनशक्ति अभाव, बजार मूल्यको अस्थिरता तथा आधुनिक प्रशोधन केन्द्रको कमी मुख्य समस्याका रूपमा देखिन्छन् । त्यसैले दिगो पशुपालन विकासका लागि आधुनिक प्रविधि विस्तार, पशु बीमा, शीत भण्डारण तथा बजार व्यवस्थापन प्रणाली सुदृढ गर्न आवश्यक देखिन्छ । गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र पर्ने मुख्य पशुपालन व्यवसायिक फर्महरूको विवरण तालिका २८ मा दिइएको छ ।

तालिका २८: गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका मुख्य पशुपालन व्यवसायिक फर्म

क्र.सं.	फार्मको नाम	प्रकार	पूरा ठेगाना
१	साह बहुउद्देश्यीय कृषि फार्म गरुडा-०६, पोठियाही	डेरी फार्म / मिश्रित कृषि	गरुडा-६, पोठियाही, रोहतट
२	अमरलाल गोट्स फार्म	बाखा पालन फार्म	गरुडा-८, रोहतट
३	सन्तोष मत्स्य फार्म	व्यावसायिक माछा पालन	मलाही-३, गरुडा नगरपालिका, रोहतट
४	सहानी मत्स्य प्रजनन फार्म	माछा प्रजनन तथा मत्स्य फार्म	गरुडा-समानपुर रोड, रोहतट
५	निजी बाखा पालन फार्म	बाखा पालन	वडा नं. २
६	गाई-भैसी पालन फार्म	पशुपालन	वडा नं. ५
७	बाखा तथा कुखुरा फार्म	पशुपन्छी	वडा नं. ८
८	बाखा पालन फार्म	बाखा पालन	वडा नं. ६
९	नारायण पोल्टी लाइभस्टक फार्म	कुखुरा पालन	गरुडा क्षेत्र
१०	स्थानीय डेरी तथा पशुपालन समूह	दूध उत्पादन / गाई-भैसी	वडा नं. १, गरुडा
११	साना कुखुरा फार्म	पोल्टी	वडा नं. ३
१२	स्थानीय डेरी फार्म समूह	दूध उत्पादन	वडा नं. ५

४.३.११ कृषि तथा पशु सेवासँग सम्बन्धित मानव संशाधन

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको कृषि प्रधान नगरपालिका हो जहाँ अधिकांश जनसंख्या प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा कृषि तथा पशुपालन क्षेत्रमा संलग्न रहेको पाइन्छ । कृषि उत्पादन वृद्धि, पशु स्वास्थ्य सेवा विस्तार, आधुनिक खेती प्रणालीको विकास तथा कृषकलाई प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउन कृषि तथा पशु सेवासँग सम्बन्धित मानव

संसाधनले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । नगरपालिकाभित्र कृषि शाखा, पशु सेवा शाखा, प्राविधिक कर्मचारी, कृषि प्राविधिक, पशु स्वास्थ्य प्राविधिक, कृषि समूह, सहकारी संस्था तथा निजी कृषि फार्ममार्फत मानव संसाधन परिचालन भइरहेको अवस्था देखिन्छ ।

गरुडा नगरपालिकामा कृषि तथा पशु सेवा क्षेत्र सञ्चालनका लागि नगर कार्यपालिकाअन्तर्गत कृषि विकास शाखा तथा पशु सेवा शाखा क्रियाशील रहेका छन् । यी शाखाहरूले कृषकलाई बीउबिजन, मल, प्राविधिक परामर्श, रोग नियन्त्रण, पशु खोप, कृत्रिम गर्भाधान, तालिम तथा अनुदान कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएका छन्। नगरपालिकामा कृषि तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित सेवा प्रवाहका लागि कृषि प्राविधिक, पशु स्वास्थ्य प्राविधिक, नायब प्राविधिक तथा फिल्डस्तरीय कर्मचारी परिचालित रहेको पाइन्छ । गरुडा नगरपालिकामा सामान्यतया कृषि शाखामा कृषि अधिकृत, कृषि प्राविधिक तथा पशु सेवा शाखामा पशु चिकित्सक वा पशु स्वास्थ्य प्राविधिक रहने संरचना लागू गरिएको छ ।

तथ्यांकका आधारमा हेर्दा गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा हजारौं कृषक परिवार कृषि तथा पशुपालनमा संलग्न रहेका छन् । नगरपालिकामा धान, गहुँ, तरकारी तथा माछापालनसँग सम्बन्धित व्यवसायिक फार्महरू विस्तार हुँदै गएकोले कृषि तथा पशु सेवामा प्राविधिक जनशक्तिको माग पनि बढिरहेको छ । नगरपालिकाभित्र सञ्चालनमा रहेका व्यवसायिक माछा फार्म, पोल्ट्री फार्म, डेरी फार्म तथा बाखा पालन फार्महरूमा व्यवस्थापक, प्राविधिक सहयोगी, पशु स्वास्थ्यकर्मी तथा श्रमिक गरी उल्लेख्य मानव संसाधन संलग्न रहेको पाइन्छ । विशेषगरी व्यवसायिक पोल्ट्री तथा डेरी फार्महरूमा दैनिक रूपमा प्राविधिक निगरानी, दाना व्यवस्थापन, रोग नियन्त्रण तथा बजार व्यवस्थापनका लागि दक्ष जनशक्तिको प्रयोग भइरहेको छ ।

गरुडा नगरपालिकाले कृषि तथा पशुपालन विकासका लागि विभिन्न तालिम, कृषक अभिमुखीकरण, पशु स्वास्थ्य शिविर तथा कृषि यान्त्रीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । कृषि तथा पशु सेवा शाखामार्फत कृषक समूह तथा सहकारी संस्थालाई प्रविधि हस्तान्तरण, बीउ वितरण, खोप सेवा तथा व्यवसायिक कृषि प्रवर्द्धन कार्यक्रम लागू गरिएको पाइन्छ । नगरपालिकामा निजी क्षेत्रबाट पनि कृषि एग्रीभेट, पशु औषधि पसल, डेरी संकलन केन्द्र तथा कृषि परामर्श सेवामा संलग्न मानव संसाधनको संख्या क्रमशः बढ्दै गएको देखिन्छ ।

यद्यपि, कृषि तथा पशु सेवासँग सम्बन्धित मानव संसाधन क्षेत्रमा केही चुनौतीहरू पनि रहेका छन् । दक्ष कृषि तथा पशु प्राविधिकको कमी, सीमित बजेट, आधुनिक प्रयोगशाला अभाव, फिल्डस्तरमा प्राविधिक पहुँच न्यून हुनु तथा युवा जनशक्तिको वैदेशिक रोजगारतर्फ आकर्षण प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् । त्यसैले कृषि उत्पादन तथा पशुपालनलाई अझ व्यवसायिक बनाउन दक्ष प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन, तालिम विस्तार, कृषि शिक्षाको प्रवर्द्धन तथा स्थानीय स्तरमै रोजगार सिर्जना आवश्यक देखिन्छ ।

४.३.१२ कृषि तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित समूह तथा सामुदायिक संस्थाको विवरण

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको प्रमुख कृषि तथा पशुपालन क्षेत्रमध्ये एक हो । यहाँ कृषि तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित विभिन्न कृषक समूह, दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था, मत्स्यपालन समूह, पशुपालन समूह तथा सामुदायिक संस्थाहरू सक्रिय रूपमा सञ्चालनमा रहेका छन् । यी संस्थाहरूले कृषि उत्पादन वृद्धि, पशुपालन व्यवसाय प्रवर्द्धन,

किसानको आयआर्जन वृद्धि, तालिम तथा प्रविधि हस्तान्तरणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा विशेषगरी दुग्ध उत्पादन, तरकारी खेती, माछापालन, बाख्रापालन तथा कुखुरापालनसँग सम्बन्धित कृषक समूहहरू सक्रिय रहेको पाइन्छ । दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्थाहरूले स्थानीय स्तरमा दूध संकलन, चिस्यान केन्द्र सञ्चालन, बजार व्यवस्थापन तथा किसानलाई उचित मूल्य उपलब्ध गराउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् ।

नगरपालिकाभित्र कृषि तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित समूह तथा सहकारीमार्फत कृषकलाई तालिम, बीउबिजन वितरण, पशु खोप, कृत्रिम गर्भाधान, कृषि यान्त्रीकरण तथा अनुदान कार्यक्रम सञ्चालन गरिँदै आएको छ । भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र, रौतहटमार्फत किसान समूह तथा सहकारीसँग सहकार्य गरी मत्स्य तथा पशुपालन विकास कार्यक्रम, क्षमता अभिवृद्धि तालिम तथा बजार प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको उल्लेख गरिएको छ ।

गरुडा नगरपालिकामा अधिकांश कृषक साना तथा मध्यम स्तरका भएकाले सामूहिक खेती प्रणाली तथा सहकारीमार्फत कृषि व्यवसाय सञ्चालन गर्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको छ । विशेषगरी महिला समूह, युवा कृषक समूह तथा दुग्ध सहकारी संस्थाहरूले स्थानीय रोजगारी सिर्जना, बचत तथा ऋण परिचालन, उत्पादन वृद्धि तथा सामाजिक सशक्तीकरणमा योगदान पुर्याइरहेका छन् ।

यद्यपि, यी समूह तथा संस्थाहरूले वित्तीय स्रोतको कमी, प्राविधिक जनशक्ति अभाव, आधुनिक भण्डारण तथा बजार व्यवस्थापनको कमजोरी जस्ता चुनौतीहरू सामना गरिरहेका छन् । त्यसैले कृषि तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित सामुदायिक संस्थाहरूलाई दिगो बनाउन स्थानीय सरकार, सहकारी संस्था तथा प्राविधिक निकायबीच समन्वय आवश्यक देखिन्छ । गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र रहेका कृषि तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित समूह तथा सामुदायिक संस्थाको विवरण तालिका २९ मा दिइएको छ ।

तालिका २९: गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र रहेका कृषि तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित समूह तथा सामुदायिक संस्थाको विवरण

क्र.सं.	संस्था / समूहको नाम	ठेगाना
१	किसान तरकारी उत्पादन समूह	गरुडा-४
२	महिला कृषि सहकारी समूह	गरुडा-६
३	मत्स्यपालन कृषक समूह	गरुडा-९
४	बाख्रा पालन कृषक समूह	गरुडा-२
५	पोल्ट्री कृषक समूह	गरुडा-७
६	सानो प्रयास	गरुडा १
७	गोविन कृषि सहकारी संस्था	गरुडा १
८	मदिना कृषि सहकारी संस्था	गरुडा १
९	पुष्टि महिला कृषि सहकारी संस्था	गरुडा १
१०	जानकी महिला कृषक समूह	गरुडा ५
११	जलपामाई महिला कृषक समूह	गरुडा ५
१२	जन कल्याण कृषि	गरुडा ५
१३	नम्रता कृषि सहकारी	गरुडा ५
१४	चिचकटु सहकारी संस्था	गरुडा ५
१५	दुधियामाई महिला कृषि सहकारी संस्था	गरुडा ५
१६	सर्वोदय कृषि सहकारी	गरुडा ४
१७	हरे कृष्ण कृषि सहकारी	गरुडा ४
१८	पशुपति नाथ कृषि सहकारी	गरुडा ४
१९	लोक जागरण उपभोक्ता सहकारी संस्था	गरुडा ३, मलाही
२०	उन्नति प्रगति सहकारी संस्था लि.	गरुडा ८
२१	संकल्प कृषि कृषक समूह	गरुडा ९
२२	नव दुर्गा महिला कृषि	गरुडा ९
२३	दिव्य ज्योति कृषि	गरुडा ९
२४	लोहनी कृषि	गरुडा ९
२५	बैदेही कृषि	गरुडा ९, रघुनाथपुर
२६	माँ भगवती	गरुडा ९
२७	लाली गुराँस	गरुडा २
२८	जीवन विकास	गरुडा २
२९	शिवश्री	गरुडा २
३०	सहनी सहकारी	गरुडा २
३१	मित्र कृषि सहकारी	गरुडा २

४.३.१३ संकलन केन्द्र तथा चिस्यान केन्द्र

नगरपालिका क्षेत्रमा कृषि उपज, दूध तथा पशुजन्य उत्पादनको संकलन र भण्डारणका लागि विभिन्न संकलन केन्द्र तथा चिस्यान केन्द्र सञ्चालनमा रहेका छन् । मुख्यतया दुइ वटा दर्ता भएका संकलन केन्द्र तथा चिस्यान केन्द्र भए पनि यस नगरपालिकाका सबै वडामा दुध संकलन केन्द्रहरू संचालनमा रहेको पाइन्छ । विशेषगरी दुग्ध उत्पादन, तरकारी तथा कृषि उपजको बजार व्यवस्थापनका लागि यस्ता केन्द्रहरूले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । दुग्ध उत्पादन बढी हुने क्षेत्र भएकाले दूध संकलन तथा चिस्यान केन्द्रहरूको आवश्यकता बढ्दो रूपमा रहेको पाइन्छ ।

गरुडा क्षेत्रमा दुग्ध उत्पादन वृद्धि भएसँगै दूध संकलन तथा चिस्यान केन्द्रहरूको विकास हुँदै गएको पाइन्छ । दुग्ध विकास संस्थान (DDC) अन्तर्गत सञ्चालनमा रहेको गरुडा चिस्यान केन्द्रको क्षमता ३००० लिटर रहेको उल्लेख गरिएको छ । यस केन्द्रले स्थानीय किसानबाट दूध संकलन गरी प्रशोधन केन्द्रसम्म पुर्याउने कार्य गर्ने गरेको थियो । साथै चपुर चिस्यान केन्द्रले रौतहट तथा आसपास क्षेत्रको दूध संकलन र भण्डारणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेरहेको छ । गरुडा नगरपालिकाले कृषि उपज व्यवस्थापन तथा किसानलाई बजार पहुँच सहज बनाउन कृषि उपज संकलन केन्द्र निर्माण प्रक्रिया अघि बढाएको देखिन्छ । सार्वजनिक खरिद सूचना अनुसार “Construction Work of Agricultural Product Collection Center at Garuda Municipality, Rautahat” सम्बन्धी योजना सञ्चालन गरिएको उल्लेख पाइन्छ । यसले भविष्यमा तरकारी, अन्न तथा अन्य कृषि उत्पादनको भण्डारण र बजार व्यवस्थापनमा सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

तथ्यांकका आधारमा हेर्दा गरुडा नगरपालिका तथा आसपास क्षेत्रमा दैनिक रूपमा हजारौं लिटर दूध उत्पादन हुने अनुमान गरिएको छ । अधिकांश किसानले दूध संकलन सहकारीमार्फत बिक्री गर्ने गरेको पाइन्छ । कृषि तथा दुग्ध क्षेत्रमा संलग्न किसान समूह तथा सहकारी संस्थाहरूको संख्या क्रमशः बढ्दै गएको छ, जसले स्थानीय कृषि अर्थतन्त्रलाई सुदृढ बनाउन सहयोग पुर्याइरहेको छ ।

यद्यपि, चिस्यान केन्द्रको सीमित क्षमता, विद्युत् आपूर्तिको समस्या, आधुनिक कोल्ड स्टोर अभाव तथा कृषि उपजको दीर्घकालीन भण्डारण सुविधा कमजोर हुनु यहाँका प्रमुख चुनौतीहरू हुन् । त्यसैले आधुनिक चिस्यान केन्द्र, कोल्ड स्टोर, प्रशोधन उद्योग तथा कृषि बजार पूर्वाधार विस्तार आवश्यक देखिन्छ । जानकारी तालिका ३० मा दिइएको छ ।

तालिका ३०: गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका संकलन तथा चिस्यान केन्द्रको विवरण

क्र.सं.	केन्द्रको नाम	प्रकार	पूरा ठेगाना	क्षमता / विवरण
१	गरुडा चिस्यान केन्द्र	दूध चिस्यान केन्द्र	गरुडा नगरपालिका, रौतहट	३००० लिटर क्षमता
२	कृषि उपज संकलन केन्द्र	कृषि उत्पादन संकलन केन्द्र	गरुडा नगरपालिका, रौतहट	निर्माणाधीन / कृषि उपज भण्डारण

४.३.१४ कृषि बजार तथा हाटबजार सम्बन्धी विवरण

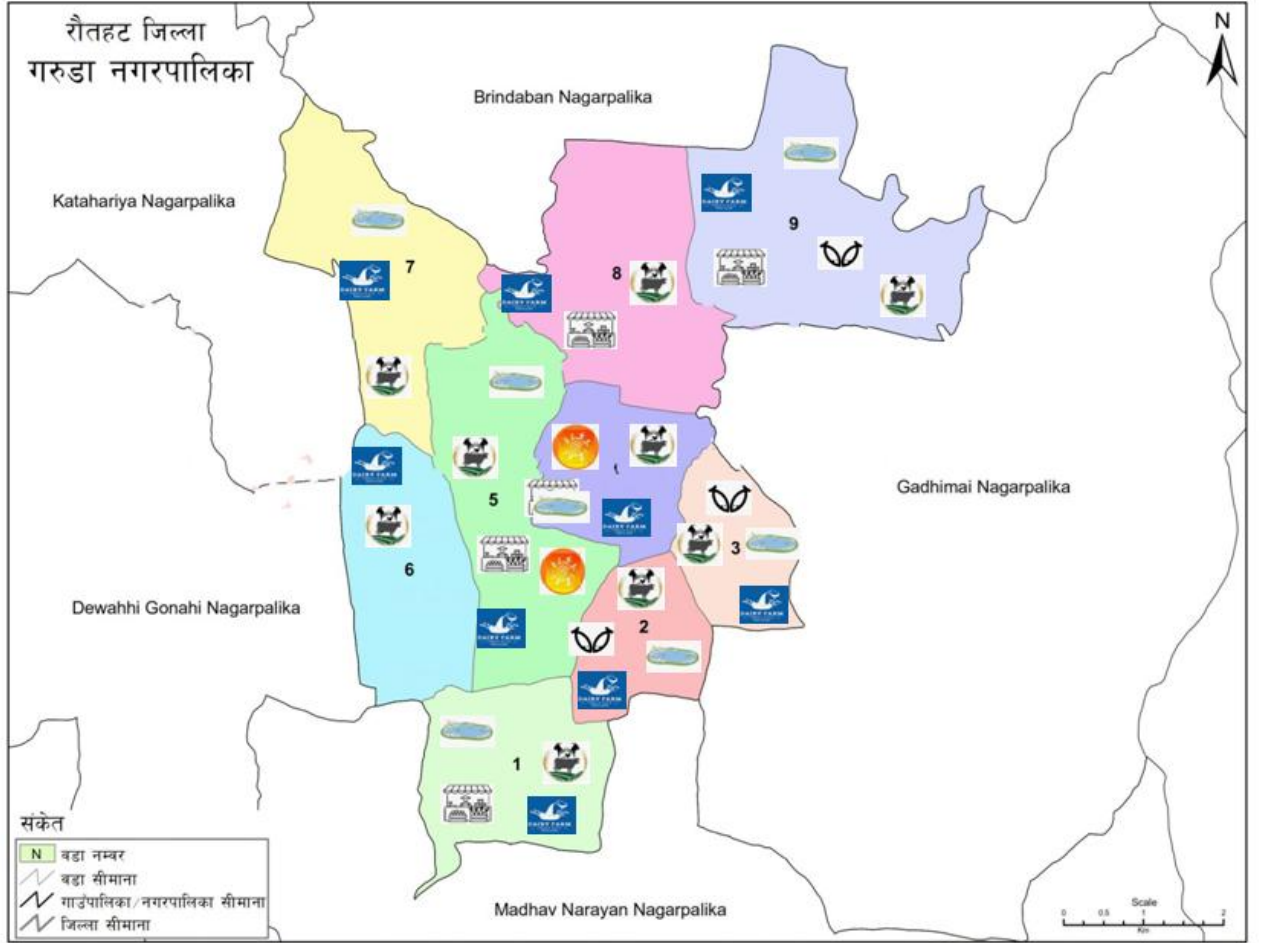
गरुडा नगरपालिकामा हाट-बजार स्थानीय अर्थतन्त्र र जनजीवनको अभिन्न तह हो । यी हाटबजारहरू दैनिक र साप्ताहिक रूपमा आयोजना हुँदै आएका छन् र आसपासका वासीहरूलाई तरकारी, फलफूल, मासु, माछा, अण्डा, अन्न, दाल, मसला, कपडा, घरेलु सामग्री, र दैनिक उपभोग्य वस्तुहरू सहज र किफायती मूल्यमा उपलब्ध गराउने प्रमुख स्रोत हुन् । एक वा दुई दिन निर्धारण गरी गरुडा नगरपालिका भित्र विभिन्न वडाहरूमा हाट-बजार आयोजना हुन्छ । यस हाटबजारमा स्थानीय किसान र व्यापारीहरूले आफ्नो उत्पादन (तरकारी, फलफूल, अन्नवाली, अण्डा, माछा) ल्याएर बिक्री गर्दछन् । नगर केन्द्रमा दैनिक रूपमा खुल्ने बजारले घरधन्दा चलाउने परिवारहरूका दैनिक आवश्यक सामग्री जुटाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । किसान र ग्राहकहरू बीचको यो प्रत्यक्ष सम्पर्कले मध्यमवर्गीय राजस्व वितरण, उचित मूल्य निर्धारण र अर्थतन्त्रमा स्थिरता ल्याउँछ । हाट-बजार मात्र व्यापार केंद्र नभई सामाजिक मेलमिलाप र सांस्कृतिक आदानप्रदानको सञ्जाल पनि हो, जहाँ आसपासका गाउँका मानिसहरू भेटघाट गर्छन् र स्थानीय सूचना आदानप्रदान हुन्छ । हाटबजारमा महिलाहरूले खानेकुरा, तरकारी र घरेलु उत्पादन बिक्री गरेर आफ्नो

आर्थिक स्थिति सशक्त बनाउने अवसर पाउँछन् । नगरपालिका प्रशासनले बजार आयोजना गर्ने स्थानको सरसफाइ, पार्किङ व्यवस्था, सडक संकेत र सुरक्षाको व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्दछ । समग्रमा, गरुडा नगरपालिका भित्रको हाट-बजारहरू स्थानीय अर्थतन्त्र बलियो बनाउने, उत्पादन-उपभोग मेलमिलापलाई सुधार गर्ने, सामाजिक समृद्धि ल्याउने तथा महिला-युवालाई रोजगार र उद्यमका अवसर प्रदान गर्ने महत्वपूर्ण माध्यम हुन्। भविष्यमा यिनीहरूको संरचना सुधार, आधुनिक उपस्थिति, र पहुँच विस्तारमार्फत नगरको विकास र समृद्धिमा अझ बढी योगदान हुन सक्छ । हाट बजारको विवरण तालिका ३१ मा दिइएको छ ।

तालिका ३१ : गरुडा नगरपालिकाको हाट बजारको विवरण

क्र.सं	हाट बजार लाग्ने वडा	स्थान	वार
१	वडा नं. १	जयनगर चौक	सोमवार तथा विहीवार
२	वडा नं. ५	शिवनगर	आइतवार तथा बुधवार
३	वडा नं. ४	गरुडा बजार	शनिवार तथा मंगलवार
४	वडा नं. ९	रघुनाथपुर	सोमवार तथा विहीवार
५	वडा नं. ८	वितर्ता बजार	आइतवार तथा बुधवार

४.३.१५ श्रोत नक्शा

स्रोत: स्थलरूप नक्सा (स्केल १:२५०००/१:२००००), मापी विभाग र जनगणना २०६८, केन्द्रिय तथ्यांक विभाग

Projection System: MUTM, Spheroid - Everest 1830
MoFALD, 2074

संकेत विवरण

चिन्ह	विवरण
	हाट बजार
	दुग्ध डेरी
	संकलन तथा चिस्थान केन्द्र
	कृषि तथा पशुपालन समूह
	माछा पालन
	पोखरी तथा नदी

४.४ पर्यटन विकास

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको एक महत्वपूर्ण नगर हो, जहाँ धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक तथा प्राकृतिक सम्पदाहरू रहेका छन्, जसले यस क्षेत्रको पर्यटकीय सम्भावनालाई उजागर गर्छन् । यद्यपि हालसम्म पर्यटनको पूर्ण उपयोग हुन नसके पनि, यहाँका धार्मिक स्थल, सांस्कृतिक सम्पदा, ऐतिहासिक अवशेष र ग्रामीण वातावरणलाई समेटि व्यवस्थित योजना र पूर्वाधार विकासको माध्यमबाट यस नगरलाई आकर्षक पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ ।

गरुडामा धार्मिक तथा सांस्कृतिक दृष्टिले महत्वपूर्ण स्थलहरू जस्तै रामसागर, ब्रह्मस्थान, शिव मन्दिर, दुर्गा स्थान लगायत विभिन्न वडामा रहेका देवालयहरू रहेका छन्, जहाँ विशेष गरी दशैं, तिहार, छठ, रामनवमी र महाशिवरात्रिको समयमा हजारौं भक्तजनहरूको आगमन हुन्छ। यस्ता धार्मिक स्थलहरूले स्थानीय पर्यटनलाई सशक्त बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छन् । त्यस्तै, यहाँको ऐतिहासिक सम्पदाका रूपमा प्राचीन पोखरी, इनार र पुराना मन्दिरहरू उल्लेखनीय छन्। रामनवमी मेला, छठ पर्वको जलाशय पूजा र भिभिया, समा नाचजस्ता परम्परागत सांस्कृतिक गतिविधिहरूले गरुडाको मौलिकता झल्काउँछन् ।

प्राकृतिक रूपले हरियालीले भरिएको कृषियोग्य भूमि, पोखरीहरू, र ग्रामीण परिवेशले गरुडामा ग्रामीण पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने ठुलो सम्भावना बोकेको छ । यस्ता स्थानमा कृषि, वन, वातावरण सम्बन्धी शैक्षिक भ्रमण तथा अनुभवमुखी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ, जसले आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकलाई आकर्षण गर्न सक्छ ।

तर, पर्यटनको समुचित विकासका लागि पूर्वाधारको विकास अत्यावश्यक छ । पार्क, विश्रामस्थल, शौचालय, खानेपानी, सडक पहुँच, होटल तथा प्रशिक्षित गाइड सेवाको अभावमा पर्यटकको बसोबास र अनुभव सहज हुँदैन। साथै, स्थानीय हस्तकला, माटोका भाँडाकुँडा, लोकखाना जस्ता मौलिक उत्पादनहरूलाई प्रवर्द्धन गरी गरुडालाई सांस्कृतिक गन्तव्यको रूपमा चिनाउन सकिन्छ ।

गरुडा नगरपालिकाले अबको दिनमा पर्यटन मार्गचित्र तयार पार्न, स्थानीय गाइड तालिम तथा होमस्टे कार्यक्रम सञ्चालन गर्न, हाटबजारसँग जोडिएको पर्यटन गतिविधिलाई प्रोत्साहन गर्न र वार्षिक महोत्सवहरूको आयोजना गर्न आवश्यक छ। यी कदमहरूले नगरको आर्थिक विकास मात्र नभई, सांस्कृतिक पहिचानको संरक्षणमा पनि योगदान पुऱ्याउनेछन् ।

गरुडा नगरपालिका धार्मिक आस्था, सांस्कृतिक विविधता, ग्रामीण जीवनशैली र प्राकृतिक स्रोतहरू भएको पर्यटकीय सम्भावनायुक्त क्षेत्र हो । उचित योजना, स्थानीय सहभागिता र पूर्वाधार विस्तारमार्फत यस नगरलाई समावेशी र दिगो पर्यटकीय केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिनेछ ।

४.४.१ पर्यटकीय स्थलहरूको विवरण

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको एक प्रमुख नगर हो, जहाँ धार्मिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक महत्त्वका थुप्रै स्थलहरू रहेका छन् । यस्ता स्थलहरू धार्मिक आस्था, मौलिक संस्कृति र ऐतिहासिक धरोहरको संरक्षणसँगै स्थानीय

तथा बाह्य पर्यटकलाई आकर्षित गर्न सक्षम छन्। यहाँका केही प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरूको स्थानसहितको विवरण निम्न प्रकार छः

१. रामसागर पोखरी तथा राम जानकी मन्दिर - वडा नं. २, गरुडा बजार क्षेत्र

रामसागर पोखरी गरुडा नगरपालिकाको ऐतिहासिक र धार्मिक दृष्टिले सबैभन्दा चर्चित स्थल हो। पोखरीको बीचमा अवस्थित राम जानकी मन्दिरले विशेष गरी रामनवमी र छठ पर्वमा हजारौं श्रद्धालुहरूलाई आकर्षण गर्दछ। यहाँ छठ पूजाको लागि प्रमुख घाटको रूपमा समेत प्रयोग गरिन्छ।

२. ब्रह्मस्थान - वडा नं. १, ३, ५, ८ र ९

गरुडा नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा अवस्थित ब्रह्मस्थानहरू स्थानीय समुदायको धार्मिक आस्थाको केन्द्र हुन्। विशेष गरी हरिहर क्षेत्रका रूपमा चिनिने यी ब्रह्मस्थानहरूमा प्रत्येक वर्ष पारम्परिक पूजाआजा तथा जात्रा सञ्चालन गरिन्छ।

३. शिव मन्दिर - वडा नं. ३, ६ र ७

महाशिवरात्रि, तीज र सोमवारका दिनहरूमा यहाँको शिव मन्दिरमा ठूलो संख्यामा श्रद्धालुहरूको भिड लाग्ने गर्छ। यी मन्दिरहरू धार्मिक पर्यटनको सशक्त आधार हुन्।

४. दुर्गा स्थान - वडा नं. ५ र ८

दशैं, तिहार र नवदुर्गा पर्वमा विशेष पूजाआजा हुने यी दुर्गा स्थानहरू स्थानीय महिला तथा युवाहरूको धार्मिक गतिविधिको केन्द्र रहेका छन्। यहाँ सांस्कृतिक भाँकी, नाचगान लगायतका कार्यक्रम पनि आयोजना गरिन्छन्।

५. भिभिया र समा नाच स्थल - वडा नं. ४ र ९

तिहार र छठ पर्वको समयमा प्रदर्शन गरिने परम्परागत भिभिया र समा नाचहरू यहाँको सांस्कृतिक पहिचानका रूपमा रहेका छन्। यस्ता प्रदर्शनहरूले पर्यटकलाई स्थानीय संस्कृति र परम्परामा रमन मौका दिन्छन्।

६. ऐतिहासिक इनार र पोखरीहरू - वडा नं. ६ र ७

यहाँका केही पुराना इनार र पोखरीहरू (जस्तै - हरिनारायण इनार) ऐतिहासिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण छन्, जसलाई संरक्षण गरी धार्मिक तथा ऐतिहासिक पर्यटनस्थलको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ।

७. खुला हरियाली क्षेत्र र कृषि पर्यटन सम्भावना - वडा नं. १ र ४

कृषि कार्यमा आधारित हरियाली क्षेत्रहरू, तरकारी फार्म, तथा गाउँ परिवेशले ग्रामीण पर्यटनको सम्भावना बोकेको छ। पर्यटकहरूले गाउँको जीवनशैली, कृषिका गतिविधिहरू, स्थानीय खाना आदिको अनुभव लिन सक्छन्।

गरुडा नगरपालिकाका पर्यटकीय स्थलहरू स्थानगत रूपमा विभिन्न वडाहरूमा फैलिएका छन्। यी स्थलहरूको संरक्षण, प्रवर्द्धन, तथा पहुँच सुधार गर्दै व्यवस्थित पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ। त्यसका लागि नगरपालिकाको दीर्घकालीन योजना, पूर्वाधार विकास र समुदायको सक्रिय सहभागिता आवश्यक छ।

४.४.२ होटल, रिसोर्ट तथा रेष्टुरेन्ट सम्वन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको एक प्रमुख वाणिज्यिक र धार्मिक केन्द्रको रूपमा विकास हुँदै गएको नगर हो, जहाँ दैनिकरूपमा आगन्तुकहरूको चाप बढ्दो छ । त्यसअनुसार, यहाँ होटल, लज र रेष्टुरेन्टहरूको संख्या र आवश्यकता पनि विस्तार भइरहेको छ । नगरको बजार क्षेत्र, रामसागर र बसपार्क आसपासका ठाउँमा साना र मध्यमस्तरका लज तथा होटलहरू सञ्चालनमा छन्, जहाँ सुरक्षित र सहज आवास सुविधा उपलब्ध छ । यिनीहरूमा वातानुकूलित कोठा र निजी बाथरूमको व्यवस्था पनि रहेको छ । ती होटलहरू नजिकका धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थलहरूमा अवस्थित छन्, जसले पर्यटकहरूलाई सहज सेवा दिन सहयोग पुऱ्याएको छ । साथै, यस्ता सेवा केन्द्रहरूले स्थानीय परिकारको प्रवर्द्धनमा पनि भूमिका खेलेरहेका छन् । यद्यपि हालको सेवा सामान्यस्तरको रहेकोले भविष्यमा पर्यटकको चाप बढ्ने अनुमानका आधारमा स्तरीय होटल, सरसफाइ, खाद्य सुरक्षा मापदण्ड र ग्राहक सेवा सुधारमा लगानी आवश्यक देखिन्छ । होमस्टे कार्यक्रम र पर्यटन-लक्षित सेवा विकासले गरुडाको पर्यटन प्रवर्द्धनमा थप सहयोग पुऱ्याउन सक्छ ।

गरुडा नगरपालिकामा होटल, लज तथा रेष्टुरेन्टहरू क्रमशः विस्तार हुँदै गइरहेका छन्, जसले स्थानीय आवश्यकता मात्र होइन, पर्यटकमैत्री सेवाको विकासतर्फ पनि अग्रसर हुँदैछन् । हाल गरुडा नगरपालिका भित्र करीब २४ वटा होटल व्यवसायहरू संचालनमा छन् । विस्तृत विवरण तालिका ३२ मा दिइएको छ ।

तालिका ३२ : होटल, लज व्यवसाय विवरण

क्र.सं.	होटल व्यवसायको नाम	ठेगाना	प्रोपाइटरको नाम	सम्पर्क नम्बर
१	जय विक्रान्ता होटल	गरुडा	पनिलाल साह	९८०२९५३५३९
२	राज होटल	गरुडा	प्रसाद चौधरी	९८४३०६८७७९
३	स्टाफ होटल	गरुडा	नागिन्द्र जयसवाल	९८११११९६११
४	सनराइज गेष्ट हाउस	गरुडा	इन्दुमाला जयसवाल	९८००६१०२६
५	श्री हनुमान शुद्ध शाकाहारी होटल	गरुडा	शिव प्रसाद साह	९८१०६०२५१३
६	रोशन होटल	गरुडा	बाबुलाल साह	९८२१८९०७१३
७	भेटघाट मटका चिया पसल	गरुडा	अरविन्द साह	९८४०७४९५८४
८	न्यु स्टाफ होटल	गरुडा	विमल जयसवाल	९८२२२८२९३५
९	सोनी ग्रीन हाटल	गरुडा	शम्भु साह सोनार	९८०१६११४९१
१०	गिन होटल(लक्ष्मी) होटल	गरुडा	संतोष साह	९८४५९६११५६
११	समन होटल	गरुडा	सरिता जयसवाल	९८४५६६४५६८
१२	दिपक भाइ मिष्ठान होटल	गरुडा	विन्दा साह कानु	९८२११८५१२८
१३	रामबाबु मिष्ठान भण्डार	गरुडा	रामबाबु साह	९८४५२६४०३६
१४	जयसवाल मिष्ठान भण्डार	गरुडा	गान्धी जयसवाल	९८४५१२१७८२
१५	किरण मिष्ठान भण्डार	गरुडा	शिवशंकर साह	९८५५०४५२२७

१६	अनुप होटल	गरुडा	अनुप साह	९७०१४४७७०६
१७	आशिर्वाद गेष्ट हाउस	गरुडा	प्रमोद रौनियार	९८४५१२११५५
१८	सुकुल मिट हाउस	गरुडा	रोहित जयसवाल	
१९	एन पी स्टार होटल	गरुडा	रोहित जयसवाल	९८४२६१२३५५
२०	सन्तोष मिट हाउस	शिवनगर ६	संतोष साह	९८०२९१२३३५
२१	अमरनाथ मिष्ठान भण्डार	शिवनगर ६	अमरनाथ साह	९८१९७०२८४३
२२	अजय विजय कोल्ड स्टोर्स	शिवनगर ५	भैरव साह	९८४५४९९६५८
२३	राजु मिट हाउस	शिवनगर ५	प्रेम शंकर साह	९८११८०४२१४
२४	चौधरी मिट हाउस	शिवनगर ५	विवेन्द्र चौधरी	९८०३०६९४०७

४.४.३ उपलब्ध पर्यटकीय सेवा तथा सुविधा सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको एक समृद्ध र सम्भावनायुक्त नगर हो, जहाँ धार्मिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक पर्यटनका लागि थुप्रै गन्तव्यहरू छन्। पछिल्ला वर्षहरूमा नगरपालिकाले पर्यटकीय स्थलहरूको पहिचान र प्रवर्द्धनमा चासो देखाउँदै आएको छ। यद्यपि पर्यटकीय सेवा तथा सुविधाको पूर्ण विकास हुन बाँकी भए पनि केही आधारभूत सुविधा र संरचना उपलब्ध छन्, जसले पर्यटकलाई सहजता दिन थालेका छन्।

१. यातायात सुविधा

गरुडा नगरपालिकासम्मको सडक सञ्जाल सहज र पहुँचयोग्य छ। चन्द्रनिगाहपुर-गौर सडकखण्ड अन्तर्गत पर्ने गरुडा बजार क्षेत्रमा नियमित सवारी साधन चल्ने गर्छन्। स्थानीय टेम्पो, अटो, तथा बस सेवाले आन्तरिक आवागमनलाई सहज बनाएको छ।

२. होटल तथा लज सेवा

गरुडा बजार क्षेत्रमा केही साना-ठूला होटल, गेस्ट हाउस र लजहरू सञ्चालनमा छन्, जसले बाह्य पर्यटकलाई बसोबास तथा खानपान सेवा प्रदान गर्छन्। यस्ता होटलहरूमा स्थानीय तथा नेपाली परिकारहरू पाइने भएकाले पर्यटकलाई यहाँको स्वाद चाख्न सहयोग पुऱ्याउँछ। खास गरी कटियाको मासु खान पनि धेरै आगन्तुकहरू गरुडा बजारमा आउने गरेका छन्।

३. धार्मिक तथा सांस्कृतिक कार्यक्रम स्थल

रामसागर पोखरी, ब्रह्मस्थान, शिव मन्दिरजस्ता स्थलहरूमा विशेष पर्वहरूका अवसरमा स्थानीय समुदायले पूजा, जात्रा तथा सांस्कृतिक कार्यक्रमहरू आयोजना गर्दछन्। यस्ता गतिविधिहरू पर्यटकका लागि सांस्कृतिक अनुभवका रूपमा उपयोगी छन्।

४. सूचना तथा गाइड सेवा

हाल औपचारिक टुर गाइड सेवा भने विकास नभइसकेको भए पनि स्थानीय युवा स्वयंसेवकहरूले पर्यटकलाई आवश्यक जानकारी दिने गर्दछन्। नगरपालिकाले भविष्यमा पर्यटकीय सूचना केन्द्र स्थापना गर्ने योजना बनाउँदैछ।

५. स्वास्थ्य तथा सुरक्षाको सुविधा

पर्यटकलाई आवश्यक पर्ने प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा स्थानीय स्वास्थ्य चौकी तथा शहरी स्वास्थ्य केन्द्र र निजी क्लिनिकमार्फत उपलब्ध छ । साथै, नगरपालिकामा रहेका प्रहरी चौकी तथा सुरक्षा निकायले पर्यटकहरूको सुरक्षामा आवश्यक सहयोग पुऱ्याइरहेका छन् ।

६. बजार र स्थानीय उत्पादन

गरुडा हाटबजार तथा पसलहरूमा स्थानीय हस्तकला, मौसमी तरकारी, फलफूल तथा परम्परागत सामग्रीहरू पाइन्छन्, जसले पर्यटकलाई स्थानिक जीवनशैली नजिकबाट बुझ्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

७. सार्वजनिक पूर्वाधार

केही धार्मिक स्थलहरूमा बसी पूजाआजा गर्न मिल्ने विश्रामस्थल, बत्ती, खानेपानी, शौचालय आदि जस्ता आधारभूत पूर्वाधारहरू निर्माणको क्रम जारी छ । नगरपालिकाले रामसागर क्षेत्रलाई पर्यटकीय पार्कका रूपमा विकास गर्ने योजना समेत अघि बढाएको छ ।

गरुडा नगरपालिकामा हाल उपलब्ध पर्यटकीय सेवा तथा सुविधाहरू आधारभूत स्तरमा छन् । यिनलाई अझ सुदृढ गर्दै सूचना केन्द्र, तालिमप्राप्त गाइड सेवा, पर्यटकीय मानचित्र, शुद्ध खानेपानी, पर्याप्त विश्रामस्थल, पार्किङ स्थल, सार्वजनिक शौचालय जस्ता सेवा विस्तार गर्न सकेमा गरुडा नगरपालिका महत्वपूर्ण पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा स्थापित हुन सक्नेछ ।

४.४.४ धार्मिक, ऐतिहासिक तथा पर्यटकीय स्थल सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको एक समृद्ध नगर हो, जहाँ धार्मिक आस्था, ऐतिहासिक मूल्य र पर्यटकीय सम्भावनाले भरिएका विभिन्न स्थलहरू छन् । यी स्थलहरूले स्थानीय संस्कृतिको संरक्षण गर्नुका साथै आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकलाई आकर्षित गर्ने सम्भावना बोकेको छ ।

१. रामसागर पोखरी तथा राम मन्दिर (गरुडा बजार, वार्ड नं. ५)

रामसागर ऐतिहासिक पोखरी र त्यसको किनारमा अवस्थित राम मन्दिर गरुडा नगरकै प्रमुख धार्मिक स्थल हो । यहाँ प्रत्येक वर्ष रामनवमीमा ठूलो मेला लाग्दछ, जहाँ हजारौं भक्तजन भेला हुने गर्छन् । पोखरीको सौन्दर्य र मन्दिरको धार्मिक आस्था दुवै मिलेर यो स्थान पर्यटकका लागि आकर्षक गन्तव्य बनेको छ ।

२. ब्रह्मस्थान (वार्ड नं. ६)

प्राचीन धार्मिक महत्व बोकेको ब्रह्मस्थानमा हिन्दू धर्मअनुसार विशेष पूजाआजा गरिन्छ । यो स्थान व्रत, तीज र अन्य धार्मिक पर्वहरूमा विशेष गरिमास मानिन्छ ।

३. शिव मन्दिर र दुर्गा स्थान (विभिन्न वडाहरूमा छरिएर)

गरुडा नगरपालिकाका अधिकांश वडाहरूमा शिव मन्दिर, दुर्गा स्थान तथा स्थानीय देवस्थलहरू रहेका छन्, जसले गाउँ समाजको धार्मिक जीवनशैली झल्काउँछ ।

४. छठ घाट (रामसागर पोखरी र अन्य पोखरी किनारहरू)

छठ पर्वका अवसरमा रामसागर लगायत अन्य पोखरीहरूमा छठ पूजा गरिन्छ। यस अवसरमा महिला श्रद्धालुहरू नदी-पोखरी किनारमा उपवास बस्ने र सूर्यलाई अर्घ दिनेको परम्परा अत्यन्त आकर्षक देखिन्छ।

५. ऐतिहासिक इनार र पुराना पोखरीहरू (वार्ड नं. २, ४, ७)

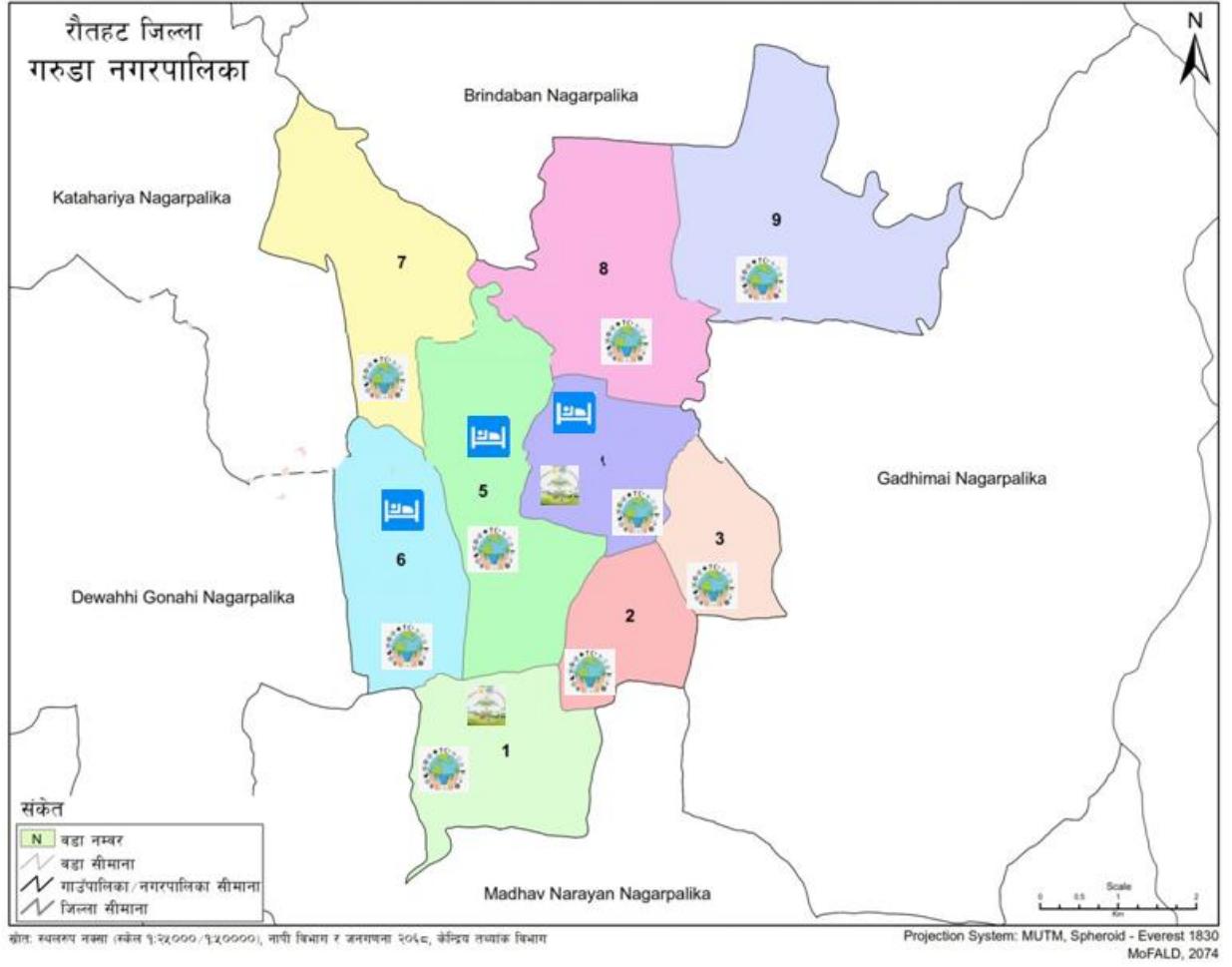
नगरपालिका क्षेत्रमा थुप्रै पुराना इनार, परम्परागत पोखरी र ऐतिहासिक जलस्रोतहरू रहेका छन्, जसले पुरानो समयको जीवनशैली र स्थापत्यकला झल्काउँछन्।

६. सांस्कृतिक स्थल र मेला स्थान (गरुडा बजार, रामसागर क्षेत्र)

रामनवमी, भिभिया नाच, तीज गीत, लोकनृत्य, छठ पर्व आदिका लागि विभिन्न सांस्कृतिक स्थलहरूमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुने गर्छन्।

गरुडा नगरपालिकाका धार्मिक, ऐतिहासिक तथा पर्यटकीय स्थलहरू स्थान विशेषमा केन्द्रित छन्, जसलाई व्यवस्थित रूपमा प्रवर्द्धन गरी धार्मिक पर्यटन, सांस्कृतिक पर्यटन तथा ग्रामीण अनुभवमूलक पर्यटनको विकास गर्न सकिने स्पष्ट सम्भावना देखिन्छ। स्थानीय सहभागिता, पूर्वाधार विकास र प्रचारप्रसारले यिनलाई अझ आकर्षक बनाउनेछ।

४.४.५ श्रोत नक्शा

संकेत विवरण

चिन्ह	विवरण
	धार्मिक तथा साँस्कृतिक पर्यटकीय स्थल
	खुल्ला हरियाली तथा कृषि पर्यटन
	होटल लज तथा व्यवसाय

४.५ उद्योग, व्यापार तथा बैंकिंग

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा कृषि आधारित साना तथा मझौला उद्योग, निर्माण व्यवसाय, ईटा उद्योग, खुद्रा तथा थोक व्यापार प्रमुख आर्थिक गतिविधिका रूपमा रहेका छन्। नगर क्षेत्रमा खाद्यान्न, कपडा, कृषि सामग्री, हार्डवेयर, दैनिक उपभोग्य वस्तु तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित व्यापार विस्तार हुँदै गएको छ। स्थानीय बजारहरू गरुडा बजार, जयनगर, महम्मदपुर तथा मालाही क्षेत्रमा केन्द्रित छन्।

नगरपालिकामा निजी क्षेत्रका उद्योगहरूमा Gunja Construction And Multipurpose Company तथा Jaya Bajarangabali Ita Udhyog जस्ता निर्माण तथा ईटा उद्योग सञ्चालनमा रहेका छन्। यसले स्थानीय रोजगारी सिर्जना तथा निर्माण सामग्री आपूर्तिमा योगदान पुऱ्याएका छन्।

बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रमा लघुवित्त संस्थाहरूको उपस्थिति उल्लेखनीय छ। नगर क्षेत्रमा Deprosc Laghubitta Bittiya Sanstha Limited, Mithila Laghubitta Bittiya Sanstha Ltd तथा Samata Gharelu Laghubitta Bittiya Sanstha Limited लगायतका वित्तीय संस्थाले बचत, ऋण तथा साना उद्यम प्रवर्द्धन सेवा प्रदान गरिरहेका छन्। गरुडा क्षेत्रमा विभिन्न लघुवित्त संस्था तथा २३ वटा भन्दा बढी विद्यालय र १४ वटा स्वास्थ्य संस्था रहेका छन्।

तालिका ३३ : उद्योगको विवरण

क्र.सं.	उद्योगको नाम	ठेगाना	उद्योगको प्रकार	स्पर्क नम्बर
१	श्री राम सुगर मिल्स	गरुडा	ठूलो चिनी उद्योग	०५५-५६५२०६
२	गिरि इटा उद्योग	वडा नं.७	साना तथा मझौला	९८५५०४०२२३
३	जैशवाल इटा उद्योग	वडा नं. ६	साना तथा मझौला	९८४५०३२५३७
४	जय नेपाल इटा उद्योग	वडा नं. ५	साना तथा मझौला	९८४५०३५४७९
५	कमल इटा उद्योग	वडा नं. ४	साना तथा मझौला	९७४५००४७४६
६	कन्काई इटा उद्योग	वडा नं. २	साना तथा मझौला	
७	नेपाल इटा उद्योग	वडा नं. ५	साना तथा मझौला	
८	ओहम इटा उद्योग	वडा नं. ८	साना तथा मझौला	
९	ओम इटा उद्योग	वडा नं. ३	साना तथा मझौला	
१०	पुजा इटा उद्योग	वडा नं. २	साना तथा मझौला	
११	राहुल इटा उद्योग	वडा नम्बर ४	साना तथा मझौला	
१२	राजा इटा उद्योग	वडा नम्बर ९	साना तथा मझौला	
१३	रामनाथ साह तथा हेमा प्रविन उद्योग	वडा नम्बर ६	साना तथा मझौला	
१४	साहेब इटा उद्योग	वडा नम्बर ५	साना तथा मझौला	
१५	शिवा इटा उद्योग	वडा नम्बर ४	साना तथा मझौला	
१६	श्री राम इटा उद्योग	वडा नम्बर ४	साना तथा मझौला	
१७	सीता इटा उद्योग	वडा नम्बर ७	साना तथा मझौला	

१८	थापा इटा उद्योग	वडा नम्बर ६	साना तथा मभौला	
१९	उदय इटा उद्योग	वडा नम्बर १	साना तथा मभौला	
२०	यादव इटा उद्योग	वडा नम्बर ७	साना तथा मभौला	
२१	रौतहट गिटी उद्योग	वडा नम्बर ६	साना तथा मभौला	
२२	शिवा शंकर कसर	वडा नम्बर ६	साना तथा मभौला	

तालिका ३४: बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नामको नाम	ठेगाना	सम्पर्क नम्बर
१	लक्ष्मी सनराइज बैंक लिमिटेड	गरुडा बजार वडा नम्बर ४	०५५-५६५१४८/ ०५५-५६५१६३
२	हिमालयन बैंक लिमिटेड,	गरुडा नगरपालिका	०५५-५६५२०२/ ०५५-५६५२०८
३	एभरेष्टबैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा, गरुडा ४	०५५-५६५०६८
४	सिद्धार्थ बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा, वडा नं. २	०५५-५६५४३५/३७
५	लुम्बिनी विकास बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा, गरुडा बजार	०५५-५६४०७०
६	मुक्तिनाथ विकास बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा वडा नं. ४	०५५-५६५०११
७	कृषि विकास बैंक	गरुडा बजार वडा नम्बर ५	०५५-५६५११६
८	एन. आइ. सी एशिया बैंक	वडा नम्बर ८	०५५-५६५१४२/ ५६५२८९/ ९८०१९८२०९०
९	प्रभु बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा, बइरिया	०५५-५६५०४५/४६
१०	नेपाल बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा	
११	नवल बैंक लिमिटेड	नगरपालिका	०५५-५६५१५५
१२	सिटिजन्स बैंक इन्टरनेशनल	गरुडा शाखा	०५५-५६५०६९/५६५०१५
१३	छिमेक लघुवित्त विकास बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा, गरुडा बजार	०५५-५६५३८४
१४	एशा लघुवित्त संस्था लिमिटेड	गरुडा शाखा	०५५-५६५२७७
१५	फर्वाड माइक्रोफाइनान्स	गरुडा शाखा	९८०२७८८५५५
१६	निर्धन उत्थान बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा	०५५-५६५११९
१७	देप्रोस लघुवित्त विकास बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा	०५५-५६५२०५

४.५.१ औद्योगिक विकास (लघु, घरेलु, साना, मभौला, ठूला उद्योग, सरकारी, पब्लिक र नीजि, सहकारी)

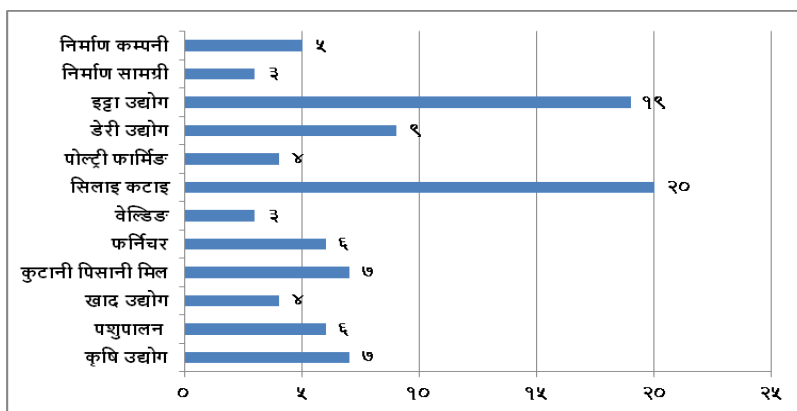
गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा औद्योगिक विकास क्रमशः विस्तार हुँदै गएको छ। यहाँ लघु, घरेलु, साना तथा मभौला उद्योगहरू मुख्य रूपमा कृषि, निर्माण तथा सेवा क्षेत्रमा आधारित छन्। नगरपालिकाले “लघु, घरेलु तथा साना उद्योग दर्ता तथा व्यवस्थापन नियमावली, २०८०” लागू गरी उद्योग दर्ता, सञ्चालन तथा नियमनलाई व्यवस्थित गरेको छ। नगर क्षेत्रमा घरेलु तथा लघु उद्योग अन्तर्गत खाद्य प्रशोधन, कुटानी-पिसानी मिल, फर्निचर, वेल्डिङ, सिलाइ-कटाइ, पोल्ट्री तथा डेरी उद्योग सञ्चालनमा रहेका छन्। साना तथा मभौला उद्योगतर्फ निर्माण सामग्री, ईटा उद्योग, हार्डवेयर तथा बहुउद्देश्यीय निर्माण कम्पनी सक्रिय छन् जसले स्थानीय रोजगारी सिर्जना गरेका छन्।

सरकारी तथा सार्वजनिक क्षेत्रबाट उद्योग प्रवर्द्धनका लागि गरुडा नगरपालिकाले उद्यमशीलता विकास, सीपमूलक तालिम तथा सहकारीमार्फत स्वरोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । नगर क्षेत्रमा निजी तथा सरकारी बैंक तथा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू पनि सक्रिय रहेका छन्, जसले कृषि, साना व्यापार तथा घरेलु उद्योगमा लगानी सहयोग प्रदान गरिरहेका छन् ।

बैंकिङ तथा वित्तीय पहुँच विस्तारका कारण औद्योगिक गतिविधिमा वृद्धि भएको देखिन्छ । नगर क्षेत्रमा Everest Bank Garuda, Agricultural Development Bank Ltd, Garuda Branch, NMB Bank, Lumbini Bikas Bank Ltd. तथा Nirdhan Utthan Laghubitta Bittiya Sanstha Limited लगायतका बैंक तथा लघुवित्त संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । चित्र ७ ले गरुडा नगरपालिकाभित्र सञ्चालनमा रहेका विभिन्न साना तथा घरेलु उद्योगहरूको संख्या देखाएको छ । चित्र अनुसार सबैभन्दा बढी सिलाइ कटाइ उद्योग रहेका छन्, जसको संख्या २० वटा रहेको छ । यसले नगर क्षेत्रमा सीपमूलक तथा स्वरोजगारमुखी व्यवसायप्रति मानिसहरूको आकर्षण बढी रहेको संकेत गर्दछ । त्यसैगरी, ईटा उद्योग को संख्या १९ वटा रहेको छ, जसले निर्माण क्षेत्रसँग सम्बन्धित गतिविधि तीव्र रहेको देखाउँछ । त्यसपछि डेरी उद्योग को संख्या ९ वटा रहेको छ, जसले पशुपालन तथा दुग्ध उत्पादन व्यवसायको राम्रो सम्भावना रहेको जनाउँछ । कुटानी पिसानी मिल र कृषि उद्योग दुवैको संख्या ७/७ वटा रहेको छ भने फर्निचर उद्योग र पशुपालन व्यवसाय को संख्या ६/६ वटा रहेको छ । यसले कृषि तथा काठजन्य उद्योगले पनि स्थानीय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याइरहेको देखिन्छ ।

त्यसैगरी, निर्माण कम्पनी र पोल्ट्री फार्मिङ को संख्या ५/५ वटा रहेको छ भने खाद उद्योग को संख्या ४ वटा रहेको छ । सबैभन्दा कम संख्या निर्माण सामग्री र वेल्डिङ उद्योग मा देखिन्छ, जसको संख्या ३/३ वटा मात्र रहेको छ ।

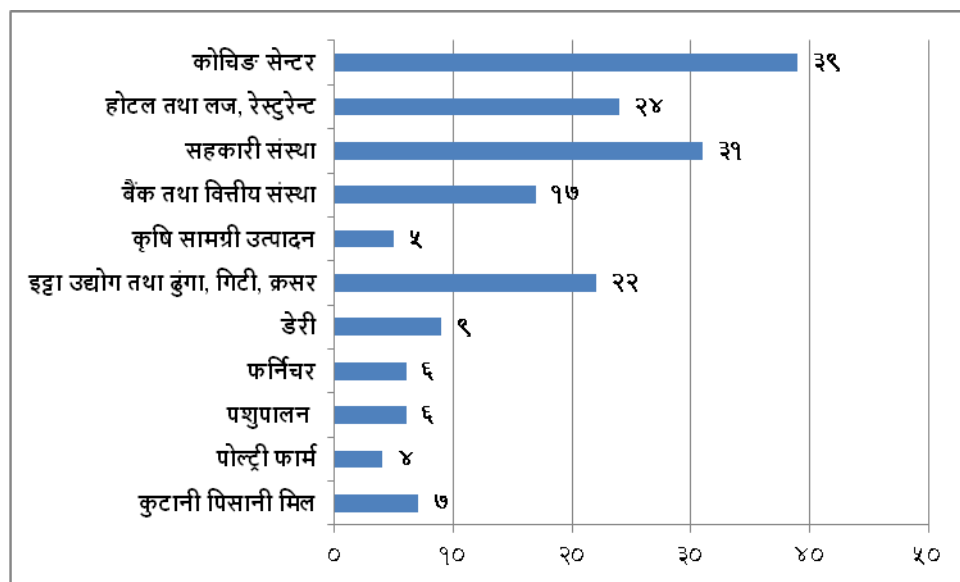
समग्रमा, चित्रले गरुडा नगरपालिकामा सेवा तथा सीपमूलक उद्योगहरूको बाहुल्यता रहेको देखाउँछ । विशेषगरी सिलाइ कटाइ, ईटा उद्योग र डेरी उद्योगले स्थानीय रोजगारी सिर्जना तथा आर्थिक गतिविधिमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । साथै कृषि, पशुपालन तथा घरेलु उद्योगहरू नगरको आर्थिक विकासका आधारभूत क्षेत्रका रूपमा वकसित हुँदै गएको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

चित्र ७ : औद्योगिक विकास सम्बन्धी विवरण

४.५.२ उत्पादन तथा सेवामूलक उद्योग सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा उत्पादनमूलक तथा सेवामूलक उद्योगहरूको विकास क्रमशः विस्तार हुँदै गएको छ । यहाँका उत्पादनमूलक उद्योगहरू मुख्यतः कृषि तथा निर्माण क्षेत्रमा आधारित रहेका छन् । धान, गहुँ, मकै, तेलहन तथा दलहन उत्पादनसँग सम्बन्धित कुटानी-पिसानी मिल, चामल मिल, डेरी, पोल्ट्री, फर्निचर उद्योग, ईटा उद्योग तथा कृषि सामग्री उत्पादन गर्ने घरेलु तथा साना उद्योग सञ्चालनमा रहेका छन् । चित्र ८ मा देखाइएको तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिका क्षेत्रमा ७ वटा मिल, ६ वटा फर्निचर उद्योग, ९ वटा डेरी उद्योग सञ्चालनमा रहेका छन् । साथै ३९ वटा कोचिंग सेन्टर जहाँ विद्यार्थीहरू शिक्षा ग्रहण गर्छन् र भविष्यको परीक्षाको तयारी गर्छन् । यसको अतिरिक्त गरुडा र आसपासका बजार क्षेत्रमा २४ वटा होटल तथा रेस्टुरेन्ट सञ्चालनमा रहेका छन् । सेवामूलक उद्योग अन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्था, सहकारी, यातायात, होटल तथा खुद्रा व्यापार व्यवसाय प्रमुख रहेका छन् । नगर क्षेत्रमा Everest Bank, Agricultural Development Bank, NMB Bank, Lumbini Bikas Bank लगायतका बैंक तथा विभिन्न लघुवित्त संस्थाहरू गरी १७ वटा वित्तीय संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । यसका साथै ३१ वटा सहकारी संस्थाहरूले कृषि, पशुपालन, व्यापार तथा साना उद्योगमा लगानी तथा ऋण प्रवाह गरिरहेका छन् । उत्पादन तथा सेवामूलक उद्योगहरूको विस्तारले स्थानीय रोजगारी सिर्जना, आयआर्जन वृद्धि तथा नगरको आर्थिक गतिविधिमा सकारात्मक योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ ।

चित्र ८: उत्पादन तथा सेवा मूलक उद्योगको विवरण

४.५.३ मिल तथा संकलन र प्रशोधन सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र कृषि उत्पादनसँग सम्बन्धित विभिन्न मिल, संकलन केन्द्र तथा प्रशोधनसम्बन्धी गतिविधिहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । यहाँ धान, गहुँ, मकै, तरकारी तथा माछाजन्य उत्पादनको संकलन र प्रशोधन कार्य स्थानीय स्तरमै हुने गरेको पाइन्छ । नगर क्षेत्रमा साना तथा मध्यम स्तरका चामल मिल, तेल मिल, पशु आहार उद्योग तथा कृषि उपज संकलन केन्द्रहरू सक्रिय रहेका छन् ।

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको एक प्रमुख कृषि उत्पादन क्षेत्र भएकाले यहाँ कृषि तथा पशुपालनमा आधारित उद्योगको सम्भावना उच्च रहेको देखिन्छ। नगरपालिकामा कृषि, पशुपालन तथा बहुउद्देश्यीय व्यवसाय सञ्चालन गर्ने विभिन्न फर्म तथा कम्पनी दर्ता भएका छन्, जसले स्थानीय उत्पादनको संकलन, प्रशोधन तथा बजारीकरणमा योगदान पुऱ्याइरहेका छन् ।

विशेषगरी धान प्रशोधनका लागि चामल मिल, पशुपालनसँग सम्बन्धित दाना उद्योग, माछा उत्पादन तथा बिक्री केन्द्र, साथै कृषि उपज संकलन गर्ने सहकारी तथा कृषक समूहहरू क्रियाशील छन् । नगरपालिकाभित्र कृषि तथा पशुपालन प्रवर्द्धनका लागि विभिन्न योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन्, जसले स्थानीय स्तरमा प्रशोधन उद्योग विस्तारमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

यस क्षेत्रमा कृषि उत्पादनको व्यावसायीकरण बढ्दै गएको कारण भविष्यमा आधुनिक प्रशोधन उद्योग, शीत भण्डारण केन्द्र तथा कृषि संकलन केन्द्र विस्तारको सम्भावना समेत रहेको छ ।

४.५.४ व्यापार र व्यवसाय सम्बन्धी विवरण (किराना, थोक, मासु, तरकारी र फलफूल आदी)

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र व्यापार तथा व्यवसाय स्थानीय अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण आधारको रूपमा रहेको छ । यहाँ किराना पसल, थोक व्यापार, मासु पसल, तरकारी तथा फलफूल बजार, कृषि सामग्री पसल, डेरी, होटल तथा खुद्रा व्यापार व्यवसायहरू सक्रिय रूपमा सञ्चालनमा रहेका छन् । कृषि उत्पादन बढी हुने क्षेत्र भएकाले दैनिक उपभोग्य वस्तु तथा कृषि उपजको किनबेच मुख्य व्यापारिक गतिविधिका रूपमा विकसित भएको पाइन्छ ।

नगरपालिकामा विशेषगरी धान, गहुँ, तरकारी, माछा तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित उत्पादनको व्यापार उल्लेखनीय रहेको छ । स्थानीय बजारहरूमा तरकारी तथा फलफूलको दैनिक संकलन र बिक्री हुने गरेको छ भने किराना तथा थोक व्यवसायले छिमेकी स्थानीय तहसम्म सेवा पुऱ्याइरहेका छन् । मासु व्यवसाय अन्तर्गत कुखुरा, खसी, बोका तथा माछाको व्यापार पनि विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ ।

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको व्यापारिक तथा कृषि केन्द्रका रूपमा विकास भइरहेको नगर हो । यहाँ व्यापार तथा कृषि दुवै मुख्य आम्दानीका स्रोत मानिन्छन् ।

नगर क्षेत्रमा सहकारी संस्था, कृषि समूह तथा साना उद्योगहरूसमेत सञ्चालनमा रहेकाले स्थानीय उत्पादनको संकलन, भण्डारण तथा बजारीकरणमा सहयोग पुगेको छ । पछिल्ला वर्षहरूमा कृषि तथा पशुपालनमा आधारित व्यवसाय, डेरी, पोल्ट्री, तरकारी तथा फलफूल व्यापारमा क्रमशः वृद्धि भइरहेको देखिन्छ ।

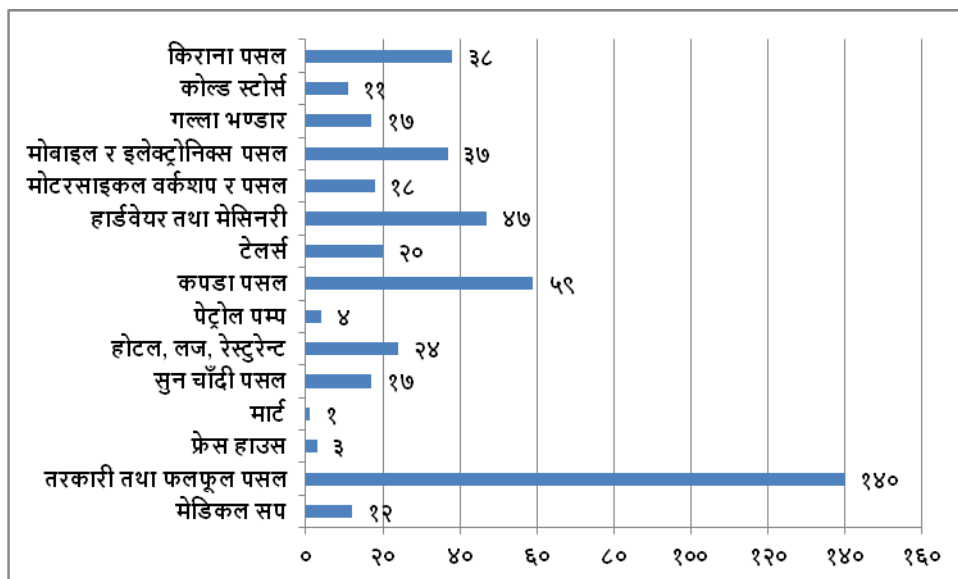
चित्र ९ ले गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा रहेको बजार वा व्यापारिक क्षेत्रमा रहेका व्यवसायहरूको वितरणलाई स्पष्ट रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । चित्रअनुसार सबैभन्दा बढी संख्या तरकारी तथा फलफूल पसल को रहेको छ, जसको संख्या १४० छ । यसले स्थानीय बजारमा दैनिक उपभोग्य कृषि उत्पादनको व्यापार अत्यधिक रहेको देखाउँछ । यस प्रकारका पसलहरूको अत्यधिक उपस्थितिले मानिसहरूको मुख्य आवश्यकता खाद्य वस्तुमा केन्द्रित रहेको संकेत गर्दछ ।

दोस्रो ठूलो व्यवसाय कपडा पसल हो, जसको संख्या ५९ छ । यसले वस्त्र व्यापार पनि बजारको महत्वपूर्ण हिस्सा रहेको देखाउँछ । त्यसपछि हार्डवेयर तथा मेसिनरी पसलको संख्या ४७ रहेको छ, जसले निर्माण तथा प्राविधिक

सामग्रीको माग उच्च रहेको जनाउँछ । त्यसैगरी, किराना पसल र मोटरसाइकल वर्कसप तथा पसल दुवैको संख्या ३८ छ भने मोबाइल र इलेक्ट्रोनिक्स पसल तथा गल्ला भण्डार को संख्या क्रमशः ३७-३७ रहेको छ । यसले आधुनिक प्रविधि, यातायात सेवा तथा दैनिक उपभोग्य वस्तुको व्यापार पनि बजारमा राम्रोसँग फैलिएको देखाउँछ ।

सेवामूलक व्यवसायतर्फ हेर्दा होटल, लज तथा रेस्टुरेन्ट को संख्या २४ छ, जसले आतिथ्य तथा खानपान सेवाको मध्यम स्तरको विकास भएको देखाउँछ । टेलर्स को संख्या २० र मेडिकल सप को संख्या १२ रहेको छ । अर्कोतर्फ, केही व्यवसायहरूको संख्या निकै कम देखिन्छ । पेट्रोल पम्प को संख्या केवल ४, फ्रेस हाउस को ३, र मार्ट को संख्या सबैभन्दा कम १ मात्र रहेको छ । यसले आधुनिक ठूला खुद्रा व्यापारिक केन्द्रहरू अझै कम विकसित रहेको संकेत गर्दछ ।

समग्रमा, चित्रले स्थानीय बजारमा साना तथा परम्परागत व्यवसायहरूको प्रभुत्व रहेको देखाउँछ । विशेष गरी तरकारी, फलफूल, किराना तथा कपडा पसलहरू मुख्य व्यापारका रूपमा स्थापित छन् भने आधुनिक मार्ट तथा ठूला खुद्रा व्यापार अझै सीमित अवस्थामा रहेका छन् ।

चित्र ९: व्यवसायहरूको विवरण

४.५.५ खनिज बजार तथा व्यापारिक केन्द्रको विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र खनिजजन्य सामग्रीको बजार तथा व्यापार मुख्यतः निर्माण कार्यसँग सम्बन्धित ढुंगा, गिट्टी, बालुवा, माटो तथा इँटा व्यवसायमा केन्द्रित रहेको छ । नगर क्षेत्रमा बहदो सडक, भवन तथा पूर्वाधार निर्माणका कारण निर्माण सामग्रीको माग निरन्तर बढिरहेको देखिन्छ ।

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको मध्य भागमा अवस्थित व्यापारिक केन्द्र भएकाले यहाँ स्थानीय तथा बाह्य बजारबाट खनिजजन्य निर्माण सामग्री आयात तथा बिक्री वितरण हुने गरेको पाइन्छ । विशेषगरी गौर-चन्द्रपुर सडकखण्ड आसपास निर्माण सामग्रीका डिपो, हार्डवेयर पसल तथा संकलन केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन् ।

यहाँ शहरीकरण तथा पूर्वाधार विकाससँगै निर्माण सामग्रीको व्यापार विस्तार भइरहेको छ । स्थानीय स्तरमा इँटा उद्योग, बालुवा-गिट्टी संकलन तथा ढुवानी व्यवसायले रोजगारी सिर्जना गर्नुका साथै नगरको आन्तरिक राजस्वमा समेत योगदान पुऱ्याइरहेको छ ।

गरुडा बजार क्षेत्र नगरपालिकाको प्रमुख व्यापारिक केन्द्रका रूपमा विकसित हुँदै गएको छ, जहाँ हार्डवेयर, सिमेन्ट, फलाम, गिट्टी-बालुवा तथा अन्य निर्माण सामग्रीको थोक तथा खुद्रा व्यापार सञ्चालन भइरहेको छ । पछिल्ला वर्षहरूमा नगरपालिकाले पूर्वाधार विकास, सडक विस्तार तथा बजार व्यवस्थापन कार्यक्रम सञ्चालन गरेसँगै खनिजजन्य व्यापार गतिविधिमा वृद्धि भएको देखिन्छ ।

४.५.६ स्थानीय बजार तथा व्यापारिक केन्द्रको विवरण

गरुडा नगरपालिकामा हाट-बजार स्थानीय अर्थतन्त्र र जनजीवनको अभिन्न तह हो । यी हाटबजारहरू दैनिक र साप्ताहिक रूपमा आयोजना हुँदै आएका छन् र आसपासका वासीहरूलाई तरकारी, फलफूल, मासु, माछा, अण्डा, अन्न, दाल, मसला, कपडा, घरेलु सामग्री, र दैनिक उपभोग्य वस्तुहरू सहज र किफायती मूल्यमा उपलब्ध गराउने प्रमुख स्रोत हुन् । एक वा दुई दिन निर्धारण गरी गरुडा नगरपालिका भित्र विभिन्न वडाहरूमा हाट-बजार आयोजना हुन्छ । यस हाटबजारमा स्थानीय किसान र व्यापारीहरूले आफ्नो उत्पादन (तरकारी, फलफूल, अन्नबाली, अण्डा, माछा) ल्याएर बिक्री गर्दछन् । नगर केन्द्रमा दैनिक रूपमा खुल्ने बजारले घरधन्दा चलाउने परिवारहरूका दैनिक आवश्यक सामग्री जुटाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । किसान र ग्राहकहरू बीचको यो प्रत्यक्ष सम्पर्कले मध्यमवर्गीय राजस्व वितरण, उचित मूल्य निर्धारण र अर्थतन्त्रमा स्थिरता ल्याउँछ । हाट-बजार मात्र व्यापार केन्द्र नभई सामाजिक मेलमिलाप र सांस्कृतिक आदानप्रदानको सञ्जाल पनि हो, जहाँ आसपासका गाउँका मानिसहरू भेटघाट गर्छन् र स्थानीय सूचना आदानप्रदान हुन्छ । हाटबजारमा महिलाहरूले खानेकुरा, तरकारी र घरेलु उत्पादन बिक्री गरेर आफ्नो आर्थिक स्थिति सशक्त बनाउने अवसर पाउँछन् । नगरपालिका प्रशासनले बजार आयोजना गर्ने स्थानको सरसफाइ, पार्किङ व्यवस्था, सडक संकेत र सुरक्षाको व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्दछ । समग्रमा, गरुडा नगरपालिका भित्रको हाट-बजारहरू स्थानीय अर्थतन्त्र बलियो बनाउने, उत्पादन-उपभोग मेलमिलापलाई सुधार गर्ने, सामाजिक समृद्धि ल्याउने तथा महिला-युवालाई रोजगार र उद्यमका अवसर प्रदान गर्ने महत्वपूर्ण माध्यम हुन् । भविष्यमा यिनीहरूको संरचना सुधार, आधुनिक उपस्थिति, र पहुँच विस्तारमार्फत नगरको विकास र समृद्धिमा अझ बढी योगदान हुन सक्छ ।

तालिका ३५ :स्थानीय बजार तथा व्यापारिक केन्द्रको विवरण

क्र.सं	हाट बजार लाग्ने वडा	स्थान	हटिया लाग्ने वार
१	वडा नं. १	जयनगर चौक	सोमवार तथा विहीवार
२	वडा नं. ५	शिवनगर	आइतवार तथा बुधवार
३	वडा नं. ४	गरुडा बजार	शनिवार तथा मंगलवार
४	वडा नं. ९	रघुनाथपुर	सोमवार तथा विहीवार
५	वडा नं. ८	वितर्ता बजार	आइतवार तथा बुधवार

४.५.७ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको पहुँच विस्तार हुँदै गएको छ, जसले स्थानीय व्यापार, कृषि, उद्योग तथा व्यक्तिगत वित्तीय कारोबारलाई सहज बनाएको छ । नगर क्षेत्रमा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, लघुवित्त संस्था तथा सहकारी संस्थाहरू सक्रिय रूपमा सञ्चालनमा रहेका छन् । गरुडा बजार तथा आसपास क्षेत्रमा Laxmi Sunrise Bank, Siddhartha Bank, Citizens Bank International, Agricultural Development Bank, Muktinath Bikas Bank लगायतका बैंकहरूले शाखा स्थापना गरी सेवा प्रदान गरिरहेका छन् । साथै Chhimek Laghubitta Bittiya Sanstha, Nirdhan Utthan Laghubitta जस्ता लघुवित्त संस्थाले ग्रामीण तथा विपन्न वर्गमा वित्तीय पहुँच विस्तार गरेका छन् । गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको महत्वपूर्ण व्यापारिक तथा कृषि केन्द्र भएकाले यहाँ बचत, ऋण, कृषि कर्जा, व्यवसायिक कर्जा, रेमिट्यान्स, मोबाइल बैंकिङ तथा डिजिटल भुक्तानी सेवाको प्रयोग बढ्दो अवस्थामा रहेको छ । विशेषगरी कृषि तथा साना व्यवसाय प्रवर्द्धनमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको भूमिका महत्वपूर्ण देखिन्छ । यसले गरुडा नगरपालिका जस्ता स्थानीय तहमा समेत वित्तीय पहुँच विस्तार भएको देखाउँछ ।

तालिका ३६: बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विवरण

क्र.सं.	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नामको नाम	ठेगाना	सम्पर्क नम्बर
१	लक्ष्मी सनराइज बैंक लिमिटेड	गरुडा बजार वडा नम्बर ४	०५५-५६५१४८ / ०५५-५६५१६३
२	हिमालयन बैंक लिमिटेड,	गरुडा नगरपालिका	०५५-५६५२०२ / ०५५-५६५२०८
३	एभरेष्टबैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा, गरुडा ४	०५५-५६५०६८
४	सिद्धार्थ बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा, वडा नं. २	०५५-५६५४३५ / ३७
५	लुम्बिनी विकास बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा, गरुडा बजार	०५५-५६४०७०
६	मुक्तिनाथ विकास बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा वडा नं. ४	०५५-५६५०११
७	कृषि विकास बैंक	गरुडा बजार वडा नम्बर ५	०५५-५६५११६
८	एन. आइ. सी एशिया बैंक	वडा नम्बर ८	०५५-५६५१४२ / ५६५२८९ / ९८०१९८२०९०
९	प्रभु बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा, बइरिया	०५५-५६५०४५ / ४६
१०	नेपाल बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा	
११	नविल बैंक लिमिटेड	नगरपालिका	०५५-५६५१५५
१२	सिटिजन्स बैंक इन्टरनेशनल	गरुडा शाखा	०५५-५६५०६१ / ५६५०१५
१३	छिमेक लघुवित्त विकास बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा, गरुडा बजार	०५५-५६५३८४
१४	एशा लघुवित्तीय संस्था लिमिटेड	गरुडा शाखा	०५५-५६५२७७
१५	फर्वाड माइक्रोफाइनेन्स	गरुडा शाखा	९८०२७८८५५५
१६	निर्धन उत्थान बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा	०५५-५६५११९
१७	देप्रोस लघुवित्त विकास बैंक लिमिटेड	गरुडा शाखा	०५५-५६५२०५

४.५.८ सहकारी सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र सहकारी संस्थाहरू स्थानीय आर्थिक तथा सामाजिक विकासका महत्वपूर्ण आधारका रूपमा रहेका छन् । यहाँ कृषि, बचत तथा ऋण, महिला सशक्तिकरण, पशुपालन तथा साना उद्यमसँग सम्बन्धित विभिन्न सहकारी संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । विशेषगरी कृषि तथा बचत-ऋण सहकारीहरूले कृषक, साना व्यवसायी तथा निम्न आय भएका समुदायलाई वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउँदै आएका छन् ।

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र सानो प्रयास, गोविन्द कृषि सहकारी संस्था, मदिना कृषि सहकारी, सर्वोदय कृषि सहकारी, उन्नति प्रगति सहकारी संस्था लगायत दर्जनौं कृषि तथा बचत-ऋण सहकारी संस्थाहरू सक्रिय रहेको पाइन्छ । यी सहकारीहरूले बचत संकलन, सहूलियत कर्जा प्रवाह, कृषि उत्पादन, पशुपालन तथा स्थानीय व्यवसाय प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याइरहेका छन् ।

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको प्रमुख कृषि क्षेत्र भएकाले यहाँ सहकारीमार्फत कृषि लगानी, मल-बीउ वितरण तथा उत्पादन बजारीकरणमा समेत सहयोग भइरहेको छ । नगरपालिकाले सहकारी क्षेत्रलाई व्यवस्थित गर्न “गरुडा नगरपालिका सहकारी ऐन २०७९” लागू गरेको छ । यस नगरपालिकाको ठूलो जनसंख्या कृषि तथा साना व्यवसायमा निर्भर रहेकाले सहकारी संस्थाहरूको भूमिका अझ महत्वपूर्ण बनेको देखिन्छ ।

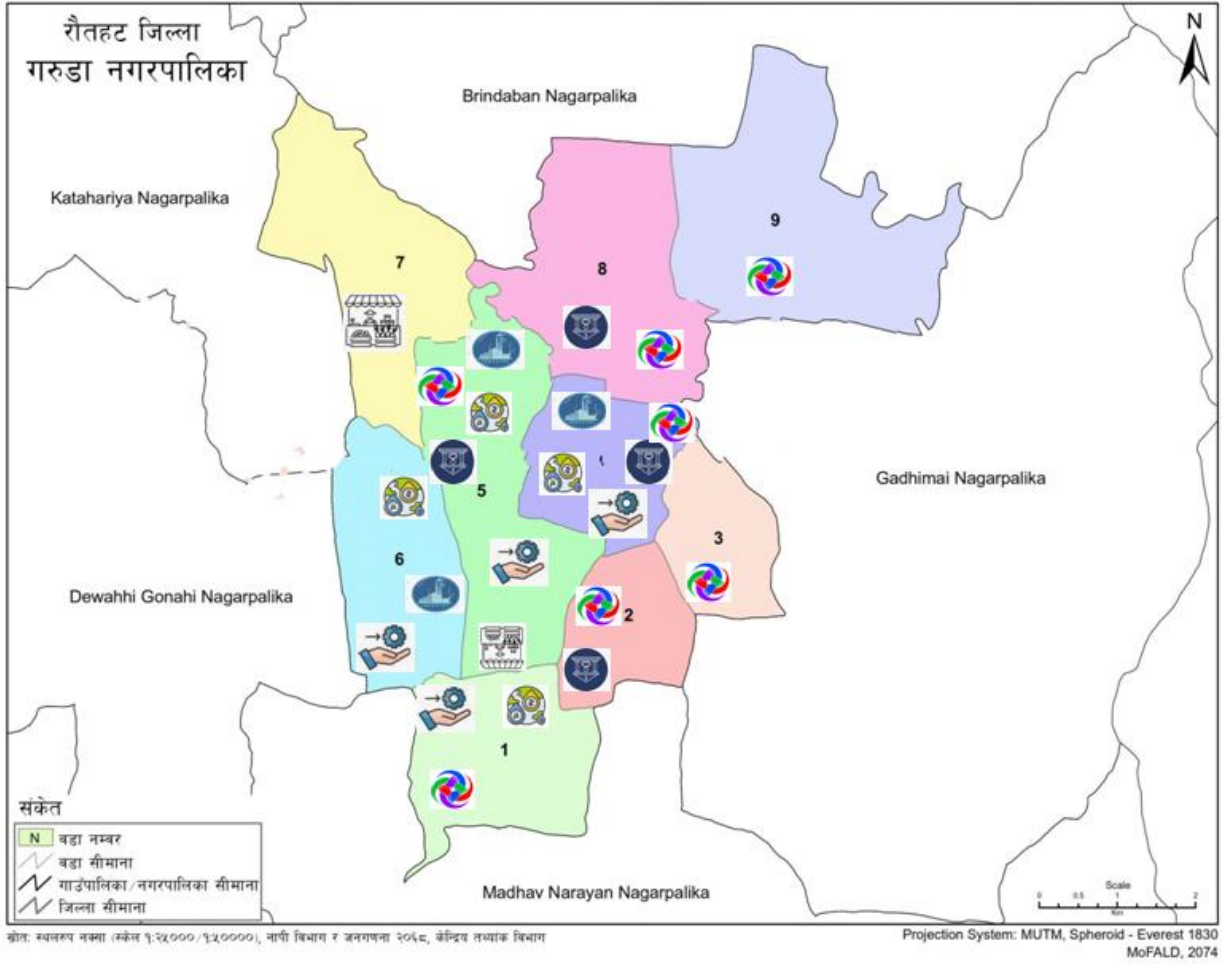
पछिल्ला वर्षहरूमा सहकारीमार्फत महिला सशक्तिकरण, स्वरोजगार प्रवर्द्धन तथा ग्रामीण वित्तीय पहुँच विस्तारमा सकारात्मक प्रभाव परेको देखिन्छ । साथै बचत तथा ऋण कारोबारमा पारदर्शिता र नियमन आवश्यक रहेको विषयमा राष्ट्रिय स्तरमा समेत चासो बढ्दै गएको छ । तालिका ३७ अनुसार गरुडा नगरपालिकामा कृषि, पशु तथा बचत र ऋण गरी २८ वटा सहकारी संस्थाहरू रहेका छन् ।

तालिका ३७:सहकारी संस्था सम्बन्धी विवरण

क.सं.	सहकारी संस्थाको नाम	ठेगाना	सहकारीको प्रकार (कृषि, पशु, बचत)	सम्पर्क नं.
१	सानो प्रयास	गरुडा १	कृषि	९८४५१११०१६
२	गोमिन कृषि सहकारी संस्था	गरुडा १	कृषि	९६१९८०७५६६
३	मदिना कृषि सहकारी संस्था	गरुडा १	कृषि	—
४	पृथ्वि महिला कृषि सहकारी संस्था	गरुडा १	कृषि	—
५	जानकी महिला कृषक समूह	गरुडा ५	कृषि	—
६	जलपामाई महिला कृषक समूह	गरुडा ५	कृषि	—
७	जन कल्याण कृषि	गरुडा ५	कृषि	—
८	नर्मदा कृषि सहकारी	गरुडा ५	कृषि	—
९	चित्रकुट सहकारी संस्था	गरुडा ५	कृषि	—
१०	दुधियामाई महिला कृषि सहकारी संस्था	गरुडा ५	कृषि	—
११	सर्वोदय कृषि सहकारी	गरुडा ४	कृषि	९८४५५७९१३६
१२	हरे कृष्ण कृषि सहकारी	गरुडा ४	कृषि	९८४५३८७९९२

१३	पशुपति नाथ कृषि सहकारी	गरुडा ४	कृषि	९८०२९५८६६३
१४	हाम्रो बचत तथा ऋण सहकारी	गरुडा ४	बचत तथा ऋण	—
१५	साहु समाज बचत तथा ऋण	गरुडा ४	बचत तथा ऋण	—
१६	लोक जागरण उपभोक्ता सहकारी संस्था	गरुडा ३, मलाही	कृषि	९८४५७०४४८७
१७	उन्नति प्रगति सहकारी संस्था लि.	गरुडा ८	कृषि तथा पशुपालन	९८४०७३४८२२
१८	संकल्प कृषि कृषक समूह	गरुडा ९	कृषि	—
१९	नव दुर्गा महिला कृषि	गरुडा ९	कृषि	—
२०	दिव्य ज्योति कृषि	गरुडा ९	कृषि	—
२१	लोहनी कृषि	गरुडा ९	कृषि	—
२२	बैदेही कृषि	गरुडा ९, रघुनाथपुर	कृषि	—
२३	माँ भगवती	गरुडा ९	कृषि	—
२४	लाली गुराँस	गरुडा २	बचत तथा ऋण	—
२५	जीवन विकास	गरुडा २	कृषि तथा बचत	—
२६	शिवश्री	गरुडा २	बचत	—
२७	सहनी सहकारी	गरुडा २	कृषि तथा बचत	—
२८	मित्र कृषि सहकारी	गरुडा २	कृषि तथा बचत	—

४.५.९ श्रोत नक्शा

संकेत विवरण

संकेत	विवरण
	मुख्य व्यापारिक बजार
	स्थानीय बजार
	बैंक तथा वित्तीय संस्था
	सहकारी संस्था
	औद्योगिक क्षेत्र
	उत्पादन तथा सेवामूलक उद्योग

परिच्छेद ५ : सामाजिक अवस्था

५.१ शैक्षिक तथा मानव संसाधन विकास

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको एक महत्वपूर्ण नगर हो, जहाँ शिक्षा तथा मानव संसाधन विकासलाई प्राथमिकता दिइँदै आएको छ । पछिल्ला केही वर्षमा यहाँ शैक्षिक पहुँच, संरचना र गुणस्तरमा उल्लेखनीय सुधार देखिएको छ, जसले मानव संसाधन विकासमा सकारात्मक प्रभाव पारिरहेको छ ।

१. शैक्षिक अवस्था: गरुडा नगरपालिकामा सरकारी तथा निजी विद्यालयहरूको राम्रो उपस्थिति छ । प्रारम्भिक बाल शिक्षा केन्द्रदेखि माध्यमिक तह सम्मका विद्यालयहरू लगभग सबै वडामा उपलब्ध छन् । कक्षा ११ र १२ सञ्चालन हुने सामुदायिक तथा निजी विद्यालयहरू पनि क्रियाशील छन्, जसले विद्यार्थीहरूलाई स्थानीयस्तरमै उच्च माध्यमिक शिक्षा हासिल गर्ने अवसर दिएको छ । निजी विद्यालयहरू अंग्रेजी माध्यमबाट सञ्चालनमा रहेका छन्, जसले प्रतिस्पर्धात्मक शिक्षा प्रणालीलाई बढावा दिएको छ । सामुदायिक विद्यालयहरूमा पनि अंग्रेजी माध्यमबाट पठनपाठनको शुरुवात भएको छ । सूचना प्रविधि, कृषि, व्यवसायिक तथा प्राविधिक शिक्षा प्रवर्द्धन गर्ने प्रयास भइरहेका छन् ।

२. मानव संसाधन विकास:

शिक्षासँगै नगरपालिकाले सीप विकास र दक्ष जनशक्ति उत्पादनमा पनि जोड दिइरहेको छ । सीप विकास तालिम (सिलाई, बुनाई, चुरा बनाउने, इलेक्ट्रिसियन, कम्प्युटर तालिम आदि) सञ्चालन गरी युवालाई स्वरोजगारमुखी बनाउने प्रयास जारी छ । विदेशमा गएका कामदारहरू बाट प्राप्त अनुभव र सीपलाई उपयोग गर्न पुनःस्थापना तथा उद्यमशिलता तालिमको आवश्यकता महसुस गरिएको छ । स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, प्रशासन लगायतका क्षेत्रमा प्रशिक्षित जनशक्ति विस्तार हुँदै गएको छ ।

३. चुनौतीहरू:

ग्रामीण क्षेत्रमा अझै शिक्षा छाड्ने दर उच्च छ । शिक्षकहरूको अनुपात, गुणस्तर र प्रविधिको प्रयोग अझै सुधार गर्न आवश्यक छ । उच्च शिक्षाको लागि विद्यार्थीहरूलाई नगरबाहिर जानुपर्ने बाध्यता छ ।

गरुडा नगरपालिकामा शैक्षिक पूर्वाधार र मानव संसाधन विकासका क्षेत्रमा क्रमिक सुधार भइरहेको छ । दीगो विकासका लागि गुणस्तरीय शिक्षा, सीपमूलक तालिम, र व्यवसायिक अवसरहरू विस्तार गर्दै लैजानु आवश्यक छ । यसैमार्फत नगरपालिकाले दक्ष, स्वावलम्बी र उत्पादनशील मानव संसाधन निर्माण गर्न सक्नेछ ।

५.१.१ पाँच वर्ष भन्दा माथि र १५ वर्षभन्दा माथिको साक्षरता विवरण

गरुडा नगरपालिकाको पाँच वर्ष भन्दा माथिको कुल कुल ५५,७५२ जनसंख्यामध्ये ३२,२७५ जना साक्षर रहेका छन्, जसअनुसार कुल साक्षरता दर ५७.७ प्रतिशत रहेको छ । पुरुष साक्षरता दर ६७.७ प्रतिशत रहेको छ भने महिला साक्षरता दर ४७.८ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ । यसले पुरुषको तुलनामा महिलाको साक्षरता अवस्था कमजोर रहेको स्पष्ट संकेत गर्दछ । तालिका ३८ ले वडा नं. १ देखि ९ सम्मको साक्षर जनसंख्या, कुल जनसंख्या र साक्षरता प्रतिशतलाई पुरुष, महिला र जम्मा आधारमा प्रस्तुत गरेको छ । समग्र रूपमा हेर्दा, वडा अनुसार विश्लेषण गर्दा वडा नं. ४ मा सबैभन्दा उच्च साक्षरता दर (७९.७%) रहेको छ । यस वडामा पुरुष साक्षरता ८७.४ प्रतिशत र महिला

साक्षरता ७२ प्रतिशत रहेकोले शिक्षा पहुँच र चेतनाको अवस्था राम्रो देखिन्छ । त्यसैगरी वडा नं. ६ (६३.८%) र वडा नं. ५ (६०.५%) मा पनि तुलनात्मक रूपमा राम्रो साक्षरता दर रहेको छ ।

अर्कोतर्फ, वडा नं. ३ मा सबैभन्दा कम साक्षरता दर (४७.३%) रहेको छ । यहाँ महिला साक्षरता दर केवल ३७.२ प्रतिशत छ, जुन निकै न्यून हो। वडा नं.९ (४९.९%), वडा नं. ७(५९.२%), वडा नं. ८(५९.८%) र वडा नं. ९ (५९.९%) मा पनि साक्षरता दर मध्यमभन्दा कम देखिन्छ ।

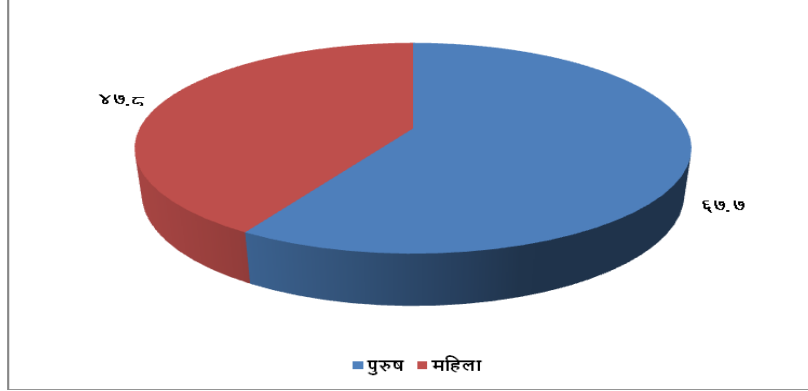
महिला साक्षरताको दृष्टिले वडा नं.४ सबैभन्दा अगाडि रहेको छ भने वडा नं.७ मा महिला साक्षरता दर ३६.८ प्रतिशत मात्र रहेको छ, जुन सबैभन्दा न्यून हो । यसले विभिन्न वडामा लैङ्गिक असमानता रहेको देखाउँछ । अधिकांश वडामा पुरुष साक्षरता दर महिलाभन्दा उल्लेखनीय रूपमा बढी छ । उदाहरणका लागि वडा नं. ९ मा पुरुष साक्षरता ६४.९ प्रतिशत हुँदा महिला साक्षरता केवल ३९.७ प्रतिशत छ ।

जनसंख्या हिसाबले वडा नं. ५ सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएको वडा हो, जहाँ कुल जनसंख्या ८,३९७ रहेको छ। त्यसैगरी वडा नं. ३ सबैभन्दा कम जनसंख्या भएको वडा हो, जहाँ कुल जनसंख्या ३,०२६ मात्र रहेको छ ।

समग्र निष्कर्षमा, यस क्षेत्रको औसत साक्षरता दर मध्यम स्तरको भए पनि महिला साक्षरता दर कम हुनु प्रमुख चुनौतीका रूपमा देखिन्छ । विशेष गरी वडा नं. ३, ७, ८ र ९ मा शिक्षा पहुँच विस्तार, महिला शिक्षा प्रवर्द्धन तथा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका ३८: पाँच वर्ष भन्दा माथि र १५ वर्ष भन्दा माथिको साक्षरता विवरण

वडा	साक्षर जनसंख्या			कुल जनसंख्या			साक्षरता प्रतिशत		
	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा
१	२९९८	९३९६	३४३४	३३०४	३३९६	६६२०	६४.९	३९.७	५९.९
२	९८९९	९९२६	२९३७	२६०९	२४४७	५०५६	६९.४	४६	५७.७
३	८६२	५६७	९४२९	९५०२	९५२४	३०२६	५७.४	३७.२	४७.३
४	२९४३	२९५२	५०९५	३३६७	२९८९	६३५६	८७.४	७२	७९.७
५	२९९६	२९८२	५०९८	४३४९	४०५६	८३९७	६७.२	५३.८	६०.५
६	२५३७	२०८६	४६२३	३६५६	३५८४	७२४०	६९.४	५८.२	६३.८
७	९७६९	९९८	२६७९	२६८५	२४९५	५१८०	६५.६	३६.८	५९.२
८	२२५५	९३७२	३६२७	३४५४	३५८३	७०३७	६५.३	३८.३	५९.८
९	९९६५	९३८८	३३५३	३३८८	३४५२	६८४०	५८	४०.२	४९.९
जम्मा	९९९६८	९३९०७	३२२७५	२८३०६	२७४४६	५५७५२	६७.७	४७.८	५७.७

चित्र १०: शैक्षित अवस्था

५.१.२ पाँच वर्ष र सो भन्दा माथिको शैक्षिक अवस्था

तलिका ३९ तथा चित्र ११ ले गरुडा नगरपालिकाको जनसंख्याको शैक्षिक उपलब्धिको स्तर अनुसारको वितरण प्रस्तुत गरेको छ। तालिकामा विभिन्न शैक्षिक तहमा अध्ययन गरेका व्यक्तिहरूको प्रतिशत तथा जनसंख्या समावेश गरिएको छ।

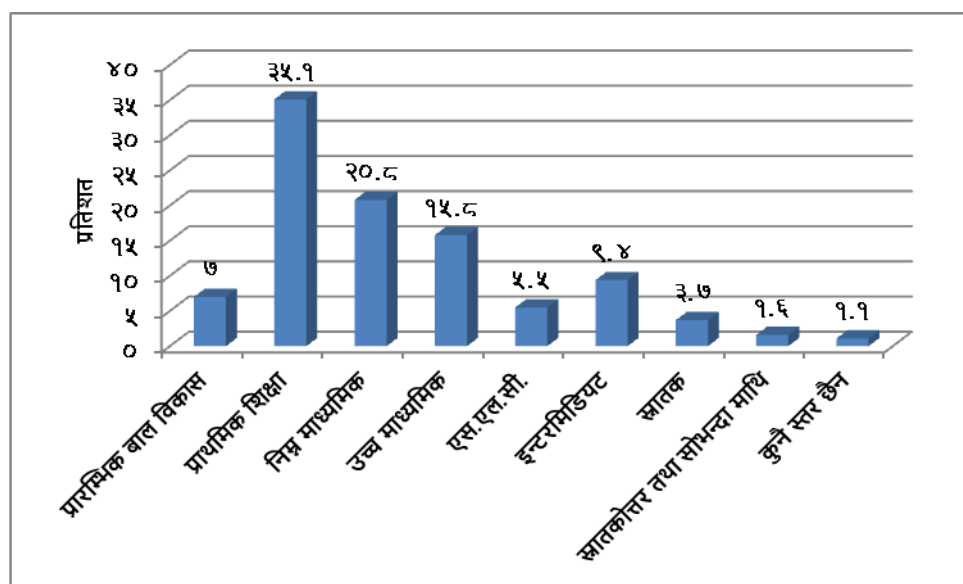
तलिका ३९ अनुसार सबैभन्दा धेरै जनसंख्या प्राथमिक शिक्षा हासिल गर्ने समूहमा रहेको छ। प्राथमिक शिक्षा प्राप्त गर्नेहरूको संख्या ११,३२९ रहेको छ, जुन कुल जनसंख्याको ३५.१ प्रतिशत हो। यसले अधिकांश जनसंख्या आधारभूत तहसम्म मात्र शिक्षित रहेको संकेत गर्दछ। त्यसपछि निम्न माध्यमिक तह हासिल गर्नेहरूको संख्या ६,७७१ (२०.८%) रहेको छ, भने उच्च माध्यमिक तहसम्म अध्ययन गर्नेहरूको संख्या ५,०९९ (१५.८%) रहेको छ। यसले माध्यमिक तहसम्म शिक्षा प्राप्त गर्नेहरूको संख्या पनि उल्लेखनीय रहेको देखाउँछ। प्रारम्भिक बाल विकास (ECD) तहमा २,२५९ जना अर्थात् ७ प्रतिशत जनसंख्या रहेको छ। यसले प्रारम्भिक शिक्षामा पनि केही पहुँच विस्तार भएको देखाउँछ।

उच्च शिक्षातर्फ हेर्दा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गर्नेहरूको संख्या १,७७५ (५.५%), इन्टरमिडिएट तह पूरा गर्ने ३,०३४ (९.४%), स्नातक तह पूरा गर्ने १,१९४ (३.७%) तथा स्नातकोत्तर तथा सोभन्दा माथि अध्ययन गर्ने ५१७ (१.६%) रहेका छन्। यसले उच्च शिक्षामा पुग्ने जनसंख्या क्रमशः घट्दै गएको देखाउँछ। विशेष गरी स्नातकोत्तर तथा सोभन्दा माथिको शिक्षा हासिल गर्नेको प्रतिशत निकै न्यून रहेको छ। त्यस्तै, कुनै पनि शिक्षा स्तर हासिल नगरेका व्यक्तिहरूको संख्या ३५५ (१.१%) रहेको छ। यो प्रतिशत कम भए पनि पूर्ण रूपमा निरक्षरता अन्त्य हुन नसकेको संकेत गर्दछ।

समग्र रूपमा विश्लेषण गर्दा अधिकांश जनसंख्या आधारभूत तथा माध्यमिक तहसम्म सीमित रहेको देखिन्छ, भने उच्च शिक्षामा पहुँच कम रहेको पाइन्छ। विशेष गरी स्नातक तथा स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्नेको प्रतिशत न्यून भएकाले उच्च शिक्षाको पहुँच विस्तार, शैक्षिक अवसर वृद्धि तथा गुणस्तरीय शिक्षामा जोड दिन आवश्यक देखिन्छ।

तालिका ३९: पाँच वर्ष र सो भन्दा माथिको शैक्षिक अवस्था

शैक्षिक उपलब्धिको स्तर अनुसार जनसंख्या वितरण		
शिक्षाको स्तर	प्रतिशत	जनसंख्या
प्रारम्भिक बाल विकास	७	२२५९
प्राथमिक शिक्षा	३५.१	११३२९
निम्न माध्यमिक	२०.८	६७१३
उच्च माध्यमिक	१५.८	५०९९
एस.एल.सी.	५.५	१७७५
इन्टरमिडियट	९.४	३०३४
स्नातक	३.७	११९४
स्नातकोत्तर तथा सोभन्दा माथि	१.६	५१७
कुनै स्तर छैन	१.१	३५५
जम्मा		३२२७५

चित्र ११: शैक्षिक अवस्था

५.१.३ तहगत रूपमा शैक्षिक संस्था/विद्यालय (सामुदायिक, संस्थागत, मदरसा, गुम्बा) र विद्यार्थी विवरण

तालिका ४० ले वडा अनुसार रहेका शैक्षिक संस्थाहरू तथा विद्यार्थी संख्याको विवरण प्रस्तुत गरेको छ। तालिकामा सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालय, निजी विद्यालय, विद्यालय संख्या तथा विद्यार्थी संख्यालाई समेटिएको छ। समग्र रूपमा यस क्षेत्रभित्र ३८ वटा विद्यालय रहेका छन्, जसमा २३ वटा सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालय र १५ वटा निजी विद्यालय रहेका छन्। कुल विद्यार्थी संख्या २३,५३४ रहेको देखिन्छ, जसमा सरकारी विद्यालयतर्फ १६,०९९ जना र निजी विद्यालयतर्फ ७,४३५ जना विद्यार्थी अध्ययनरत रहेका छन्।

वडा अनुसार विश्लेषण गर्दा वडा नं. ४ मा सबैभन्दा बढी विद्यालय तथा विद्यार्थी संख्या रहेको छ। यस वडामा २ वटा सरकारी र ७ वटा निजी गरी जम्मा ९ वटा विद्यालय रहेका छन्। यहाँ निजी विद्यालयका विद्यार्थी संख्या ४,१९२

रहेको छ, जुन सबै वडामध्ये उच्च हो । यसले वडा नं. ४ शिक्षा तथा निजी शैक्षिक संस्थाको केन्द्रका रूपमा विकास भएको संकेत गर्दछ । वडा नं. ५ मा सबैभन्दा बढी सरकारी विद्यालय (८ वटा) रहेका छन् । यहाँ सरकारी विद्यालयमा ३,७८५ जना विद्यार्थी अध्ययनरत छन् भने ३ वटा निजी विद्यालयमा ८५६ जना विद्यार्थी रहेका छन् । यसले वडा नं. ५ मा सामुदायिक विद्यालयको पहुँच राम्रो रहेको देखाउँछ । वडा नं. १ मा ३ वटा सरकारी तथा २ वटा निजी विद्यालय गरी जम्मा ५ वटा विद्यालय रहेका छन् । सरकारी विद्यालयमा १,२९१ जना र निजी विद्यालयमा ४४७ जना विद्यार्थी अध्ययनरत छन् । वडा नं. ८ मा २ सरकारी र २ निजी विद्यालय गरी ४ वटा विद्यालय रहेका छन्, जहाँ सरकारी विद्यालयमा २,३३९ जना तथा निजी विद्यालयमा १,७४८ जना विद्यार्थी रहेका छन् । वडा नं. २, ६ र ७ मा निजी विद्यालय नरहेको देखिन्छ । यी वडाहरूमा केवल सरकारी विद्यालय सञ्चालनमा रहेका छन् । वडा नं. २ मा १,६९५ जना, वडा नं. ६ मा १,०५७ जना र वडा नं. ७ मा १,४४८ जना विद्यार्थी सरकारी विद्यालयमा अध्ययनरत छन् । यसले ती क्षेत्रमा निजी शिक्षाको पहुँच सीमित रहेको संकेत गर्दछ । वडा नं. ३ मा कुनै पनि विद्यालय तथा विद्यार्थी संख्या उल्लेख गरिएको छैन, जसले त्यहाँ विद्यालय नभएको वा तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको अवस्था देखाउँछ । वडा नं. ९ मा २ सरकारी र १ निजी विद्यालय गरी ३ वटा विद्यालय रहेका छन्, जहाँ निजी विद्यालयका विद्यार्थी संख्या १९२ मात्र रहेको छ । समग्र रूपमा हेर्दा सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालयको संख्या निजी विद्यालयभन्दा बढी रहेको छ र अधिकांश विद्यार्थी सरकारी विद्यालयमै अध्ययनरत छन् । तर केही वडामा निजी विद्यालयको प्रभाव पनि उल्लेखनीय देखिन्छ, विशेष गरी वडा नं. ४ र ८ मा । यसले शैक्षिक पूर्वाधार तथा सेवा वितरणमा वडा अनुसार असमानता रहेको देखाउँछ । त्यसैले निजी विद्यालयको पहुँच न्यून भएका क्षेत्रमा शैक्षिक गुणस्तर सुधार, पूर्वाधार विकास तथा शिक्षामा समान पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका ४०: तहगत रूपमा शैक्षिक संस्था र विद्यार्थी विवरण

स्थान (वडा नम्बर)	सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालय		निजी विद्यालय		जम्मा	
	संख्या	विद्यार्थी संख्या	संख्या	विद्यार्थी संख्या	विद्यालय	विद्यार्थी
वडा नम्बर १	३	१२९१	२	४४७	५	४४७
वडा नम्बर २	२	१६९५		०	२	०
वडा नम्बर ३		०		०	०	०
वडा नम्बर ४	२	२६७८	७	४१९२	९	४१९२
वडा नम्बर ५	८	३७८५	३	८५६	११	८५६
वडा नम्बर ६	२	१०५७		०	२	०
वडा नम्बर ७	२	१४४८		०	२	०
वडा नम्बर ८	२	२३३९	२	१७४८	४	१७४८
वडा नम्बर ९	२	१८०६	१	१९२	३	१९२
जम्मा	२३	१६०९९	१५	७४३५	३८	७४३५

५.१.४ विद्यालयमा अध्ययन गरिरहेका छात्रछात्राको विवरण

तालिका ४१ ले वडा अनुसार सरकारी/सामुदायिक तथा निजी विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको विवरण प्रस्तुत गरेको छ । कुल २३,५३४ विद्यार्थीमध्ये ८,३१९ छात्रा, ७,७८० छात्र, निजी विद्यालयतर्फ २,४३६ छात्रा र ४,९२२ छात्र रहेका छन् भने ७७ जना अन्य समूहका विद्यार्थी रहेका छन् ।

वडा नं. ४ मा सबैभन्दा बढी ६,८७० विद्यार्थी रहेका छन्, जहाँ निजी विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी संख्या उल्लेखनीय छ । वडा नं. ५ मा ४,६४१ विद्यार्थी रहेका छन् र यहाँ सरकारी विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी संख्या बढी देखिन्छ । वडा नं. ८ मा ४,०८७ विद्यार्थी रहेका छन्, जहाँ निजी विद्यालयको सहभागिता पनि राम्रो रहेको छ ।

वडा नं. २, ६ र ७ मा निजी विद्यालय नभएको देखिन्छ र सबै विद्यार्थी सरकारी विद्यालयमै अध्ययनरत छन् । वडा नं. ३ मा कुनै विद्यार्थी संख्या उल्लेख गरिएको छैन । समग्र रूपमा हेर्दा सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी संख्या निजी विद्यालयभन्दा धेरै रहेको छ । केही वडामा निजी विद्यालयको प्रभाव बढ्दो देखिए पनि अधिकांश विद्यार्थी अबै सरकारी विद्यालयमा निर्भर रहेका छन् ।

तालिका ४१: विद्यालयमा अध्ययन गरिरहेका छात्रछात्राको विवरण

स्थान (वडा नम्बर)	सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालय		निजी विद्यालय			जम्मा विद्यार्थी संख्या
	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	अन्य	
वडा नम्बर १	७४३	५४८	१४५	३०१	१	१७३८
वडा नम्बर २	९११	७८४				१६९५
वडा नम्बर ३	०	०				०
वडा नम्बर ४	१२४३	१४३५	१४४६	२७४६	०	६८७०
वडा नम्बर ५	१९९४	१७९१	३०७	४७३	७६	४६४१
वडा नम्बर ६	५०३	५५४				१०५७
वडा नम्बर ७	७७४	६७४				१४४८
वडा नम्बर ८	११९९	११४०	४८९	१२५९	०	४०८७
वडा नम्बर ९	९५२	८५४	४९	१४३	०	१९९८
जम्मा	८३१९	७७८०	२४३६	४९२२	७७	२३५३४

५.१.५ क्याम्पस तथा प्राविधिक शिक्षालय र अध्ययनरत छात्रछात्राको विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र उच्च शिक्षा तथा प्राविधिक शिक्षाको पहुँच विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ । नगरपालिकाभित्र सामुदायिक तथा निजी दुवै प्रकृतिका क्याम्पस तथा प्राविधिक शिक्षालय सञ्चालनमा रहेका छन्, जसले स्थानीय विद्यार्थीलाई स्नातक तथा सीपमूलक शिक्षा हासिल गर्ने अवसर प्रदान गरिरहेका छन् ।

गरुडा नगरपालिका-४ मा रहेको मध्य रौतहट बहुमुखी क्याम्पस यस क्षेत्रको प्रमुख शैक्षिक संस्था हो । यस क्याम्पसमा शिक्षा, व्यवस्थापन तथा मानविकी संकाय अन्तर्गत स्नातक तहसम्म अध्ययन सञ्चालन हुँदै आएको छ । यस

क्याम्पसले गरुडा नगरपालिका तथा आसपासका स्थानीय तहका विद्यार्थीलाई उच्च शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउन महत्वपूर्ण योगदान दिएको छ ।

त्यसैगरी केही प्राविधिक शिक्षालय तथा सीपमूलक तालिम केन्द्रहरूले कम्प्युटर, स्वास्थ्य, व्यवस्थापन तथा प्राविधिक विषयमा अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन तालिम सञ्चालन गर्दै आएका छन् । यस्ता संस्थाहरू विशेष गरी वडा नं. ४, ५ तथा ८ मा केन्द्रित रहेका छन् ।

उपलब्ध शैक्षिक तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकाभित्र कुल २३,५३४ विद्यार्थी विद्यालय तहमा अध्ययनरत रहेका छन् । यसमध्ये ८,३१९ छात्रा, ७,७८० छात्र तथा निजी विद्यालयतर्फ २,४३६ छात्रा र ४,९२२ छात्र अध्ययनरत छन् । उच्च शिक्षामा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी संख्या विद्यालय तहको तुलनामा कम भए पनि पछिल्ला वर्षहरूमा क्याम्पस तहमा विद्यार्थी आकर्षण क्रमशः बढ्दै गएको देखिन्छ ।

शैक्षिक उपलब्धिको दृष्टिले नगरपालिकाको कुल साक्षरता दर ५७.७ प्रतिशत रहेको छ । पुरुष साक्षरता दर ६७.७ प्रतिशत तथा महिला साक्षरता दर ४७.८ प्रतिशत रहेको छ । यसले उच्च शिक्षामा महिलाको सहभागिता अभै सुदृढ गर्नुपर्ने आवश्यकता देखाउँछ ।

उच्च शिक्षा हासिल गर्ने जनसंख्याको तथ्याङ्क अनुसार इन्टरमिडिएट तह पूरा गर्ने ३,०३४ जना (९.४%), स्नातक तह पूरा गर्ने १,१९४ जना (३.७%) तथा स्नातकोत्तर वा सोभन्दा माथि अध्ययन गर्ने ५१७ जना (१.६%) रहेका छन् । यसले क्याम्पस तथा उच्च शिक्षाप्रतिको पहुँच क्रमशः विस्तार हुँदै गएको भए पनि उच्च तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी संख्या अभै न्यून रहेको देखाउँछ ।

समग्र रूपमा गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा क्याम्पस तथा प्राविधिक शिक्षालयहरूले स्थानीय युवायुवतीलाई उच्च शिक्षा तथा सीपमूलक तालिम प्रदान गर्दै मानव संसाधन विकासमा महत्वपूर्ण योगदान गरिरहेका छन् । तथापि, उच्च शिक्षामा महिला सहभागिता वृद्धि, प्राविधिक शिक्षाको विस्तार, आधुनिक प्रयोगशाला, पुस्तकालय तथा दक्ष जनशक्ति व्यवस्थापनमा थप सुधार आवश्यक देखिन्छ ।

५.१.६ विद्यालय बाहिर रहेका तथा विद्यालय छाडेका बालबालिकाहरूको विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षामा पहुँच विस्तार भए पनि केही बालबालिका अभै विद्यालय बाहिर रहेका तथा बीचमै विद्यालय छाड्ने (Dropout) अवस्था विद्यमान रहेको देखिन्छ । उपलब्ध शैक्षिक तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकामा कुल २३,५३४ विद्यार्थी विद्यालयमा अध्ययनरत रहेका छन्, जसले समग्र रूपमा विद्यालय भर्ना दर राम्रो रहेको संकेत गर्दछ । तथापि, उमेर समूहअनुसार विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको संख्या पूर्ण रूपमा शून्य नभएको देखिन्छ ।

नगरपालिकाको कुल साक्षरता दर ५७.७ प्रतिशत रहेको छ भने अभै पनि करिब ४२.३ प्रतिशत जनसंख्या असाक्षर रहेको तथ्यले केही बालबालिका विद्यालय पहुँचबाट बाहिर रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । विशेषगरी महिला साक्षरता दर ४७.८ प्रतिशत मात्र भएकाले बालिका शिक्षामा अभै चुनौती रहेको देखिन्छ ।

विद्यालय छोड्ने दर (Dropout rate) सम्बन्धी प्रत्यक्ष तथ्याङ्क उपलब्ध नभए पनि वडागत विद्यार्थी वितरण र शैक्षिक अवस्थाको आधारमा विश्लेषण गर्दा माध्यमिक तहमा पुग्दा विद्यार्थी संख्या घट्ने प्रवृत्ति देखिन्छ । उदाहरणका लागि प्राथमिक तहमा धेरै विद्यार्थी (११,३२९ जना, ३५.१%) भए पनि उच्च माध्यमिक तहमा यो संख्या ५,०९९ (१५.८%) मा झरेको देखिन्छ, जसले बीचमै विद्यालय छोड्ने प्रवृत्ति रहेको संकेत गर्दछ ।

विशेषगरी आर्थिक अवस्था कमजोर भएका परिवारका बालबालिका, श्रममा संलग्न हुने किशोरकिशोरी तथा बालविवाहका कारण केही बालबालिका विद्यालय छोड्ने जोखिममा रहेका छन् । ग्रामीण तथा तुलनात्मक रूपमा शैक्षिक पूर्वाधार कमजोर भएका वडाहरू जस्तै वडा नं. ३, ७ र ९ मा यो समस्या बढी हुन सक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ, किनभने यी वडाहरूमा साक्षरता दर पनि तुलनात्मक रूपमा कम (४७%-५१%) रहेको छ ।

त्यस्तै, छात्र र छात्राबीचको शिक्षामा पहुँच असमानताका कारण पनि केही बालिकाहरू विद्यालय बाहिर रहने अवस्था देखिन्छ । महिला साक्षरता दर (४७.८%) पुरुषको तुलनामा कम हुनु यसै समस्यासँग सम्बन्धित मानिन्छ,

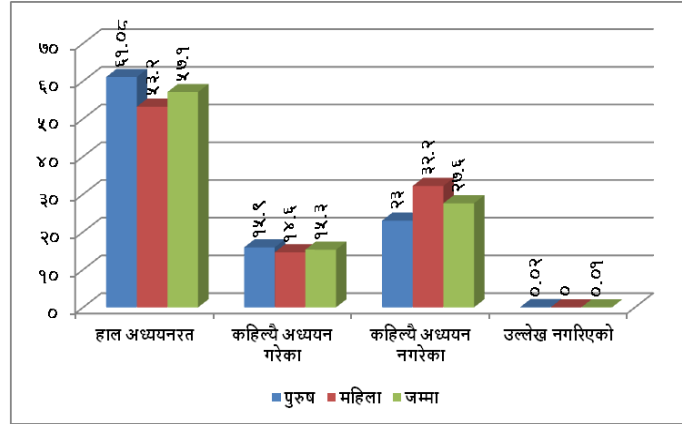
समग्रमा, गरुडा नगरपालिकामा विद्यालय भर्ना दर उच्च भए पनि विद्यालय बाहिर रहेका तथा बीचमै पढाइ छोड्ने बालबालिकाको समस्या पूर्ण रूपमा समाधान भएको छैन । यस समस्यालाई न्यूनीकरण गर्न छात्रवृत्ति कार्यक्रम विस्तार, अभिभावक सचेतना, बालश्रम नियन्त्रण, बालमैत्री विद्यालय वातावरण निर्माण तथा नियमित अनुगमन आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका ४२ ले गरुडा नगरपालिकाको विद्यालय उपस्थितिको प्रकार अनुसार पुरुष, महिला र कुल जनसंख्याको अवस्था देखाएको छ । तालिका अनुसार कुल जनसंख्याको ५७.१ प्रतिशत व्यक्ति हाल अध्ययनरत रहेका छन्, जसमा पुरुष ६१.०८ प्रतिशत र महिला ५३.२ प्रतिशत छन् । यसले पुरुषको तुलनामा महिलाको विद्यालय उपस्थिति केही कम रहेको देखाउँछ । कहिल्यै अध्ययन गरेका तर हाल अध्ययन नगर्ने व्यक्तिहरू १५.३ प्रतिशत रहेका छन्, जसमा पुरुष १५.९ प्रतिशत र महिला १४.६ प्रतिशत छन् । यो समूहले बीचमै पढाइ छोड्ने वा अध्ययन पूरा नगर्ने अवस्थालाई संकेत गर्दछ । सबैभन्दा ठूलो चुनौतीका रूपमा कहिल्यै अध्ययन नगरेका व्यक्तिहरू २७.६ प्रतिशत रहेका छन् । यसमध्ये महिला ३२.२ प्रतिशत र पुरुष २३ प्रतिशत रहेका छन्, जसले महिलामा विद्यालय पहुँचको समस्या अझ बढी रहेको स्पष्ट देखाउँछ । उल्लेख नगरिएको अवस्था निकै न्यून (०.०१%) रहेको छ ।

समग्रमा, विद्यालय उपस्थितिको अवस्था मध्यम रहेको देखिन्छ, तर महिला शिक्षामा पहुँच, निरन्तरता र विद्यालय भर्ना दर सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता स्पष्ट देखिन्छ ।

तालिका ४२: विद्यालय उपस्थितिको प्रकार अनुसार जनसंख्या विवरण

विद्यालय उपस्थितिको प्रकार	पुरुष	महिला	जम्मा
हाल अध्ययनरत	६१.०८	५३.२	५७.१
कहिल्यै अध्ययन गरेका	१५.९	१४.६	१५.३
कहिल्यै अध्ययन नगरेका	२३	३२.२	२७.६
उल्लेख नगरिएको	०.०२	०	०.०१

चित्र १२: विद्यालय उपस्थितिको प्रकार अनुसार जनसंख्या विवरण

५.१.७ सिकाइ, उपलब्धि तथा उत्तीर्ण दर

रौतहट जिल्लास्थित गरुडा नगरपालिका मा शिक्षाको पहुँचसँगै सिकाइ उपलब्धि तथा उत्तीर्ण दरमा क्रमिक सुधार देखिएको छ । नगरपालिकाभित्र आधारभूत तथा माध्यमिक तहका विद्यालयहरूको विस्तार, शिक्षक व्यवस्थापन, शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता तथा स्थानीय तहको लगानीका कारण विद्यार्थीहरूको सिकाइ स्तरमा सकारात्मक प्रभाव परेको छ ।

नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा विशेषगरी आधारभूत तहमा भर्ना दर वृद्धि भएको पाइन्छ भने माध्यमिक तहमा पनि विद्यार्थीहरूको निरन्तरता बढ्दै गएको छ । गरुडा नगरपालिकाको कुल जनसंख्या ६२,९९५ रहेकोमा ५ वर्षभन्दा माथिका ५५,७५२ जना जनसंख्या रहेको मध्ये ३२,२१२ जना साक्षर रहेका छन् भने २३,५४० जना निरक्षर रहेका छन् । यसले नगरपालिकामा शैक्षिक चेतना विस्तार हुँदै गएको संकेत गर्दछ ।

सिकाइ उपलब्धिको सन्दर्भमा विद्यालयहरूमा वार्षिक परीक्षा, आधारभूत तह परीक्षा तथा SEE नतिजामा क्रमशः सुधार हुँदै गएको देखिन्छ । नगरपालिकाले शिक्षा शाखामार्फत विद्यालय अनुगमन, शिक्षक तालिम, अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन तथा कमजोर विद्यार्थी लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

उत्तीर्ण दरतर्फ हेर्दा आधारभूत तहमा अधिकांश विद्यालयहरूको नतिजा सन्तोषजनक रहेको पाइन्छ भने SEE परीक्षामा पनि पछिल्ला वर्षहरूमा GPA प्राप्त गर्ने विद्यार्थीहरूको संख्या वृद्धि भएको छ । तथापि गणित, अंग्रेजी तथा विज्ञान विषयमा अपेक्षाकृत कमजोर उपलब्धि देखिने समस्या अबै विद्यमान रहेको छ । ग्रामीण तथा आर्थिक रूपमा कमजोर परिवारका विद्यार्थीहरूमा नियमित उपस्थितिको कमी, अभिभावकीय निगरानीको अभाव तथा शैक्षिक स्रोतको सीमितता सिकाइ उपलब्धिमा चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

नगरपालिकाले “समृद्ध नगर, सुखी नगरवासी” भन्ने नारालाई आत्मसात गर्दै शिक्षा क्षेत्रमा बजेट वृद्धि, डिजिटल शिक्षाको प्रयोग, विद्यालय पूर्वाधार सुधार तथा छात्रवृत्ति कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राखेको छ । आगामी वर्षहरूमा गुणस्तरीय शिक्षा, उच्च उत्तीर्ण दर तथा व्यवहारिक सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्ने लक्ष्यका साथ शिक्षा क्षेत्रलाई थप प्रभावकारी बनाउने प्रयास भइरहेको छ ।

५.१.८ खुद भर्ना, निरन्तरता तथा टिकाउ दर

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा विद्यालय शिक्षामा पहुँच विस्तार हुँदै गएको देखिए पनि भर्ना, निरन्तरता र टिकाउ (Retention) सम्बन्धी सूचकहरू मिश्रित अवस्थामा रहेका छन्। उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार विद्यालय उमेर समूहका अधिकांश बालबालिका विद्यालयमा भर्ना भए पनि सबैले निरन्तर रूपमा अध्ययन पूरा गर्ने अवस्था भने अझै पूर्ण रूपमा सुनिश्चित भएको छैन।

विद्यालय उपस्थितिको प्रकार अनुसार कुल जनसंख्याको ५७.१ प्रतिशत व्यक्ति हाल अध्ययनरत रहेका छन्। यसमध्ये पुरुष ६१.०८ प्रतिशत र महिला ५३.२ प्रतिशत रहेका छन्। यसले खुद भर्ना दर (Net Enrolment Rate) मध्यम स्तरमा रहेको र पुरुषको तुलनामा महिलाको भर्ना दर केही कम रहेको देखाउँछ।

कहिल्यै अध्ययन गरेका तर हाल अध्ययन नगर्ने व्यक्तिहरू १५.३ प्रतिशत रहेका छन्, जसमा पुरुष १५.९ प्रतिशत र महिला १४.६ प्रतिशत छन्। यस समूहले विद्यालय छोड्ने (Dropout) दरलाई संकेत गर्दछ। यस तथ्याङ्कले विद्यार्थीहरूको निरन्तरता दरमा चुनौती रहेको देखाउँछ।

सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा कहिल्यै अध्ययन नगरेका व्यक्तिहरू २७.६ प्रतिशत रहेका छन्। यसमध्ये महिला ३२.२ प्रतिशत र पुरुष २३ प्रतिशत रहेका छन्। यो तथ्याङ्कले अझै पनि केही बालबालिका विद्यालय पहुँचभन्दा बाहिर रहेको र विशेष गरी बालिकाहरू बढी प्रभावित भएको देखाउँछ।

टिकाउ दर (Retention Rate) को दृष्टिले हेर्दा हाल अध्ययनरत ५७.१ प्रतिशत जनसंख्या विद्यालय प्रणालीमा निरन्तर रहेको देखिन्छ। तर माध्यमिक तहसम्म पुग्दा विद्यार्थी संख्या घट्ने प्रवृत्ति (dropout trend) देखिन्छ, जसले टिकाउ दरलाई प्रभावित पारेको छ। प्रारम्भिक तहमा भर्ना भएका सबै विद्यार्थी उच्च तहसम्म निरन्तर रहन नसक्नु मुख्य चुनौतीका रूपमा रहेको छ।

समग्र विश्लेषण गर्दा गरुडा नगरपालिकामा खुद भर्ना दर तुलनात्मक रूपमा सन्तोषजनक भए पनि निरन्तरता र टिकाउ दर अझै सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ। विशेषगरी महिला शिक्षामा पहुँच वृद्धि, बालविवाह न्यूनीकरण, आर्थिक कारणले हुने विद्यालय छोडाइ नियन्त्रण तथा विद्यालयमा आकर्षण बढाउने कार्यक्रमहरू (छात्रवृत्ति, निःशुल्क सामग्री, अतिरिक्त कक्षा) प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न आवश्यक देखिन्छ।

५.१.९ बाल विकास केन्द्रको विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र जम्मा ३७ वटा बाल विकास केन्द्रहरू (Early Childhood Development Centers) रहेका छन् जसमा २२ वटा सरकारी तथा सामुदायिक र १५ वटा निजी केन्द्र रहेका छन्। तालिका ४३ ले वडा अनुसार वितरण तथा सामुदायिक/निजी सहभागितालाई देखाउँछ।

तालिकाअनुसार सबैभन्दा बढी बाल विकास केन्द्र वडा नं. ५ मा रहेका छन्, जहाँ ११ वटा केन्द्र छन् (८ सरकारी र ३ निजी)। यस वडामा कुल ५३८ बालबालिका अध्ययनरत रहेका छन्, जसले यस वडालाई बाल विकास सेवाको मुख्य केन्द्रका रूपमा देखाउँछ।

वडा नं. ४ मा ९ वटा केन्द्र रहेका छन्, जसमा २ सरकारी र ७ निजी छन् । यहाँ कुल १,०७४ बालबालिका अध्ययनरत छन्, जुन सबैभन्दा उच्च संख्या हो । विशेषगरी निजी बाल विकास केन्द्रहरूको संख्या बढी भएकाले यहाँ निजी क्षेत्रको सहभागिता उल्लेखनीय छ ।

वडा नं. ८ मा ४ वटा केन्द्र रहेका छन्, जहाँ सरकारी र निजी दुवै गरी १९२ बालबालिका अध्ययनरत छन् । वडा नं. १ मा ४ वटा केन्द्र (२ सरकारी र २ निजी) रहेका छन्, जहाँ ३८० बालबालिका अध्ययनरत छन् ।

वडा नं. २, ६ र ७ मा केवल सरकारी बाल विकास केन्द्र मात्र रहेका छन् भने निजी केन्द्रको उपस्थिति छैन । यी वडाहरूमा क्रमशः १६२, ८१ र ७२ बालबालिका अध्ययनरत रहेका छन् ।

वडा नं. ३ मा कुनै पनि बाल विकास केन्द्र नभएको देखिन्छ, जसले प्रारम्भिक बाल शिक्षामा पहुँचको कमी रहेको संकेत गर्छ । वडा नं. ९ मा ३ वटा केन्द्र रहेका छन्, जसमा २ सरकारी र १ निजी केन्द्र छन् र ७१ बालबालिका अध्ययनरत छन् ।

समग्र विश्लेषण गर्दा बाल विकास केन्द्रहरूको संख्या तथा विद्यार्थी संख्या असमान रूपमा वितरण भएको देखिन्छ। केही वडामा (विशेष गरी वडा नं. ४ र ५) केन्द्र र बालबालिकाको संख्या बढी छ भने केही वडामा न्यून वा शून्य अवस्था पनि देखिन्छ। यसले प्रारम्भिक बाल शिक्षामा समान पहुँच सुनिश्चित गर्न पूर्वाधार विस्तार र नीति हस्तक्षेप आवश्यक रहेको संकेत गर्दछ ।

तालिका ४३: बाल विकास केन्द्रहरूको विवरण

स्थान (वडा नम्बर)	सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालय		निजी विद्यालय		जम्मा	
	संख्या	विद्यार्थी संख्या	संख्या	विद्यार्थी संख्या	विद्यालय	विद्यार्थी
वडा नम्बर १	२	११०	२	२७०	४	४४७
वडा नम्बर २	२	१६२			२	०
वडा नम्बर ३					०	०
वडा नम्बर ४	२	७९	७	९९५	९	४१९२
वडा नम्बर ५	८	३१७	३	२२१	११	८५६
वडा नम्बर ६	२	८१			२	०
वडा नम्बर ७	२	७२			२	०
वडा नम्बर ८	२	१००	२	९२	४	१७४८
वडा नम्बर ९	२	७१	१		३	१९२
जम्मा	२२	९९२	१५		३७	७४३५

५.१.१० विद्यालय शान्ति क्षेत्र र विद्यालय सुधार योजना विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा विद्यालयलाई शान्ति क्षेत्र (School as a Zone of Peace) का रूपमा स्थापना गर्ने प्रयासहरू क्रमशः अघि बढ्दै गएको देखिन्छ । विद्यालयहरूलाई राजनीतिक हस्तक्षेप, हिंसा, बालश्रम, भेदभाव र असुरक्षित गतिविधिबाट मुक्त राखी शैक्षिक वातावरणलाई सुरक्षित र शिक्षामैत्री बनाउने उद्देश्यले विभिन्न कार्यक्रम

सञ्चालन हुँदै आएका छन् । नगरपालिकाभित्र कुल ३८ वटा विद्यालय रहेका छन्, जसमा २३ वटा सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालय र १५ वटा निजी विद्यालय रहेका छन्। यी सबै विद्यालयहरूलाई शान्त, सुरक्षित र बालमैत्री वातावरण सुनिश्चित गर्ने नीति अन्तर्गत समेटिएको छ । विद्यालयमा शान्ति क्षेत्र कार्यान्वयनका लागि विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ तथा स्थानीय तहको समन्वयमा विभिन्न गतिविधि सञ्चालन हुँदै आएका छन् । विद्यालय शान्ति क्षेत्र कार्यान्वयन अन्तर्गत विद्यार्थी संख्या २३,५३४ रहेको छ, जसमा ८,३१९ छात्रा, ७,७८० छात्र तथा निजी विद्यालयमा २,४३६ छात्रा र ४,९२२ छात्र अध्ययनरत छन् । ठूलो विद्यार्थी जनसंख्या भएकाले विद्यालयमा शान्ति र अनुशासन कायम गर्नु महत्वपूर्ण चुनौती र प्राथमिकता दुवै रहेको छ ।

विद्यालय सुधार योजनाको दृष्टिले नगरपालिकाका अधिकांश विद्यालयहरूले वार्षिक सुधार योजना (School Improvement Plan – SIP) तयार गरी लागू गर्दै आएका छन् । यी योजनाहरूमा शैक्षिक गुणस्तर सुधार, भौतिक पूर्वाधार विकास, शिक्षक क्षमता विकास, विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि वृद्धि तथा डिजिटल शिक्षाको विस्तारलाई प्राथमिकता दिइएको छ ।

साक्षरता दर ५७.७ प्रतिशत रहेको यस नगरपालिकामा शैक्षिक गुणस्तर सुधार योजना अत्यन्त आवश्यक देखिन्छ । पुरुष साक्षरता दर ६७.७ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ४७.८ प्रतिशत रहेको अवस्थाले लैङ्गिक समानता सुनिश्चित गर्न विशेष कार्यक्रम आवश्यक रहेको देखाउँछ ।

विद्यालय सुधार योजनाअन्तर्गत विद्यालय भवन निर्माण तथा मर्मत, कक्षाकोठा व्यवस्थापन, पुस्तकालय तथा विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना, ICT शिक्षाको विस्तार र शिक्षक तालिम कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएका छन् । विशेषगरी वडा नं. ४, ५ र ८ मा शैक्षिक पूर्वाधार तुलनात्मक रूपमा राम्रो देखिए पनि अन्य वडामा सुधारको आवश्यकता अझै देखिन्छ ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकामा विद्यालय शान्ति क्षेत्रको अवधारणा कार्यान्वयन हुँदै गएको भए पनि पूर्ण रूपमा प्रभावकारी बनाउन अझै चुनौतीहरू रहेका छन् । विद्यालय सुधार योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन, सबै वडामा समान शैक्षिक अवसर, विद्यार्थी सुरक्षाको सुनिश्चितता तथा गुणस्तरीय शिक्षामा लगानी वृद्धि गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

५.१.११ शिक्षक तथा शैक्षिक जनशक्ति विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा विद्यालय शिक्षा सञ्चालनका लागि आवश्यक शिक्षक तथा शैक्षिक जनशक्तिको अवस्था विद्यालय संख्या, विद्यार्थी संख्या तथा शैक्षिक पहुँचसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । नगरपालिकाभित्र कुल ३८ वटा विद्यालय रहेका छन्, जसमा २३ वटा सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालय र १५ वटा निजी विद्यालय सञ्चालनमा रहेका छन् । यी विद्यालयहरूमा शिक्षक तथा शैक्षिक जनशक्तिको भूमिका शैक्षिक गुणस्तर निर्धारण गर्ने प्रमुख आधारको रूपमा रहेको छ ।

उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकामा कुल २३,५३४ विद्यार्थी अध्ययनरत रहेका छन् । यसमध्ये १६,०९९ विद्यार्थी सरकारी विद्यालयमा र ७,४३५ विद्यार्थी निजी विद्यालयमा अध्ययनरत छन् । यति ठूलो विद्यार्थी संख्यालाई व्यवस्थापन गर्न पर्याप्त मात्रामा शिक्षक तथा सहयोगी जनशक्ति आवश्यक पर्ने देखिन्छ । विद्यालय तहमा शिक्षक वितरण हेर्दा

सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालयहरूमा स्थायी, अस्थायी तथा करार शिक्षकहरू कार्यरत रहेका छन् भने निजी विद्यालयहरूमा अधिकांशतः संस्थागत (private) शिक्षकहरू कार्यरत रहेका छन् । सरकारी विद्यालयहरूमा शिक्षक दरबन्दीअनुसार विषयगत शिक्षकहरू (विज्ञान, गणित, अंग्रेजी, सामाजिक अध्ययन आदि) को व्यवस्था गरिएको हुन्छ । तराईको हकमा विद्यार्थी शिक्षक अनुपात करीब १:४० देखि ५० हुनु पर्नेमा, गरुडा नगरपालिकाको शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात (Teacher–Student Ratio) को दृष्टिले हेर्दा औसतमा एक शिक्षकमा धेरै विद्यार्थी पर्ने अवस्था देखिन्छ, विशेषगरी सरकारी विद्यालयहरूमा । केही वडाहरूमा विद्यार्थी संख्या धेरै भए पनि शिक्षक संख्या तुलनात्मक रूपमा कम हुँदा शिक्षण सिकाइमा दबाव पर्ने अवस्था देखिन्छ । उदाहरणका लागि वडा नं. ४, ५ र ८ मा विद्यार्थी संख्या उच्च (६,८७०, ४,६४१ र ४,०८७ क्रमशः) रहेकोले त्यहाँ शैक्षिक जनशक्तिको आवश्यकता बढी रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

लैङ्गिक दृष्टिकोणले शिक्षक जनशक्तिमा पनि पुरुष तथा महिला शिक्षक दुवैको सहभागिता रहेको छ, यद्यपि महिला शिक्षकको उपस्थिति विशेषगरी प्रारम्भिक तहमा बढी देखिन्छ। महिला शिक्षकको उपस्थितिले बालमैत्री वातावरण निर्माणमा सकारात्मक प्रभाव पारेको पाइन्छ ।

शिक्षकहरूको योग्यता स्तर हेर्दा अधिकांश शिक्षकहरू स्नातक तथा स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण रहेका छन् भने केही शिक्षकहरू शिक्षा शास्त्र (B.Ed., M.Ed.) मा विशेष दक्षता हासिल गरेका छन् । यसले शैक्षिक गुणस्तर सुधारमा सकारात्मक भूमिका खेलेको छ ।

नगरपालिकाभित्र शिक्षक तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रमहरू पनि सञ्चालन हुँदै आएका छन्, जसअन्तर्गत ICT आधारित शिक्षण, बालमैत्री शिक्षण विधि, मूल्याङ्कन प्रणाली सुधार तथा विषयगत तालिमहरू प्रदान गरिँदै आएका छन् । समग्र रूपमा, गरुडा नगरपालिकामा शिक्षक तथा शैक्षिक जनशक्ति पर्याप्त मात्रामा भए पनि वितरण असमान रहेको देखिन्छ। केही वडामा शिक्षक अभावको चुनौती रहेको छ भने केही क्षेत्रमा विद्यार्थी संख्या अनुसार शिक्षक अनुपात सन्तुलित छैन । त्यसैले शिक्षक दरबन्दी पुनःवितरण, अतिरिक्त शिक्षक व्यवस्थापन, तालिम विस्तार तथा शैक्षिक जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि आवश्यक देखिन्छ, जसले समग्र शैक्षिक गुणस्तर सुधार गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछ ।

५.१.१२ आधारभूत र माध्यमिक विद्यालयमा पहुँचको अवस्था (प्रमुख बस्तीहरूबाट विद्यालय पुग्न लाग्ने समय)

गरुडा नगरपालिका भित्र आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालयहरूको पहुँच अवस्था तुलनात्मक रूपमा सहज मानिए पनि केही बस्तीहरूबाट विद्यालय पुग्न अबै समय लाग्ने अवस्था रहेको छ । नगरपालिकाको भौगोलिक बनावट समथर तराई क्षेत्रमा रहेकाले अधिकांश बस्ती सडक सञ्जालसँग जोडिएका छन् ।

गरुडा नगरपालिकामा सामुदायिक तथा संस्थागत गरी आधारभूत र माध्यमिक विद्यालयहरूको पर्याप्त उपस्थिति रहेको पाइन्छ । नगरपालिकाको शिक्षा शाखा तथा स्थानीय विवरणअनुसार अधिकांश वडामा कम्तीमा एउटा आधारभूत विद्यालय र एक माध्यमिक विद्यालय रहेको अवस्था छ । नगर क्षेत्रमा विद्यालयसम्मको औसत पहुँच समय १० देखि ३० मिनेटभित्र रहेको अनुमान गरिन्छ । मुख्य बजार तथा घना बस्ती क्षेत्रबाट विद्यालय पुग्न कम समय लाग्ने भए

पनि ग्रामीण टोल तथा दलित/सुकुम्बासी बस्तीबाट विद्यालयसम्म पुग्न तुलनात्मक रूपमा बढी समय लाग्ने गरेको देखिन्छ ।

नगरपालिकाभित्र रहेका विद्यालयहरूमध्ये केही प्रमुख विद्यालयमा नमुना माध्यमिक विद्यालय तथा श्री माध्यमिक विद्यालय उल्लेखनीय छन्, जसले माध्यमिक तहसम्म शिक्षा प्रदान गरिरहेका छन् ।

अधिकांश विद्यार्थी विद्यालयसम्म पैदल जाने गरेका छन् । नगर क्षेत्रभित्र सवारी साधनको पहुँच भए पनि विद्यालय तहका विद्यार्थीहरूका लागि सुरक्षित यातायात सेवा सीमित रहेको देखिन्छ । विशेषगरी वर्षायाममा कच्ची सडक भएका टोलहरूबाट विद्यालय पुग्न कठिनाई हुने समस्या स्थानीय स्तरमा देखिन्छ ।

नेपालको स्थानीय तहसम्बन्धी प्रतिवेदनअनुसार आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालयहरूको संख्या वृद्धि भए पनि पहुँचको गुणस्तर, सुरक्षित बाटो, अपाङ्गमैत्री पूर्वाधार तथा विद्यार्थीमैत्री वातावरणमा अभू सुधार आवश्यक रहेको उल्लेख गरिएको छ । यसरी हेर्दा, गरुडा नगरपालिकामा विद्यालयको भौतिक पहुँच सामान्यतया सन्तोषजनक रहे पनि केही सीमान्तकृत बस्ती तथा ग्रामीण क्षेत्रका विद्यार्थीहरूले विद्यालय पुग्न अभू ३० मिनेटभन्दा बढी समय खर्च गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान छ । विद्यालयसम्म सहज पहुँच विस्तार गर्न सडक स्तरोन्नति, छात्रवृत्ति, साइकलबाहक कार्यक्रम तथा विद्यालय नजिक आवासीय सुविधा जस्ता कार्यक्रम प्रभावकारी हुन सक्छन् । विस्तृत विवरण तालिका ४४ मा दिइएको छ ।

तालिका ४४: प्रमुख बस्तीबाट विद्यालय पुग्न लाग्ने समय

बस्ती/क्षेत्र	नजिकको विद्यालयको प्रकार	औसत दूरी	पुग्न लाग्ने समय
गरुडा बजार	माध्यमिक विद्यालय	१-२ कि.मी.	१०-१५ मिनेट
शिवनगर क्षेत्र	आधारभूत विद्यालय	१ कि.मी.	१० मिनेट
जयनगर टोल	माध्यमिक विद्यालय	२-३ कि.मी.	२०-२५ मिनेट
मुसहरी/दलित बस्ती	आधारभूत विद्यालय	१.५-२ कि.मी.	१५-२० मिनेट
दक्षिणी ग्रामीण बस्ती	माध्यमिक विद्यालय	३-५ कि.मी.	३०-४५ मिनेट
पूर्वी सिमाना क्षेत्र	आधारभूत विद्यालय	२-३ कि.मी.	२०-३० मिनेट

५.१.१३ शैक्षिक संस्था उपलब्ध भौतिक पूर्वाधार तथा सुविधा

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका शैक्षिक संस्थाहरूमा पछिल्ला वर्षहरूमा भौतिक पूर्वाधार तथा शैक्षिक सुविधाको विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ । नगरपालिकाभित्र सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालय, नमुना माध्यमिक विद्यालय, बालविकास केन्द्र तथा प्राविधिक शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । नगरपालिकाको शिक्षा शाखा तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिहरूको समन्वयमा विद्यालय भवन निर्माण, कक्षाकोठा विस्तार, खानेपानी, शौचालय तथा सूचना प्रविधिमा आधारित सिकाइ प्रणालीलाई क्रमशः सुदृढ बनाउने कार्य भइरहेको छ । यस नगरपालिकाका अधिकांश विद्यालयहरूमा पक्की भवन, छुट्टाछुट्टै कक्षाकोठा, प्रशासनिक कक्ष, शिक्षक कक्ष तथा पुस्तकालयको व्यवस्था रहेको छ । केही विद्यालयमा कम्प्युटर ल्याब, विज्ञान प्रयोगशाला, ई-लर्निङ कक्षा तथा इन्टरनेट सुविधा समेत उपलब्ध छन् । नगर क्षेत्रका ठूला विद्यालयहरूमा प्रोजेक्टर, स्मार्ट बोर्ड तथा डिजिटल सिकाइ सामग्री प्रयोग गर्न थालिएको छ । विद्यालय परिसरमा खेलमैदान, बालमैत्री वातावरण तथा घेराबार निर्माण गरिएका विद्यालयहरूको संख्या पनि बढ्दो

क्रममा रहेको छ । नगरपालिकाभित्र रहेका माध्यमिक विद्यालयहरूमध्ये केही विद्यालय नमुना विद्यालयका रूपमा विकास गरिएका छन् । यस्ता विद्यालयमा बहुउद्देश्यीय भवन, कम्प्युटर प्रयोगशाला, विज्ञान तथा गणित प्रयोगशाला, पुस्तकालय, खानेपानी धारा र छात्र-छात्राका लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था गरिएको छ । विद्यालयहरूमा विद्युत् पहुँच विस्तार भएसँगै डिजिटल शिक्षण प्रणालीको प्रयोग बढ्दै गएको छ । साथै, विद्यालयको भौतिक अवस्था सुधार गर्न स्थानीय सरकार, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र (ऋभञ्ज) तथा विभिन्न दातृ निकायबाट बजेट विनियोजन भइरहेको छ ।

तथ्याङ्कीय रूपमा हेर्दा, नगरपालिकाभित्र आधारभूत तथा माध्यमिक तहका दर्जनौं विद्यालय सञ्चालनमा रहेका छन् । यसमध्ये अधिकांश विद्यालयमा पक्की भवन तथा न्यूनतम आधारभूत सुविधा पुगेको भए पनि केही ग्रामीण तथा पिछडिएका क्षेत्रमा अझै कक्षाकोठा अभाव, पुराना भवन, सीमित प्रयोगशाला सामग्री तथा अपर्याप्त फर्निचरको समस्या देखिन्छ । केही विद्यालयमा विद्यार्थी अनुपातअनुसार पर्याप्त कम्प्युटर, पुस्तकालय सामग्री तथा खेलकुद पूर्वाधारको कमी रहेको पाइन्छ ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्रका शैक्षिक संस्थाहरूमा भौतिक पूर्वाधार तथा सुविधा विस्तारको अवस्था सुधारोन्मुख रहेको छ । विद्यालय भवन निर्माण, डिजिटल शिक्षण, सुरक्षित खानेपानी, सरसफाइ तथा सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षण प्रणालीको विस्तारले शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धिमा सकारात्मक योगदान पुऱ्याएको छ । तर, सबै विद्यालयमा समान स्तरको पूर्वाधार विकास गर्न थप लगानी, नियमित मर्मत तथा प्रविधिमैत्री शिक्षण सामग्रीको आवश्यकता अझै रहेको देखिन्छ ।

५.१.१४ छात्रवृत्ति तथा अन्य लक्षित सुविधा उपलब्धताको अवस्था (छात्रवृत्ति, बालअनुदान, दिवा खाजा)

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका शैक्षिक संस्थाहरूमा विद्यार्थी लक्षित विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । विशेषगरी छात्रवृत्ति, बालअनुदान तथा दिवा खाजा कार्यक्रमले विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना, नियमित उपस्थिती तथा सिकाइ उपलब्धिमा सकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ । नेपाल सरकार, स्थानीय तह तथा शिक्षा शाखामार्फत दलित, विपन्न, जेहेन्दार, छात्रा तथा अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति वितरण गरिने व्यवस्था रहेको छ । साथै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र तथा आधारभूत तहका विद्यालयमा दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।

गरुडा नगरपालिकाका सामुदायिक विद्यालयहरूमा विशेष गरी कक्षा १ देखि ५ सम्म अध्ययनरत विद्यार्थीलाई दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको पाइन्छ । यस कार्यक्रमले विद्यालयमा विद्यार्थीको नियमितता वृद्धि गर्नुका साथै कुपोषण न्यूनीकरणमा सहयोग पुऱ्याएको छ । त्यस्तै, बालविकास केन्द्रमा अध्ययनरत बालबालिकालाई बालअनुदान तथा शैक्षिक सामग्री सहयोग उपलब्ध गराउने अभ्यास पनि रहेको छ । स्थानीय सरकारको सशर्त तथा विशेष अनुदानमार्फत यस्ता कार्यक्रम सञ्चालन हुने गरेका छन् । तालिका ४५ मा प्रस्तुत गरेका कार्यक्रमहरूले विद्यालय छाड्ने दर घटाउन तथा विपन्न समुदायका बालबालिकालाई शिक्षामा पहुँच विस्तार गर्न सहयोग पुगेको देखिन्छ । तथापि, केही विद्यालयमा बजेट अभाव, अनियमित वितरण प्रणाली तथा लक्षित वर्ग पहिचानमा समस्या देखिने गरेको

छ । विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयमा दिवा खाजा व्यवस्थापन, छात्रवृत्ति वितरणको पारदर्शिता तथा पर्याप्त बजेट व्यवस्थापनमा सुधार आवश्यक रहेको पाइन्छ ।

तालिका ४५: गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र शैक्षिक संस्थामा उपलब्ध छात्रवृत्ति तथा लक्षित सुविधाको अवस्था

क्र.सं.	सुविधा/कार्यक्रम	लक्षित समूह	अनुमानित लाभग्राही अवस्था	उपलब्ध सुविधाको विवरण
१	छात्रवृत्ति कार्यक्रम	दलित, जेहेन्दार, विपन्न, छात्रा, अपाङ्गता भएका विद्यार्थी	माध्यमिक तथा आधारभूत तहका विद्यार्थी	नगद छात्रवृत्ति, शैक्षिक सामग्री तथा पोशाक सहयोग
२	दिवा खाजा कार्यक्रम	कक्षा १-५ का विद्यार्थी	सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थी	दैनिक पोषणयुक्त खाजा व्यवस्था
३	बालअनुदान	बालविकास केन्द्रका बालबालिका तथा विपन्न परिवार	बालविकास केन्द्रमा अध्ययनरत बालबालिका	शैक्षिक सामग्री तथा पोषण सहयोग
४	छात्रा प्रोत्साहन कार्यक्रम	सामुदायिक विद्यालयका छात्रा	किशोरी छात्राहरू	छात्रवृत्ति, सेनेटरी प्याड तथा प्रोत्साहन सहयोग
५	अपाङ्गता सहायता कार्यक्रम	अपाङ्गता भएका विद्यार्थी	सीमित संख्यामा विद्यार्थी	सहायक सामग्री तथा विशेष छात्रवृत्ति
६	निःशुल्क पाठ्यपुस्तक वितरण	आधारभूत तहका विद्यार्थी	अधिकांश सामुदायिक विद्यालय	निःशुल्क पाठ्यपुस्तक वितरण

५.१.१५ नमूना तथा इन्टरनेट सुविधा उपलब्ध विद्यालय विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका विद्यालयहरूमा पछिल्ला वर्षहरूमा नमूना विद्यालय कार्यक्रम तथा इन्टरनेट सुविधा विस्तार गर्ने कार्य अघि बढाइएको छ । विशेषगरी माध्यमिक तहका विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षण सिकाइ प्रणालीलाई प्रोत्साहन गर्न कम्प्युटर ल्याब, इन्टरनेट जडान तथा डिजिटल शिक्षण सामग्रीको प्रयोग बढाइएको छ । नगरपालिकाको शिक्षा शाखा तथा नेपाल सरकारको “इन्टरनेट कनेक्टिभिटी कार्यक्रम” अन्तर्गत केही विद्यालयहरूमा नियमित इन्टरनेट सेवा उपलब्ध गराइएको छ । उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकाभित्र रहेका २३ वटा सामुदायिक विद्यालयमध्ये ६ वटा माध्यमिक विद्यालयमा इन्टरनेट कनेक्टिभिटी सुविधा उपलब्ध रहेको उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै केही विद्यालयलाई नमूना विद्यालयका रूपमा विकास गरी त्यहाँ स्मार्ट कक्षा, कम्प्युटर ल्याब, पुस्तकालय तथा विज्ञान प्रयोगशालाको व्यवस्था गरिएको छ । नगरपालिकाभित्र इन्टरनेट तथा प्रविधिमैत्री शिक्षण प्रणालीको विस्तार भए पनि अबै धेरै विद्यालयमा पर्याप्त कम्प्युटर, द्रुत इन्टरनेट तथा प्राविधिक जनशक्तिको अभाव रहेको देखिन्छ । ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयहरूमा विद्युतीय उपकरण, डिजिटल सामग्री तथा नियमित इन्टरनेट सेवाको पहुँच सीमित छ । तथापि, स्थानीय सरकार तथा शिक्षा सम्बन्धी निकायहरूको सहयोगमा विद्यालयलाई क्रमशः प्रविधिमैत्री बनाउने प्रयास भइरहेको छ । विस्तृत विवरण तालिका ४६ मा उपलब्ध छ ।

तालिका ४६: नमूना तथा इन्टरनेट सुविधा उपलब्ध विद्यालय विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	विद्यालयको प्रकार	नमूना विद्यालय अवस्था	इन्टरनेट सुविधा	उपलब्ध प्रमुख सुविधा
१	नमूना माध्यमिक विद्यालय, गरुडा	सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय	नमूना विद्यालय	उपलब्ध	कम्प्युटर ल्याब, स्मार्ट कक्षा, पुस्तकालय
२	नेपाल पुलिस स्कूल	संस्थागत विद्यालय	आंशिक नमूना व्यवस्थापन	उपलब्ध	कम्प्युटर शिक्षा, डिजिटल कक्षा
३	रामचन्द्र माध्यमिक विद्यालय	सामुदायिक विद्यालय	विकासोन्मुख	उपलब्ध	कम्प्युटर तथा ई-लर्निङ सुविधा
४	मा.वि. गरुडा बैरिया	सामुदायिक विद्यालय	सामान्य	उपलब्ध	कम्प्युटर तथा इन्टरनेट
५	मा.वि. लक्ष्मीपुर	सामुदायिक विद्यालय	सामान्य	सीमित	कम्प्युटर शिक्षा
६	अन्य आधारभूत विद्यालय	आधारभूत विद्यालय	नमूना नभएको	अधिकांशमा उपलब्ध छैन	आधारभूत कक्षाकोठा सुविधा

५.१.१६ सुधारिएको मापदण्ड (भूकम्प प्रतिरोधी) अनुसार निर्माण भएका तथा रेट्रोफिटिङ गरिएका विद्यालय

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका विद्यालयहरूमा पछिल्ला वर्षहरूमा भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माण तथा पुराना विद्यालय भवनहरूको रेट्रोफिटिङ (संरचनागत सुदृढीकरण) कार्य क्रमशः विस्तार हुँदै गएको छ । नेपाल सरकार, राष्ट्रिय पुनःनिर्माण प्राधिकरण, स्थानीय तह तथा विभिन्न विकास साभेदार संस्थाको सहयोगमा विद्यालय भवनहरूलाई सुरक्षित तथा बालमैत्री बनाउने प्रयास गरिएको छ । विशेषगरी सामुदायिक विद्यालयहरूमा भूकम्प प्रतिरोधी मापदण्डअनुसार आर.सि.सी. भवन निर्माण, सुरक्षित कक्षाकोठा तथा संरचनागत सुधार कार्यलाई प्राथमिकता दिइएको छ । गरुडा नगरपालिकाभित्र रहेका केही माध्यमिक विद्यालय तथा आधारभूत विद्यालयमा नयाँ पक्की भवन निर्माण तथा पुराना भवनहरूको मर्मत-सम्भार गरिएको पाइन्छ। नगरपालिकाको शिक्षा शाखा तथा सशर्त अनुदान कार्यक्रममार्फत विद्यालय पूर्वाधार सुधार कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको छ । गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र भूकम्प प्रतिरोधी तथा रेट्रोफिटिङ गरिएका विद्यालयहरूको विवरण तालिका ४७ मा दिइएको छ ।

तालिका ४७: भूकम्प प्रतिरोधी तथा रेट्रोफिटिङ गरिएका विद्यालयहरूको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	विद्यालयको प्रकार	भूकम्प प्रतिरोधी भवन अवस्था	रेट्रोफिटिङ अवस्था	प्रमुख पूर्वाधार सुविधा
१	श्री माध्यमिक विद्यालय, गरुडा	सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय	आंशिक रूपमा निर्माण सम्पन्न	गरिएको	पक्की भवन, सुरक्षित कक्षाकोठा
२	रामचन्द्र माध्यमिक विद्यालय	सामुदायिक विद्यालय	नयाँ आर.सि.सी. भवन	आंशिक	भूकम्प प्रतिरोधी कक्षाकोठा
३	मा.वि. गरुडा बैरिया	सामुदायिक विद्यालय	निर्माणाधीन/सुधार गरिएको	गरिएको	सुरक्षित भवन तथा शौचालय
४	मा.वि. लक्ष्मीपुर	सामुदायिक विद्यालय	आंशिक रूपमा मापदण्डअनुसार	सीमित	पक्की भवन तथा फर्निचर
५	अनाथालय आधारभूत विद्यालय	आधारभूत विद्यालय	सुधार गरिएको	गरिएको	बालमैत्री कक्षाकोठा
६	अन्य सामुदायिक विद्यालय	आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालय	केहीमा उपलब्ध	सीमित	सामान्य संरचनागत सुधार

तालिका ४७ र ४८ मा उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा कुल २३ वटा सामुदायिक विद्यालय रहेका छन् । यी विद्यालयहरूमध्ये करिब १० देखि १२ वटा विद्यालयमा भूकम्प प्रतिरोधी मापदण्डअनुसार भवन निर्माण गरिएको अवस्था देखिन्छ, जसले विद्यालयलाई सुरक्षित तथा विपद् प्रतिरोधी बनाउने प्रयासलाई संकेत गर्दछ । त्यसैगरी ४ देखि ६ वटा विद्यालयमा पुराना भवनको रेट्रोफिटिङ (संरचनागत सुदृढीकरण) कार्य सम्पन्न गरिएको छ । नगरपालिकाभित्र ८ वटा विद्यालयमा नयाँ आर.सि.सी. भवन निर्माण गरिएको पाइन्छ, जसले आधुनिक तथा सुरक्षित शैक्षिक पूर्वाधार विकासमा सहयोग पुगेको देखिन्छ । तथापि, अबै १५ भन्दा बढी विद्यालयमा संरचनागत सुधार आवश्यक रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । विशेषगरी पुराना तथा कमजोर भवन भएका विद्यालयहरूमा थप मर्मत, पुनःनिर्माण तथा भूकम्प प्रतिरोधी संरचना विस्तार गर्न आवश्यक देखिन्छ । समग्रमा, विद्यालय पूर्वाधार सुधारको कार्य प्रगतिशील अवस्थामा भए पनि सबै विद्यालयलाई सुरक्षित तथा गुणस्तरीय भौतिक संरचनायुक्त बनाउन थप लगानी र योजनाबद्ध कार्यक्रम आवश्यक रहेको देखिन्छ ।

तालिका ४८: विद्यालयहरूको अवस्था

विवरण	संख्या
सामुदायिक विद्यालय संख्या	२३
भूकम्प प्रतिरोधी भवन भएका विद्यालय	१०-१२
रेट्रोफिटिङ गरिएका विद्यालय	४-६
नयाँ आर.सि.सी. भवन निर्माण भएका विद्यालय	८
संरचनागत सुधार आवश्यक विद्यालय	१५ भन्दा बढी

हाल नगरपालिकाभित्र सबै विद्यालयमा पूर्ण रूपमा भूकम्प प्रतिरोधी संरचना निर्माण भइसकेको अवस्था छैन । विशेषगरी पुराना भवन भएका विद्यालयहरूमा थप रेट्रोफिटिङ, मर्मत तथा सुरक्षित पूर्वाधार विस्तार आवश्यक रहेको देखिन्छ । तथापि, विद्यालय भवनलाई सुरक्षित तथा विपद् प्रतिरोधी बनाउने उद्देश्यले स्थानीय सरकार तथा सम्बन्धित निकायबाट निरन्तर लगानी भइरहेको छ ।

५.१.१७ स्थानीय सरकारको शिक्षा क्षेत्रमा लगानी

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा शिक्षा क्षेत्रमा लगानी पछिल्ला वर्षहरूमा क्रमशः बढ्दै गएको देखिन्छ । संघीय, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको संयुक्त बजेटमार्फत विद्यालय भवन निर्माण, शिक्षक व्यवस्थापन, पाठ्यपुस्तक वितरण, छात्रवृत्ति, सूचना प्रविधि विस्तार तथा बालमैत्री पूर्वाधार विकासमा लगानी केन्द्रित गरिएको छ । नगरपालिकाले शिक्षा क्षेत्रलाई प्राथमिक प्राथमिकतामा राख्दै वार्षिक बजेटको ठूलो हिस्सा विद्यालय सुधार तथा गुणस्तर अभिवृद्धिमा विनियोजन गर्ने गरेको छ । गरुडा नगरपालिकाको कुल वार्षिक बजेट करिब ६९ करोड रुपैयाँ रहेको उल्लेख छ, जसमा शिक्षा तथा स्वास्थ्य क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिइएको छ । यसमध्ये शिक्षा क्षेत्रमा विद्यालय भवन निर्माण, शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन, छात्रवृत्ति, दिवा खाजा तथा डिजिटल शिक्षण सामग्री विस्तारमा उल्लेखनीय हिस्सा खर्च हुने गरेको छ । नगरपालिकाभित्र करिब ३७ वटा विद्यालय रहेका छन्, जसमा २३ वटा सामुदायिक र १४ वटा निजी विद्यालय छन् । यी विद्यालयहरूमा पूर्वाधार सुधार, इन्टरनेट जडान, विज्ञान तथा कम्प्युटर प्रयोगशाला स्थापना र स्मार्ट कक्षा सञ्चालनका लागि लगानी हुँदै आएको छ । गरुडा नगरपालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा लगानी बढ्दै गए पनि अझै पर्याप्तता भने देखिँदैन । विशेषगरी ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयमा पूर्वाधार, प्रविधि पहुँच तथा दक्ष शिक्षकको अभाव चुनौतीका रूपमा रहेको छ । तथापि, बजेट वृद्धि, डिजिटल शिक्षण विस्तार र लक्षित कार्यक्रमहरूले शिक्षा प्रणालीलाई क्रमशः सुधारतर्फ लैजाने संकेत देखिन्छ । तालिका ४९ मा शिक्षा क्षेत्रमा लगानीको क्षेत्रको बारेमा विवरण दिइएको छ ।

तालिका ४९: गरुडा नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा लगानी

क्र.सं.	लगानी/कार्यक्रम क्षेत्र	विवरण	तथ्याङ्क/अवस्था
१	कुल शिक्षा बजेट हिस्सा	शिक्षा तथा स्वास्थ्य प्राथमिक क्षेत्र	करिब ६९ करोडको बजेटमा शिक्षा प्राथमिकता
२	विद्यालय संख्या	सामुदायिक र निजी विद्यालय	कुल ३७ विद्यालय (२३ सामुदायिक, १४ निजी)
३	पूर्वाधार विकास	भवन निर्माण, कक्षा विस्तार	दर्जनोंविद्यालयमा नयाँ भवन तथा सुधार
४	डिजिटल शिक्षा लगानी	कम्प्युटर, इन्टरनेट, स्मार्ट कक्षा	केही माध्यमिक विद्यालयमा विस्तार
५	छात्रवृत्ति तथा सामाजिक सहायता	विपन्न, दलित, छात्र लक्षित	सयौँ विद्यार्थी लाभान्वित
६	दिवा खाजा कार्यक्रम	कक्षा १-५ का विद्यार्थी	अधिकांश सामुदायिक विद्यालयमा लागू
७	शिक्षक व्यवस्थापन	करार तथा स्वयंसेवक शिक्षक	आवश्यकता अनुसार दरबन्दी मिलान
८	शैक्षिक गुणस्तर सुधार	तालिम, निरीक्षण, मूल्याङ्कन	नियमित कार्यक्रम सञ्चालन

५.१.१८ प्राविधिक तथा विशेष सीपयुक्त मानव संसाधन

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र शिक्षा क्षेत्रमा प्राविधिक तथा विशेष सीपयुक्त मानव संसाधनको अवस्था क्रमशः विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ । विशेषगरी सूचना प्रविधि (ICT), विज्ञान प्रयोगशाला, लेखा व्यवस्थापन, विद्यालय प्रशासन तथा प्राविधिक शिक्षासम्बन्धी जनशक्तिको संलग्नता बढ्दै गएको छ । शिक्षा शाखा, नगर शिक्षा इकाई तथा विद्यालय स्तरमा दक्ष शिक्षक, कम्प्युटर प्रशिक्षक, प्राविधिक सहायक तथा विषय विशेषज्ञहरूको आवश्यकता अनुसार परिचालन भइरहेको छ ।

नगरपालिकाका केही माध्यमिक विद्यालयहरूमा कम्प्युटर शिक्षा, स्मार्ट कक्षा तथा ई-लर्निङ कार्यक्रम सञ्चालन गर्न क्षमता दक्ष शिक्षक तथा कम्प्युटर अपरेटरहरू कार्यरत छन् । साथै, प्राविधिक धार (Technical Education) तर्फ तथा सीपमूलक तालिम कार्यक्रम सञ्चालनका लागि प्रशिक्षित जनशक्ति विस्तार भइरहेको छ । तर अझै पनि पर्याप्त प्राविधिक जनशक्ति उपलब्ध नहुँदा बाह्य स्रोत व्यक्ति (Resource person) मा निर्भरता कायम रहेको देखिन्छ ।

गरुडा नगरपालिकामा प्राविधिक तथा विशेष सीपयुक्त मानव संसाधनको उपस्थिति विस्तार हुँदै गएको भए पनि अझै पर्याप्तता देखिँदैन । विशेषगरी ICT दक्ष शिक्षक, प्रयोगशाला सहायक तथा प्राविधिक शिक्षा प्रशिक्षकहरूको कमी प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेको छ । यसले गर्दा केही विद्यालयहरूमा डिजिटल शिक्षा तथा प्रयोगात्मक सिकाइ पूर्ण रूपमा प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।

यद्यपि, नगरपालिका तथा संघीय सरकारको सहयोगमा शिक्षक तालिम, ICT क्षमता विकास कार्यक्रम तथा प्राविधिक शिक्षा विस्तारका प्रयासहरूले भविष्यमा दक्ष मानव संसाधन उत्पादनमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने अपेक्षा गरिएको छ । तालिका ५० मा प्राविधिक तथा विशेष सीपयुक्त मानव संसाधनको विवरण दिइएको छ ।

तालिका ५०: प्राविधिक तथा विशेष सीपयुक्त मानव संसाधनको विवरण

क्र.सं.	मानव संसाधनको प्रकार	संख्या/अवस्था	कार्य क्षेत्र	प्रमुख भूमिका
१	ICT/कम्प्युटर शिक्षक	सीमित (१०-१५ विद्यालयमा)	माध्यमिक विद्यालय	कम्प्युटर शिक्षा, स्मार्ट कक्षा सञ्चालन
२	विज्ञान प्रयोगशाला सहायक	५-८ विद्यालयमा	माध्यमिक विद्यालय	प्रयोगात्मक विज्ञान शिक्षण सहयोग
३	लेखा/अकाउन्ट सहायक	सबै सामुदायिक विद्यालयमा नभएको	विद्यालय प्रशासन	आर्थिक व्यवस्थापन तथा लेखा परीक्षण सहयोग
४	प्राविधिक धार शिक्षक (TVET)	२-४ विद्यालयमा	प्राविधिक शिक्षा	कृषि, पशु तथा सीपमूलक शिक्षा
५	शिक्षा शाखा प्राविधिक कर्मचारी	करिब ५-७ जना	नगर शिक्षा शाखा	योजना, अनुगमन तथा कार्यक्रम व्यवस्थापन
६	ICT अपरेटर/सूचना प्रविधि अधिकृत	२-३ जना	नगरपालिका कार्यालय	डिजिटल डाटा व्यवस्थापन तथा ई-गभर्नेन्स
७	स्रोत व्यक्ति/प्रशिक्षक	आवश्यकता अनुसार	तालिम तथा कार्यशाला	शिक्षक तालिम र क्षमता विकास
८	बालविकास प्रशिक्षक (ECD)	अधिकांश विद्यालयमा	आधारभूत तह	प्रारम्भिक बालशिक्षा सञ्चालन

५.१.१९ अपाङ्गता तथा विशेष शिक्षा स्रोतकक्षा र विद्यार्थी विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र अपाङ्गता भएका बालबालिकाको शैक्षिक पहुँच सुनिश्चित गर्न गरुडा नगरपालिका वडा नम्बर ४ का २ वटा विद्यालयहरूमा विशेष शिक्षा तथा स्रोतकक्षा सञ्चालन गरिएको छ । यस्ता स्रोतकक्षामार्फत दृष्टिविहीन, श्रवणदृष्टिविहीन, बौद्धिक अपाङ्गता तथा बहुअपाङ्गता भएका विद्यार्थीहरूलाई आवश्यक शैक्षिक सहयोग, सहायक सामग्री र विशेष शिक्षण सेवा उपलब्ध गराइँदै आएको छ । नगरपालिकाको शिक्षा शाखा तथा विद्यालयहरूको

अभिलेख अनुसार विशेष आवश्यकता भएका विद्यार्थीहरूको संख्या क्रमशः वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ, जसले समावेशी शिक्षाप्रति समुदायको सकारात्मक सहभागिता बढ्दै गएको संकेत गर्दछ ।

तालिका ५१ मा उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार गरुडा नगरपालिकामा २ वटा विद्यालयमा विशेष शिक्षा स्रोतकक्षा सञ्चालनमा रहेका छन्, जहाँ ३२ जना विशेष आवश्यकता भएका विद्यार्थी अध्ययनरत छन्। कुल विद्यार्थीमध्ये बौद्धिक अपाङ्गता भएका विद्यार्थीको संख्या सबैभन्दा बढी (१२ जना) रहेको छ । स्रोतकक्षामा प्रशिक्षित शिक्षक तथा स्रोत शिक्षकको व्यवस्थाले समावेशी शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहयोग पुर्याएको छ । आगामी दिनमा थप विद्यालयमा स्रोतकक्षा विस्तार, सहायक उपकरणको उपलब्धता तथा अभिभावक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिएमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको शैक्षिक पहुँच अझ सुदृढ हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र अपाङ्गता तथा विशेष शिक्षा स्रोतकक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालयहरूको आधिकारिक सूची सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध छैन । गरुडा नगरपालिकाको शिक्षा शाखाले विद्यालयहरूको विवरण उपलब्ध गराए पनि स्रोतकक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालयको छुट्टै सूची वेबसाइटमा प्रकाशित गरेको देखिँदैन ।

तालिका ५१: अपाङ्गता तथा विशेष शिक्षा स्रोतकक्षा विद्यार्थी विवरण

विवरण	संख्या
विशेष शिक्षा स्रोतकक्षा सञ्चालन भएका विद्यालय	२
स्रोतकक्षामा अध्ययनरत विद्यार्थी (जम्मा)	३२
छात्र	१८
छात्रा	१४
दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता भएका विद्यार्थी	६
श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता भएका विद्यार्थी	८
बौद्धिक अपाङ्गता भएका विद्यार्थी	१२
बहुअपाङ्गता भएका विद्यार्थी	६
विशेष शिक्षा प्रशिक्षित शिक्षक	४
स्रोत शिक्षक	२
सहायक शिक्षण सामग्री उपलब्ध विद्यालय	२

५.१.२० शैक्षिक गुणस्तर सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको एक प्रमुख शैक्षिक केन्द्रको रूपमा विकसित हुँदै गएको छ । नगरपालिकामा हाल ३७ वटा विद्यालय सञ्चालनमा रहेका छन्, जसमा २३ वटा सामुदायिक र १४ वटा संस्थागत विद्यालय रहेका छन् । त्यस्तै ३६ वटा आधारभूत विद्यालय, १० वटा माध्यमिक विद्यालय तथा ५ वटा विद्यालयमा कक्षा ११-१२ सञ्चालनमा रहेको तथ्यांकले नगर क्षेत्रमा विद्यालय पहुँच विस्तार भएको देखाउँछ ।

शैक्षिक गुणस्तरको प्रमुख सूचकका रूपमा साक्षरता दरलाई हेर्दा गरुडा नगरपालिकाको साक्षरता दर ५७.७ प्रतिशत रहेको छ । पुरुष साक्षरता दर ६६.७९ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ४८.२४ प्रतिशत रहेको छ । महिला तथा सीमान्तकृत समुदायमा अझै पनि शैक्षिक पहुँच र उपलब्धिमा सुधार गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ ।

माध्यमिक शिक्षा परीक्षा को नतिजालाई आधार मान्दा रौतहट जिल्लामा SEE २०८१ मा ७१.२० प्रतिशत विद्यार्थी उत्तीर्ण भएका थिए । यसै क्रममा गरुडा स्थित Nepal Police School Garuda का दुई छात्राले ४.० GPA प्राप्त

गरी जिल्लाको उत्कृष्ट नतिजा हासिल गरेका थिए, जसले नगर क्षेत्रका विद्यालयहरूको शैक्षिक प्रतिस्पर्धात्मकता र गुणस्तर सुधारतर्फ सकारात्मक संकेत गरेको छ ।

नगरपालिकाका केही विद्यालयहरूमा पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर शिक्षा, मल्टिमिडिया कक्षा, अतिरिक्त क्रियाकलाप तथा छात्रवृत्ति कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् । यस्ता सुविधाले सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धि गर्न तथा विद्यार्थीहरूको व्यवहारिक तथा सिर्जनात्मक क्षमता विकास गर्न सहयोग पुर्याएको छ ।

गरुडा नगरपालिकामा विद्यालयहरूको संख्या, माध्यमिक तथा +२ तहको उपलब्धता, प्राविधिक तथा उच्च शिक्षाको पहुँच, तथा SEE परीक्षामा प्राप्त नतिजाले शैक्षिक गुणस्तर क्रमशः सुधारोन्मुख रहेको देखिन्छ । तथापि, साक्षरता दर राष्ट्रिय औसतभन्दा कम रहेको तथा महिला साक्षरता दरमा उल्लेखनीय अन्तर देखिएकाले शिक्षामा समावेशिता, शिक्षक क्षमता विकास, सूचना प्रविधिमैत्री शिक्षण, नियमित सिकाइ मूल्याङ्कन तथा विद्यालय पूर्वाधार सुदृढीकरणमा थप लगानी आवश्यक देखिन्छ । गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक तथा स्थानीय सरकारबीचको सहकार्यलाई अझ प्रभावकारी बनाउनु आवश्यक छ । विस्तृत विवरण तालिका ५२ मा दिइएको छ ।

तालिका ५२: शैक्षिक गुणस्तर सम्बन्धी प्रमुख सूचकहरूको विवरण

सूचक	विवरण
कुल विद्यालय संख्या	३७
सामुदायिक विद्यालय	२३
संस्थागत विद्यालय	१४
आधारभूत विद्यालय	३६
माध्यमिक विद्यालय	१०
कक्षा ११-१२ सञ्चालन भएका विद्यालय	५
कुल साक्षरता दर	५७.७%
पुरुष साक्षरता दर	६६.८%
महिला साक्षरता दर	४८.२%
SEE २०८१ मा रौतहट जिल्लाको उत्तीर्ण दर	७१.२%
नमुना (Model) विद्यालय	१

५.१.२१ बालमैत्री शिक्षा सम्बन्धी विवरण

बालमैत्री शिक्षा भन्नाले बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक तथा भावनात्मक विकासलाई केन्द्रमा राखी सुरक्षित, समावेशी, सहभागितामूलक र सिकाइमैत्री वातावरणमा शिक्षा प्रदान गर्ने प्रणालीलाई जनाउँछ । गरुडा नगरपालिकाले विद्यालय पहुँच विस्तार, प्रारम्भिक बालविकास (ECD) केन्द्र सञ्चालन, छात्रवृत्ति, दिवा खाजा, बाल क्लब गठन तथा बाल अधिकारमैत्री विद्यालय वातावरण निर्माणमार्फत बालमैत्री शिक्षा प्रवर्द्धन गरिरहेको छ ।

नगरपालिकामा हाल २२ वटा सामुदायिक तथा १६ वटा संस्थागत विद्यालय गरी जम्मा ३८ वटा विद्यालयमा प्रारम्भिक बालविकास (ECD) केन्द्र सञ्चालनमा रहेका छन् । जहाँ करीव ३००० विद्यार्थीहरू पढने गर्दछन् । विस्तृत जानकारी तालिका ५३ र ५४मा दिइएको छ । यी संरचनाहरूले विद्यालय उमेरका बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन् ।

बालमैत्री शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउन विद्यालयहरूमा सुरक्षित खानेपानी, शौचालय, खेलमैदान, छात्रवृत्ति कार्यक्रम, अतिरिक्त क्रियाकलाप, पुस्तकालय तथा बाल क्लब सञ्चालन जस्ता कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन हुँदै आएका छन् । केही विद्यालयहरूमा मल्टिमिडिया शिक्षण, विज्ञान प्रयोगशाला तथा परामर्श सेवाको समेत व्यवस्था गरिएको छ, जसले बालबालिकाको सिकाइ अनुभवलाई थप प्रभावकारी बनाएको छ ।

गरुडा नगरपालिकामा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूको पर्याप्त उपलब्धता, विद्यालयहरूको व्यापक सञ्जाल तथा बालकेन्द्रित शैक्षिक कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनले बालमैत्री शिक्षा विस्तारमा सकारात्मक योगदान पुर्याएको छ । तथापि, समग्र साक्षरता दर ५७.७ प्रतिशत तथा महिला साक्षरता दर ४८.२४ प्रतिशत मात्र रहेकाले बालिका शिक्षा, विद्यालयमा नियमित उपस्थिती, सिकाइ उपलब्ध तथा समावेशी शिक्षामा थप सुधार आवश्यक देखिन्छ । आगामी दिनमा बालमैत्री पूर्वाधार, सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षण, अपाङ्गतामैत्री सुविधा, बाल संरक्षण संयन्त्र तथा विद्यालय-समुदाय साभेदारीलाई सुदृढ गर्दै लैजान सके बालमैत्री शिक्षाको गुणस्तर अझ प्रभावकारी बन्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

तालिका ५३: सामुदायिक विद्यालयमा बालमैत्री शिक्षा सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना	वडा नं.	छात्रा	छात्र	जम्मा
१	मा.वि. जयनगर	वडा नं. १	१	२४	५०	७४
२	प्रयास बाल विकास केन्द्र	वडा नं. १	१	९	१५	२४
३	मा.वि. जन्डेहगुनी	वडा नं. २	२	१०	१२	२२
४	पशुपतिनाथ प्रा.वि.	वडा नं. २	२	१३	९	२२
५	अनाथालय आधार प्रा.वि.	वडा नं. ४	४	६	९	१५
६	सेकेन्डरी स्कूल	वडा नं. ४	४	१६	१५	३१
७	अमरपटी प्रा.वि. पोखरिया	वडा नं. ५	५	१२	१९	३१
८	वाग्माई प्रा.वि.	वडा नं. ५	५	२०	१३	३३
९	दर्गा सामुदायिक आधार विद्यालय	वडा नं. ५	५	१९	१६	३५
१०	जनज्योति आधार विद्यालय	वडा नं. ५	५	१८	२६	४४
११	मा.वि. महम्मदपुर	वडा नं. ५	५	६	४	१०
१२	पोखरिया प्रा.वि.	वडा नं. ५	५	११	१७	२८
१३	प्रा.वि. शिवनगर	वडा नं. ५	५	१६	२४	४०
१४	सरस्वती आधार विद्यालय	वडा नं. ५	५	१३	११	२४
१५	प्रा.वि. पोखरिया-४	वडा नं. ६	६	२६	२९	५५
१६	शिव शंकर आधार विद्यालय	वडा नं. ६	६	१३	१८	३१
१७	मा.वि. पिपरिया तोलसिया	वडा नं. ७	७	२६	१८	४४
१८	प्रा.वि. भिस्वाडवर	वडा नं. ७	७	१७	९	२६
१९	नयाँ प्रा.वि. बिरता	वडा नं. ८	८	१६	८	२४
२०	रामचन्द्र मा.वि.	वडा नं. ८	८	५३	५५	१०८
२१	मा.वि. नयाँ गम्हरिया	वडा नं. ९	९	५	६	११
२२	शहिद लालबाबु दास प्रा.वि.	वडा नं. ९	९	१८	१९	३७
जम्मा				३६७	४०२	७६९

तालिका ५४: संस्थागत विद्यालयमा बालमैत्री शिक्षा सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	वडा	छात्रा	छात्र	अन्य	जम्मा
१	द स्टान्डफोर्ड एकेडेमी	४	३६	४३	०	७९
२	सिभिल इङ्ग्लिस स्कुल	४	३०	५८	०	८८
३	जेसस गरडा पब्लिक सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल	४	४८	६२	०	११०
४	हिमाल एकेडेमी	६	१८	२७	०	४५
५	इनोभेशन इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल	८	१०५	१३३	१	२३९
६	मोडेल एकेडेमी	५	१५१	१५४	०	३०५
७	नेशनल इङ्ग्लिस स्कुल	१	९०	१५७	०	२४७
८	नेपाल पुलिस स्कुल, गरुडा, रौतहट	८	४७	११२	०	१५९
९	नेपाल पब्लिक स्कुल	४	६१	११७	०	१७८
१०	न्यू एक्सलेन्स इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल	१	४८	८४	१	१३३
११	न्यू बाबा विद्या निकेतन इङ्ग्लिस मिडियम स्कुल	४	२४	३५	०	५९
१२	न्यू डिजाइन लाइट सेकेन्डरी इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल	४	८२	१२९	०	२११
१३	न्यू ग्लोबल इन्टरनेशनल स्कुल	५	१२	१७	०	२९
१४	पशुपति विद्या सदन इङ्ग्लिस मिडियम स्कुल	४	५६	९५	०	१५१
१५	सुन्दरराम इङ्ग्लिस बोर्डिङ स्कुल	५	२६	४७	१	७४
१६	द एभिसर एकेडेमी स्कुल	६	४९	५८	१	१०८
जम्मा			८८३	१३२८	४	२२१५

५.१.२२ विद्यालयको भौतिक अवस्था

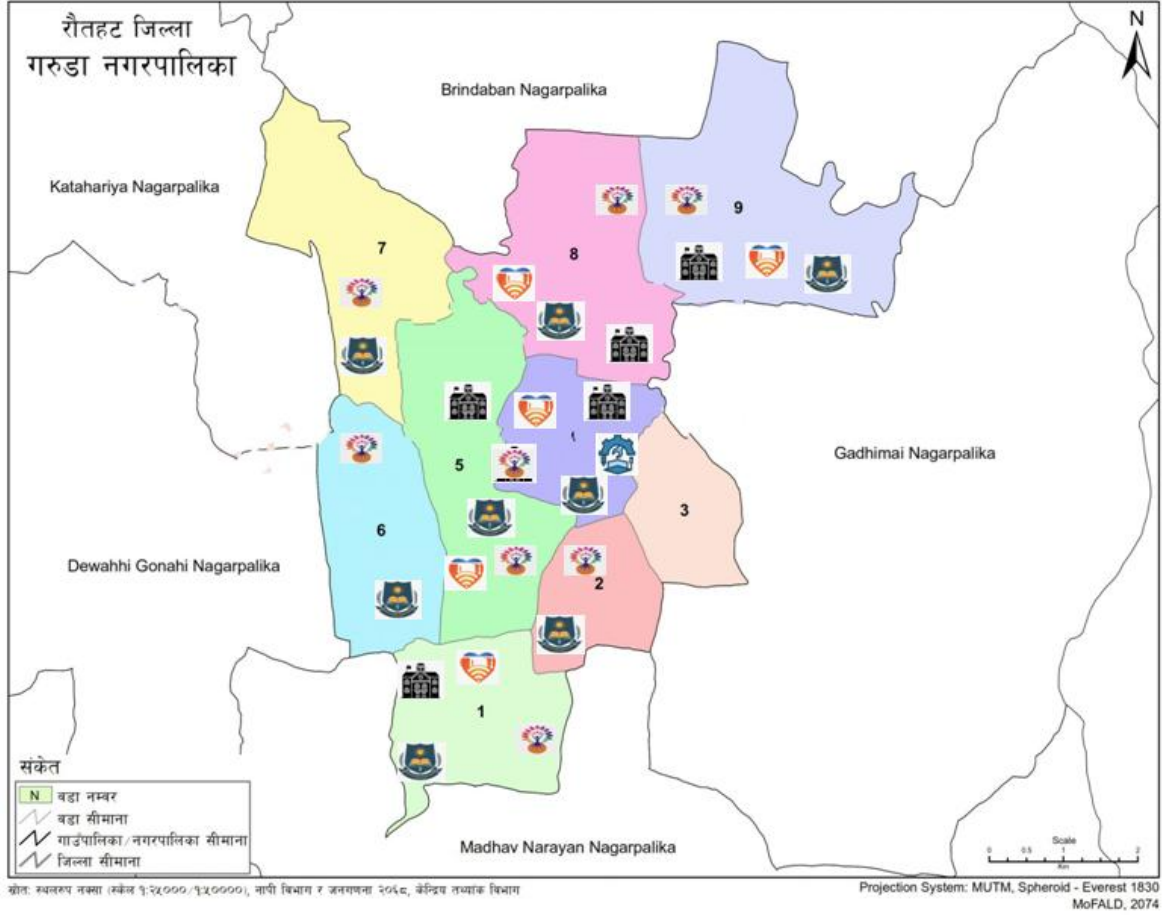
गरुडा नगरपालिका क्षेत्रका विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधारको अवस्था पछिल्ला वर्षहरूमा क्रमशः सुधारोन्मुख रहेको छ। अधिकांश विद्यालयहरूमा पक्की भवन, पर्याप्त कक्षाकोठा, खानेपानी, शौचालय तथा खेलकुदका आधारभूत सुविधा उपलब्ध छन्। नगरपालिकाको नमुना माध्यमिक विद्यालय, नेपाल पुलिस स्कूल लगायतका विद्यालयहरूमा पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर कक्ष तथा सूचना-प्रविधिमा आधारित सिकाइ सुविधा विकास गरिएको छ।

गरुडा नगरपालिकाका विद्यालयहरूको भौतिक अवस्था मधेश प्रदेशका अन्य स्थानीय तहको तुलनामा सन्तोषजनक देखिन्छ। अधिकांश विद्यालयहरू पक्की भवनमा सञ्चालन भइरहेका छन् भने आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधा उपलब्ध छन्। तथापि सबै विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर कक्ष, स्मार्ट कक्षा, अपाङ्गमैत्री संरचना तथा पर्याप्त खेलमैदानको व्यवस्था अझै हुन बाँकी छ। नगरपालिकाले विद्यालय भवन निर्माण, कक्षाकोठा विस्तार, शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापन तथा सूचना-प्रविधिमैत्री शिक्षण प्रणाली विकासमा निरन्तर लगानी गरिरहेको छ। विस्तृत विवरण तालिका ५५ मा दिइएको छ।

तालिका ५५: विद्यालय भौतिक अवस्थाको सक्षिप्त विवरण

भौतिक पूर्वाधार सूचक	अवस्था
पक्की भवन भएका विद्यालय	अधिकांश
खानेपानी सुविधा	अधिकांश विद्यालयमा उपलब्ध
छात्र-छात्रा शौचालय	अधिकांश विद्यालयमा उपलब्ध
खेलमैदान	अधिकांश माध्यमिक विद्यालयमा उपलब्ध
पुस्तकालय	केही माध्यमिक विद्यालयमा उपलब्ध
विज्ञान प्रयोगशाला	माध्यमिक तहका विद्यालयमा उपलब्ध
कम्प्युटर कक्ष	छनोट गरिएका विद्यालयमा उपलब्ध
इन्टरनेट तथा ICT सुविधा	विस्तारको क्रममा

५.१.२३ श्रोत नक्शा

संकेत विवरण

संकेत	विवरण
	सामुदायिक विद्यालय
	संस्थागत विद्यालय
	इन्टरनेट सुविधा उपलब्ध विद्यालय
	बाल विकास केन्द्र
	प्राविधिक विद्यालय

५.२ स्वास्थ्य तथा पोषण

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको एक उदीयमान शहरी क्षेत्र हो, जहाँ स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी सेवा विस्तार हुँदै गएको छ। नगर क्षेत्रका जनसाधारणको समग्र स्वास्थ्य सुधार तथा कुपोषण न्यूनीकरणका लागि स्थानीय सरकारले विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ। यद्यपि चुनौतीहरू अझै विद्यमान छन् ।

१. स्वास्थ्य सेवा अवस्था

स्वास्थ्य संस्था

नगरपालिकामा सरकारी ९ वटा स्वास्थ्य चौकी, तथा ५ वटा शहरी स्वास्थ्य केन्द्रहरू रहेका छन् तथा मातृ-शिशु केन्द्र, तथा निजी क्लिनिकहरू सञ्चालनमा छन् । यी संस्थामार्फत सरुवा रोग, प्रजनन स्वास्थ्य, बाल स्वास्थ्य, खोप सेवा, तथा आकस्मिक सेवा उपलब्ध छन् ।

खोप अभियान : नियमित खोप कार्यक्रम अन्तर्गत ५ वर्ष मुनिका बालबालिकालाई BCG, DPT, पोलियो, MR लगायतका खोप लगाइन्छ। यसले बाल मृत्युदर घटाउन सघाएको छ ।

मातृ तथा नवजात सेवा : गर्भवती महिलालाई निःशुल्क चेकजाँच, फलाम चक्की, सुरक्षित सुत्केरी सेवा तथा पोषण सम्बन्धी परामर्श प्रदान गरिन्छ ।

सफा खानेपानी र सरसफाइ : स्वास्थ्य सुधारको लागि सुरक्षित खानेपानी, व्यक्तिगत तथा सामूहिक सरसफाइका अभियानहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् ।

२. पोषण अवस्था

कुपोषणको अवस्था : नगरपालिकाका केही वडामा कुपोषित बालबालिकाको संख्या अझै उच्च देखिन्छ । विशेषगरी दलित, मुस्लिम तथा अति विपन्न वर्गमा कुपोषणका समस्या बढी देखिन्छन् ।

पोषण सुधार कार्यक्रम : स्थानीय सरकारद्वारा आयरन, भिटामिन ए, माईक्रोन्यूट्रिएन्ट पाउडर वितरण, ललिपप कार्यक्रम, पोषण शिक्षासम्बन्धी अभिमुखीकरण आयोजना गरिन्छ ।

स्तनपान तथा पुरक आहार : आमाहरूलाई ६ महिनासम्म स्तनपान र त्यसपछिको पोषणयुक्त आहारबारे स्वास्थ्यकर्मीमार्फत जानकारी दिइन्छ ।

३. चुनौतीहरू:

- स्वास्थ्य जनशक्ति तथा औषधिको अभाव
- पोषण सम्बन्धी जनचेतनाको कमी
- बालबालिका तथा महिलामा सन्तुलित आहारको पहुँच नहुनु
- ग्रामिण क्षेत्रमा स्वास्थ्य संस्थाको दुर्गमता

गरुडा नगरपालिकाले स्वास्थ्य तथा पोषण सुधारका क्षेत्रमा निरन्तर प्रयास गरिरहेको छ । बाल, महिला तथा वृद्ध जनसंख्याको स्वास्थ्य सुरक्षाका लागि थप प्रभावकारी कार्यक्रम, जनचेतना अभिवृद्धि, तथा पोषणयुक्त जीवनशैली

प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक छ । स्थानीय सरकार, स्वास्थ्यकर्मी र समुदायबीच सहकार्यबाट मात्र स्वस्थ र समुन्नत समाजको निर्माण सम्भव छ ।

५.२.१ स्वास्थ्य संस्था (अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, आयुर्वेद केन्द्र) को विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने सरकारी तथा निजी स्वास्थ्य संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । नगरपालिकाको स्वास्थ्य सेवा सञ्जालमा स्वास्थ्य चौकी, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र तथा निजी अस्पतालहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । तालिका ५.५मा उपलब्ध स्वास्थ्य संस्थाहरूको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । गरुडा नगरपालिकामा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच वडा तहसम्म विस्तार भएको छ । नगर क्षेत्रका प्रमुख वस्तीहरूमा कम्तीमा एक स्वास्थ्य चौकी सञ्चालनमा रहेको पाइन्छ । जयनगर, गेडाहीगुठी, गरुडा बैरिया, पोठियाही, महम्मदपुर तथा बसविट्टी जिंगडिया क्षेत्रमा स्वास्थ्य चौकीमार्फत आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिँदै आएको छ । साथै केन्द्रमा निजी क्षेत्रका अस्पतालहरू तथा शहरी स्वास्थ्य केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेकाले प्रसूति सेवा, प्रयोगशाला सेवा, आकस्मिक उपचार तथा विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध हुँदै आएको छ । निजी क्षेत्रबाट ५ वटा स्वास्थ्य क्षेत्रका अस्पतालहरू सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ, भने एक वटा आयुर्वेद सेवा केन्द्र सञ्चालनमा रहेको पाइन्छ ।

उपलब्ध सार्वजनिक अभिलेखका आधारमा गरुडा नगरपालिकामा स्वास्थ्य सेवाको आधारभूत सञ्जाल सबै वडामा विस्तार भएको देखिन्छ, जसले स्थानीय नागरिकलाई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा पहुँचमा सहयोग पुर्याएको छ ।

तालिका ५.६: गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्रका स्वास्थ्य संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	स्वास्थ्य कार्यालय	ठेगाना	अवस्था
१	जयनगर स्वास्थ्य चौकी	वडा नम्बर १	सरकारी
२	गेडाही गुठी स्वास्थ्य चौकी	वडा नम्बर २	सरकारी
३	मलाही स्वास्थ्य चौकी	वडा नम्बर ३	सरकारी
४	गरुडा स्वास्थ्य चौकी	वडा नम्बर ४	सरकारी
५	महम्मदपुर स्वास्थ्य चौकी	वडा नम्बर ५	सरकारी
६	पोठियाही स्वास्थ्य चौकी	वडा नम्बर ६	सरकारी
७	पिपरिया तोलिया स्वास्थ्य चौकी	वडा नम्बर ७	सरकारी
८	बिसरपटी जिंगडिया स्वास्थ्य चौकी	वडा नम्बर ८	सरकारी
९	रघुनाथपुर स्वास्थ्य चौकी	वडा नम्बर ९	सरकारी
१०	महम्मदपुर शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	वडा नम्बर ५	सरकारी
११	अमरपटी शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	वडा नम्बर ६	सरकारी
१२	नरकटिया शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	वडा नम्बर ९	सरकारी
१३	पिपरिया शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	वडा नम्बर ७	सरकारी
१४	जिंगडिया शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	वडा नम्बर ८	सरकारी
१५	आयुर्वेद औषधालय/आयुर्वेद सेवा केन्द्र	वडा नम्बर ५	सरकारी
१६	रौतहट ग्रान्डे हस्पिटल	वडा नं. ४	निजी
१७	हेल्थ ल्याण्ड हस्पिटल प्रा. लि.	वडा नं. ४	निजी
१८	गरुडा सिटी हस्पिटल	वडा नं. ४	निजी
१९	होप हस्पिटल प्रा. लि.	वडा नं. ४	निजी
२०	सञ्जीवनी हस्पिटल	वडा नं. ५	निजी

५.२.२ स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्ध तथा कार्यरत चिकित्सक, स्वास्थ्यकर्मी र अन्य जनशक्ति विवरण

गरुडा नगरपालिकामा ९ वटा स्वास्थ्य चौकी, ५ वटा शहरी स्वास्थ्य केन्द्र, १ वटा आयुर्वेद सेवा केन्द्र तथा ५ वटा निजी अस्पताल सञ्चालनमा रहेका छन् । यी संस्थाहरूमा चिकित्सक, नर्स, हेल्थ असिस्टेन्ट, अहेव, अनमी, ल्याब प्राविधिक तथा प्रशासनिक कर्मचारीहरू कार्यरत रहेका छन् । विस्तृत विवरण तालिका ५६मा दिइएको छ । सरकारी स्वास्थ्य संस्थाहरूले आधारभूत स्वास्थ्य सेवा, मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य, खोप सेवा, पोषण तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएका छन् भने निजी अस्पतालहरूले विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवा, प्रयोगशाला सेवा तथा आकस्मिक उपचार सेवा प्रदान गरिरहेका छन् । पर्याप्त दक्ष जनशक्तिको उपलब्धताले स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र गुणस्तर सुधार गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ ।

तालिका ५६:स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत जनशक्ति विवरण

क्र.सं.	जनशक्तिको प्रकार	संख्या
१	मेडिकल अधिकृत (MBBS)	१२
२	आयुर्वेद चिकित्सक	१
३	हेल्थ असिस्टेन्ट (HA)	१६
४	स्टाफ नर्स	२०
५	अहेव (AHW)	१८
६	अनमी (ANM)	२१
७	ल्याब प्राविधिक	७
८	फार्मसी सहायक	१२
१०	जनस्वास्थ्य अधिकृत	१
११	कार्यालय सहायक	२०
१२	कार्यालय सहयोगी	२०
जम्मा	कुल जनशक्ति	१४८

५.२.३ प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँचको अवस्था (प्रमुख बस्तीहरूबाट स्वास्थ्य संस्था पुग्न लाग्ने समय)

गरुडा नगरपालिका भित्र रहेका ९ वटा स्वास्थ्य चौकी, ५ वटा शहरी स्वास्थ्य केन्द्र तथा १ वटा आयुर्वेद सेवा केन्द्रका कारण अधिकांश नागरिकले आधारभूत स्वास्थ्य सेवा सहज रूपमा प्राप्त गर्ने अवस्था रहेको छ । स्वास्थ्य संस्थाहरू वडा स्तरमै स्थापना भएकाले अधिकांश बस्तीबाट १५-३० मिनेटभित्र स्वास्थ्य संस्था पुग्न सकिने अवस्था रहेको छ । नगर केन्द्र तथा मुख्य सडक आसपासका बस्तीहरूमा पहुँच अझ सहज रहेको छ भने केही ग्रामीण तथा छरिएका बस्तीहरूबाट स्वास्थ्य संस्थासम्म पुग्न तुलनात्मक रूपमा बढी समय लाग्ने गर्दछ । विस्तृत विवरण तालिका ५७ मा दिइएको छ ।

तालिका ५७: प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँचको अवस्था

क्र.सं.	प्रमुख बस्ती	नजिकको स्वास्थ्य संस्था	वडा नं.	पुग्न लाग्ने अनुमानित समय (मिनेट)
१	जयनगर	जयनगर स्वास्थ्य चौकी	१	५-१५
२	गेडही गुठी	गेडही गुठी स्वास्थ्य चौकी	२	५-१५
३	मलाही	मलाही स्वास्थ्य चौकी	३	५-१५
४	गरुडा बजार	गरुडा स्वास्थ्य चौकी/निजी अस्पताल	४	५-१०
५	महम्मदपुर	महम्मदपुर स्वास्थ्य चौकी/शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	५	५-१५
६	पोठियाही	पोठियाही स्वास्थ्य चौकी	६	५-१५
७	पिपरिया तोल्लिया	पिपरिया तोल्लिया स्वास्थ्य चौकी	७	५-१५
८	बिसरपटी जिगडिया	बिसरपटी जिगडिया स्वास्थ्य चौकी	८	५-२०
९	रघुनाथपुर	रघुनाथपुर स्वास्थ्य चौकी	९	५-१५
१०	अमरपटी	अमरपटी शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	६	१०-२०
११	नरकटिया	नरकटिया शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	९	१०-२०
१२	जिगडिया	जिगडिया शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	८	१०-२०

५.२.४ उपलब्ध स्वास्थ्य सेवा तथा सुविधाहरू

गरुडा नगरपालिका, रौतहटमा सरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट विभिन्न प्रकारका स्वास्थ्य सेवाहरू उपलब्ध रहेका छन् । नगरपालिकाभित्र ९ वटा स्वास्थ्य चौकी, ५ वटा शहरी स्वास्थ्य केन्द्र, १ वटा आयुर्वेद सेवा केन्द्र तथा ५ वटा निजी अस्पताल सञ्चालनमा रहेका छन् । यी संस्थाहरूमार्फत आधारभूत स्वास्थ्य सेवा, मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सेवा, खोप सेवा, पोषण कार्यक्रम, परिवार नियोजन सेवा, प्रयोगशाला सेवा तथा आकस्मिक उपचार सेवा प्रदान गरिँदै आएको छ । यस नगरपालिकामा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच वडा तहसम्म विस्तार भएको छ । प्रत्येक वडामा स्वास्थ्य चौकी वा शहरी स्वास्थ्य केन्द्रको व्यवस्था रहेकाले आधारभूत स्वास्थ्य सेवा अधिकांश नागरिकको पहुँचभित्र रहेको छ । मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य, खोप, पोषण, परिवार नियोजन तथा सरुवा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम नियमित रूपमा सञ्चालन हुँदै आएका छन् । नगरपालिकामा रहेका निजी अस्पतालहरूले विशेषज्ञ सेवा, प्रयोगशाला परीक्षण, प्रसूति सेवा तथा आकस्मिक उपचार सेवा उपलब्ध गराई स्वास्थ्य प्रणालीलाई थप सुदृढ बनाएका छन् ।

आयुर्वेद सेवा केन्द्रमार्फत वैकल्पिक उपचार पद्धतिको सेवा पनि उपलब्ध रहेको छ । समग्रमा, गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा, मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सेवा, खोप सेवा, प्रयोगशाला सेवा, आयुर्वेद सेवा तथा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध भएकाले स्वास्थ्य सेवाको अवस्था सन्तोषजनक रहेको देखिन्छ । स्वास्थ्य सेवा तथा सुविधाहरूको विवरण तालिका ५८मा दिइएको छ ।

तालिका ५८: गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा उपलब्ध स्वास्थ्य सेवा तथा सुविधाहरू

क्र.सं.	स्वास्थ्य सेवा/सुविधा	उपलब्धता
१	सामान्य बहिरङ्ग (OPD) सेवा	उपलब्ध
२	आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा	उपलब्ध
३	मातृ स्वास्थ्य सेवा (ANC, PNC)	उपलब्ध
४	सुरक्षित मातृत्व तथा प्रसूति सेवा	उपलब्ध
५	नवजात शिशु तथा बाल स्वास्थ्य सेवा	उपलब्ध
६	राष्ट्रिय खोप कार्यक्रम	उपलब्ध
७	परिवार नियोजन सेवा	उपलब्ध
८	पोषण कार्यक्रम	उपलब्ध
९	किशोरकिशोरी स्वास्थ्य सेवा	उपलब्ध
१०	स्वास्थ्य परामर्श सेवा	उपलब्ध
११	प्रयोगशाला (ल्याब) सेवा	उपलब्ध
१२	औषधि वितरण सेवा	उपलब्ध
१३	क्षयरोग (TB) परीक्षण तथा उपचार	उपलब्ध
१४	कुष्ठरोग नियन्त्रण सेवा	उपलब्ध
१५	नसर्ने रोग (उच्च रक्तचाप, मधुमेह) परीक्षण	उपलब्ध
१६	महामारी तथा सरुवा रोग निगरानी	उपलब्ध
१७	स्वास्थ्य शिक्षा तथा जनचेतना कार्यक्रम	उपलब्ध
१८	एम्बुलेन्स सेवा	उपलब्ध
१९	आयुर्वेद उपचार सेवा	उपलब्ध
२०	रेफरल सेवा	उपलब्ध

५.२.५ खोप सेवा तथा सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका ९ वटा स्वास्थ्य चौकी, ५ वटा शहरी स्वास्थ्य केन्द्र तथा अन्य सरकारी स्वास्थ्य संस्थामार्फत नियमित खोप सेवा र सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएका छन् । नेपाल सरकारको राष्ट्रिय खोप कार्यक्रम अन्तर्गत बालबालिकालाई विभिन्न रोगविरुद्ध निःशुल्क खोप प्रदान गरिन्छ । त्यसैगरी गर्भवती महिला तथा सुत्केरी आमाहरूका लागि सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम सञ्चालन गरी मातृ तथा नवजात शिशुको स्वास्थ्य सुधारमा विशेष जोड दिइएको छ ।

गरुडा नगरपालिकामा सरकारी स्वास्थ्य संस्थामार्फत नियमित खोप सेवा प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भइरहेको छ । नवजात शिशु तथा बालबालिकालाई राष्ट्रिय खोप तालिका अनुसार निःशुल्क खोप उपलब्ध गराइन्छ । खोप कार्यक्रमको पहुँच वडा स्तरसम्म विस्तार भएको छ, जसले बालबालिकामा खोपबाट रोकथाम गर्न सकिने रोगहरूको जोखिम न्यून गर्न सहयोग पुर्याएको छ ।

त्यसै गरी सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम अन्तर्गत गर्भवती महिलालाई नियमित गर्भजाँच, टीडी खोप, आइरन चक्की वितरण, पोषण परामर्श तथा संस्थागत प्रसूति सेवा प्रदान गरिँदै आएको छ । नगरपालिकामा २ वटा बर्थिङ सेन्टर सञ्चालनमा रहेका छन् र आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ६७१ जना महिलाले स्वास्थ्य संस्थामा प्रसूति सेवा लिएका छन्, जुन कुल अपेक्षित प्रसूतिको ५५.७६ प्रतिशत हो। यसले संस्थागत प्रसूति सेवाको उपयोग बढ्दै गएको संकेत गर्दछ ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा सरकारी खोप सेवा तथा सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रमले मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सुधार, बाल मृत्युदर न्यूनीकरण तथा स्वस्थ समुदाय निर्माणमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याइरहेको छ । विस्तृत विवरण तालिका ५९, ६०, ६१ तथा ६२ मा दिइएको छ ।

तालिका ५९: खोप सेवा तथा सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	स्वास्थ्य तथा पोषण	इकाई	आधार वर्ष २०८०/८१	अवस्था
१	अस्पताल	संख्या	छैन	-
२	आधारभूत सुविधा सहितको स्वास्थ्य संस्था (एक्स-रे, ल्याब)	संख्या	२ ल्याब मात्र	ठीकै
३	बिरामी पर्दा स्वास्थ्य संस्था जाने व्यक्ति	संख्या	३६,०००	राम्रो
४	प्रसूति सेवा बर्थिङ सेन्टर	संख्या	२ वटा	ठीकै
५	स्वास्थ्य संस्था	संख्या	९ वटा आधारभूत तथा ५ वटा स्वास्थ्य सेवा केन्द्र	ठीकै
६	स्वास्थ्य संस्थामा प्रसूति	प्रतिशत	६७१ जना (५५.७६ प्रतिशत)	ठीकै
७	स्वास्थ्य बीमा गर्ने परिवार	प्रतिशत	तथ्यांक उपलब्ध नभएको	-
८	वडागत घुम्ती स्वास्थ्य शिविर वार्षिक	पटक	२ पटक	राम्रो
९	सामान्य रोगी	प्रतिशत	३४.७७७ जना (५५ प्रतिशत)	राम्रो
१०	दीर्घ रोगी	प्रतिशत	४६६ जना (०.७३ प्रतिशत)	-
११	भिटामिन ए प्राप्त गर्ने	प्रतिशत	६,८८९ (९५२ प्रतिशत)*	धेरै राम्रो
१२	परिवार नियोजनका साधन प्रयोग दर	प्रतिशत	१०५.१७ प्रतिशत	-
१३	झाडा पखालाको संक्रमण दर प्रति हजार	जना	८५० जना	-
१४	जन्मदा २५०० ग्राम भन्दा कम तौल भएका बच्चा	प्रतिशत	१७ जना (१.३६ प्रतिशत)	-
१५	प्रतिदिन २१०० किलो क्यालोरी भन्दा कम खाना उपलब्धता	-	तथ्यांक उपलब्ध नभएको	-

तालिका ६०: सरकारी खोप सेवाको विवरण

क्र.सं.	खोप सेवाको प्रकार	लक्षित समूह	सेवा अवस्था
१	बीसीजी (BCG) खोप	नवजात शिशु	नियमित
२	पोलियो खोप	५ वर्षमुनिका बालबालिका	नियमित
३	पेन्टाभ्यालेन्ट खोप	शिशु	नियमित
४	दादुरा-रुबेला (MR) खोप	बालबालिका	नियमित
५	जापानिज इन्सेफलाइटिस (JE) खोप	बालबालिका	नियमित
६	रोटा भाइरस खोप	शिशु	नियमित
७	पीसीभी (PCV) खोप	शिशु	नियमित
८	टीडी (Td) खोप	गर्भवती महिला	नियमित
९	पूर्ण खोप सुनिश्चितता कार्यक्रम	बालबालिका	सञ्चालनमा
१०	खोप अभियान तथा विशेष खोप कार्यक्रम	लक्षित समूह	आवश्यकता अनुसार

तालिका ६१: सरकारी तवरले उपलब्ध सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी सेवाहरू

क्र.सं.	सेवा/सुविधा	अवस्था
१	गर्भवती महिलाको नियमित स्वास्थ्य जाँच (ANC)	उपलब्ध
२	संस्थागत प्रसूति सेवा	उपलब्ध
३	बर्थिङ सेन्टर सेवा	२ वटा केन्द्रमा उपलब्ध
४	सुत्केरीपछिको स्वास्थ्य जाँच (PNC)	उपलब्ध
५	नवजात शिशु स्वास्थ्य सेवा	उपलब्ध
६	गर्भवतीलाई टीडी खोप	उपलब्ध
७	आइरन तथा फोलिक एसिड वितरण	उपलब्ध
८	पोषण परामर्श सेवा	उपलब्ध
९	उच्च जोखिम गर्भ पहिचान तथा रेफरल सेवा	उपलब्ध
१०	सुरक्षित गर्भपतन सम्बन्धी परामर्श तथा रेफरल	उपलब्ध

तालिका ६२: मातृत्व सेवा सम्बन्धी तथ्यांक

सूचक	विवरण
स्वास्थ्य संस्थामा प्रसूति गराउने महिला	६७१ जना
संस्थागत प्रसूति दर	५५.७६ प्रतिशत
बर्थिङ सेन्टर संख्या	२ वटा
टीडी खोप सेवा	सबै स्वास्थ्य संस्थामा
ANC तथा PNC सेवा	नियमित सञ्चालनमा

५.२.६ बाल स्वास्थ्य तथा कुपोषणको अवस्था

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा बाल स्वास्थ्य तथा पोषण सुधारका लागि नियमित खोप कार्यक्रम, भिटामिन 'ए' वितरण, जुकाको औषधि वितरण, वृद्धि अनुगमन, स्तनपान प्रवर्द्धन तथा सामुदायिक पोषण कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएका छन् । स्वास्थ्य संस्थाहरू तथा महिला सामुदायिक स्वास्थ्य स्वयंसेविकामार्फत बालबालिकाको स्वास्थ्य अवस्था नियमित रूपमा अनुगमन गरिन्छ । तालिका ६३ तथा ६४ मा उपलब्ध तथ्याङ्कअनुसार बाल स्वास्थ्यका अधिकांश सूचकहरू सन्तोषजनक अवस्थामा रहेका छन्, यद्यपि कुपोषण तथा कम तौलका बालबालिकाको समस्या पूर्ण रूपमा समाधान भइसकेको छैन ।

गरुडा नगरपालिकामा बाल स्वास्थ्य सेवाको पहुँच राम्रो रहेको देखिन्छ । नगरपालिकाका सबै वडामा खोप सेवा नियमित रूपमा सञ्चालन भइरहेको छ भने ६,८८९ जना बालबालिकाले भिटामिन 'ए' प्राप्त गरेका छन्, जुन लक्षित समूहको करिब ९५.२ प्रतिशत हो । यसले बाल स्वास्थ्य कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई संकेत गर्दछ ।

जन्मदा २,५०० ग्रामभन्दा कम तौल भएका शिशुको संख्या १७ (१.३६ प्रतिशत) मात्र रहेको तथ्याङ्कले मातृ तथा नवजात स्वास्थ्य अवस्थामा सुधार आएको देखाउँछ। साथै, वृद्धि अनुगमन, जुकाको औषधि वितरण, पोषण परामर्श तथा स्तनपान प्रवर्द्धन कार्यक्रमले बाल कुपोषण न्यूनीकरणमा सकारात्मक योगदान पुर्याएका छन् । यद्यपि, मध्यम तथा गम्भीर कुपोषणका बालबालिकासम्बन्धी विस्तृत तथ्याङ्क उपलब्ध नभएकाले पोषण अवस्थाको थप विश्लेषण

आवश्यक देखिन्छ । नियमित पोषण निगरानी, सन्तुलित आहार सम्बन्धी जनचेतना तथा लक्षित पोषण कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमार्फत कुपोषणको समस्या अझ न्यूनीकरण गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा बाल स्वास्थ्यको अवस्था समग्रमा सन्तोषजनक रहेको छ । उच्च खोप कभरेज, ९५.२ प्रतिशत भिटामिन 'ए' प्राप्ति दर, कम जन्म तौल भएका शिशुको न्यून अनुपात तथा नियमित पोषण कार्यक्रमका कारण बाल स्वास्थ्य सूचकहरू सकारात्मक देखिएका छन् । तथापि, कुपोषणको अवस्थालाई थप सुधार गर्न पोषण शिक्षा, आहार विविधीकरण तथा जोखिममा रहेका बालबालिकाको लक्षित निगरानीलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक छ ।

तालिका ६३: बाल स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी सूचकहरू

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	तथ्याङ्क (आ.व. २०८०/८१)
१	भिटामिन 'ए' प्राप्त गर्ने बालबालिका	जना	६,८८९
२	भिटामिन 'ए' प्राप्ति दर	प्रतिशत	९५.२ प्रतिशत
३	जन्मदा २५०० ग्रामभन्दा कम तौल भएका शिशु	जना	१७
४	जन्मदा २५०० ग्रामभन्दा कम तौल भएका शिशु	प्रतिशत	१.३६ प्रतिशत
५	नियमित खोप सेवा	अवस्था	सबै वडामा सञ्चालन
६	पूर्ण खोप सुनिश्चितता कार्यक्रम	अवस्था	सञ्चालनमा
७	बाल वृद्धि अनुगमन कार्यक्रम	अवस्था	सञ्चालनमा
८	जुकाको औषधि वितरण कार्यक्रम	अवस्था	सञ्चालनमा
९	पोषण परामर्श सेवा	अवस्था	सञ्चालनमा
१०	सामुदायिक पोषण कार्यक्रम	अवस्था	सञ्चालनमा

तालिका ६४: कुपोषण अवस्था सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	सूचक	अवस्था
१	कम तौलका नवजात शिशु	१.३६ प्रतिशत
२	भिटामिन 'ए' पहुँच	उच्च (९५.२%)
३	नियमित खोप पहुँच	उच्च
४	पोषण सेवा पहुँच	सबै वडामा
५	गम्भीर कुपोषणका बालबालिका	तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको
६	मध्यम कुपोषणका बालबालिका	तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको
७	वृद्धि अनुगमन कार्यक्रम	नियमित सञ्चालनमा

५.२.७ प्रमुख रोग र उपचार सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको एक शहरी तथा ग्रामीण मिश्रित क्षेत्र हो, जहाँ स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विस्तार हुँदै गए पनि केही प्रमुख रोगहरूको समस्या अझै पनि चुनौतीका रूपमा रहँदै आएको छ । नगरपालिकामा देखापर्ने प्रमुख रोगहरू वातावरण, जनसंख्या घनत्व, सरसफाइको अवस्था तथा जीवनशैलीसँग सम्बन्धित छन् ।

१. प्रमुख रोगहरू: सास-प्रश्वास सम्बन्धी रोगहरू: धुलो, धुवाँ तथा प्रदूषणका कारण दम, एलर्जी, खोकी, ब्रोंकाइटिस जस्ता रोगहरू प्रायः देखिन्छन् ।

पाचन प्रणालीसम्बन्धी रोगहरू: सरसफाइको अभाव, दूषित पानी र अस्वस्थ खानपानका कारण भाडापखाला, टाइफाइड, पेट दुखाइ, अपच आदिको समस्या सामान्य रूपमा देखिन्छ ।

सुत्केरी तथा नवजात शिशु सम्बन्धी रोगहरू: ग्रामीण भेगमा गर्भवती महिला तथा नवजात शिशुमा कुपोषण, रक्तअल्पता, संक्रमण, समयपूर्व प्रसव आदिका समस्या देखिन्छ ।

चर्म रोग तथा डेंगु, मलेरिया: वर्षायाममा लामखुट्टेका कारण फैलिने रोगहरू, विशेष गरी डेंगु, स्किन एलर्जी, घाउ, चिलाउने आदि समस्याहरू बढ्छन् ।

अन्य दीर्घ रोगहरू: मधुमेह, उच्च रक्तचाप, मुटुका रोगहरू जस्ता दीर्घकालीन रोगहरू पनि पछिल्ला वर्षहरूमा वृद्ध बयस्क तथा शहरी क्षेत्रमा बढ्दो छन् ।

२. उपचार तथा स्वास्थ्य सेवा सुविधा:

स्वास्थ्य संस्था: गरुडा नगरपालिकामा ९ स्वास्थ्य चौकी तथा ५ वटा शहरी स्वास्थ्य केन्द्रहरू रेका छन् तथा निजी अस्पताल तथा क्लिनिकहरू सञ्चालनमा छन् ।

स्वास्थ्यकर्मी तथा सेवा: स्वास्थ्य संस्थामा डाक्टर, ANM, HA, स्टाफ नर्स, ल्याब टेक्सिसियनलगायतका स्वास्थ्यकर्मी परिचालित छन्। सामान्य रोगको उपचार, खोप सेवा, मातृ तथा नवजात सेवा, परिवार नियोजन सेवा, औषधि वितरण लगायतका सेवा उपलब्ध छन् ।

सुविधा विस्तारको अवस्था: केही स्थानमा नियमित औषधिको अभाव, दक्ष जनशक्तिको कमी, प्रविधिको अभाव लगायत समस्याहरू छन् । नगरपालिकाले स्वास्थ्य क्षेत्रमा पूर्वाधार सुधार, जनचेतना वृद्धि तथा सरसफाइ अभियानमार्फत रोग नियन्त्रणमा सक्रियता देखाएको छ ।

गरुडा नगरपालिकामा केही सुरुवा तथा दीर्घकालीन रोगहरू चुनौतीका रूपमा रहे पनि आधारभूत स्वास्थ्य सेवा संरचना विस्तार हुँदै गएको छ । रोग नियन्त्रण तथा स्वास्थ्य सुधारका लागि जनचेतना, सरसफाइ, सुरक्षित खानेपानी र नियमित स्वास्थ्य परीक्षण तथा खोप कार्यक्रमलाई अझ प्रभावकारी बनाउन जरुरी छ ।

५.२.८ सुरक्षित मातृत्व

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रमलाई प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गरिएको छ । नगरपालिकाभित्र रहेका ९ वटा स्वास्थ्य चौकी, ५ वटा शहरी स्वास्थ्य केन्द्र तथा २ वटा बर्थिङ सेन्टरमार्फत गर्भवती महिला, सुत्केरी आमा तथा नवजात शिशुका लागि आवश्यक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिँदै आएको छ । सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम अन्तर्गत गर्भवती महिलाको नियमित स्वास्थ्य परीक्षण (ANC), संस्थागत प्रसूति, सुत्केरीपछिको स्वास्थ्य जाँच (PNC), टीडी खोप, आइरन तथा फोलिक एसिड वितरण, पोषण परामर्श तथा नवजात शिशु स्वास्थ्य सेवा सञ्चालनमा रहेका छन् । विस्तृत विवरण तालिका ६५ तथ ६६ मा दिइएको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को तथ्याङ्क अनुसार स्वास्थ्य संस्थामा प्रसूति गराउने महिलाको संख्या ६७१ जना रहेको छ, जुन कुल अपेक्षित प्रसूतिको ५५.७६ प्रतिशत हो । यसले संस्थागत प्रसूति सेवाप्रति जनचेतना तथा पहुँच क्रमशः बढ्दै गएको देखाउँछ । यद्यपि अझै करिब ४४ प्रतिशत प्रसूति स्वास्थ्य संस्थाबाहिर हुने सम्भावना रहेकाले संस्थागत प्रसूति सेवाको पहुँच र उपयोगलाई थप विस्तार गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

गरुडा नगरपालिकामा सुरक्षित मातृत्व सेवाको आधारभूत संरचना सन्तोषजनक रहेको छ । सबै वडामा स्वास्थ्य सेवा पहुँच विस्तार भएको छ भने गर्भवती महिलाका लागि निःशुल्क स्वास्थ्य जाँच, टीडी खोप तथा पोषण सेवा उपलब्ध छन् । २ वटा बर्थिङ सेन्टरले संस्थागत प्रसूति सेवामा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याइरहेका छन् ।

संस्थागत प्रसूति दर ५५.७६ प्रतिशत रहनु सकारात्मक संकेत भए पनि यसलाई राष्ट्रिय लक्ष्यअनुसार अझ वृद्धि गर्न आवश्यक छ । ग्रामीण तथा विपन्न समुदायका महिलाहरूलाई स्वास्थ्य संस्थामा प्रसूति गराउन प्रोत्साहन गर्ने, सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रमबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने तथा आपत्कालीन प्रसूति सेवाको पहुँच विस्तार गर्ने कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकामा सुरक्षित मातृत्वको अवस्था मध्यमदेखि सन्तोषजनक रहेको छ र मातृ तथा नवजात शिशु स्वास्थ्य सुधारका लागि आवश्यक सेवाहरू उपलब्ध रहेका छन् ।

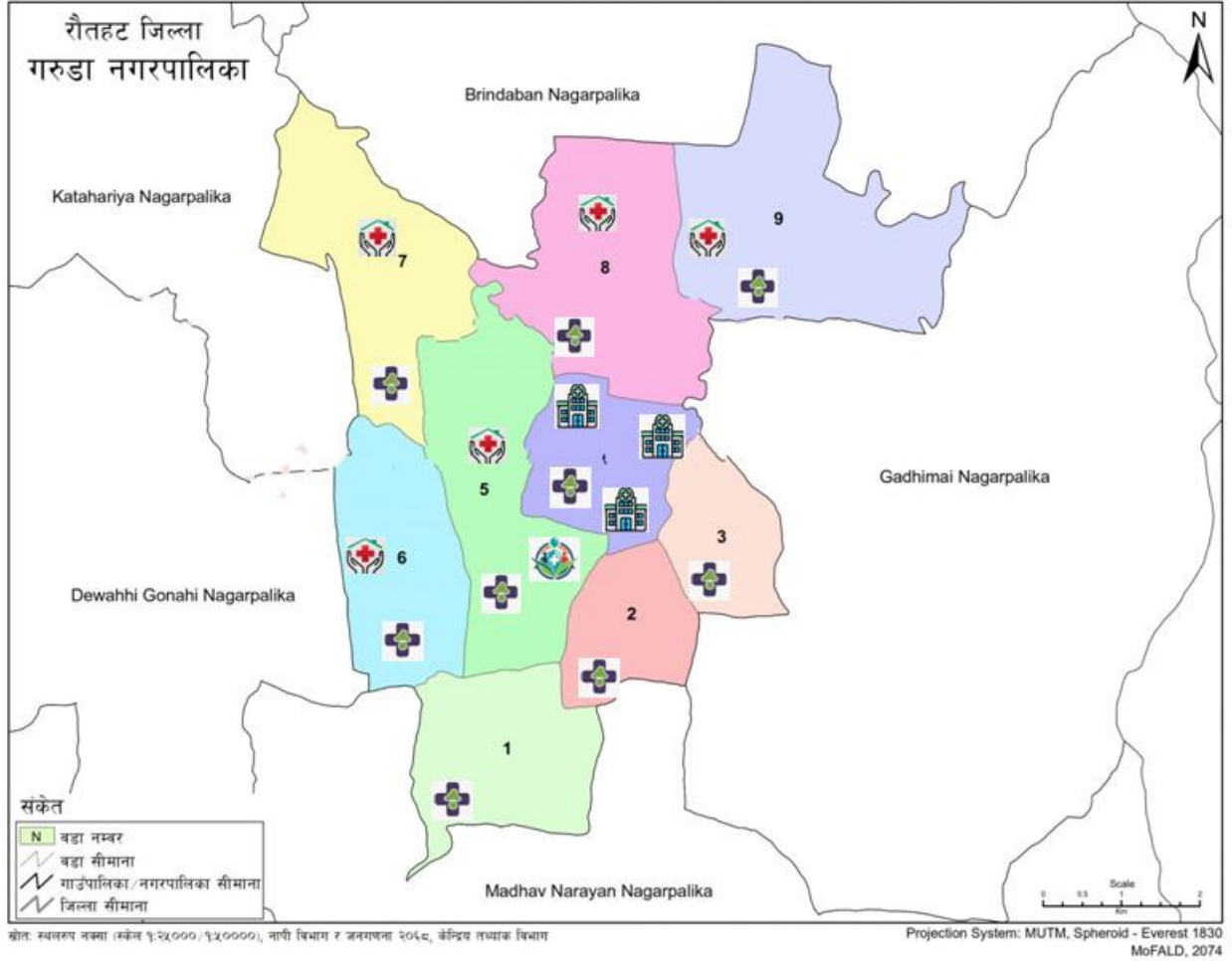
तालिका ६५: सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण

सूचक	एकाइ	तथ्याङ्क (आ.व. २०८०/८१)
स्वास्थ्य चौकी	संख्या	९
शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	संख्या	५
बर्थिङ सेन्टर	संख्या	२
स्वास्थ्य संस्थामा प्रसूति	जना	६७१
संस्थागत प्रसूति दर	प्रतिशत	५५.७६
गर्भवती महिला स्वास्थ्य जाँच (ANC)	सेवा	उपलब्ध
सुक्तेरीपछिको स्वास्थ्य जाँच (PNC)	सेवा	उपलब्ध
टीडी खोप सेवा	सेवा	उपलब्ध
आइरन तथा फोलिक एसिड वितरण	सेवा	उपलब्ध
नवजात शिशु स्वास्थ्य सेवा	सेवा	उपलब्ध
उच्च जोखिम गर्भको रेफरल सेवा	सेवा	उपलब्ध

तालिका ६६: सुरक्षित मातृत्व सेवाहरू

क्र.सं.	सेवा	अवस्था
१	गर्भावस्थाको नियमित स्वास्थ्य परीक्षण (ANC)	नियमित
२	संस्थागत प्रसूति सेवा	उपलब्ध
३	बर्थिङ सेन्टर सेवा	२ केन्द्रमा उपलब्ध
४	सुक्तेरीपछिको स्वास्थ्य परीक्षण (PNC)	उपलब्ध
५	टीडी खोप सेवा	उपलब्ध
६	आइरन चक्की तथा फोलिक एसिड वितरण	उपलब्ध
७	पोषण परामर्श	उपलब्ध
८	नवजात शिशु स्याहार सेवा	उपलब्ध
९	जोखिमयुक्त गर्भको पहिचान तथा रेफरल	उपलब्ध
१०	परिवार नियोजन परामर्श	उपलब्ध

५.२.९ श्रोत नक्शा

संकेत विवरण

संकेत	विवरण
	स्वास्थ्य चौकी
	शहरी स्वास्थ्य केन्द्र
	आयुर्वेद सेवा केन्द्र
	निजी हस्पिटल

५.३ खानेपानी तथा सरसफाई

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र खानेपानी तथा सरसफाई सेवा स्थानीय नागरिकको आधारभूत आवश्यकतासँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । नगरपालिकामा अधिकांश घरधुरीले खानेपानीको मुख्य स्रोतका रूपमा हातेपम्प, चापाकल, ट्युबवेल तथा निजी बोरिङ प्रयोग गर्दै आएका छन् । पछिल्ला वर्षहरूमा नगरपालिकाले विभिन्न वडा तथा बस्तीहरूमा खानेपानी ट्यांकी निर्माण, पाइपलाइन विस्तार तथा सामुदायिक खानेपानी योजनाहरू सञ्चालन गर्दै सुरक्षित खानेपानीको पहुँच विस्तार गर्ने प्रयास गरेको छ । नगर क्षेत्रमा विभिन्न स्थानमा पानी ट्यांकी तथा खानेपानी पूर्वाधार निर्माण गरिएको देखिन्छ ।

सरसफाइतर्फ नगरपालिकाले खुला दिसामुक्त अभियान, शौचालय निर्माण, फोहोर व्यवस्थापन तथा जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । अधिकांश घरधुरीमा व्यक्तिगत शौचालयको पहुँच पुगेको भए पनि केही बस्तीहरूमा ढल निकास, फोहोर संकलन तथा प्रशोधन व्यवस्थापन अझै चुनौतीका रूपमा रहेको छ । खानेपानी तथा सरसफाइ व्यवस्थापनलाई संस्थागत रूपमा प्रभावकारी बनाउन नेपाल सरकारको खानेपानी तथा ढल व्यवस्थापन विभाग तथा स्थानीय तहबीच समन्वय गरी विभिन्न योजना सञ्चालन भइरहेका छन् ।

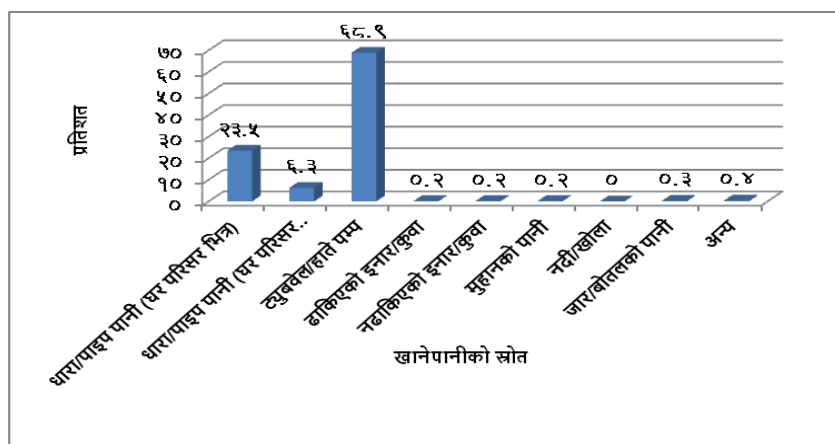
गरुडा नगरपालिकामा स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइको पहुँच विस्तार हुँदै गए पनि भू-जलमा निर्भरता, गर्मीयाममा पानीको अभाव, ढल निकासको अपर्याप्त व्यवस्था तथा ठोस फोहोर व्यवस्थापनजस्ता समस्या अझै विद्यमान छन् । आगामी वर्षहरूमा सुरक्षित खानेपानी वितरण प्रणाली, आधुनिक ढल व्यवस्थापन, वर्षा पानी संकलन तथा फोहोर प्रशोधन केन्द्र स्थापना जस्ता कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ । यसबाट नगरवासीको स्वास्थ्य अवस्था सुधार हुनुका साथै वातावरणीय सरसफाइमा समेत सकारात्मक प्रभाव पर्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

५.३.१ खानेपानी सुविधाको अवस्था

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा खानेपानी सुविधा विस्तार हुँदै गएको आधारभूत सेवा क्षेत्रमध्ये एक महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । रौतहट जिल्लाको मध्यभागमा अवस्थित यस नगरपालिकामा अधिकांश घरधुरीले खानेपानीका लागि चापाकल, हातेपम्प, ट्युबवेल, निजी बोरिङ तथा सीमित रूपमा पाइपलाइन प्रणालीको प्रयोग गर्दै आएका छन् । नगरपालिकाको सामाजिक तथा भौतिक विकासको अवस्थालाई हेर्दा खानेपानी सेवा नगरवासीको दैनिक जीवनसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएको आधारभूत पूर्वाधारको रूपमा रहेको छ । गरुडा नगरपालिका खानेपानी, विद्युत, सडक, शिक्षा तथा स्वास्थ्यलगायतका आधारभूत सेवाको पहुँच भएको प्रगतिउन्मुख नगरका रूपमा परिचित रहेको उल्लेख गरिएको छ । नगरपालिकाले विभिन्न वडाहरूमा सुरक्षित खानेपानी उपलब्ध गराउन पानी ट्यांकी निर्माण, गहिरो बोरिङ जडान, पाइपलाइन विस्तार तथा सामुदायिक खानेपानी योजनाहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । नगरपालिकाको आधिकारिक वेबसाइटमा खानेपानी ट्यांकी लगायतका पूर्वाधारहरूलाई नगर विकासका महत्वपूर्ण उपलब्धिका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ६७: खानेपानी सुविधाको अवस्था

खानेपानीको स्रोत	घरपरिवार संख्या	प्रतिशत
धारा/पाइप पानी (घर परिसर भित्र)	१८००	२३.५
धारा/पाइप पानी (घर परिसर बाहिर)	४८३	६.३
ट्युबवेल/हाते पम्प	५२७८	६८.९
ढाकिएको इनार/कुवा	१५	०.२
नढाकिएको इनार/कुवा	१५	०.२
मुहानको पानी	१५	०.२
नदी/खोला	०	०
जार/बोतलको पानी	२३	०.३
अन्य	३१	०.४
जम्मा	७६६०	१००

चित्र १३: खानेपानीको अवस्था

तालिका ६७ तथा चित्र १३ मा गरुडा नगरपालिकाका घरधुरीहरूले प्रयोग गर्ने खानेपानीका स्रोतहरूको वितरण देखाएको छ । चित्रअनुसार नगरपालिकामा खानेपानीको प्रमुख स्रोत ट्युबवेल/बोरिङ रहेको छ, जसबाट ६८.९ प्रतिशत घरधुरीले खानेपानी प्राप्त गर्ने गरेका छन् । त्यसपछि धारायुक्त पानी (पाइपमार्फत) प्रयोग गर्ने घरधुरीको संख्या २३.५ प्रतिशत रहेको छ । धारायुक्त पानी प्रयोग गर्ने घरधुरी ६.३ प्रतिशत मात्र रहेका छन् ।

त्यसैगरी, ढाकिएको इनार/कुवा, नढाकिएको इनार/कुवा, मूलधारा, जार/बोतलको पानी तथा अन्य स्रोतहरू प्रयोग गर्ने घरधुरीको प्रतिशत अत्यन्त न्यून रहेको छ, जुन प्रत्येकमा ०.२ देखि ०.४ प्रतिशत सम्म मात्र देखिन्छ । नदी/खोलाको पानी प्रयोग गर्ने घरधुरीको प्रतिशत शून्य रहेको छ । यस तथ्याङ्कले गरुडा नगरपालिकामा अधिकांश घरधुरीहरू भूमिगत पानीमा आधारित ट्युबवेल तथा बोरिङ प्रणालीमा निर्भर रहेको स्पष्ट पार्दछ । साथै, पाइपमार्फत वितरण हुने खानेपानी सेवाको पहुँच पनि उल्लेखनीय रूपमा विस्तार भएको देखिन्छ । सतही पानीका स्रोतहरू (नदी, खोला, मूल आदि) को प्रयोग नगण्य रहेकोले नगरपालिकाको खानेपानी आपूर्ति मुख्यतः भूमिगत जलस्रोतमा आधारित रहेको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

५.३.२ खानेपानीको स्रोत विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र खानेपानीको प्रमुख स्रोत भूमिगत जलस्रोतमा आधारित रहेको छ । घरधुरी सर्वेक्षणको तथ्याङ्कअनुसार नगरपालिकाका अधिकांश घरधुरीहरूले ट्युबवेल तथा बोरिङमार्फत खानेपानी प्राप्त गर्ने गरेका छन् । यसले नगरपालिकाको खानेपानी आपूर्ति प्रणाली मुख्यतः भूमिगत पानीमा निर्भर रहेको देखाउँछ । साथै, पाइपमार्फत वितरण हुने धारायुक्त खानेपानी सेवाको पहुँच पनि क्रमशः विस्तार हुँदै गएको छ । सुरक्षित तथा स्वच्छ खानेपानी उपलब्ध गराउन नगरपालिका तथा विभिन्न खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूले खानेपानी योजना सञ्चालन गर्दै आएका छन् ।

तालिका ६८ मा उपलब्ध तथ्याङ्कअनुसार ६८.४ प्रतिशत घरधुरीले ट्युबवेल वा बोरिङलाई मुख्य खानेपानी स्रोतका रूपमा प्रयोग गरेका छन्, जुन नगरपालिकाको सबैभन्दा प्रमुख स्रोत हो । त्यसैगरी २३.४ प्रतिशत घरधुरीले पाइपमार्फत वितरण हुने धारायुक्त पानी प्रयोग गरेका छन् । ६.३ प्रतिशत घरधुरीले ट्यांकी मार्फत उपलब्ध गराइने पानीमा निर्भर रहेका छन् । अन्य स्रोतहरू जस्तै ढाकिएको इनार, नढाकिएको इनार, मूलधारा, जार/बोतलको पानी तथा अन्य स्रोतहरूको प्रयोग अत्यन्त न्यून (०.२-०.४ प्रतिशत) मात्र रहेको छ । यस तथ्याङ्कले गरुडा नगरपालिकामा खानेपानी आपूर्तिको मुख्य आधार भूमिगत जलस्रोत रहेको स्पष्ट पार्दछ । भविष्यमा बढ्दो जनसंख्या र भूमिगत पानीमाथिको चापलाई ध्यानमा राखी सुरक्षित पाइपलाइन प्रणाली विस्तार, वर्षा पानी संकलन, जलस्रोत संरक्षण तथा खानेपानीको गुणस्तर परीक्षणलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ । यसबाट नगरवासीलाई दीर्घकालीन रूपमा सुरक्षित, स्वच्छ र दिगो खानेपानी सेवा उपलब्ध गराउन सहयोग पुग्नेछ ।

तालिका ६८: खानेपानी स्रोत वितरणको अवस्था

खानेपानीको स्रोत	प्रतिशत (%)
ट्युबवेल/बोरिङ	६८.४
धारायुक्त पानी (पाइपमार्फत)	२३.४
धारायुक्त पानी (ट्यांकी)	६.३
ढाकिएको इनार/कुवा	०.२
नढाकिएको इनार/कुवा	०.२
मूलधारा	०.२
जार/बोतलको पानी	०.३
अन्य	०.४
नदी/खोला	०
जम्मा	१००.

५.३.३ शौचालय प्रयोगको अवस्था

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र शौचालय प्रयोगको अवस्था विगत केही वर्षयता उल्लेखनीय रूपमा सुधार भएको छ । नेपाल सरकारको खुला दिसामुक्त अभियान, स्थानीय तहको सक्रियता तथा जनचेतनाको वृद्धिका कारण अधिकांश घरधुरीमा शौचालय निर्माण तथा प्रयोगको अभ्यास स्थापित भएको छ । नगरपालिकाका अधिकांश परिवारले व्यक्तिगत

शौचालयको प्रयोग गर्ने गरेका छन् भने खुला स्थानमा दिसापिसाव गर्ने प्रचलन लगभग अन्त्य भएको अवस्था छ । यसले सरसफाइ, स्वास्थ्य तथा वातावरणीय स्वच्छतामा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ ।

तालिका ६९ मा उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार गरुडा नगरपालिकामा कुल ७,६६९ घरपरिवार रहेका छन् । घरपरिवारहरूले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकार अनुसारको विवरणले नगरपालिकाको सरसफाइ तथा स्वच्छता अवस्थाको चित्रण गर्दछ । तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकाका ५७.७ प्रतिशत (४,४२० घरपरिवार) ले खाल्डे शौचालय प्रयोग गर्ने गरेका छन्, जुन सबैभन्दा बढी प्रयोग हुने शौचालयको प्रकार हो । यसले नगर क्षेत्रमा आधुनिक तथा व्यवस्थित ढल व्यवस्थापन प्रणालीको पहुँच अझै सीमित रहेको संकेत गर्दछ । त्यसैगरी, २८.५ प्रतिशत (२,१८३ घरपरिवार) मा सेप्टिक ट्याङ्की सहितको फ्लस शौचालय रहेको छ । यो संख्या तुलनात्मक रूपमा सन्तोषजनक भए पनि अझै अधिकांश परिवार परम्परागत खाल्डे शौचालयमा निर्भर रहेको देखिन्छ । सार्वजनिक ढल निकासमा जोडिएका फ्लस शौचालय प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या ३४५ (४.५ प्रतिशत) मात्र रहेको छ । यसले नगर क्षेत्रमा केन्द्रीय ढल प्रणालीको विस्तार न्यून रहेको देखाउँछ । नगरपालिकाका ६९ घरपरिवार (०.८ प्रतिशत) ले सार्वजनिक शौचालय प्रयोग गरिरहेका छन्, जुन अत्यन्त न्यून हिस्सा हो । सार्वजनिक शौचालयको प्रयोग प्रायः आफ्नै शौचालय सुविधा नभएका वा अस्थायी बसोबास गर्ने परिवारहरूमा सीमित रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । चिन्ताजनक पक्ष भनेको ६५९ घरपरिवार (८.५ प्रतिशत) अझै पनि शौचालय सुविधाविहीन रहेका छन् । यस अवस्थाले खुला दिसामुक्त अभियान तथा दिगो सरसफाइ व्यवस्थापनमा थप प्रयास आवश्यक रहेको संकेत गर्दछ । समग्रमा, गरुडा नगरपालिकामा ९९.५ प्रतिशत घरपरिवारमा कुनै न कुनै प्रकारको शौचालय सुविधा उपलब्ध भए पनि अधिकांश परिवार खाल्डे शौचालयमा निर्भर छन् । आधुनिक फ्लस शौचालय तथा व्यवस्थित ढल व्यवस्थापनको पहुँच सीमित रहेको देखिन्छ । साथै, ८.५ प्रतिशत घरपरिवारमा शौचालय सुविधा नै नभएको अवस्थाले सरसफाइ तथा जनस्वास्थ्य सुधारका लागि लक्षित कार्यक्रम, शौचालय निर्माणमा प्रोत्साहन तथा सुरक्षित फोहोर व्यवस्थापनका कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने आवश्यकता औँल्याउँछ ।

तालिका ६९: शौचालय प्रयोगको अवस्था

शौचालयको प्रकार	घरपरिवार संख्या	प्रतिशत
फ्लस शौचालय (सार्वजनिक ढल निकास)	३४५	४.५
फ्लस शौचालय (सेप्टिक ट्याङ्की)	२१८३	२८.५
खाल्डे शौचालय	४४२०	५७.७
सार्वजनिक शौचालय	६९	०.८
शौचालय सुविधा नभएको	६५९	८.५
जम्मा	७६६९	१००

५.३.४ सार्वजनिक शौचालय

गरुडा नगरपालिकाको सरसफाइ तथा स्वच्छता अवस्थासम्बन्धी तथ्याङ्क अनुसार नगर क्षेत्रमा कुल ७,६६९ घरपरिवार रहेका छन् । तीमध्ये ६९ घरपरिवार (०.८ प्रतिशत) ले सार्वजनिक शौचालय प्रयोग गर्ने गरेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । यसबाट अधिकांश घरपरिवारले आफ्नै निजी शौचालय प्रयोग गर्ने भए पनि सीमित संख्यामा परिवार सार्वजनिक शौचालयमा निर्भर रहेको बुझिन्छ । यस पालिकामा सार्वजनिक शौचालय प्रयोग गर्ने घरपरिवारको प्रतिशत केवल

०.८ प्रतिशत रहेको छ, जुन अत्यन्त न्यून हिस्सा हो । यसले नगरपालिकामा अधिकांश घरपरिवारले आफ्नै घरमा शौचालय सुविधा निर्माण गरी प्रयोग गरिरहेको संकेत गर्दछ । सार्वजनिक शौचालयको प्रयोग मुख्य रूपमा बजार क्षेत्र, सार्वजनिक स्थल, यात्रु आवतजावत हुने स्थान तथा शौचालय सुविधा नभएका केही परिवारहरूमा सीमित हुन सक्ने देखिन्छ । सार्वजनिक शौचालयको प्रयोग न्यून हुनु सकारात्मक पक्ष भए पनि नगर क्षेत्रमा रहेका बजार, बसपार्क, सरकारी कार्यालय परिसर तथा भीडभाड हुने स्थानहरूमा पर्याप्त सार्वजनिक शौचालयको आवश्यकता रहन्छ । यस्ता संरचनाले यात्रु, व्यापारी, सेवाग्राही तथा अस्थायी रूपमा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूलाई सुविधा प्रदान गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् ।

नगरपालिकाले सरसफाइ तथा सार्वजनिक स्वास्थ्य सुधारका लागि सार्वजनिक शौचालयको नियमित व्यवस्थापन, सफाइ, खानेपानी उपलब्धता तथा फोहोर व्यवस्थापनमा विशेष ध्यान दिन आवश्यक देखिन्छ । साथै, सार्वजनिक स्थानमा आधुनिक र अपाङ्गमैत्री शौचालय निर्माण तथा सञ्चालनले नगरको स्वच्छता र स्वास्थ्य अवस्थालाई थप सुदृढ बनाउन सहयोग पुर्याउन सक्छ ।

५.३.५ फोहरमैला व्यवस्थापन

फोहरमैला व्यवस्थापन शहरी सरसफाइ, वातावरण संरक्षण तथा जनस्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित विषय हो । जनसंख्या वृद्धि, बजार विस्तार, प्लास्टिकजन्य सामग्रीको बढ्दो प्रयोग तथा शहरीकरणका कारण नगर क्षेत्रमा दैनिक रूपमा उत्पादन हुने फोहरको मात्रा पनि बढ्दै गएको छ । गरुडा नगरपालिकामा घरायसी, व्यावसायिक, कृषि तथा संस्थागत स्रोतबाट फोहर उत्पादन हुने गर्दछ । नगरपालिकाले सरसफाइ तथा वातावरणीय व्यवस्थापनलाई प्राथमिकतामा राख्दै विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

गरुडा नगरपालिका जस्तो तीव्र रूपमा विकासोन्मुख नगर क्षेत्रमा फोहर व्यवस्थापन प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेको छ । घरधुरीबाट निस्कने जैविक फोहर, प्लास्टिक, कागज, सिसा तथा कृषि अवशेषहरूको उचित व्यवस्थापन नगर्दा वातावरणीय प्रदूषण, दुर्गन्ध तथा विभिन्न सरुवा रोगको जोखिम बढ्न सक्छ ।

नेपालका अधिकांश नगरपालिकाहरूमा फोहर संकलन, ढुवानी तथा अन्तिम व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त पूर्वाधारको अभाव रहेको देखिन्छ । फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि शहरी क्षेत्रमा केही प्रयास भए पनि धेरै स्थानमा फोहरको वर्गीकरण नगरी खुला स्थान, सडक किनार वा अस्थायी डम्पिङ साइटमा फाल्ने अभ्यास अभै कायम रहेको अध्ययनहरूले देखाएका छन् । नगरपालिकाले दीर्घकालीन रूपमा फोहर व्यवस्थापन सुधार गर्न निम्न कार्यहरूलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ:

- घरधुरी स्तरमै जैविक र अजैविक फोहर छुट्याउने प्रणाली लागू गर्ने ।
- बजार तथा सार्वजनिक स्थानमा पर्याप्त डस्टबिनको व्यवस्था गर्ने ।
- नियमित ढुवानी तथा संकलन सेवा विस्तार गर्ने ।
- जैविक फोहरबाट कम्पोस्ट मल उत्पादन गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

- प्लास्टिक तथा पुनःप्रयोगयोग्य वस्तुहरूको पुनर्चक्रण (अथवाअप्लिन) प्रवर्द्धन गर्ने ।
- विद्यालय तथा समुदायमा सरसफाइ सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

गरुडा नगरपालिकामा जनसंख्या र शहरीकरणसँगै फोहर उत्पादनको मात्रा बढ्दै गएको छ । हाल सरसफाइ तथा फोहर व्यवस्थापनका लागि प्रयासहरू भइरहेका भए पनि दिगो व्यवस्थापनका लागि स्रोतमा आधारित फोहर वर्गीकरण, नियमित संकलन, पुनर्चक्रण तथा कम्पोस्टिङ प्रणालीलाई अझ प्रभावकारी बनाउन आवश्यक छ । उचित फोहर व्यवस्थापनले नगरको वातावरणीय स्वच्छता, जनस्वास्थ्य तथा दिगो शहरी विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउन सक्छ ।

५.३.६ ढल निकास

ढल निकास (Sewerage and Drainage System) शहरी पूर्वाधारको महत्वपूर्ण पक्ष हो । यसले वर्षायाममा पानी जम्न नदिने, फोहोर पानीको सुरक्षित निकास गर्ने तथा सरसफाइ र जनस्वास्थ्य संरक्षणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । गरुडा नगरपालिका जस्तो तीव्र रूपमा शहरीकरण भइरहेको क्षेत्रमा ढल निकास व्यवस्थापन अझ महत्वपूर्ण विषय बनेको छ । गरुडा नगरपालिकामा व्यवस्थित केन्द्रीय ढल निकास प्रणालीको पहुँच निकै सीमित रहेको देखाउँछ । शहरी क्षेत्रमा Drainage System केही प्रयास भए पनि नगण्य रूपमा ढलको विकास भएको छ । अधिकांश घरपरिवारले सेप्टिक ट्याङ्की वा खाल्डे शौचालय प्रयोग गरिरहेका कारण फोहोर पानीको व्यवस्थापन व्यक्तिगत संरचनामा आधारित रहेको देखिन्छ । नगर क्षेत्रमा जनसंख्या वृद्धि, सडक विस्तार तथा बजार क्षेत्रको विकाससँगै वर्षायाममा पानी जम्ने, नाला अवरुद्ध हुने तथा फोहोर पानी सडकमा बग्ने समस्या देखा पर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ । विशेषगरी तराई क्षेत्रमा अत्यधिक वर्षा हुँदा प्रभावकारी ढल निकास नहुँदा डुबान तथा सरसफाइसम्बन्धी समस्या बढ्न सक्छ । गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा वार्षिक औसत वर्षा करिब २,२१४ मिलिमिटर हुने उल्लेख गरिएको छ, जसले प्रभावकारी नाला तथा वर्षे पानी व्यवस्थापनको आवश्यकता भन्नु बढाउँछ ।

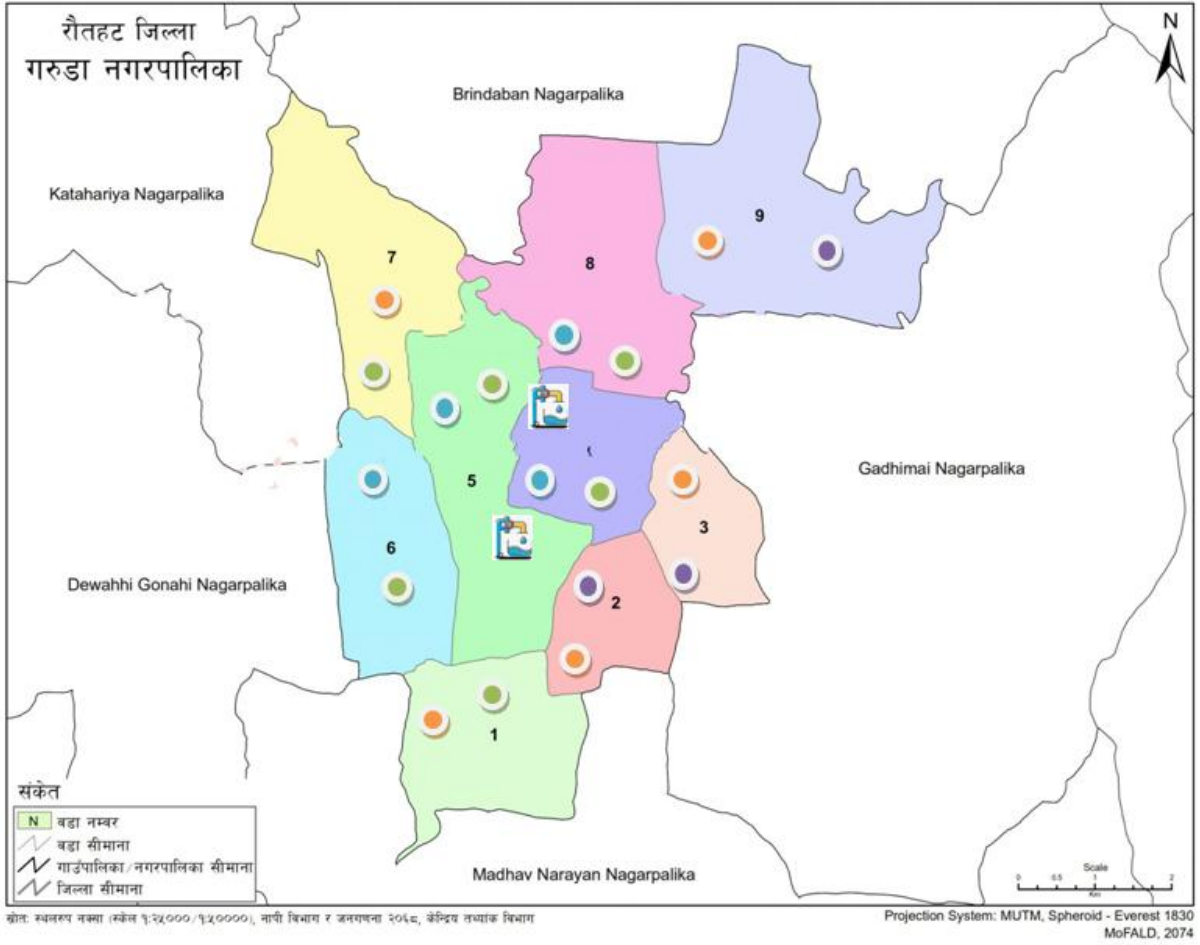
ढलको उचित निकास र प्रशोधन प्रणालीको अभावले नदी, खोल्सा तथा सार्वजनिक क्षेत्र प्रदूषित हुने जोखिम बढ्ने देखिन्छ ।

गरुडा नगरपालिकामा ढल निकास व्यवस्थापन सुधारका लागि निम्न उपायहरू आवश्यक देखिन्छ -

- मुख्य बजार तथा घना बस्ती क्षेत्रमा पक्की नाला निर्माण तथा विस्तार गर्ने ।
- वर्षे पानी र घरेलु फोहोर पानीका लागि अलग निकास प्रणाली विकास गर्ने ।
- सेप्टिक ट्याङ्कीको नियमित सफाइ तथा व्यवस्थापन प्रणाली लागू गर्ने ।
- ढल निकासलाई सडक पूर्वाधार विकाससँग एकीकृत गर्ने ।
- फोहोर पानी प्रशोधन (ध्वकतभधवतभच त्वभवक्तभलत) सम्बन्धी दीर्घकालीन योजना तयार गर्ने ।
- नाला अतिक्रमण तथा फोहोर फाल्ने कार्य नियन्त्रण गर्न जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

गरुडा नगरपालिकामा हाल सार्वजनिक ढल निकास प्रणालीको पहुँच केवल ४.५ प्रतिशत घरपरिवारमा सीमित रहेको देखिन्छ। अधिकांश घरपरिवार सेप्टिक ट्याङ्की तथा खाल्डे शौचालयमा निर्भर छन् । बढ्दो शहरीकरण, जनसंख्या वृद्धि तथा वर्षायामको पानी व्यवस्थापनलाई ध्यानमा राख्दै नगरपालिकाले आधुनिक नाला, ढल निकास तथा फोहोर पानी व्यवस्थापन प्रणालीको विस्तारमा प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ । यसले सरसफाइ, जनस्वास्थ्य, वातावरण संरक्षण तथा दिगो शहरी विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउनेछ ।

५.३.७ श्रोत नक्शा

स्रोत: स्थलरूप नक्सा (स्केल १:२५,०००/१:२,००,०००), नारी विभाग र जनसंख्या २०६८, केन्द्रिय तथ्यांक विभाग

संकेत विवरण	
संकेत	विवरण
	८५ प्रतिशत भन्दा बढी खानेपानी पुगेको
	८५ प्रतिशत भन्दा कम खानेपानी पुगेको
	खानेपानी टंयाकी तथा पाइप लाइन
	८५ प्रतिशत भन्दा बढी शौचालय भएको
	८५ प्रतिशत कम शौचालय भएको

५.४ महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण

गरुडा नगरपालिकामा महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरणका क्षेत्रमा विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् । नगरपालिकाले महिला सशक्तीकरण, बालअधिकार संरक्षण तथा सीमान्तकृत समुदायहरूको सामाजिक तथा आर्थिक उत्थानलाई प्राथमिकतामा राखेको छ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमअन्तर्गत ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, दलित बालबालिका तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई नियमित भत्ता वितरण गरिँदै आएको छ । नगरपालिकाभित्र १४ वटा स्वास्थ्य संस्था र २३ भन्दा बढी सरकारी शैक्षिक संस्था सञ्चालनमा रहेका छन्, जसले महिला तथा बालबालिकाको स्वास्थ्य र शिक्षामा पहुँच वृद्धि गर्न सहयोग पुऱ्याएका छन् । साथै, जन्मदर्ता, खोप सेवा, पोषण कार्यक्रम, किशोरी सशक्तीकरण तथा लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यक्रमहरू पनि सञ्चालन हुँदै आएका छन् । यद्यपि बालविवाह, गरिबी, बेरोजगारी तथा महिलाको निर्णय प्रक्रियामा सीमित सहभागिता जस्ता चुनौतीहरू अझै विद्यमान छन् । त्यसैले महिला, बालबालिका तथा पिछडिएका समुदायहरूको समावेशी विकास सुनिश्चित गर्न थप प्रभावकारी कार्यक्रम र स्रोत परिचालन आवश्यक देखिन्छ ।

५.४.१ लिंग अनुसार बाल विवाह (अठार वर्ष मुनिका)

गरुडा नगरपालिकामा बालविवाह अझै पनि एक महत्वपूर्ण सामाजिक चुनौतीका रूपमा रहेको देखिन्छ । तारििका ७० मा उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार १८ वर्षभन्दा कम उमेरको कुल जनसंख्या २८,२९४ रहेको छ, जसमा १०,३९५ पुरुष र १७,८९९ महिला रहेका छन् । यसै समूहभित्र १८ वर्ष पूरा हुनुअघि विवाह गर्नेको संख्या १०,१९२ रहेको छ, जसमध्ये २,८५५ पुरुष र ७,३३७ महिला छन् । यसले बालविवाहको समस्या महिलामा पुरुषको तुलनामा धेरै बढी रहेको स्पष्ट देखाउँछ । तथ्याङ्कका आधारमा १८ वर्षअघि विवाह गर्ने कुल व्यक्तिमध्ये करिब ७२ प्रतिशत महिला र २८ प्रतिशत पुरुष रहेका छन् । यसले गरुडा नगरपालिकामा बालविवाह विशेष गरी किशोरीहरूमा बढी प्रचलित रहेको संकेत गर्दछ । बालविवाहका कारण किशोरीहरूको शिक्षा बीचमै छोडिने, कम उमेरमै मातृत्व वहन गर्नुपर्ने, स्वास्थ्य जोखिम बढ्ने तथा आर्थिक र सामाजिक अवसरहरूमा पहुँच सीमित हुने समस्या देखिन्छ । त्यसैले बालविवाह न्यूनीकरणका लागि जनचेतना अभिवृद्धि, किशोरी शिक्षा प्रवर्द्धन, कानुनी कार्यान्वयन तथा समुदायस्तरीय सशक्तीकरण कार्यक्रमहरूलाई थप प्रभावकारी बनाउन आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका ७०: लिंग अनुसार बाल विवाह (अठार वर्ष मुनिका)

उमेर समूह	पुरुष	महिला	जम्मा
१८ वर्षभन्दा कम उमेरको जनसंख्या	१०,३९५	१७,८९९	२८,२९४
१८ वर्षअघि विवाह भएका	२,८५५	७,३३७	१०,१९२

५.४.२ कामदारको रूपमा घर बाहिर रहेको बालबालिका

गरुडा नगरपालिकामा कामदारको रूपमा घर बाहिर रहेका बालबालिकाको संख्या बालअधिकार तथा बाल संरक्षणको दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण सूचक हो । आर्थिक अवस्था कमजोर हुनु, पारिवारिक जिम्मेवारी, शिक्षामा पहुँचको कमी तथा रोजगारीको खोजी जस्ता कारणले बालबालिका घर बाहिर श्रममा संलग्न हुने गरेका छन् । उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार पुरुष बालबालिकाको संख्या बढी छ भने उनीहरू निर्माण, इटा उद्योग, होटल व्यवसाय, कृषि तथा अन्य श्रममुखी

कार्यमा संलग्न रहेको देखिन्छ भने महिला बालबालिका घरेलु काम, हेरचाह तथा अनौपचारिक क्षेत्रमा कार्यरत हुने गरेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थाले बालबालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा समग्र विकासमा नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्ने भएकाले बालश्रम न्यूनीकरण, विद्यालयमा निरन्तरता तथा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक देखिन्छ । तालिका ७ मा देखाएको अनुसार गरुडा नगरपालिकामा १०-१९ वर्ष उमेर समूहका कुल १४,६०३ बालबालिका रहेका छन्, जसमा ७,६१६ पुरुष र ६,९८७ महिला छन् । यीमध्ये कामदारको रूपमा घर बाहिर रहेका बालबालिकाको संख्या ८४ रहेको छ, जसमा ६२ पुरुष र २२ महिला छन्। वडा नं. १ र वडा नं. ८ मा सबैभन्दा बढी (१५-१५ जना) बालबालिका कामदारको रूपमा घर बाहिर रहेका छन् भने वडा नं. ४ मा सबैभन्दा कम (२ जना) रहेका छन् । तथ्याङ्कले कामदारको रूपमा घर बाहिर रहेका बालबालिकामध्ये पुरुषको संख्या महिलाको तुलनामा उल्लेखनीय रूपमा बढी रहेको देखाउँछ । यस अवस्थाले बालश्रम, शिक्षा तथा बाल संरक्षणका क्षेत्रमा थप ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता औल्याउँछ ।

तालिका ७: कामदारको रूपमा घर बाहिर रहेको बालबालिका विवरण

वडा नं.	१०-१९ वर्ष उमेर समूह (पुरुष)	१०-१९ वर्ष उमेर समूह (महिला)	जम्मा	कामदारको रूपमा घर बाहिर रहेका बालबालिका (पुरुष)	कामदारको रूपमा घर बाहिर रहेका बालबालिका (महिला)	जम्मा
१	९०२	८४०	१,७४२	१०	५	१५
२	६९९	६२९	१,३२८	६	३	९
३	४०८	३९२	८००	५	२	७
४	९१३	७६६	१,६७९	२	०	२
५	१,१५९	१,०३५	२,१९४	७	२	९
६	९८८	९११	१,८९९	४	०	४
७	७१४	६३२	१,३४६	८	३	११
८	९१९	८९७	१,८१६	११	४	१५
९	९१४	८८५	१,७९९	९	३	१२
जम्मा	७,६१६	६,९८७	१४,६०३	६२	२२	८४

५.४.३ बालक्लब तथा संजालको विवरण

गरुडा नगरपालिकामा बालअधिकार प्रवर्द्धन, बाल सहभागिता अभिवृद्धि तथा बालमैत्री स्थानीय शासनको विकासका लागि विभिन्न बालक्लब तथा बाल सञ्जालहरू गठन गरिएका छन् । यस्ता संस्थाहरूले बालबालिकाको नेतृत्व विकास, बालअधिकार संरक्षण, बालविवाह तथा बालश्रम न्यूनीकरण, सरसफाइ, शिक्षा तथा सामाजिक सचेतना सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएका छन्। बालक्लब तथा सञ्जालमार्फत बालबालिकाहरूलाई स्थानीय तहको योजना निर्माण तथा निर्णय प्रक्रियामा सहभागी गराउने प्रयास गरिएको छ । यसले बालमैत्री वातावरण निर्माण तथा बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएको छ ।

गरुडा नगरपालिकामा बालक्लब तथा बाल सञ्जालको अवस्था सम्बन्धी तालिका ७ म उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार विभिन्न प्रकारका बाल संरचनाहरू सक्रिय रहेका छन् । नगरपालिकामा कुल १२ वटा विद्यालयमा आधारित बालक्लब र ९ वटा समुदायमा आधारित बालक्लब रहेका छन् । साथै, बालबालिकाको समन्वय र प्रतिनिधित्वका लागि २ वटा

बाल सञ्जालहरू सञ्चालनमा छन् । यी बालक्लब तथा सञ्जालहरूमा कुल ३१५ जना बालबालिका आवद्ध रहेका छन्, जसमा २३७ जना बालक र ७८ जना बालिका रहेका छन्। यसले बालकहरूको सहभागिता बालिकाको तुलनामा बढी रहेको देखाउँछ ।

यो तथ्याङ्कले गरुडा नगरपालिकामा बालबालिकाको संगठनात्मक सहभागिता क्रमशः विस्तार हुँदै गएको देखाए पनि लैङ्गिक सन्तुलन अझै पूर्ण रूपमा कायम हुन नसकेको संकेत गर्दछ । बालक्लब तथा बाल सञ्जालहरूले बालअधिकार संरक्षण, बालविवाह न्यूनीकरण, बालश्रम नियन्त्रण, सरसफाइ, शिक्षा तथा नेतृत्व विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएका छन् । त्यसैले आगामी दिनमा बालिकाको सहभागिता बढाउँदै लैङ्गिक समानता सुनिश्चित गर्न थप कार्यक्रम आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका ७१: बालक्लब तथा संजालको विवरण

बालक्लब तथा संजाल सम्बन्धी विवरण	संख्या
विद्यालयमा आधारित बालक्लब	१२
समुदायमा आधारित बालक्लब	९
बाल संजालको संख्या	२
बालक्लबमा आवद्ध बालबालिका (बालक)	२३७
बालक्लबमा आवद्ध बालबालिका (बालिका)	७८
कुल सदस्य संख्या	३१५

५.४.४ घरपरिवारविहिन बालबालिकाको अवस्था

गरुडा नगरपालिकामा घरपरिवारविहिन तथा जोखिममा रहेका बालबालिकाको अवस्थासम्बन्धी तथ्याङ्कले बाल संरक्षणका क्षेत्रमा विभिन्न चुनौतीहरू रहेको देखाउँछ । तालिका ७२ मा उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार अभिभावकविहिन बालबालिकाको संख्या २० जना रहेको छ भने एकल अभिभावकको संरक्षणमा रहेका बालबालिकाको संख्या ८९५ जना रहेको छ, जुन सबैभन्दा बढी हो । यसले परिवार विखण्डन, वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद, एक अभिभावकको मृत्यु वा अन्य सामाजिक-आर्थिक कारणले धेरै बालबालिका एकल अभिभावकको संरक्षणमा हुर्किन बाध्य भएको संकेत गर्दछ । यस्ता बालबालिकाको समुचित पालनपोषण, शिक्षा तथा मनोसामाजिक विकासका लागि विशेष सहयोग आवश्यक देखिन्छ ।

त्यसैगरी, वैदेशिक रोजगारीका कारण अभिभावकबाट टाढा रहेका बालबालिकाको संख्या ३१७ जना रहेको छ । यो तथ्याङ्कले नगरपालिकामा वैदेशिक रोजगारको प्रभाव उल्लेखनीय रहेको देखाउँछ । अभिभावकको प्रत्यक्ष हेरचाह र भावनात्मक साथको अभावले यस्ता बालबालिकाको मानसिक, सामाजिक तथा शैक्षिक विकासमा असर पार्न सक्ने सम्भावना रहन्छ । अर्कोतर्फ, आर्थिक अभावका कारण श्रममा संलग्न बालबालिकाको संख्या ८४ जना रहेको छ, जसले नगरपालिकामा बालश्रमको समस्या अझै पूर्ण रूपमा अन्त्य हुन नसकेको देखाउँछ । बालश्रममा संलग्न बालबालिकाले शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर गुमाउनुका साथै शारीरिक तथा मानसिक शोषणको जोखिम पनि बेहोर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकामा अभिभावकविहिन बालबालिकाको संख्या तुलनात्मक रूपमा कम भए पनि एकल अभिभावकको संरक्षणमा रहेका, वैदेशिक रोजगारीका कारण अभिभावकबाट टाढा रहेका तथा आर्थिक अभावका कारण

श्रममा संलग्न बालबालिकाको संख्या उल्लेखनीय रहेको देखिन्छ । यस अवस्थाले बाल संरक्षण, सामाजिक सुरक्षा, शैक्षिक सहायता, मनोसामाजिक परामर्श तथा बालश्रम न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यक्रमलाई अझ प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता औल्याएको छ । स्थानीय सरकार, समुदाय तथा सरोकारवाला निकायहरूको समन्वित प्रयासबाट मात्र यस्ता बालबालिकाको समग्र विकास र संरक्षण सुनिश्चित गर्न सकिन्छ ।

तालिका ७२: घरपरिवार विहिन बालबालिकाको अवस्था

सूचक	अवस्था
अभिभावकविहिन बालबालिका	२०
एकल अभिभावकको संरक्षणमा रहेका बालबालिका	८९५
वैदेशिक रोजगारीका कारण अभिभावकबाट टाढा रहेका बालबालिका	३१७
आर्थिक अभावका कारण श्रममा संलग्न बालबालिका	८४

५.४.५ अपाङ्गता आधारमा जनसंख्या

गरुडा नगरपालिकामा शारीरिक अपाङ्गता सबैभन्दा प्रमुख प्रकारको अपाङ्गता रहेको छ भने दृष्टिसम्बन्धी तथा श्रवणसम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संख्या पनि उल्लेखनीय रहेको छ । तथ्याङ्कले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको शिक्षा, स्वास्थ्य, पुनःस्थापना, सहायक सामग्रीको उपलब्धता तथा सामाजिक समावेशीकरणका कार्यक्रमहरूलाई थप प्रभावकारी बनाउन आवश्यक रहेको संकेत गर्दछ ।

प्रस्तुत तालिका ७३ ले गरुडा नगरपालिकामा रहेका फरक-फरक प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लिङ्गानुसारको संख्या तथा प्रतिशतगत वितरण देखाएको छ। तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकामा कुल ६७५ जना अपाङ्गता भएका व्यक्ति रहेका छन्, जसमा ३७५ जना पुरुष (५५.६ ४%) र ३०० जना महिला (४४.४%) रहेका छन् । अपाङ्गताको प्रकारानुसार हेर्दा शारीरिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिको संख्या सबैभन्दा बढी रहेको छ। यस समूहमा २९५ जना (४३.७ ४%) रहेका छन्, जसमा १८१ जना पुरुष र ११४ जना महिला छन् । दोस्रो ठूलो समूह दृष्टिविहीन अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको रहेको छ, जसको संख्या १०० जना (१४.८ ४%) छ । त्यसपछि न्यून दृष्टि भएका ७९ जना (११.७ ४%) तथा बहुअपाङ्गता भएका ४१ जना (६.१ ४%) रहेका छन् ।

त्यसैगरी, बौद्धिक अपाङ्गता भएका १२ जना (१.८ %), सुनाइ श्रवणसम्बन्धी अपाङ्गता भएका १३ जना (१.९ %), मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका २२ जना (३.३ %) तथा बोली सम्बन्धी अपाङ्गता भएका ३० जना (४.४ %) रहेका छन्। बहिरा ४२ जना (६.२ %) तथा बहिरा तथा दृष्टिविहीन २१ जना (३.१ %) रहेको तथ्याङ्कले श्रवण तथा दृष्टिसम्बन्धी समस्या भएका व्यक्तिहरूको पनि उल्लेखनीय उपस्थिति देखाउँछ । दुर्लभ प्रकृतिका अपाङ्गतामध्ये हेमोफिलिया भएका १० जना (१.५ %) र अटिजम भएका १० जना (१.५ %) रहेका छन् । अधिकांश अपाङ्गताका प्रकारहरूमा पुरुषको संख्या महिलाभन्दा बढी देखिन्छ, विशेषगरी शारीरिक, दृष्टिविहीन तथा बहुअपाङ्गता समूहमा । तर केही प्रकारका अपाङ्गतामा महिला सहभागिता तुलनात्मक रूपमा बढी रहेको पनि देखिन्छ ।

तालिका ७३: अपांगता आधारमा जनसंख्या

अशक्तताको प्रकार	जनसंख्या			प्रतिशत		
	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा
शारीरिक	१८१	११४	२९५	४८.३	३८	४३.७
न्यून दृष्टि	३६	४३	७९	९.६	१४.३	११.७
दृष्टिविहीन	७०	३०	१००	१८.७	१०	१४.८
बहिरा	१२	३०	४२	३.२	१०	६.२
मनोसामाजिक अशक्तता	७	१५	२२	१.९	५	३.३
सुस्त श्रवण	८	५	१३	२.१	१.६	१.९
बहिरा तथा दृष्टिविहीन	९	१२	२१	२.४	४	३.१
बोली सम्बन्धी अशक्तता	१३	१७	३०	३.५	५.७	४.४
बौद्धिक अशक्तता	८	४	१२	२.१	१.३	१.८
हेमोफिलिया	५	५	१०	१.३	१.७	१.५
अटिजम	५	५	१०	१.३	१.७	१.५
बहुअशक्तता	२१	२०	४१	५.६	६.७	६.१
जम्मा	३७५	३००	६७५	१००	१००	१००

५.४.६ ज्येष्ठ नागरिक तथा एकल महिला

प्रस्तुत तालिका ७४ ले गरुडा नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा रहेका ज्येष्ठ नागरिक (अन्य तथा दलित) र एकल महिलाको संख्या प्रस्तुत गरेको छ । तथ्याङ्क अनुसार ज्येष्ठ नागरिकको संख्या अधिकांश वडाहरूमा उल्लेखनीय रहेको देखिन्छ । अन्य समुदायका ज्येष्ठ नागरिकमध्ये वडा नं. १ मा सबैभन्दा बढी ४३३ जना रहेका छन् भने वडा नं. ५ मा ४३० जना, वडा नं. ६ मा ३८३ जना र वडा नं. ७ मा ३५३ जना रहेका छन् । वडा नं. ३ मा भने कुनै तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको वा संख्या शून्य रहेको देखिन्छ । दलित ज्येष्ठ नागरिकको संख्या हेर्दा वडा नं. ९ मा सबैभन्दा बढी ४८ जना रहेका छन् । त्यसपछि वडा नं. ५ मा ३० जना, वडा नं. ८ मा २१ जना तथा वडा नं. ६ र ७ मा समान १५-१५ जना रहेका छन् । यसले केही वडाहरूमा दलित ज्येष्ठ नागरिकको उपस्थिति उल्लेखनीय रहेको देखाउँछ ।

एकल महिलाको विवरण अनुसार वडा नं. ५ मा सबैभन्दा बढी २९ जना एकल महिला रहेका छन् । त्यसपछि वडा नं. ९ मा १९ जना, वडा नं. ८ मा १६ जना, वडा नं. ६ मा १५ जना तथा वडा नं. १ मा १३ जना रहेका छन् । वडा नं. ४ मा सबैभन्दा कम ६ जना एकल महिला रहेका छन् ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकामा ज्येष्ठ नागरिकको संख्या पर्याप्त रहेको देखिन्छ, विशेषगरी वडा नं. १, ५, ६ र ७ मा उनीहरूको उपस्थिति बढी छ । त्यस्तै दलित ज्येष्ठ नागरिक तथा एकल महिलाको संख्या पनि केही वडाहरूमा उल्लेखनीय रहेकोले सामाजिक सुरक्षा भत्ता, स्वास्थ्य सेवा, हेरचाह, क्षमता विकास तथा सामाजिक संरक्षणसम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दा यस्ता समूहलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । ज्येष्ठ नागरिक र एकल महिलाको सामाजिक, आर्थिक तथा स्वास्थ्य सुरक्षालाई सुदृढ बनाउन लक्षित कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु आवश्यक छ ।

तालिका ७४: ज्येष्ठ नागरिक तथा एकल महिला विवरण

वडा नं.	ज्येष्ठ नागरिक (अन्य)	ज्येष्ठ नागरिक (दलित)	एकल महिला
१	४३३	५	१३
२	२६६	४	९
३	०	०	११
४	१५७	१२	६
५	४३०	३०	२९
६	३८३	१५	१५
७	३५३	१५	१२
८	३२९	२१	१६
९	३३८	४८	१९

५.४.७ अल्पसंख्यक सीमान्तकृत वर्गको विवरण

गरुडा नगरपालिकामा अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत वर्गहरू सामाजिक समावेशीकरण तथा समतामूलक विकासका दृष्टिले महत्वपूर्ण समूहका रूपमा रहेका छन् । यी वर्गमा दलित, मुस्लिम, जनजाति, पिछडिएको वर्ग, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, एकल महिला, ज्येष्ठ नागरिक तथा अन्य सामाजिक तथा आर्थिक रूपमा पछाडि परेका समुदायहरू समावेश छन् । प्रस्तुत तालिका ७५ले गरुडा नगरपालिकामा रहेका अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत वर्गहरूको जनसंख्या तथा प्रतिशतगत वितरणलाई देखाएको छ । तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकामा कुल ४०,५१७ जना अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत वर्गका व्यक्तिहरू रहेका छन् । यसमध्ये दलित समुदायको जनसंख्या सबैभन्दा बढी १८,०६८ जना (४४.५९%) रहेको छ । यसले नगरपालिकामा दलित समुदायको उल्लेखनीय उपस्थिति रहेको तथा उनीहरूको सामाजिक, आर्थिक तथा शैक्षिक विकासका लागि विशेष कार्यक्रम आवश्यक रहेको संकेत गर्दछ ।

त्यसैगरी, मुस्लिम समुदायको जनसंख्या १४,२९८ जना (३५.२९%) रहेको छ, जुन दोस्रो ठूलो समूह हो । दलित र मुस्लिम समुदाय मिलेर कुल सीमान्तकृत जनसंख्याको करिब ८० प्रतिशत हिस्सा ओगटेका छन् । जनजाति समुदायको जनसंख्या ४,६५६ जना (११.४९%) रहेको छ भने पिछडिएको वर्ग अन्तर्गत १,६५७ जना (४.०९%) रहेका छन् ।

अन्य सीमान्तकृत समूहहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्ति ६७५ जना (१.६७%), अन्य सीमान्तकृत समूह ६४९ जना (१.६०%), ज्येष्ठ नागरिक ३८४ जना (०.९५%) तथा एकल महिला १३० जना (०.३२%) रहेका छन् । यद्यपि यी समूहहरूको प्रतिशत तुलनात्मक रूपमा कम देखिए पनि सामाजिक सुरक्षा, स्वास्थ्य सेवा, शिक्षा तथा जीविकोपार्जनका अवसरका दृष्टिले उनीहरू विशेष संरक्षण र सहयोगका हकदार समूह हुन् ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकामा दलित, मुस्लिम तथा जनजाति समुदायको उल्लेखनीय उपस्थिति रहेको देखिन्छ । यस तथ्याङ्कले नगरपालिकाको विकास योजना, सामाजिक समावेशीकरण, शिक्षा, स्वास्थ्य, सीप विकास तथा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दा यी अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत वर्गहरूलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने आवश्यकता औल्याएको छ । यसबाट समावेशी विकास, सामाजिक न्याय तथा समान अवसरको सुनिश्चितता गर्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

तालिका ७५: गरुडा नगरपालिकामा अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत वर्गको विवरण

वर्ग	जनसंख्या	प्रतिशत
दलित	१८०६८	४४.५९
मुस्लिम	१४२९८	३५.२९
जनजाति	४६५६	११.४९
पिछडिएको वर्ग	१६५७	४.०९
अपाङ्गता भएका व्यक्ति	६७५	१.६७
एकल महिला	१३०	०.३२
ज्येष्ठ नागरिक	३८४	०.९५
अन्य सीमान्तकृत समूह	६४९	१.६०
जम्मा	४०५१७	१००

५.४.८ वार्षिक कार्यक्रमबाट लक्षित कार्यक्रमतर्फ भएको विनियोजन तथा खर्चको अवस्था

गरुडा नगरपालिकाको आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लेखापरीक्षण प्रतिवेदन अनुसार वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट कार्यान्वयनको अवस्था मिश्रित देखिन्छ । नगरपालिकाले विभिन्न क्षेत्र तथा लक्षित वर्गका कार्यक्रमहरूका लागि बजेट विनियोजन गरे पनि सबै कार्यक्रमहरू अपेक्षित रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेका छैनन् । प्रतिवेदन अनुसार नगरपालिकाको कुल वार्षिक बजेट रु. ७१ करोड १ लाख ७६ हजार ७२५ रहेकोमा रु. ५९ करोड ९४ लाख १७ हजार ३८६ खर्च भएको छ, जसले कुल ८४.४ प्रतिशत खर्च प्रगति देखाउँछ ।

क्षेत्रगत रूपमा हेर्दा सामाजिक विकास क्षेत्र, जसअन्तर्गत महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति लगायतका लक्षित वर्गसम्बन्धी अधिकांश कार्यक्रमहरू पर्दछन्, का लागि रु. १९ करोड ७० लाख ४२ हजार बजेट विनियोजन गरिएको थियो । यसमध्ये रु. १७ करोड ७४ लाख ६८ हजार ८२४ खर्च भई ९०.०७ प्रतिशत खर्च प्रगति हासिल भएको देखिन्छ, जुन सबै क्षेत्रमध्ये सबैभन्दा उच्च हो । यसले सामाजिक तथा लक्षित वर्गका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा नगरपालिकाले तुलनात्मक रूपमा राम्रो प्रगति गरेको संकेत गर्दछ ।

त्यसैगरी आर्थिक विकास क्षेत्रमा रु. १० करोड ३४ लाख ६९ हजार बजेट विनियोजन भएकोमा रु. ८ करोड ७३ लाख ९१ हजार खर्च भई ८४.४६ प्रतिशत प्रगति भएको छ । पूर्वाधार विकास क्षेत्रमा रु. १४ करोड ७७ लाख ६९ हजार २५४ विनियोजन भएकोमा रु. १० करोड ७५ लाख ३३ हजार १८० मात्र खर्च भई ७२.७७ प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ, जुन सबैभन्दा कम खर्च प्रतिशत हो ।

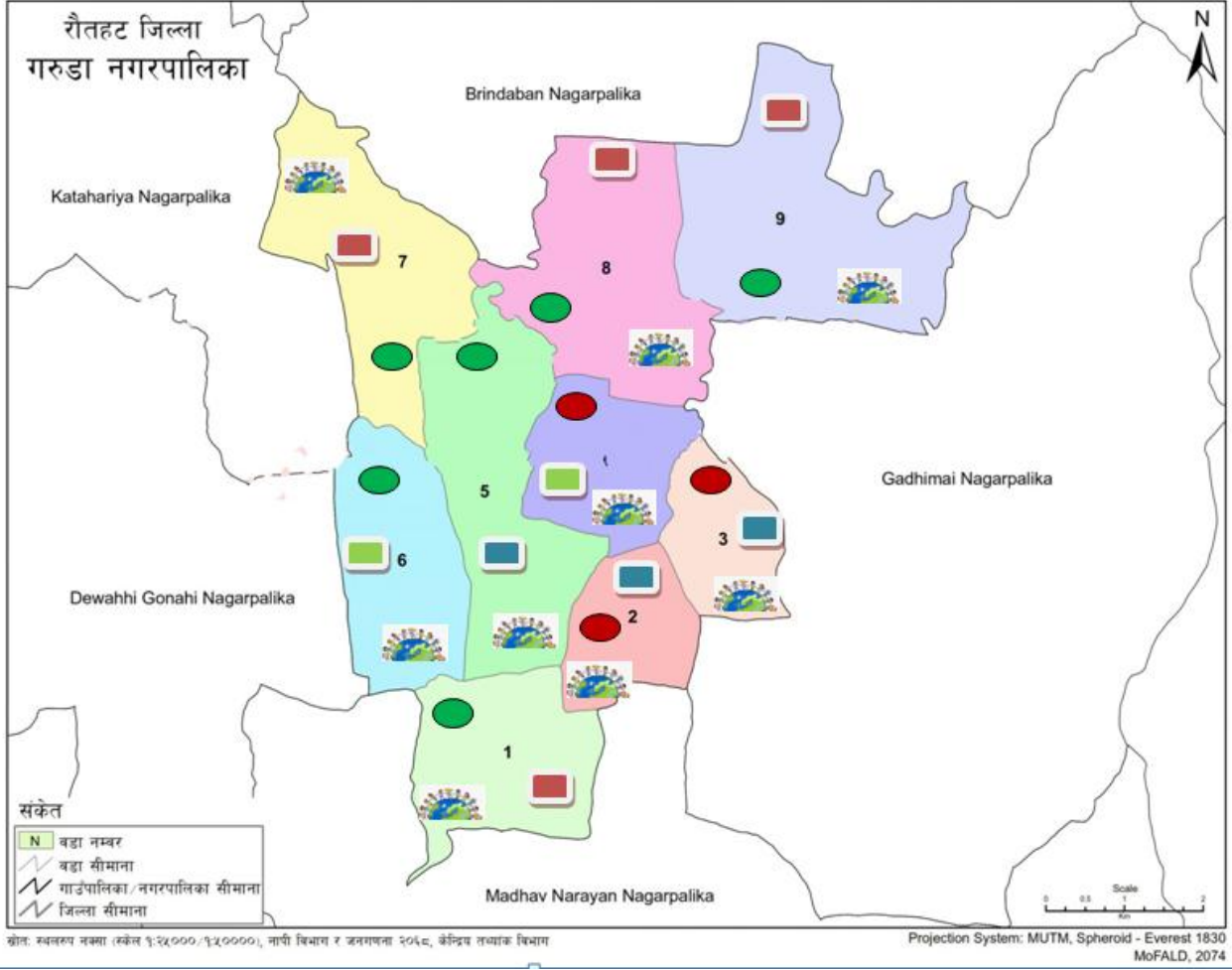
वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्थालाई हेर्दा नगरपालिकाले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल २१० वटा योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन गरेको थियो । तीमध्ये ३८ वटा कार्यक्रम शून्य प्रगति भएका, २ वटा ५० प्रतिशतसम्म प्रगति भएका, २ वटा ७५ प्रतिशतसम्म प्रगति भएका तथा १६८ वटा कार्यक्रम ७५ प्रतिशतभन्दा बढी प्रगति भएका देखिन्छन् । यसले अधिकांश कार्यक्रम सन्तोषजनक रूपमा कार्यान्वयन भए पनि केही कार्यक्रम कार्यान्वयन नै हुन नसकेको अवस्था देखाउँछ ।

योजनाको आकारका आधारमा विश्लेषण गर्दा कुल २१० योजनामध्ये १२२ वटा योजना पाँच लाख रुपैयाँभन्दा कम लागतका रहेका छन्, जुन कुल योजनाको ५८.०९ प्रतिशत हो । यसले नगरपालिकामा साना तथा वितरणमुखी

योजनाको बाहुल्यता रहेको देखाउँछ । यस्ता योजनाले तत्कालीन आवश्यकता पूरा गरे पनि दीर्घकालीन विकासमा अपेक्षित प्रभाव पार्न नसक्ने लेखापरीक्षण प्रतिवेदनले औल्याएको छ ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाले सामाजिक विकास तथा लक्षित वर्गका कार्यक्रमहरूमा अपेक्षाकृत उच्च खर्च गरेको देखिए पनि कार्यक्रम छनोट, समयमै कार्यान्वयन तथा बजेट खर्चको सन्तुलनमा अझ सुधार आवश्यक देखिन्छ । विशेष गरी केही कार्यक्रमहरू शून्य प्रगतिमा रहनु, पूँजीगत खर्चको ठूलो हिस्सा आर्थिक वर्षको अन्तिम चौमासिक तथा असार महिनामा मात्र खर्च हुनु र साना योजनाको संख्या अत्यधिक हुनु नगरपालिकाको कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सुधार गर्नुपर्ने प्रमुख पक्षका रूपमा देखिएका छन् ।

५.४.९ श्रोत नक्शा

संकेत विवरण	
संकेत	विवरण
	१० देखि १५ बालबालिका कामदारको रुपमा घर बाहिर रहेको वडा
	५ देखि १० बालबालिका कामदारको रुपमा घर बाहिर रहेको वडा
	० देखि ५ बालबालिका कामदारको रुपमा घर बाहिर रहेको वडा
	बालक्लव
	सय देखि तीन सय सम्म ज्येष्ठ नागरिक तथा एकल महिला रहेको वडा
	तीन सय देखि चार सय ज्येष्ठ नागरिक तथा एकल महिला रहेको वडा

५.५ युवा तथा खेलकुद

गरुडा नगरपालिकामा युवा तथा खेलकुदको अवस्था क्रमशः विकासोन्मुख रहेको देखिन्छ। नगरपालिकाभित्र युवा जनसंख्या उल्लेखनीय रहेकोले उनीहरूको ऊर्जा, सीप र क्षमतालाई खेलकुद तथा सामाजिक विकासमा उपयोग गर्ने प्रयास भइरहेको छ। उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार विभिन्न वडामा युवा समूहहरू सक्रिय रहेका छन् र खेलकुद गतिविधिहरू विद्यालय, समुदाय तथा स्थानीय क्लबहरूको माध्यमबाट सञ्चालन हुँदै आएका छन्।

नगरपालिकामा फुटबल, भलिबल, तथा क्रिकेट जस्ता खेलहरू बढी लोकप्रिय रहेका छन्। स्थानीय स्तरमा आयोजना हुने वडास्तरीय तथा नगरस्तरीय खेलकुद प्रतियोगिताहरूमा सयौं युवाहरूको सहभागिता रहने गरेको छ। खेलकुद पूर्वाधारका रूपमा खेलमैदान, विद्यालयका खेल मैदान तथा सामुदायिक खुला स्थानहरूको प्रयोग हुँदै आएको छ। साथै, युवा सशक्तीकरणका लागि विभिन्न क्लब तथा युवा सञ्जालहरू गठन गरिएका छन्, जसले नेतृत्व विकास, सामाजिक सचेतना तथा सामुदायिक कार्यमा योगदान पुऱ्याउँदै आएका छन्।

नगरपालिकामा ठूलो संख्यामा युवा जनसंख्या रहेको भए पनि खेलकुदमा नियमित रूपमा सहभागी हुने युवाको प्रतिशत सीमित रहेको देखिन्छ। पर्याप्त खेलकुद पूर्वाधारको अभाव, प्रशिक्षणको कमी तथा आर्थिक चुनौतीहरू प्रमुख समस्या हुन्। यसका साथै, व्यवस्थित खेल मैदान, प्रशिक्षक तथा खेल सामग्रीको अभावले खेलकुद विकासमा बाधा पुऱ्याएको छ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकामा युवा तथा खेलकुदको अवस्था सम्भावनायुक्त भए पनि पूर्वाधार विकास, नियमित प्रतियोगिता आयोजना र युवा लक्षित कार्यक्रम विस्तार गर्न आवश्यक देखिन्छ, जसले युवाहरूको क्षमता विकास र स्वस्थ समाज निर्माणमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनेछ।

५.५.१ खेल मैदान, पार्क, पिकनिक स्थल तथा मनोरञ्जन स्थल सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिकामा खेलकुद तथा मनोरञ्जनसम्बन्धी पूर्वाधारको अवस्था मध्यम स्तरको रहेको देखिन्छ। तालिका ७६मा उपलब्ध विवरण अनुसार नगरपालिकाभित्र कुल १४ वटा खेल मैदान, १ वटा पार्क, ४ वटा पिकनिक स्थल तथा ८ वटा मनोरञ्जन स्थल रहेका छन्। खेल मैदानहरूको संख्या अन्य पूर्वाधारको तुलनामा बढी रहेकोले स्थानीय स्तरमा फुटबल, क्रिकेट, भलिबल लगायतका खेलकुद गतिविधि सञ्चालन गर्न सहज वातावरण रहेको देखिन्छ।

वडा नं. १, ४, ५, ७ र ९ मा तुलनात्मक रूपमा बढी खेल मैदान रहेका छन्, जसले यी वडाहरूलाई खेलकुद गतिविधिको केन्द्रका रूपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना देखाउँछ। नगरपालिकामा पार्कको संख्या अत्यन्त न्यून रहेकोले बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक तथा परिवारका लागि सार्वजनिक मनोरञ्जनस्थलको अभाव रहेको देखिन्छ।

त्यसैगरी पिकनिक स्थलहरूको संख्या सीमित रहे पनि वडा नं. ४, ५, ७ र ९ मा रहेका खुला क्षेत्र, धार्मिक स्थल तथा प्राकृतिक वातावरण भएका स्थानहरू स्थानीय मनोरञ्जन र सामुदायिक जमघटका केन्द्रका रूपमा प्रयोग हुँदै आएका छन्। मनोरञ्जन स्थलहरू मुख्यतः सामुदायिक भवन, धार्मिक स्थल, खुला चौर तथा सार्वजनिक भेटघाट स्थलका रूपमा रहेका छन्।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकामा खेल मैदानको अवस्था सन्तोषजनक भए पनि पार्क, बाल उद्यान, व्यवस्थित पिकनिक स्थल तथा आधुनिक मनोरञ्जन केन्द्रहरूको विकास आवश्यक देखिन्छ। आगामी दिनमा प्रत्येक वडामा कम्तीमा एक सार्वजनिक पार्क, बाल उद्यान तथा खेलकुद पूर्वाधार विकास गर्न सके नगरवासीहरूको स्वास्थ्य, सामाजिक सद्भाव र जीवनस्तर सुधारमा महत्वपूर्ण योगदान पुग्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

तालिका ७६: गरुडा नगरपालिका भित्र रहेका खेल मैदान, पार्क, पिकनिक स्थल तथा मनोरञ्जन स्थलको विवरण

वडा नं.	खेल मैदान (संख्या)	पार्क (संख्या)	पिकनिक स्थल (संख्या)	मनोरञ्जन स्थल (संख्या)	प्रमुख स्थल
१	२	०	०	१	सामुदायिक खेल मैदान
२	१	०	०	१	विद्यालय खेल मैदान
३	१	०	०	०	स्थानीय खेल मैदान
४	२	०	१	१	खुला मैदान तथा धार्मिक स्थल
५	२	१	१	१	नगरस्तरीय खेल मैदान
६	१	०	०	१	सामुदायिक मनोरञ्जन स्थल
७	२	०	१	१	खुला चौर तथा पिकनिक स्थल
८	१	०	०	१	खेलकुद गतिविधि केन्द्र
९	२	०	१	१	धार्मिक तथा मनोरञ्जन स्थल
जम्मा	१४	१	४	८	-

५.५.२ व्यावसायिक खेलाडीको विवरण

तालिका ७७ मा प्रस्तुत तथ्यांकले गरुडा नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा रहेका व्यावसायिक तथा सक्रिय खेलाडीहरूको अवस्था देखाउँछ। तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकाभरि कुल ३५६ जना व्यावसायिक/सक्रिय खेलाडी रहेका छन्। खेलगत रूपमा हेर्दा क्रिकेट खेलाडी १४३ जना (४०.१७ प्रतिशत) रहेका छन्, जुन सबैभन्दा बढी हो। त्यसैगरी फुटबल खेलाडी १३९ जना (३९.०४ प्रतिशत) तथा भलिबल खेलाडी ७४ जना (२०.७९ प्रतिशत) रहेका छन्। यसले नगरपालिकामा क्रिकेट र फुटबल खेलप्रति युवाहरूको आकर्षण उल्लेखनीय रहेको देखाउँछ।

वडागत रूपमा हेर्दा वडा नं. ५ मा सबैभन्दा बढी ४८ जना खेलाडी रहेका छन्, जुन कुल खेलाडी संख्याको करिब १३.४८ प्रतिशत हो। त्यसपछि वडा नं. ४ मा ४७ जना, वडा नं. ३ मा ४४ जना, वडा नं. २ मा ४१ जना र वडा नं. १ तथा वडा नं. ६ मा ३७-३७ जना खेलाडी रहेका छन्। सबैभन्दा कम वडा नं. ७ मा ३३ जना खेलाडी रहेका छन्, जबकि वडा नं. ९ मा ३४ जना र वडा नं. ८ मा ३५ जना खेलाडी रहेका छन्।

फुटबल खेलाडीहरूको वितरण हेर्दा वडा नं. ५ मा १९ जना फुटबल खेलाडी रहेका छन्, जुन सबैभन्दा बढी संख्या हो। वडा नं. ३ र वडा नं. ४ मा समान रूपमा १८-१८ जना फुटबल खेलाडी रहेका छन्। क्रिकेटतर्फ वडा नं. ४ र वडा नं. ५ मा २०-२० जना खेलाडी रहेका छन्, जुन सबैभन्दा उच्च संख्या हो। यसको विपरीत वडा नं. ७ मा क्रिकेट खेलाडीको संख्या १० जना मात्र रहेको छ। भलिबल खेलाडीहरूको संख्या अधिकांश वडामा ८ जना रहेको छ भने वडा नं. ४ र वडा नं. ५ मा ९-९ जना भलिबल खेलाडी रहेका छन्।

समग्र रूपमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकामा खेलकुद गतिविधि सबै वडामा विस्तार भएको देखिन्छ । विशेषगरी वडा नं. ४ र वडा नं. ५ खेलकुदका दृष्टिले अग्रणी वडाका रूपमा देखिएका छन् । क्रिकेट र फुटबल खेलको लोकप्रियता उच्च रहेको तथा प्रत्येक वडामा सक्रिय खेलाडीहरूको उपस्थिति रहेकोले नगरपालिकामा खेलकुद विकासको पर्याप्त सम्भावना रहेको छ । खेल पूर्वाधारको विस्तार, नियमित प्रशिक्षण, प्रतियोगिताको आयोजना तथा प्रतिभा पहिचान कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिन सके स्थानीय खेलाडीहरूको क्षमता अभिवृद्धि भई खेल क्षेत्रको समग्र विकासमा टेवा पुग्ने देखिन्छ ।

तालिका ७७: व्यावसायिक खेलाडी विवरण

वडा नं.	फुटबल	क्रिकेट	भलिबल	जम्मा व्यावसायिक/सक्रिय खेलाडी
वडा नं. १	१३	१६	८	३७
वडा नं. २	१५	१८	८	४१
वडा नं. ३	१८	१८	८	४४
वडा नं. ४	१८	२०	९	४७
वडा नं. ५	१९	२०	९	४८
वडा नं. ६	१४	१५	८	३७
वडा नं. ७	१५	१०	८	३३
वडा नं. ८	१४	१३	८	३५
वडा नं. ९	१३	१३	८	३४
जम्मा	१३९	१४३	७४	३५६

५.५.३ युवा क्लब सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा युवाहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक, खेलकुद तथा सामुदायिक विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने विभिन्न युवा क्लबहरू क्रियाशील रहेका छन् । यी क्लबहरूले स्थानीय स्तरमा खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन, सरसफाइ अभियान, वृक्षारोपण, लागूऔषध दुर्व्यसन नियन्त्रण, रक्तदान कार्यक्रम, विपद् व्यवस्थापन तथा सामाजिक सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएका छन् । युवा क्लबहरू युवाहरूको नेतृत्व विकास, सामाजिक उत्तरदायित्व अभिवृद्धि तथा सामुदायिक सहभागिता बढाउने प्रमुख माध्यमका रूपमा स्थापित भएका छन् । नगरपालिकामा रहेका अधिकांश युवा क्लबहरू वडा स्तरमा गठन भएका छन् र स्थानीय युवा समूहहरूको सक्रिय सहभागितामा सञ्चालन भइरहेका छन् । उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार गरुडा नगरपालिकाका ९ वटै वडामा गरी करिब १५ युवा क्लबहरू विभिन्न रूपमा दर्ता तथा सक्रिय अवस्थामा रहेका छन् । ती क्लबहरूमा आबद्ध युवाको संख्या करिब ५०० जना रहेको छ । विशेषगरी खेलकुद, सांस्कृतिक गतिविधि तथा सामाजिक सेवामूलक कार्यमा यी क्लबहरूको सक्रियता बढी देखिन्छ ।

युवा क्लबहरूले नगरस्तरीय तथा वडास्तरीय फुटबल, क्रिकेट, भलिबल तथा अन्य खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरी युवाहरूको प्रतिभा विकासमा योगदान पुऱ्याएका छन् । त्यसैगरी राष्ट्रिय दिवस, वातावरण दिवस, अन्तर्राष्ट्रिय युवा दिवस लगायतका अवसरहरूमा विभिन्न जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने गरेका छन् । कतिपय क्लबहरूले

स्थानीय विद्यालय, सामुदायिक संस्था तथा नगरपालिकासँग सहकार्य गरी सामाजिक विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएका छन् ।

५.५.४ युवा सिर्जनशीलता, उद्यमशीलता र परिचालन विवरण

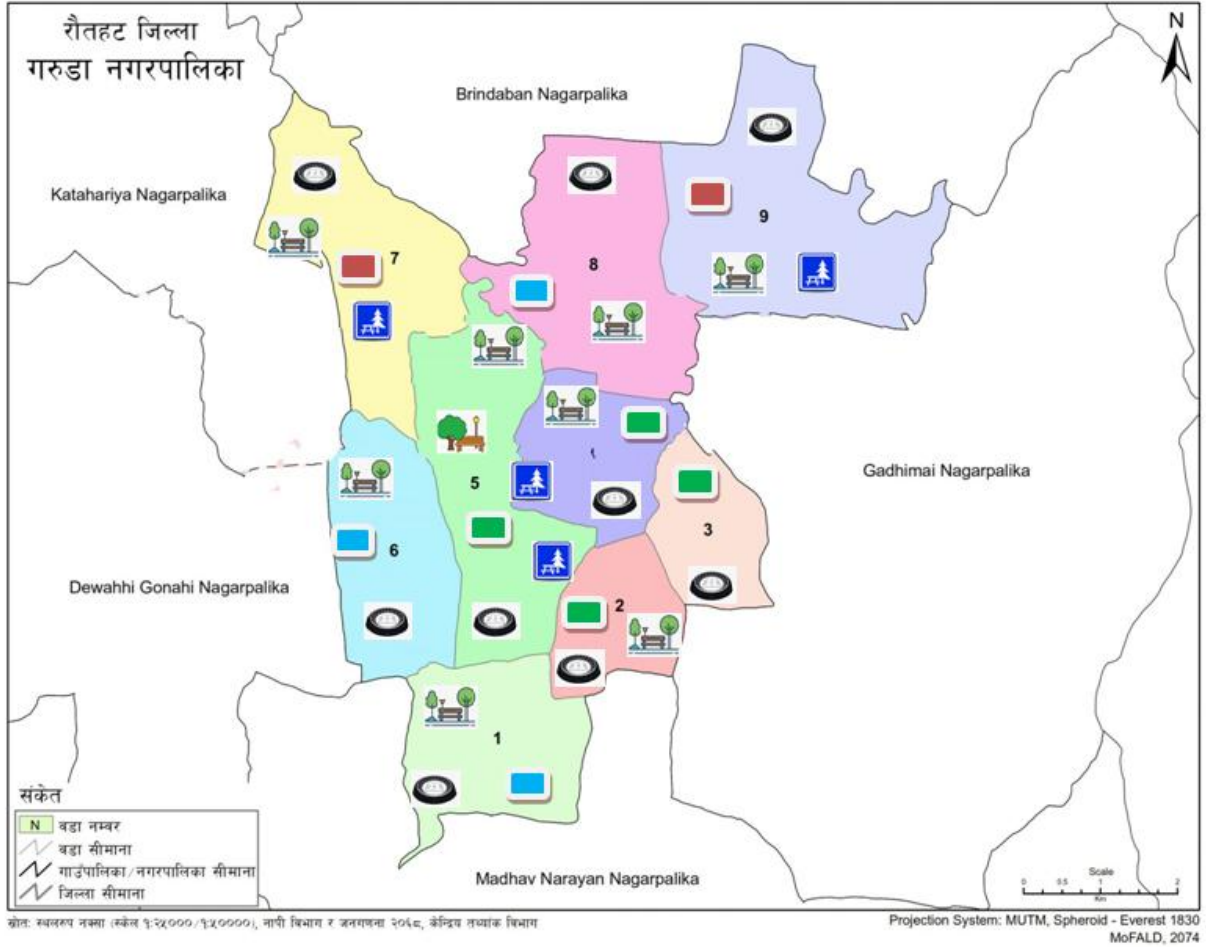
प्रस्तुत तालिका ७८ ले गरुडा नगरपालिकामा युवा सिर्जनशीलता, उद्यमशीलता तथा परिचालनको वर्तमान अवस्थालाई चित्रण गरेको छ । तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकाभित्र २० वटा युवा क्लब तथा समूह क्रियाशील रहेका छन्, जसमा ७०० जना युवा सदस्यहरू आबद्ध रहेका छन् । यसले युवाहरूलाई संगठित गरी सामाजिक, सांस्कृतिक तथा विकास निर्माणका गतिविधिहरूमा सहभागी गराउने वातावरण निर्माण भएको देखाउँछ ।

सिर्जनात्मक तथा सांस्कृतिक गतिविधिको क्षेत्रमा नगरपालिकाको अवस्था उत्साहजनक देखिन्छ । वार्षिक रूपमा १,००० जना युवाहरू विभिन्न सिर्जनात्मक, सांस्कृतिक तथा प्रतिभा प्रदर्शनसम्बन्धी कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुने गरेका छन् । यसले युवाहरूमा कला, संस्कृति, नेतृत्व तथा सामाजिक चेतनाको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । उद्यमशीलता विकासका लागि सञ्चालन गरिएका विभिन्न सीपमूलक तालिम कार्यक्रमहरूबाट ४५० जना युवाहरू लाभान्वित भएका छन् । सिलाइ-कटाइ, हाते चुडा बनाउने, कम्प्युटर, कृषि तथा पशुपालन, इलेक्ट्रिसियन लगायतका व्यवसायिक सीपमूलक तालिमहरूले युवाहरूलाई स्वरोजगार तथा उद्यमतर्फ आकर्षित गर्न सहयोग पुऱ्याएका छन् । यसले स्थानीय स्तरमा रोजगारी सिर्जना र आर्थिक सशक्तीकरणमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ । त्यसैगरी सामाजिक तथा स्वयंसेवी गतिविधिहरूमा ६५० जना युवाहरू परिचालित भएका छन्। सरसफाइ अभियान, वृक्षारोपण, रक्तदान, स्वास्थ्य सचेतना, विपद् व्यवस्थापन तथा सामाजिक अभियानहरूमा युवाहरूको सक्रिय सहभागिता रहेको देखिन्छ । यसले युवाहरूमा सामाजिक उत्तरदायित्व र सामुदायिक सेवाको भावना विकास भएको संकेत गर्दछ । नगरपालिकामा २५ भन्दा बढी युवा लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । यस्ता कार्यक्रमहरूले युवा क्षमता विकास, नेतृत्व प्रवर्द्धन, उद्यमशीलता विकास तथा सामाजिक सहभागिता अभिवृद्धिमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन्। समग्र रूपमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकामा युवाहरूको सिर्जनशीलता, उद्यमशीलता र सामाजिक परिचालनको अवस्था सन्तोषजनक रहेको छ । आगामी दिनमा थप सीप विकास, वित्तीय पहुँच तथा नवप्रवर्तन प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सके युवाहरूको आर्थिक तथा सामाजिक योगदान अझ प्रभावकारी बन्न सक्ने देखिन्छ ।

तालिका ७८: गरुडा नगरपालिका भित्रका युवा सिर्जनशीलता, उद्यमशीलता र परिचालन विवरण

विवरण	संख्या
युवा क्लब तथा समूह	२०
युवा क्लबमा आबद्ध सदस्य	७००
वार्षिक सिर्जनात्मक तथा सांस्कृतिक कार्यक्रममा सहभागी युवा	१,०००
सीपमूलक तथा उद्यमशीलता तालिम प्राप्त युवा	४५०
सामाजिक तथा स्वयंसेवी गतिविधिमा परिचालित युवा	६५०
सञ्चालनमा रहेका युवा लक्षित कार्यक्रम	२५ भन्दा बढी

५.५.५ श्रोत नक्शा

संकेत विवरण

संकेत	विवरण
	खेल मैदान
	पार्क
	पिकनिक स्थल
	मनोरञ्जन स्थल
	३० देखि ३५ खेलाडी भएको वडा
	३५ देखि ४० खेलाडी भएको वडा
	४० भन्दा बढी खेलाडी भएको वडा

५.६ कला, भाषा तथा संस्कृति

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको एक सामाजिक, सांस्कृतिक र भाषिक रूपमा विविध नगर हो, जहाँ विभिन्न जातजाति, समुदाय र धर्मका मानिसहरू आपसी सद्भावका साथ बसोबास गर्दै आएका छन्। यहाँको कला, भाषा तथा संस्कृति बहुआयामिक र समृद्ध रहेको छ, जसले स्थानीय पहिचान र एकता झल्काउँछ।

१. भाषा:

गरुडा नगरपालिकामा मुख्य रूपमा भोजपुरी, नेपाली, मिथिला (मैथिली), थारू, र उर्दू भाषाहरू बोलिन्छन्। भोजपुरी तथा वाजिका यहाँको प्रमुख दैनिक प्रयोगको भाषा हो, जुन अधिकतर जनसंख्याले प्रयोग गर्छन्। नेपाली भाषा सरकारी कामकाज, शिक्षा र प्रशासनिक प्रयोजनमा प्रयोग हुने मुख्य भाषा हो। विविध भाषाको प्रयोगले यहाँको सांस्कृतिक समावेशीपनलाई प्रतिबिम्बित गर्छ।

२. कला:

गरुडा नगरपालिकाको लोककला ग्रामीण जीवनशैलीमा आधारित छ। लोकनृत्यहरू: भिभिया, समा, जाटजाटिन, धमाल आदि परम्परागत लोकनृत्यहरू चाडपर्व तथा मेलामा प्रस्तुत गरिन्छन्।

लोकगीतहरू: भक्ति गीत, गीता, होली गीत, तथा गावल गीतहरू विशेषगरी भोजपुरिया समुदायमा लोकप्रिय छन्।

हस्तकला: माटोका भाँडाकुँडा, बाँसका सामाग्रीहरू, टोकरी, पंखा आदिको निर्माण गर्ने परम्परागत सीप अबै जीवित छ।

३. संस्कृति:

यहाँको संस्कृति मुख्यतः हिन्दू धर्ममा आधारित भए पनि मुस्लिम, र अन्य समुदायका परम्पराहरूले यसलाई समावेशी बनाएका छन्।

चाडपर्व: दशैं, तिहार, छठ, रामनवमी, तीज, होली, बकरी ईद, मुहर्रम जस्ता चाडहरू सबै समुदायले उत्साहपूर्वक मनाउँछन्।

परम्परागत पोशाक: पुरुषहरू धोती-कुर्ता र महिलाहरू सारी, लुगडा-ब्लाउज, कुर्ता-सलवार लगाउने चलन छ।

खानपान: दाल-भात-तरकारी, सत्तु, ठेकुवा, खजुरी, अनरसा, तरकारी सहितको लोकल थाली यहाँको परम्परागत खानामा पर्छ।

गरुडा नगरपालिकाको कला, भाषा र संस्कृतिले यस नगरलाई सांस्कृतिक दृष्टिले विविध र समृद्ध बनाएको छ। यिनको संरक्षण र प्रवर्द्धन नगरको सामाजिक एकता, पर्यटन विकास र सांस्कृतिक पहिचानका लागि अत्यन्त आवश्यक छ।

स्थानीयस्तरमा यस्ता सम्पदाको संरक्षण र नयाँ पुस्तालाई हस्तान्तरण गर्ने प्रयास गरिनु जरुरी छ।

५.६.१ धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थल

गरुडा नगरपालिका धार्मिक, सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक दृष्टिले महत्वपूर्ण क्षेत्रका रूपमा परिचित छ। यहाँ विभिन्न समुदायका मानिसहरूको बसोबास रहेकोले हिन्दु, मुस्लिम तथा अन्य धर्मसँग सम्बन्धित धार्मिक स्थलहरू रहेका छन्।

तालिका ७९ मा देखाइएका यी धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थलहरूले स्थानीय जनजीवन, सामाजिक सद्भाव,

सांस्कृतिक संरक्षण तथा धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् । विशेषगरी मन्दिर, मस्जिद, पोखरी, धार्मिक स्थल तथा सांस्कृतिक महत्व बोकेका स्थानहरू स्थानीय सम्पदाका रूपमा रहेका छन् ।

तालिका ७९:गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र रहेका धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थलहरूको विवरण

क्र.सं.	धार्मिक स्थल	ठेगाना
१	राम जानकी मठ	गरुडा-१, जयनगर
२	नुरी जामे मस्जिद	गरुडा-१, जयनगर
३	गोरिया जामे मस्जिद	गरुडा-१, जयनगर
४	दुर्गा भगवती ब्रह्म स्थान	गरुडा-१, जयनगर
५	हनुमान मन्दिर	गरुडा-१, जयनगर
६	शमशान घाट	गरुडा-१, जयनगर
७	कब्रिस्तान	गरुडा-१, जयनगर
८	महादेव मन्दिर	गरुडा-५
९	श्री राम जानकी मठ	गरुडा-५, महम्मदपुर
१०	राम जानकी मठ	गरुडा-५, लक्ष्मीपुर
११	शिवनगर महादेव मन्दिर	गरुडा, शिवनगर
१२	गहीमाई मन्दिर	गरुडा-५, महम्मदपुर
१३	दुर्गा मन्दिर	गरुडा-५, शिवनगर
१४	ब्रह्म भगवती मन्दिर	गरुडा-५
१५	हनुमान मन्दिर	गरुडा-५
१६	दुर्गामाई मन्दिर	गरुडा-५
१७	सूर्यमाई मन्दिर तथा चुरियामाई मन्दिर	गरुडा-५
१८	काठबारी माई मन्दिर	गरुडा-५
१९	श्री राम जानकी मठ	गरुडा-६, पोठियाही
२०	श्री राम जानकी मठ	गरुडा-६, पोठियाही
२१	श्री राम जानकी मठ	गरुडा-६, अमरपट्टी
२२	मस्जिद	गरुडा-६, पोठियाही
२३	मस्जिद	गरुडा-६, पोठियाही
२४	मस्जिद	गरुडा-६, नहर चौक
२५	श्री हनुमान मन्दिर	गरुडा-६, पोठियाही
२६	श्री हनुमान मन्दिर	गरुडा-६, पोठियाही
२७	श्री हनुमान मन्दिर	गरुडा-६, पोठियाही
२८	दुर्गा माता मन्दिर	गरुडा-४
२९	राम जानकी मठ	गरुडा-४
३०	संकटमोचन हनुमान मन्दिर	गरुडा-४
३१	बौधी माता मन्दिर	गरुडा-४
३२	ब्रह्म बाबा मन्दिर	गरुडा-४
३३	श्री राम जानकी मठ	गरुडा-३
३४	मन्दिर (६ वटा)	गरुडा-३
३५	मस्जिद	गरुडा-३

३६	श्री राम जानकी मठ (पूर्वतोल)	गरुडा-८, जिंगडिया
३७	श्री जानकी मठ (उत्तरवारितोल)	गरुडा-८, जिंगडिया
३८	छठ घाट (पूर्वतोल)	गरुडा-८, जिंगडिया
३९	मस्जिद (पूर्वतोल)	गरुडा-८, जिंगडिया
४०	मस्जिद (बीच गाउँमा)	गरुडा-८, जिंगडिया
४१	मस्जिद (कब्रिस्तान नजिक)	गरुडा-८, जिंगडिया
४२	मस्जिद (चोक नजिकमा)	गरुडा-८, जिंगडिया
४३	श्मशान घाट (पूर्वतोल, चाँदी खोला नजिक)	गरुडा-८, जिंगडिया
४४	राम जानकी मठ	वडा नं. ९
४५	भगवती मन्दिर (श्रम भगवती)	वडा नं. ९
४६	गहीमाई मन्दिर	वडा नं. ९
४७	कमला माई मन्दिर	वडा नं. ९
४८	मठ राम जानकी मन्दिर	गरुडा-२, गडेही गुठी
४९	ब्रह्म भगवती मन्दिर	गरुडा-२, गडेही गुठी
५०	गही माई मन्दिर	गरुडा-२, गडेही गुठी
५१	चमरछीमाई मन्दिर	गरुडा-२, गडेही गुठी
५२	नकटी माई	गरुडा-२, गडेही गुठी
५३	सूर्य माई मन्दिर	गरुडा-२, गडेही गुठी
५४	सुमाई थामी मन्दिर	गरुडा-२, गडेही गुठी
५५	राम जानकी मठ	गरुडा-७, भिमडावर
५६	हनुमान मन्दिर	गरुडा-७, भिमडावर
५७	राम कविरा मठ	गरुडा-७, पिपरिया
५८	राम जानकी मठ	गरुडा-७, पिपरिया

५.६.२ सार्वजनिक स्थल, पाटी पौवा र चौतारा

प्रस्तुत तालिका ८० ले गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका सार्वजनिक पाटीपौवा, चौतारा तथा प्रतीक्षालयहरूको विवरण प्रस्तुत गरेको छ । तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा गरी कुल १४ वटा सार्वजनिक चौतारा तथा प्रतीक्षालय रहेका छन् । यी संरचनाहरू स्थानीय समुदायका लागि विश्रामस्थल, यात्रु प्रतिकक्षा गर्ने स्थान तथा सामाजिक भेटघाटका केन्द्रका रूपमा प्रयोग हुँदै आएका छन् । यस्ता संरचनाहरूले स्थानीय सांस्कृतिक तथा सामाजिक जीवनलाई समेत समृद्ध बनाउने कार्य गरेका छन् । वडागत रूपमा हेर्दा वडा नं. २ मा सबैभन्दा बढी सार्वजनिक चौतारा तथा प्रतीक्षालयहरू रहेका छन् । यस वडामा रघुनाथपुर चौतारा, गम्भरिया चौतारा, सिरसवा चौतारा, गडेही गुठीमा रहेका ३ वटा चौतारा तथा एउटा प्रतीक्षालय गरी कम्तीमा ६ वटा सार्वजनिक संरचनाहरू रहेका छन् । यसले वडा नं. २ मा सार्वजनिक विश्रामस्थलहरूको पर्याप्त उपलब्धता रहेको देखाउँछ ।

त्यसैगरी वडा नं. ७ मा रामसोभारथ साह कानुको घर नजिकको चौतारा, नागेश्वर पटेलको घर नजिकको प्रतीक्षालय तथा हनुमान मन्दिर नजिकको प्रतीक्षालय गरी ३ वटा सार्वजनिक संरचनाहरू रहेका छन् । वडा नं. ३ मा मलाहीटोलको चौतारा तथा वडा कार्यालय नजिकको चौतारा गरी २ वटा चौतारा रहेका छन् । वडा नं. १, ५ र ८ मा

भने क्रमशः दोहरसा पिपलमुनीको चौतारा, गहमा देवी थान चौतारा तथा बरैवीटी जिगडिया चोकजस्ता सार्वजनिक स्थलहरू रहेका छन् ।

उल्लेखित चौतारा तथा प्रतीक्षालयहरूमध्ये केही धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थलहरूसँग सम्बन्धित छन् भने केही सार्वजनिक आवागमन र यात्रु सुविधाका लागि निर्माण गरिएका छन् । विशेषगरी मन्दिर, चौक तथा मुख्य सडक आसपास रहेका प्रतीक्षालयहरूले स्थानीय बासिन्दा र यात्रुहरूलाई प्रत्यक्ष सेवा प्रदान गरिरहेका छन् ।

समग्र रूपमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकामा रहेका सार्वजनिक पाटीपौवा, चौतारा तथा प्रतीक्षालयहरूले सामाजिक अन्तरक्रिया, सामुदायिक एकता तथा सार्वजनिक सेवामा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । यस्ता संरचनाहरूको संरक्षण, मर्मत सम्भार तथा आधुनिकीकरण गर्न सके स्थानीय सम्पदाको संरक्षणसँगै नागरिक सुविधामा थप सुधार आउने देखिन्छ ।

तालिका ८०: सार्वजनिक स्थल, पाटी पौवा र चौतारा सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	सार्वजनिक चौतारा तथा प्रतीक्षालय	स्थान (ठेगाना)
१	गहमा देवी थान चौतारा	गरुडा-५
२	प्रतीक्षालय	भंगेफुल
३	दोहरसा पिपलमुनीको चौतारा	गरुडा-१, जयनगर
४	मलाहीटोलको चौतारा	गरुडा-३, मलाही
५	वडा नं. ३ को कार्यालय नजिकको चौतारा	गरुडा-३, मलाही
६	बरैवीटी जिगडिया चोक	गरुडा-८, जिगडिया
७	रघुनाथपुर चौतारा	गरुडा-२
८	गम्भरिया चौतारा	गरुडा-२
९	सिरसवा चौतारा	गरुडा-२
१०	वडा नं. २ का चौतारा (३ वटा)	गरुडा-२, गडेही गुठी
११	गडेही गुठीको प्रतीक्षालय	गरुडा-२, गडेही गुठी
१२	रामसोभारथ साह कानुको घर चौतारा	गरुडा-७, पिपरिया
१३	नागेश्वर पटेलको घर नजिक प्रतीक्षालय	गरुडा-७, पिपरिया
१४	हनुमान मन्दिर नजिक प्रतीक्षालय	गरुडा-७, भिमडावर

५.६.३ स्थानीय चाडपर्व जात्रा र मेला

गरुडा नगरपालिका विविध संस्कृति, भाषा र धर्ममा आधारित समुदायहरूको साझा थलो हो, जहाँ वर्षभरि विभिन्न स्थानीय चाडपर्व, जात्रा र मेलाहरू उल्लासपूर्वक मनाइन्छन् । यी पर्वहरूले यहाँको सांस्कृतिक पहिचान, सामाजिक एकता र आपसी सद्भावलाई भल्काउँछन् ।

यहाँका मुख्य चाडपर्वहरूमध्ये छठ पर्व सबैभन्दा महत्वपूर्ण मानिन्छ । विशेषगरी मधेसी समुदायबीच लोकप्रिय यो पर्व सूर्यदेवको आराधना गर्दै नदी, तलाउ वा पोखरीमा उभिएर मनाइन्छ। यस पर्वमा महिला तथा पुरुषहरू उपवास बसेर

सूर्यास्त र सूर्योदयमा अर्घ दिई पूजा गर्दछन्। यसका अतिरिक्त होली, तिहार, दशैं, ईद, बकरीद, रामनवमी, जनै पूर्णिमा, दीपावली, र माघी जस्ता चाडपर्वहरू पनि विभिन्न समुदायहरूले आ-आफ्नो परम्पराअनुसार भव्य रूपमा मनाउने गर्छन् ।

गरुडा नगरपालिकामा स्थानीय जात्रा र मेलाहरू पनि सांस्कृतिक जीवनको अभिन्न हिस्सा हुन् । यहाँको ऐतिहासिक र धार्मिक स्थलहरूमध्ये रहेको मठ, मन्दिर र मस्जिदहरूमा वर्षेनी विशेष पूजापाठ, भजनकीर्तन तथा जात्रा आयोजना गरिन्छ। मेलाहरूमा परम्परागत नाचगान, भाँकी, स्थानीय उत्पादनको व्यापार तथा सामूहिक भेटघाट हुने गर्छ। यस्ता जात्रा तथा मेलाले स्थानीय पर्यटन, सांस्कृतिक संरक्षण र आर्थिक गतिविधिलाई प्रवर्द्धन गर्ने महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाको चाडपर्व, जात्रा र मेला यहाँको सांस्कृतिक सम्पदा हो, जसले समुदायहरूबीचको एकता, सहिष्णुता र उत्सवधर्मितालाई सुदृढ गर्दै आएको छ । विस्तृत विवरण तालिका ८१ म दिइएको छ ।

तालिका ८१: गरुडा नगरपालिका भित्र स्थानीय चाँड पर्व र मेलाको विवरण

क्र.सं.	चाडपर्व	मेलाहरूको नाम	मनाइने महिना	तिथि	मनाउने जातजातीहरू
१	दशैं	दशहरा मेला	आश्विन	दशमी	हिन्दु धर्मावलम्बी
२	ईद		आश्विन		मुस्लिम समुदाय
३	बक्र ईद		आश्विन		मुस्लिम समुदाय
४	रमजान		अषाढ		मुस्लिम समुदाय
५	ईदउलफित्र		अषाढ		मुस्लिम समुदाय
६	श्रीपञ्चमी		माघ	पञ्चमी	हिन्दु धर्मावलम्बी
७	माघे संकती		माघ	संकती	हिन्दु धर्मावलम्बी
८	शिवरात्री		माघ	त्रयोदशी	हिन्दु धर्मावलम्बी
९	कृष्ण अष्टमी	कृष्ण अष्टमी मेला	भदौ		हिन्दु धर्मावलम्बी
१०	जुर शितल		वैशाख २ गते		हिन्दु धर्मावलम्बी
११	होली		फाल्गुन	प्रतिपदा	हिन्दु धर्मावलम्बी
१२	रामनवमी	भण्डा मेला	चैत्र	नवमी	हिन्दु धर्मावलम्बी
१३	चैते दशैं		चैत्र		हिन्दु धर्मावलम्बी
१४	लक्ष्मी पुजा		कार्तिक	चतुर्दशी	हिन्दु धर्मावलम्बी
१५	भाई टिका		कार्तिक	यम द्वितीया	हिन्दु धर्मावलम्बी
१६	छठ		कार्तिक	षष्ठी	हिन्दु धर्मावलम्बी
१७		दाहा मेला			मुस्लिम समुदाय

५.६.४ धार्मिक स्थलको विवरण

गरुडा नगरपालिका धार्मिक, सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक दृष्टिले समृद्ध क्षेत्र हो । यहाँ विभिन्न धर्म र समुदायका मानिसहरू बसोबास गर्ने भएकाले नगरपालिकाभित्र धेरै महत्वपूर्ण धार्मिक स्थलहरू रहेका छन्, जसले धार्मिक सहिष्णुता र सांस्कृतिक विविधतालाई प्रतिबिम्बित गर्छ ।

नगरपालिकाभित्र रहेका हिन्दू मठमन्दिरहरू स्थानीयहरूका लागि आस्था र श्रद्धाको केन्द्र हुन् । यी मन्दिरहरूमा नियमित पूजाआजा, मेलाजात्रा तथा धार्मिक अनुष्ठानहरू सञ्चालन हुने गर्छन्। विशेष गरेर दशैं, तिहार, रामनवमी,

छठ जस्ता चाडपर्वहरूमा यहाँका मन्दिरहरूमा ठूलो भीड लाग्ने गर्छ । केही प्रसिद्ध मन्दिरहरूमा हनुमान मन्दिर, शिव मन्दिर, र दुर्गा मन्दिर उल्लेखनीय छन्, जुन स्थानीयहरू मात्र नभई वरपरका गाउँहरूबाट समेत भक्तजनहरूको आकर्षणको केन्द्र बनेका छन् । त्यस्तै गरि, यहाँको मुस्लिम समुदायका लागि मस्जिदहरू पनि निकै महत्त्वपूर्ण धार्मिक स्थल हुन् । यी मस्जिदहरूमा दैनिक नमाज, इस्लामिक पर्वहरू (जस्तै ईद, बकरीद) का विशेष कार्यक्रम तथा धार्मिक शिक्षाका क्रियाकलापहरू सञ्चालन हुने गर्छन् । धार्मिक सहिष्णुताको उत्कृष्ट उदाहरणस्वरूप हिन्दू र मुस्लिम समुदायहरू यस्ता पर्वहरूमा एकअर्कालाई बधाई आदान-प्रदान गर्दै सहकार्य गर्छन् । धार्मिक स्थलहरू न केवल आध्यात्मिक आस्थाको केन्द्र हुन्, यी स्थलहरू सामाजिक एकता, संस्कृतिक पहिचान, तथा स्थानीय पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि पनि अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छन् । त्यसैले गरुडा नगरपालिकाले यी स्थलहरूको संरक्षण, प्रचारप्रसार तथा विकासमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

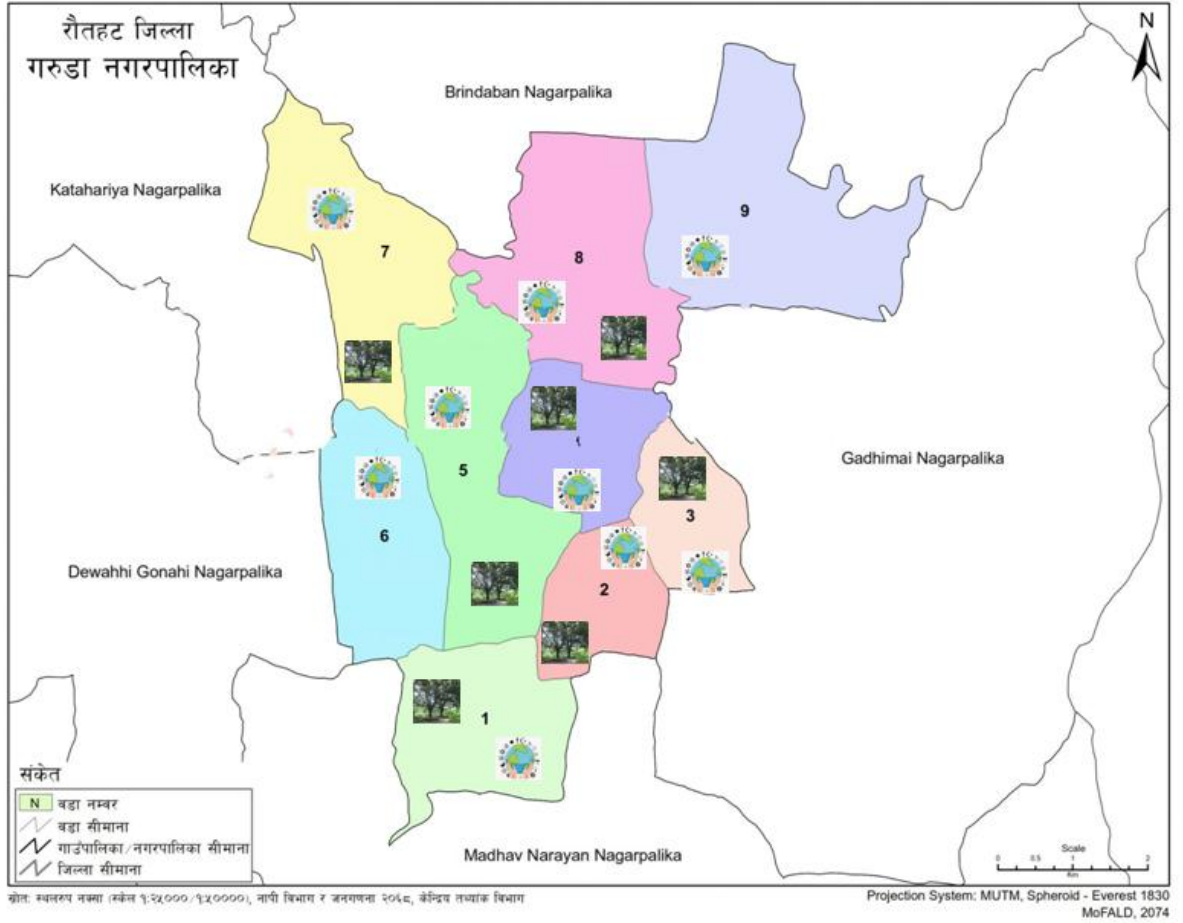
५.६.५ स्थानीय चाडपर्व जात्रा र मेलाहरूको विवरण

गरुडा नगरपालिका भित्र विभिन्न समुदाय र धर्मका मानिसहरूको बसोबास रहेकोले आआफ्नो धार्मिक संस्कृति अनुसार विभिन्न महिनाहरूमा चाँडपर्व र मेलाहरू मनाउने गरेको पाइन्छ । विस्तृत विवरण तालिका ८२ मा दिइएको छ ।

तालिका ८२: गरुडा नगरपालिका भित्र स्थानीय चाँड पर्व र मेलाको विवरण

क्र.सं.	चाडपर्व	मेलाहरूको नाम	मनाइने महिना	तिथि	मनाउने जातजातीहरू
१	दशैं	दशहरा मेला	आश्विन	दशमी	हिन्दु धर्मावलम्बी
२	ईद		आश्विन		मुस्लिम समुदाय
३	बक्र ईद		आश्विन		मुस्लिम समुदाय
४	रमजान		अषाढ		मुस्लिम समुदाय
५	ईदउलफित्र		अषाढ		मुस्लिम समुदाय
६	श्रीपञ्चमी		माघ	पञ्चमी	हिन्दु धर्मावलम्बी
७	माघे संकृती		माघ	संकृती	हिन्दु धर्मावलम्बी
८	शिवरात्री		माघ	त्रयोदशी	हिन्दु धर्मावलम्बी
९	कृष्ण अष्टमी	कृष्ण अष्टमी मेला	भदौ		हिन्दु धर्मावलम्बी
१०	जुर शितल		वैशाख २ गते		हिन्दु धर्मावलम्बी
११	होली		फाल्गुन	प्रतिपदा	हिन्दु धर्मावलम्बी
१२	रामनवमी	भण्डा मेला	चैत्र	नवमी	हिन्दु धर्मावलम्बी
१३	चैते दशैं		चैत्र		हिन्दु धर्मावलम्बी
१४	लक्ष्मी पुजा		कार्तिक	चतुर्दशी	हिन्दु धर्मावलम्बी
१५	भाई टिका		कार्तिक	यम द्वितीया	हिन्दु धर्मावलम्बी
१६	छठ		कार्तिक	षष्ठी	हिन्दु धर्मावलम्बी
१७		दाहा मेला			मुस्लिम समुदाय

५.६.६ श्रोत नक्शा

संकेत विवरण

संकेत	विवरण
	धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थल
	सार्वजनिक स्थल, पाटी पौवा र चौतारा

५.७ शान्ति तथा सुरक्षाको अवस्था

गरुडा नगरपालिकाको शान्ति तथा सुरक्षाको अवस्था समग्र रूपमा सन्तोषजनक रहँदै आएको छ। विभिन्न जातजाति, धर्म, भाषा र समुदायहरूको सहअस्तित्वमा आधारित यो नगरपालिका सामाजिक सद्भाव र आपसी समझदारीको राम्रो उदाहरण मानिन्छ। यहाँ स्थानीय तह, सुरक्षा निकायहरू, समुदाय, टोल विकास संस्थाहरू र नागरिक समाजबीच सहकार्यमा आधारित शान्ति व्यवस्थापन प्रणालीले प्रभावकारी भूमिका खेलेको छ।

नगरपालिकाभित्र नेपाली प्रहरी र सशस्त्र प्रहरीको सक्रिय उपस्थिति रहेको छ, जसले आपराधिक गतिविधि नियन्त्रण, जनसुरक्षा कायम राख्ने तथा आपतकालीन अवस्थाहरूमा त्वरित प्रतिक्रिया दिन सहयोग पुऱ्याइरहेका छन्। नियमित गस्ती, जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू, विद्यालयस्तरीय सुरक्षा सचेतना अभियान तथा महिला तथा बालबालिकाको सुरक्षाका लागि विशेष पहलहरू सञ्चालन भइरहेका छन्।

यद्यपि, सीमावर्ती क्षेत्र नजिकै रहेको हुनाले केही समय-समयमा साना तस्करी, आपराधिक घटना र सामाजिक तनावका सम्भावना देखिएका छन्। यस्ता अवस्थाहरूमा स्थानीय प्रशासन, प्रहरी र सरोकारवाला निकायबीच समन्वय गर्दै तत्काल समाधान प्रयास गरिन्छ।

महिला हिंसा, बालबालिका तथा कमजोर वर्गप्रति हुने सामाजिक अन्यायलाई न्यूनीकरण गर्न गरुडा नगरपालिकाले स्थानीय समिति, टोल विकास संस्थाहरू, नागरिक समाज तथा जनप्रतिनिधिहरूसँग सहकार्य गर्दै सचेतना तथा सहजीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ।

अन्ततः, शान्ति र सुरक्षाको कायम राख्न नागरिकहरूको सक्रिय सहभागिता, सुरक्षा निकायहरूको तत्परता र स्थानीय सरकारको जिम्मेवार नेतृत्वले गरुडा नगरपालिकालाई सुरक्षित, समावेशी र समुन्नत नगरको रूपमा अगाडि बढाउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याइरहेको छ।

परिच्छेद ६ : वन तथा वातावरण स्थिति

६.१ वन क्षेत्रको अवस्था

यस नगरपालिका क्षेत्र भित्र कुनै पनि प्रकृतिक वन नभएकोले नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा सडक किनार, नदी उकास क्षेत्र, सार्वजनिक जग्गा, विद्यालय परिसर तथा धार्मिक स्थल वरपर वृक्षारोपण गरिएको पाइन्छ । यस्ता हरित क्षेत्रहरूले वातावरण संरक्षणका साथै स्थानीय सौन्दर्य अभिवृद्धिमा पनि योगदान पुऱ्याएका छन् । पछिल्ला वर्षहरूमा नगरपालिकाले वृक्षारोपण अभियान, हरित क्षेत्र संरक्षण तथा वातावरणमैत्री कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै वन तथा हरियाली क्षेत्र विस्तार गर्ने प्रयास गरिरहेको छ । यस नगरपालिकामा केही निजी वनहरू व्यक्तिगत रूपमा लगाएको पाइन्छ । वन क्षेत्रको उपलब्धता न्यून भएकाले स्थानीय बासिन्दाहरू दाउरा, काठ तथा अन्य वनजन्य उत्पादनका लागि छिमेकी क्षेत्रका वनमा निर्भर रहने अवस्था पनि देखिन्छ । गरुडा नगरपालिकामा वन क्षेत्रको मात्रा सीमित रहेको देखिन्छ। वन क्षेत्रहरू मुख्य रूपमा हरियो रडले देखाइएका छन् र यी क्षेत्रहरू नगरपालिकाको दक्षिणी तथा दक्षिण-मध्य भागमा बढी केन्द्रित छन्। विशेषगरी गेडाहीगुठी, जयनगर, जयनगर मदरसवा, श्रीनगर तथा गेरुवा तेतरदेहिया आसपासका क्षेत्रमा वन क्षेत्रको उपस्थिति उल्लेखनीय छ। यसबाहेक केही साना वनका टुक्राहरू पश्चिमी भागको भिमडावर क्षेत्र नजिक पनि रहेका छन्। यी वन क्षेत्रहरूले स्थानीय जैविक विविधता संरक्षण, वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न, माटो संरक्षण तथा हरित क्षेत्र विस्तारमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्।

गरुडा नगरपालिकामा वन क्षेत्र नगरपालिकाको कुल भू-भागको सानो अंश मात्र ओगटेको छ । अधिकांश वन क्षेत्र नदी तथा खोलानालाको आसपास र कम घनत्व भएका बस्ती नजिक अवस्थित छन् । यसले नगरपालिकाको प्राकृतिक वातावरणलाई सहयोग पुऱ्याउनुका साथै स्थानीय समुदायलाई दाउरा, घाँस तथा अन्य वनजन्य स्रोत उपलब्ध गराउने सम्भावना देखाउँछ ।

खुला भूमि (Open Land)

खुला भूमि मुख्यतः कृषि प्रयोजनका खेतीयोग्य जमिन (Farmland), घाँसे मैदान, भाडी क्षेत्र तथा बस्तीबाहेकका खाली क्षेत्रका रूपमा देखिन्छ । नगरपालिकाको अधिकांश भू-भाग हल्का पहेँलो रडले देखाइएको कृषि भूमि रहेकोले खुला भूमि क्षेत्रको प्रभुत्व रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

विशेषगरी नरदहिया, अग्निपुर, गम्हरिया, श्रीपुर, बिर्ता रघुनाथपुर, अमरपट्टी, लक्ष्मीपुर, गेडाहीगुठी तथा जयनगर क्षेत्रहरूमा विस्तृत खुला कृषि भूमि फैलिएको देखिन्छ । यी क्षेत्रहरू नगरपालिकाको प्रमुख आर्थिक आधार कृषि भएको तथ्यलाई पुष्टि गर्छन् । खुला भूमि क्षेत्रले धान, गहुँ, मकै, दलहन तथा तरकारी खेतीका लागि पर्याप्त सम्भावना प्रदान गरेको छ ।

त्यसैगरी नदी किनार, सिमसार क्षेत्र तथा केही भाडीयुक्त भू-भागहरू पनि खुला भूमि अन्तर्गत पर्दछन् । यस्ता क्षेत्रहरू भविष्यमा हरित क्षेत्र विकास, सामुदायिक वन विस्तार, खेल मैदान, पार्क तथा अन्य सार्वजनिक उपयोगका पूर्वाधार निर्माणका लागि सम्भावित क्षेत्रका रूपमा उपयोग गर्न सकिन्छ ।

गरुडा नगरपालिकामा वन क्षेत्र सीमित भए पनि दक्षिणी र दक्षिण-मध्य भागमा केन्द्रित हरित क्षेत्रहरूले वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन् । नगरपालिकाको अधिकांश भू-भाग भने कृषि प्रधान खुला भूमि रहेको देखिन्छ, जसले स्थानीय अर्थतन्त्रमा कृषिको प्रमुख भूमिका रहेको संकेत गर्दछ । वन क्षेत्रको संरक्षण र खुला भूमिको दिगो व्यवस्थापन नगरपालिकाको वातावरणीय तथा आर्थिक विकासका लागि महत्वपूर्ण रहने देखिन्छ ।

६.१.१ वन क्षेत्र र प्रकार सम्बन्धी विवरण

यस नगरपालिकामा निजी वन बाहेक कुनै पनि प्राकृतिक वन रहेको छैन ।

६.१.२ वन व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण (सरकारद्वारा व्यवस्थित, सामुदायिक, कबुलियती, धार्मिक र निजी वन)

यस नगरपालिकामा कुनै प्राकृतिक तथा सरकारद्वारा व्यवस्थित वन नरहेको तथा निजी तवरले निजी जग्गामा केही निजी वन लगाएको पाइन्छ । निजी वनलाई काँटछाँट, पत्ल्याउने, कटान जस्ता प्रणाली अपनाई व्यवस्थापन गरेको पाइन्छ । निजी वनको क्षेत्रफल करिब १.३३ वर्ग कि.मि.रहेको छ ।

६.१.३ वृक्षारोपणका लागि खाली स्थान सम्बन्धी विवरण

तालिका ८३ मा उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार गरुडा नगरपालिकाभित्र विभिन्न विभिन्न स्थानमा वृक्षारोपणका लागि कुल क्षेत्रफल १४७ कट्टा खुल्ला स्थान रहेको छ । यी खुला क्षेत्रहरू खेलकुद, धार्मिक, सामाजिक तथा सार्वजनिक उपयोगका गतिविधिहरूका लागि महत्वपूर्ण स्रोतका रूपमा रहेका छन् । सबैभन्दा ठूलो खुला क्षेत्र गरुडा-१ मा रहेको दोहर हो, जसको क्षेत्रफल १०० कट्टा रहेको छ र यसलाई खुला खेल मैदानका रूपमा प्रयोग गरिँदै आएको छ । यसले नगरपालिकामा खेलकुद गतिविधि सञ्चालन तथा युवा सहभागिता अभिवृद्धिमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ। त्यसैगरी गरुडा-२ मा ३० कट्टा क्षेत्रफलको घाँसे मैदान रहेको छ, जुन गडेही गुठीसँग सम्बन्धित कार्यका लागि प्रयोग भइरहेको छ । सोही वडामा १० कट्टा क्षेत्रफलको सार्वजनिक बजार पनि सञ्चालनमा रहेको छ, जसले स्थानीय व्यापार तथा आर्थिक गतिविधिलाई सहयोग पुऱ्याएको छ । गरुडा-५ मा धार्मिक तथा सामुदायिक प्रयोजनका लागि विभिन्न खुला क्षेत्रहरू रहेका छन् । यहाँ ४ कट्टा क्षेत्रफलको श्मशान घाट, १ कट्टा क्षेत्रफलको छठ घाट तथा २ कट्टा क्षेत्रफलको खुला खेल मैदान रहेको छ । यी खुल्ला स्थानहरूमा वृक्षारोपण गर्न सकिन्छ ।

तालिका ८३: वृक्षारोपणका लागि खाली स्थान सम्बन्धी विवरण

खुला क्षेत्रको नाम	ठेगाना	क्षेत्रफल (कट्टा)	के मा प्रयोग भइरहेको छ
दोहर	गरुडा-१	१००	खुला खेल मैदान
श्मशान घाट	गरुडा-५	४	श्मशान घाट
छठ घाट	गरुडा-५	१	छठघाटको रूपमा
खुला क्षेत्र	गरुडा-५	२	खेल मैदान
बजार	गरुडा-२	१०	सार्वजनिक बजार
घाँसे मैदान	गरुडा-२	३०	गडेही गुठी

६.१.४ वनजन्य उत्पादन विवरण

गरुडा नगरपालिका भित्र ठूलो वन क्षेत्र पाइँदैन । यहाँ निजी स्तरमा वन तथा कृषि वन प्रणाली अपनाएर केही वृक्षारोपण गरिएको छ । तथापि नगरपालिकाभित्र रहेका सार्वजनिक जमिन, नदी तथा खोलाको किनार, धार्मिक क्षेत्र, विद्यालय परिसर, सडक किनार तथा निजी जग्गामा गरिएका वृक्षारोपणबाट विभिन्न प्रकारका वनजन्य उत्पादन प्राप्त हुने गरेका छन् ।

नगर क्षेत्रमा मुख्य रूपमा सिसौ, साल, खयर, बकाइनो, निम, आँप, कटहर, पीपल, बर तथा अन्य बहुउपयोगी प्रजातिका रूखहरू पाइन्छन् । यी रूखहरूबाट निर्माण कार्य, फर्निचर निर्माण तथा घरायसी प्रयोजनका लागि काठ उत्पादन हुने गरेको छ । स्थानीय स्तरमा दाउराको प्रयोग अझै पनि खाना पकाउने तथा अन्य घरेलु प्रयोजनमा हुने गरेको छ ।

वनजन्य उत्पादनअन्तर्गत बाँस, निगालो, घाँस तथा पातजन्य सामग्रीको समेत उपयोग हुने गरेको पाइन्छ । बाँसबाट घर निर्माण, कृषि औजार, टोकरी तथा अन्य घरेलु सामग्री बनाइन्छ भने घाँस पशुपालनका लागि महत्वपूर्ण स्रोतको रूपमा प्रयोग हुने गरेको छ । विभिन्न रूखका पातहरू पशुचौपायाको आहार तथा जैविक मल उत्पादनमा उपयोग हुने गरेका छन् । तालिका ८४ मा प्रस्तुत गरिएको वनजन्य उत्पादन सम्बन्धी अनुमानित विवरण निम्नानुसार रहेको छः ।

नगरपालिकाभित्र वनजन्य स्रोतको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि वृक्षारोपण कार्यक्रम, हरियाली प्रवर्द्धन, सार्वजनिक जग्गा संरक्षण तथा वातावरणीय सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिँदै आएका छन् । भविष्यमा निजी वन विकास कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाइएमा वनजन्य उत्पादन वृद्धि भई स्थानीय आयआर्जन तथा वातावरण संरक्षणमा सकारात्मक योगदान पुग्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

तालिका ८४: वनजन्य उत्पादन विवरण

वनजन्य उत्पादन	वार्षिक अनुमानित परिमाण	प्रमुख उपयोग
काठ	१५०-२०० घनफिट	निर्माण तथा फर्निचर
दाउरा	५००-७०० भारी	इन्धन
बाँस	१,५००-२,००० वटा	घरेलु तथा कृषि प्रयोजन
घाँस	३००-५०० टन	पशु आहार
पात तथा जैविक सामग्री	१००-१५० टन	मल तथा पशु आहार

६.१.५ जडिवुटीको उत्पादन, संकलन तथा निकासी सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिकामा व्यावसायिक जडीबुटीको उत्पादन सीमित मात्रामा हुने गरेको छ । तथापि कृषि प्रणाली, घरायसी बगैँचा, सार्वजनिक खुला क्षेत्र तथा निजी जग्गामा विभिन्न औषधीय तथा सुगन्धित वनस्पतिहरू उत्पादन, संकलन तथा उपयोग हुँदै आएका छन् । नगरपालिकाले कृषि तथा वातावरण संरक्षणसँग सम्बन्धित कार्यक्रममार्फत वृक्षारोपण तथा बहुउपयोगी वनस्पति प्रवर्द्धनका गतिविधिहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका औषधीय तथा उपयोगी वनस्पतिहरू स्थानीय स्तरमा उत्पादन तथा संकलन हुने गरेका छन् । विशेषगरी तुलसी, घ्युकुमारी (एलोभेरा), निम, हरो, बरो, अमला, बेसार, अदुवा, पुदिना, लेमनग्रास, तथा अन्य परम्परागत औषधीय वनस्पतिहरू घरायसी तथा व्यावसायिक रूपमा उत्पादन गरिने गरेको

पाइन्छ । नगर क्षेत्रका अधिकांश जडीबुटीजन्य उत्पादनहरू कृषि फर्म, घरायसी बगैँचा तथा निजी जग्गाबाट प्राप्त हुने गरेका छन् । स्थानीय समुदायले परम्परागत उपचार, पशु स्वास्थ्य, घरेलु औषधि तथा आयआर्जनका लागि यस्ता जडीबुटीहरूको प्रयोग गर्ने गरेका छन् । विशेषगरी तुलसी, घ्युकुमारी, पुदिना तथा लेमनग्रासको व्यावसायिक सम्भावना क्रमशः बढ्दै गएको देखिन्छ ।

जडीबुटी उत्पादन तथा संकलनको अनुमानित वार्षिक विवरण तालिका ८४ अनुसार रहेको छ । उत्पादित जडीबुटीमध्ये अधिकांश स्थानीय बजार, गौर, चन्द्रपुर, वीरगञ्ज तथा जनकपुरका बजार क्षेत्रमा बिक्री वितरण हुने गरेको छ । केही उत्पादनहरू स्थानीय व्यापारीमार्फत प्रशोधन केन्द्र तथा औषधि उद्योगसम्म पनि पुग्ने गरेका छन् । तर नगरपालिकाभित्र व्यवस्थित जडीबुटी संकलन केन्द्र, प्रशोधन उद्योग तथा भण्डारण पूर्वाधारको अभाव रहेको छ ।

जडीबुटी निकासीको अवस्था सीमित रहेको भए पनि अदुवा, बेसार, लेमनग्रास तथा घ्युकुमारीजन्य उत्पादनहरू स्थानीय बजार हुँदै जिल्लाबाहिर निकासी हुने गरेको अनुमान छ । वार्षिक रूपमा करिब २०-३० टन जडीबुटी तथा जडीबुटीजन्य कच्चा पदार्थ बाह्य बजारमा आपूर्ति हुने गरेको अनुमान गरिएको छ ।

भविष्यमा जडीबुटी खेती विस्तार, प्रशोधन उद्योग स्थापना, संकलन केन्द्र व्यवस्थापन तथा बजार पहुँच वृद्धि गर्न सकेमा गरुडा नगरपालिकामा जडीबुटी क्षेत्र आयआर्जन, रोजगारी सिर्जना तथा वातावरण संरक्षणको महत्वपूर्ण आधार बन्न सक्ने सम्भावना रहेको छ ।

तालिका ८५: जडिबुटीको उत्पादन, संकलन तथा निकासी सम्बन्धी विवरण

जडीबुटीको नाम	अनुमानित वार्षिक उत्पादन/संकलन	प्रमुख उपयोग
तुलसी	२-३ टन	औषधीय तथा धार्मिक कार्य
घ्युकुमारी	५-७ टन	औषधि तथा सौन्दर्य सामग्री
बेसार	१०-१५ टन	मसला तथा औषधीय प्रयोग
अदुवा	८-१२ टन	औषधीय तथा खाद्य प्रयोजन
पुदिना	१-२ टन	जडीबुटी तथा पेय पदार्थ
लेमनग्रास	१-३ टन	सुगन्धित तेल तथा औषधीय प्रयोग
तितेपाती	२-४ टन	घरेलु उपचार तथा जैविक कीटनाशक

६.१.६ नगरपालिका क्षेत्रबाट निकासी हुने वन पैदावारको विवरण

यस नगरपालिका भित्र निजी वन, कृषि वन प्रणाली, सार्वजनिक जमिनमा गरिएको वृक्षारोपण तथा नदी किनार क्षेत्रमा रहेका रूखबिरुवाबाट विभिन्न प्रकारका वन पैदावार उत्पादन तथा निकासी हुने गरेका छन् । नगरपालिकाभित्र उत्पादित वन पैदावार स्थानीय आवश्यकता पूर्ति गर्नुका साथै जिल्लाभित्र तथा जिल्लाबाहिरका बजारमा समेत आपूर्ति हुने गरेको छ । यस क्षेत्रमा मुख्य रूपमा सिसौ, खयर, बकाइनो, निम, साल तथा अन्य बहुउपयोगी प्रजातिका रूखहरूबाट काठ उत्पादन हुने गरेको छ । यसबाट निर्माण सामग्री, फर्निचर, ढोका-भ्याल, कृषि उपकरण तथा विभिन्न काष्ठजन्य सामग्री निर्माण गरिन्छ। त्यसैगरी दाउरा, बाँस, बल्ली, पोल तथा घाँसजन्य सामग्री पनि वन पैदावारका रूपमा निकासी हुने गरेका छन् । नगरपालिका क्षेत्रबाट निकासी हुने वन पैदावारको अनुमानित वार्षिक विवरण तालिका ८६ अनुसार रहेको छ ।

वन पैदावारको संकलन तथा बिक्री वितरण सम्बन्धी कार्य नेपाल सरकारको वन सम्बन्धी नीति, निर्देशिका तथा डिभिजन वन कार्यालयको समन्वयमा सञ्चालन हुने गरेको छ । उत्पादित वन पैदावारको बिक्री तथा निकासी प्रक्रियामा आवश्यक अनुमति तथा राजस्व प्रणालीको व्यवस्था रहेको छ ।

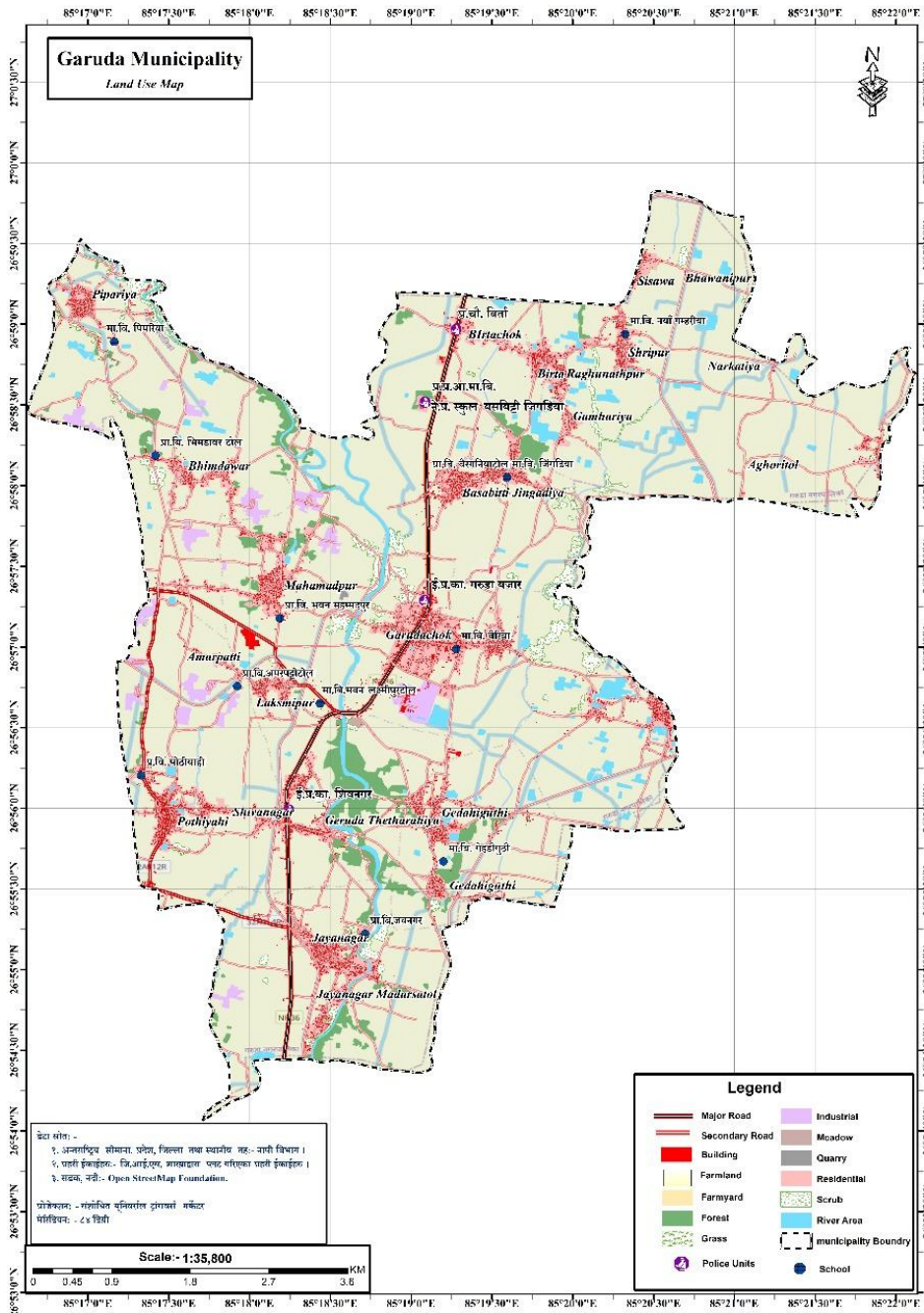
गरुडा नगरपालिका क्षेत्रबाट निकासी हुने अधिकांश वन पैदावार गौर, गरुडा बजार, चन्द्रपुर, लालबन्दी, वीरगञ्ज तथा जनकपुरका बजारसम्म पुग्ने गरेका छन्। विशेषगरी काठ, बाँस तथा बल्लीजन्य सामग्री निर्माण क्षेत्र र कृषि प्रयोजनका लागि बढी माग हुने गरेको पाइन्छ ।

भविष्यमा निजी वन विस्तार, कृषि वन प्रणाली प्रवर्द्धन, वृक्षारोपण कार्यक्रम तथा वनजन्य उद्योग स्थापना गर्न सकेमा वन पैदावार उत्पादन तथा निकासीमा वृद्धि भई स्थानीय आयआर्जन, रोजगारी सिर्जना तथा वातावरण संरक्षणमा महत्वपूर्ण योगदान पुग्ने सम्भावना रहेको छ ।

तालिका ८६ : गगरपालिका क्षेत्रबाट निकासी हुने वन पैदावारको विवरण

वन पैदावार	अनुमानित वार्षिक निकासी परिमाण	प्रमुख गन्तव्य
काठ	१५०-२५० घनफिट	गौर, चन्द्रपुर, वीरगञ्ज
दाउरा	५००-८०० भारी	स्थानीय तथा छिमेकी बजार
बाँस	१,५००-२,५०० वटा	निर्माण तथा घरेलु प्रयोग
बल्ली तथा पोल	३००-५०० थान	कृषि तथा निर्माण कार्य
घाँस तथा चारा	२००-४०० टन	पशुपालन क्षेत्र
गैरकाष्ठ वन पैदावार	५०-१०० टन	स्थानीय बजार

६.१.७ श्रोत नक्शा

६.२ जलश्रोत तथा जलाधार क्षेत्र

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको तराई क्षेत्रमा अवस्थित कृषि प्रधान नगरपालिका हो, जहाँ जलश्रोत तथा जलाधार क्षेत्रले स्थानीय जनजीवन, कृषि उत्पादन तथा वातावरणीय सन्तुलनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । यहाँको भू-भाग अधिकांशतः समथर तथा उर्वर रहेको कारण जलस्रोतको उपयोग कृषि तथा घरेलु प्रयोजनमा व्यापक रूपमा हुने गरेको छ । नगर क्षेत्रमा रहेका नदी, खोला, नहर, पोखरी, सिमसार क्षेत्र तथा भूमिगत जलस्रोतहरू प्रमुख जलश्रोतका रूपमा रहेका छन्। विशेषगरी भूमिगत पानीमा आधारित ट्युबवेल, बोरिङ तथा हातेपम्पहरू खानेपानी र सिंचाइका मुख्य स्रोत बनेका छन् ।

नगरपालिकामा वार्षिक औसत वर्षा करिब २,२१४ मिलिमिटर हुने भएकाले वर्षाजन्य पानी भू-जल पुनर्भरणको प्रमुख आधार हो। नक्सामा देखिएअनुसार नगरपालिकाको विभिन्न भागमा नदी तथा जलक्षेत्र फैलिएको छ, जसले सिंचाइ, जल सञ्चय तथा प्राकृतिक निकास प्रणालीलाई सहयोग पुर्याएको छ । कृषि भूमि, घाँसे क्षेत्र, भाडी क्षेत्र तथा सीमित वन क्षेत्रहरूले जलाधार क्षेत्रको रूपमा कार्य गर्दै वर्षाको पानी जमिनभित्र सञ्चित गर्न, भू-जलको पुनर्भरण गर्न तथा बाढी र भू-क्षयको जोखिम न्यूनीकरण गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन् ।

नगरपालिकाको दक्षिणी तथा दक्षिण-पूर्वी क्षेत्रमा अवस्थित वन तथा भाडी क्षेत्रहरू प्राकृतिक जलाधारका रूपमा रहेका छन् । गेडाहीगुठी, जयनगर, श्रीनगर तथा आसपासका हरित क्षेत्रहरूले वर्षाको पानी संरक्षण, वातावरणीय सन्तुलन कायम तथा जलस्रोतको दीर्घकालीन संरक्षणमा सहयोग पुर्याइरहेका छन् । यद्यपि बढ्दो शहरीकरण, बस्ती विस्तार, जलाशय तथा पोखरीको अतिक्रमण, भूमिगत पानीको अत्यधिक दोहन तथा कमजोर फोहर व्यवस्थापनका कारण जलश्रोत तथा जलाधार क्षेत्रहरूमा दबाव बढ्दै गएको देखिन्छ ।

यसरी गरुडा नगरपालिकामा पर्याप्त वर्षा, नदी-नाला, नहर प्रणाली, पोखरी तथा भूमिगत जलस्रोतको उपलब्धताले जलश्रोतको राम्रो सम्भावना रहेको देखिन्छ । यी स्रोतहरूको दिगो संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि जलाधार क्षेत्र संरक्षण, वर्षा पानी संकलन, सिमसार तथा पोखरी संरक्षण, भू-जल पुनर्भरण कार्यक्रम तथा प्रभावकारी जल व्यवस्थापनका गतिविधिहरूलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ । यसबाट नगरपालिकाको कृषि उत्पादन, खानेपानी आपूर्ति तथा वातावरणीय दिगोपनामा सकारात्मक योगदान पुग्नेछ ।

६.२.१ प्रमुख जलाधार र उपजलाधारको अवस्था

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको मध्य-दक्षिणी भागमा अवस्थित एक कृषि प्रधान नगरपालिका हो, जहाँका जलस्रोतहरू मुख्य रूपमा नदी, खोला, नाला, पोखरी तथा भूमिगत जलमा आधारित छन् । नगरपालिका बागमती नदी प्रणालीको प्रभाव क्षेत्रमा पर्ने भएकाले यहाँका प्रमुख जलाधारहरू बागमती नदी तथा यसका सहायक खोला र नाला प्रणालीसँग सम्बन्धित छन् । मनसुनको समयमा हुने भारी वर्षाका कारण जलाधार क्षेत्रमा पर्याप्त पानी सञ्चित हुने भए पनि वर्षाको पानी व्यवस्थापन तथा संरक्षणको अभावले अधिकांश पानी सतही बहावमार्फत बाहिरिने गरेको छ । श्रोत नक्सामा देखिएका नदी क्षेत्रहरू (निलो रंग) विशेषगरी नगरपालिकाको मध्य, पूर्वी तथा दक्षिणी भागमा फैलिएका छन्, जसले स्थानीय जल प्रवाह तथा निकास प्रणालीको प्रमुख आधारको रूपमा काम गरिरहेका छन् । गरुडा

नगरपालिकाको भू-आकृति समथर तराई क्षेत्रको भएकाले यहाँका जलाधारहरू मुख्यतः वर्षाजन्य सतही बहाव र भूमिगत जल पुनर्भरण प्रक्रियामा निर्भर छन् । नक्सामा देखिएका खोला तथा जलमार्गहरू विशेष गरी गरुडाचोक, गेडाहीगुठी, श्रीपुर, गम्हरिया, नरायणिया तथा अग्नोरवा क्षेत्र हुँदै बग्ने गरेको देखिन्छ । यी जलमार्गहरूले स्थानीय उपजलाधारको रूपमा कार्य गर्दै कृषि सिँचाइ, भू-जल पुनर्भरण तथा वर्षायामको अतिरिक्त पानी निकासमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछन् । नगरपालिकाको मध्य भागबाट दक्षिणतर्फ फैलिएका नदी तथा नाला प्रणालीले जलाधार क्षेत्रलाई एकीकृत रूपमा जोडेको देखिन्छ ।

यस क्षेत्रको भू-आकृति समथर तराई भूभाग भएको कारण वर्षायाममा बाढी तथा डुबानको समस्या बारम्बार देखिने गर्दछ । गरुडा नगरपालिकाभित्र रहेका उपजलाधारहरूमा स्थानीय खोला, सिँचाइ नाला, पोखरी, जलाशय तथा भूमिगत जल पुनर्भरण क्षेत्रहरू पर्दछन् । कृषि उत्पादनका लागि आवश्यक सिँचाइको मुख्य स्रोत भूमिगत जल भएकाले अधिकांश किसानले ट्युबवेल तथा बोरिङमार्फत पानी प्रयोग गर्ने गरेका छन् । नगरपालिकाको बढ्दो जनसंख्या, कृषि विस्तार तथा शहरीकरणका कारण जलस्रोतमा दबाव बढ्दै गएको छ । विशेषगरी भूमिगत पानीको अत्यधिक दोहनले भविष्यमा जलसतह घट्ने जोखिम बढाएको छ । त्यस्तै प्राकृतिक नाला तथा पानी निकास क्षेत्रको अतिक्रमण, पोखरीहरूको संरक्षण अभाव, फोहोरमैला व्यवस्थापनको कमी तथा कृषि रसायनको प्रयोगका कारण जलाधारहरूको गुणस्तरमा समेत असर परेको देखिन्छ । नगरपालिकाभित्र रहेका पोखरी तथा जलाशयहरूले वर्षा पानी सञ्चय, भू-जल पुनर्भरण, जैविक विविधता संरक्षण तथा वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् । तर धेरै जलाशयहरूमा गाद जम्ने, क्षेत्रफल घट्ने तथा अतिक्रमण हुने समस्या देखिएको छ । जलवायु परिवर्तनका कारण वर्षाको स्वरूपमा आएको परिवर्तनले जलाधार तथा उपजलाधार प्रणालीमा थप चुनौती सिर्जना गरेको छ । त्यसैले गरुडा नगरपालिकामा दीर्घकालीन जलस्रोत संरक्षणका लागि वर्षा पानी संकलन, भू-जल पुनर्भरण, पोखरी तथा जलाशय संरक्षण, प्राकृतिक निकास क्षेत्रको व्यवस्थापन तथा समन्वित जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यसले भविष्यमा खानेपानी, सिँचाइ तथा वातावरणीय आवश्यकता पूरा गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनेछ ।

६.२.२ पानीको मुहान सम्वन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिकाका प्रमुख पानीका मुहानहरू भूमिगत जल (Groundwater), नदी-नाला, पोखरी तथा वर्षा पानीमा आधारित रहेका छन् । नगरपालिकाका अधिकांश घरधुरीले खानेपानीका लागि हातेपम्प, ट्युबवेल तथा गहिरो बोरिङको प्रयोग गर्ने गरेका छन्, जसले भूमिगत जललाई प्रमुख पानीको स्रोत बनाएको छ । नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका साना खोला, नाला तथा जलाशयहरूले वर्षायाममा पानी आपूर्ति, भू-जल पुनर्भरण तथा सिँचाइमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछन् । यस नगरपालिकामा बढ्दो जनसंख्या र कृषि प्रयोजनका लागि भूमिगत पानीको प्रयोग निरन्तर बढिरहेको छ । तराईको समथर भू-भाग र पर्याप्त वर्षा भए पनि वर्षा पानी सङ्कलन तथा संरक्षण संरचनाको कमी, जल प्रदूषण तथा भू-जलको अत्यधिक दोहनका कारण भविष्यमा पानीका मुहानहरूमा दबाव बढ्ने सम्भावना रहेको छ । त्यसैले पानीका स्रोतहरूको दिगो उपयोग, संरक्षण तथा पुनर्भरण कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ ।

६.२.३ नदी तथा खोला सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र नदी तथा खोलाहरू स्थानीय जलाधार प्रणालीका महत्वपूर्ण अङ्गका रूपमा रहेका छन् । भूमि उपयोग नक्साअनुसार नदी तथा जल क्षेत्र (River Area) नगरपालिकाको मध्य, पूर्वी तथा दक्षिणी भागमा बढी फैलिएको देखिन्छ । खास गरी भाँभ खोला, बकैया को केही भाग, स्थानीय खोला तथा नदीहरूमा लमहा खोला, तहारी खोला, चाँदी खोला, तरहारी नदीका जल क्षेत्रहरू हुन । यी नदी-खोलाहरू मुख्यतः वर्षायाममा सक्रिय भई सतही पानीको निकास, कृषि सिँचाइ तथा भूमिगत जल पुनर्भरणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन्। नक्सामा देखिएका जलमार्गहरू गरुडाचोक, कसहिदी, जिगडिया, गम्हरिया, श्रीपुर, नरायणिया, गेडाहीगुठी तथा जयनगर क्षेत्र हुँदै प्रवाहित भएका छन्, जसले विभिन्न उपजलाधारहरूलाई आपसमा जोड्ने कार्य गरेका छन् । नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल सन्दर्भमा नदी तथा जल क्षेत्रले तुलनात्मक रूपमा सानो भाग ओगटे पनि स्थानीय जलचक्र र वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । तराईको समथर भू-भागका कारण वर्षायाममा यी नदी तथा खोलाहरूमा पानीको बहाव बढ्ने र केही क्षेत्रमा डुवानको जोखिम रहने देखिन्छ । साथै, बस्ती विस्तार, कृषि गतिविधि तथा प्राकृतिक निकास मार्गमा हुने अतिक्रमणका कारण नदी तथा खोलाहरूको प्राकृतिक अवस्था प्रभावित हुन सक्ने भएकाले तिनको संरक्षण तथा व्यवस्थापन आवश्यक देखिन्छ ।

६.२.४ तालतलैया र पोखरी र सीमसार क्षेत्र सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र विभिन्न नदी, खोला तथा पोखरीहरू स्थानीय जलस्रोतका महत्वपूर्ण आधारका रूपमा रहेका छन् । तालिका ८७ मा उपलब्ध विवरण अनुसार नगरपालिकामा ११ वटा प्रमुख जलस्रोतहरू पहिचान गरिएका छन्, जसमा ६ वटा नदी तथा खोला र ५ वटा पोखरी समावेश छन्। गरुडा-५ मा अवस्थित लमहा खोला, तहारी खोला र चाँदी खोला स्थानीय सतही जलस्रोतका प्रमुख उदाहरण हुन् । त्यसैगरी वडा नं. २ को गेडाही गुठी क्षेत्रमा चाँदी नदी र लमहा नदी प्रवाहित रहेका छन् भने गरुडा-७ मा तरसरी नदी अवस्थित छ । यी नदी तथा खोलाहरूले वर्षायाममा पानीको निकास, कृषि सिँचाइ तथा भूमिगत जल पुनर्भरणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछन् । नगरपालिकाभित्र रहेका पोखरीहरूमा वडा नं. ६ को संसारीमाई पोखरी, वडा नं. ९ का नयाँ गम्हरिया पोखरी र नरकटिया पोखरी तथा गरुडा-७ का ब्रह्म बाबा पोखरी र पुरानो पोखरी प्रमुख रहेका छन् । यी पोखरीहरूले वर्षा पानी सञ्चय, वातावरणीय सन्तुलन, जैविक विविधता संरक्षण तथा स्थानीय स्तरमा पानीको उपलब्धता कायम राख्न सहयोग पुऱ्याउँछन् । उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार सबैभन्दा बढी जलस्रोत गरुडा-५ र गरुडा-७ मा रहेका छन्, जहाँ प्रत्येक क्षेत्रमा ३-३ वटा प्रमुख जलस्रोत अवस्थित छन् । यसरी नदी, खोला तथा पोखरीहरूको उपस्थितिले गरुडा नगरपालिकाको जलाधार प्रणालीलाई सुदृढ बनाएको भए पनि तिनको संरक्षण, व्यवस्थापन तथा दिगो उपयोगमा विशेष ध्यान दिन आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका ८७: तालतलैया र पोखरी र सीमसार क्षेत्र सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	नाम	ठेगाना (वडा नं.)
१	लमहा खोला	गरुडा-५
२	ताहारी खोला	गरुडा-५
३	चाँदी खोला	गरुडा-५
४	संसारीमाई पोखरी	वडा नं. ६
५	नयाँ गम्हरिया पोखरी	वडा नं. ९
६	नरकटिया पोखरी	वडा नं. ९
७	चाँदी नदी	वडा नं. २, गोडाही गुठी
८	लमहा नदी	वडा नं. २, गोडाही गुठी
९	ब्रह्म बाबा पोखरी	गरुडा-७
१०	पुरानो पोखरी	गरुडा-७
११	तरसरी नदी	गरुडा-७

६.२.५ जलश्रोत र उपयोगको स्थिति विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र जलस्रोतहरूको मुख्य आधार भूमिगत जल, नदी, खोला, नाला तथा पोखरीहरू रहेका छन् । उपलब्ध विवरण अनुसार नगरपालिकामा ११ वटा प्रमुख जलस्रोतहरू पहिचान गरिएका छन्, जसमा ६ वटा नदी तथा खोला (लमहा खोला, ताहारी खोला, चाँदी खोला, चाँदी नदी, लमहा नदी र तरसरी नदी) तथा ५ वटा पोखरी (संसारीमाई पोखरी, नयाँ गम्हरिया पोखरी, नरकटिया पोखरी, ब्रह्म बाबा पोखरी र पुरानो पोखरी) रहेका छन् । तराई क्षेत्रको समथर भू-भागमा अवस्थित भएकाले यहाँ भूमिगत जलको उपलब्धता राम्रो रहेको छ, र अधिकांश घरधुरीले हातेपम्प, ट्युबवेल तथा बोरिङमार्फत खानेपानी प्राप्त गर्ने गरेका छन् । बढ्दो जनसंख्या जसका कारण खानेपानी तथा अन्य प्रयोजनका लागि जलस्रोतको माग निरन्तर बढिरहेको छ । गरुडा नगरपालिकामा जलस्रोतहरूको उपयोग मुख्य रूपमा खानेपानी, कृषि सिँचाइ, पशुपालन तथा घरेलु प्रयोजनमा हुने गरेको छ । कृषि प्रधान क्षेत्र भएकाले उपलब्ध जलस्रोतको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा सिँचाइमा प्रयोग हुने गर्दछ । नदी, खोला तथा पोखरीहरूले वर्षायाममा पानी सञ्चय तथा भूमिगत जल पुनर्भरणमा सहयोग पुऱ्याउँछन् भने सुक्खा मौसममा भूमिगत जल नै प्रमुख स्रोतका रूपमा प्रयोग गरिन्छ । तथापि, बढ्दो जनसंख्या, कृषि क्षेत्रमा भूमिगत पानीको अत्यधिक उपयोग, प्राकृतिक जलनिकास क्षेत्रको अतिक्रमण तथा जल प्रदूषणका कारण जलस्रोत व्यवस्थापन चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ । त्यसैले दिगो जल उपयोग सुनिश्चित गर्न वर्षा पानी संकलन, पोखरी संरक्षण, नदी-खोला व्यवस्थापन तथा भूमिगत जल पुनर्भरण कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ ।

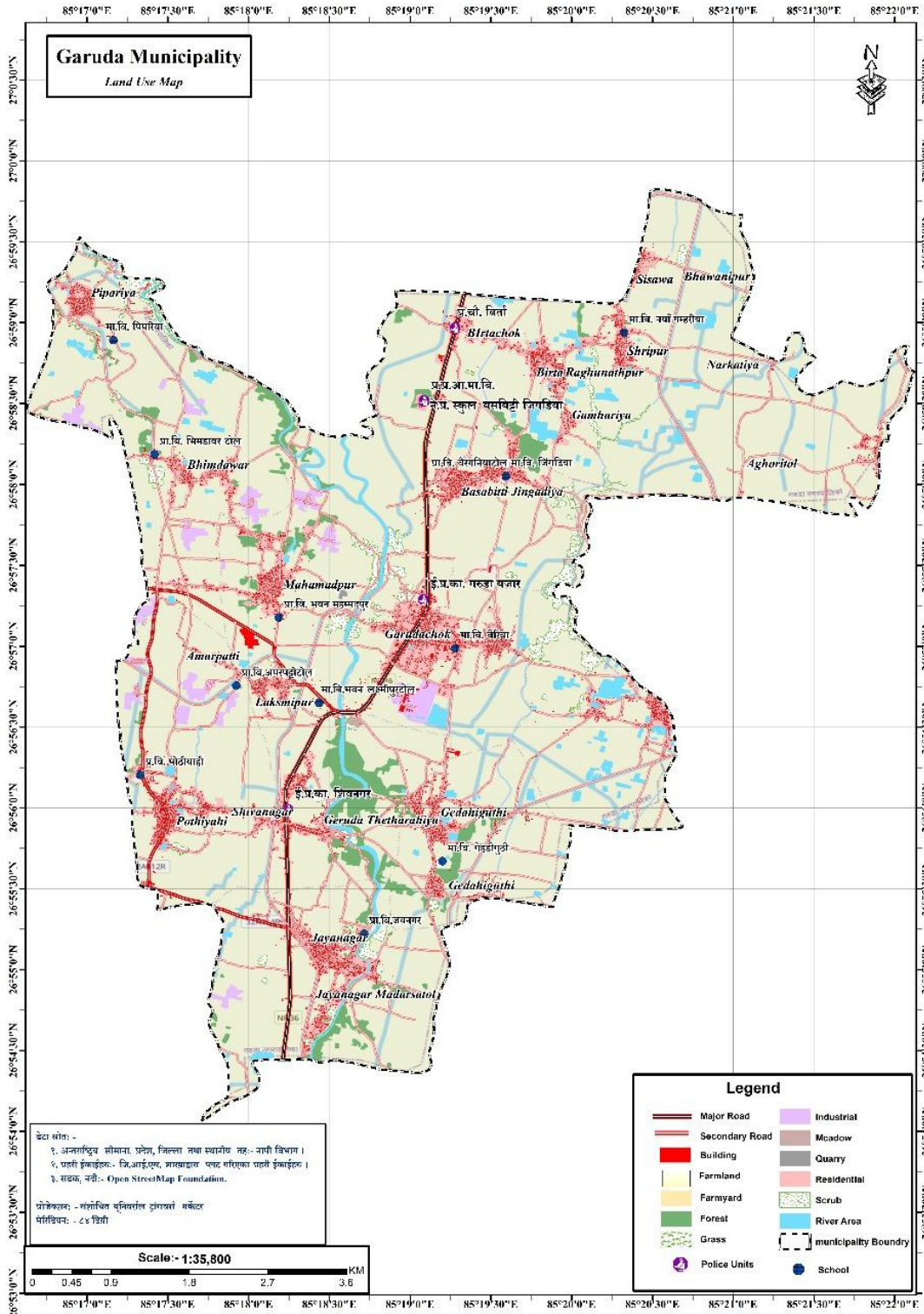
६.२.६ संरक्षित पानीमुहान, जमिन र भौतिक संरचना विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका जलस्रोतहरूमध्ये केही नदी, खोला तथा पोखरीहरू स्थानीय समुदायद्वारा संरक्षण गरिएका महत्वपूर्ण पानीमुहानका रूपमा रहेका छन् । उपलब्ध विवरण अनुसार नगरपालिकामा ११ वटा प्रमुख जलस्रोतहरू रहेका छन्, जसमा ६ वटा नदी तथा खोला र ५ वटा पोखरी समावेश छन् । संसारीमाई पोखरी (वडा नं. ६), नयाँ गम्हरिया पोखरी र नरकटिया पोखरी (वडा नं. ९), ब्रह्म बाबा पोखरी तथा पुरानो पोखरी (गरुडा-७)

स्थानीय स्तरमा संरक्षण गरिएका जलाशयका रूपमा प्रयोग भइरहेका छन् । यस्ता पोखरीहरूले वर्षा पानी सञ्चय, भू-जल पुनर्भरण, सिँचाइ तथा जैविक विविधता संरक्षणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् ।

संरक्षित जमिनको दृष्टिकोणले हेर्दा नगरपालिकामा नदी किनार क्षेत्र, पोखरी आसपासका खुला क्षेत्र, घाँसे मैदान तथा सीमित वन तथा भाडी क्षेत्रहरू जलाधार संरक्षणका लागि महत्वपूर्ण मानिन्छन् । भूमि उपयोग नक्साअनुसार नगरपालिकाको अधिकांश भू-भाग कृषियोग्य जमिनले ओगटेको भए पनि केही क्षेत्रहरू प्राकृतिक जल संरक्षण तथा भू-जल पुनर्भरणका लागि योगदान पुऱ्याइरहेका छन् । विशेषगरी गेडाहीगुठी, गम्हरिया, जयनगर तथा दक्षिणी भेगका हरित क्षेत्रहरूले वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न सहयोग पुऱ्याएका छन् । भौतिक संरचनाका रूपमा खानेपानीका लागि हातेपम्प, ट्युबवेल, गहिरो बोरिङ, सिँचाइ नाला, कल्भर्ट तथा जलनिकास संरचनाहरू प्रयोगमा रहेका छन् । नगरपालिकाको अधिकांश जनसंख्या खानेपानीका लागि भूमिगत जलमा निर्भर रहेको छ । साथै, नदी तथा खोला क्षेत्रमा निर्माण गरिएका साना तटबन्ध, सडक क्रस-ड्रेनेज संरचना तथा नाला व्यवस्थापन प्रणालीहरूले बाढी नियन्त्रण र पानी व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याइरहेका छन् । तथापि, बढ्दो शहरीकरण, जलस्रोत अतिक्रमण तथा भूमिगत जलको अत्यधिक दोहनका कारण संरक्षित पानीमुहान, जमिन तथा भौतिक संरचनाहरूमा दबाव बढ्दै गएको छ । त्यसैले यस्ता स्रोत तथा संरचनाहरूको संरक्षण, मर्मत-सम्भार र दिगो व्यवस्थापनलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ ।

६.२.७ श्रोत नक्शा

६.३ जैविक विविधता र वातावरणीय सेवा

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र जैविक विविधता र वातावरणीय सेवा मुख्यतः कृषि भूमि, नदी-खोला प्रणाली, पोखरी, घाँसे मैदान तथा सीमित वन र झाडी क्षेत्रहरूमा आधारित रहेका छन् । भूमि उपयोग नक्साअनुसार नगरपालिकाको करिब ७०-८० प्रतिशत भू-भाग कृषियोग्य जमिनले ढाकेको छ भने बाँकी भागमा वस्ती, जल क्षेत्र (River Area), घाँसे मैदान (Grassland) र झाडी (Scrub) क्षेत्रहरू रहेका छन्, जसले जैविक विविधताको आधार तयार गरेका छन् । यहाँ पाइने वनस्पति समुदायमा धान, गहुँ, मकै, दलहन तथा तरकारी वालीहरू प्रमुख छन् भने नदी किनार तथा खुला क्षेत्रमा घाँसे वनस्पति र झाडी प्रजातिहरू पाइन्छन् । त्यस्तै पशुपालनमा गाई, भैंसी, बाखा, कुखुरा तथा स्थानीय घरेलु जनावरहरूको उपस्थितिले कृषि-आधारित जैविक प्रणालीलाई सन्तुलित बनाएको छ । वातावरणीय सेवाको दृष्टिले यहाँका नदी, खोला र पोखरीहरूले पानी शुद्धीकरण, भू-जल पुनर्भरण, बाढी नियन्त्रण तथा सूक्ष्म जलवायु नियमनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्छन् । नगरपालिकाभित्र रहेका ११ वटा प्रमुख जलस्रोतहरू (६ वटा नदी/खोला र ५ वटा पोखरी) ले वर्षा पानी सञ्चय तथा जैविक आवास (जवदप्तवत) संरक्षणमा योगदान पुऱ्याइरहेका छन् । विशेषगरी संसारीमाई पोखरी, ब्रह्म बाबा पोखरी, गम्हरिया तथा नरकटिया क्षेत्रका जलाशयहरूले चराचुरुङ्गी, माछा तथा अन्य जलचर प्रजातिका लागि आवास प्रदान गरेका छन् । हरियाली क्षेत्र र कृषि भूमिले कार्बन अवशोषण, माटो संरक्षण तथा वायुमण्डलीय सन्तुलन कायम गर्न सहयोग पुऱ्याउँछन् । तराई क्षेत्रमा अवस्थित भएकाले गरुडा नगरपालिकाको जैविक विविधता मानव गतिविधिबाट प्रत्यक्ष प्रभावित भइरहेको छ । जनसंख्याको बढ्दो दबाव, तीव्र कृषि विस्तार, भूमिगत जलको अत्यधिक उपयोग तथा प्राकृतिक बासस्थानको अतिक्रमणका कारण जैविक प्रणालीमा चुनौती देखिएको छ । त्यसैले जैविक विविधता संरक्षणका लागि हरित क्षेत्र विस्तार, पोखरी तथा नदी संरक्षण, दिगो कृषि अभ्यास र वातावरणमैत्री भू-उपयोग योजना आवश्यक देखिन्छ, जसले दीर्घकालीन वातावरणीय सेवा र पारिस्थितिक सन्तुलन कायम राख्न मद्दत गर्नेछ ।

६.३.१ बासस्थानका आधारमा महत्वपूर्ण जनावर तथा चराचुरुङ्गीको विवरण

गरुडा नगरपालिका जैविक विविधताले भरिपूर्ण क्षेत्र हो, यस क्षेत्रमा सधन वन क्षेत्र नभए पनि अन्य बासस्थानको आधारमा विभिन्न महत्वपूर्ण जनावर तथा चराचुरुङ्गीहरूको अस्तित्व पाइन्छ । यहाँको भौगोलिक बनावट, खुला खेतबारी, झाडीयुक्त क्षेत्र, सिमसार, पोखरी तथा नदी किनारले विभिन्न वन्यजन्तु र चराचुरुङ्गीहरूलाई उचित बासस्थान उपलब्ध गराउँछ । विस्तृत विवरण तालिका ८८ मा दिइएको छ ।

तालिका ८८ : गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र पाइने जनावर तथा चराचुरुंगीहरूको विवरण

स्तनधारी जनावरहरू	मुसा, स्याल, खरायो, बँदेल, नील गाई, बाँदर, लंगुर बाँदर, घोडा, हाती, कुकुर, विरालो, न्याउरी, नेवला आदी
सर्प तथा रेग्ने जनावरहरू	गोमन, धामिन, कोब्रा, कोत, हरियो घोडेसर्प, ब्याण्डेड करैत,
चराहरू	House Sparrow, Black Drongo, Red wattled Lapwing, Indian Roller, Barn Swallow, White-throated kingfisher, Cattle Egret, Common Hoopoe, Greater Coucal, Green Bee-eater, Spotted Dove, Oriental Magpie Robin, Common Tailorbird, Ashy Prinia, Indian Paradise Flycatcher, Brown-headed Barbet, Asian-headed barbet, Asian Koel, काग, मैना, ढुकुर, गिद्ध, भुंगेरो, सारस, पतरिंगो, कुखुरा, हाँस, बटेर, परेवा,
अन्य जनावरहरू	भ्यागुता, गोरु, गाई भैंसी (पाल्तु जनावर)

६.३.२ महत्वपूर्ण वनस्पति विवरण

गरुडा नगरपालिका जैविक विविधताले सम्पन्न क्षेत्र हो, जहाँ विभिन्न किसिमका महत्वपूर्ण वनस्पतिहरू पाइन्छन् । यहाँको उष्ण समशीतोष्ण जलवायु, उपजाउ माटो र समथर भू-भागले कृषि तथा प्राकृतिक वनस्पतिका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना गरेको छ। यस नगरपालिकाको ग्रामीण भेग, खेतबारीको आसपास, बारी तथा खुला जमिनहरूमा औषधीय, खाद्य, घाँसपात र काठको प्रयोजनमा उपयोग हुने वनस्पतिहरू पाइन्छन् । विस्तृत विवरण तालिका ८९ मा दिइएको छ ।

तालिका ८९: गरुडा नगरक्षेत्र भित्र पाइने वनस्पतिहरूको विवरण

वनस्पति प्रकार	वनस्पतिको नाम
रुख	साल, सिसौ, खयर, वर, पिपल, गुलर, तिलका, कमिला, कदम, महुवा, सिलम, सिरिस, बकाइन, कटहर, महोगनी, जामुन, बरगद, इमली, युकालिप्तस,
भाडी तथा घाँस	कुस, नर, मुभ्र, भाँडे घाँस, अम्रिसो, स्टाइलो, जइ, वरिखन, नेपियर, बाजुरा, ज्वार, कुर्जु, जैइ, बाँस, Spear Grass, Bermunda Grass, Khus Grass, Paspalum, Elephant Grass, Rice Grass, Kikuyu Grass, Bunch Grass, Lantana, Jatropha, Chilke, Indian Pivet,
खेती वाली	धान, मकै, गहुँ, उखु, मरुवा, जौ, सुर्ती आदी
फलफूल	आँप, कटहर, केरा, बेल, लिच्ची, बडहर, जामुन, मेवा, अम्बा, बयर, डयगन फुट केसौर, चुकन्दर, सखरखण्ड, तारकुन, खजुर, नरिवल, चुकन्दर आदी ।
औषधीय	तुलसी, नीम, हरौं, बरौं, अमला, गुर्जो, Aloe Vera, Ashwagandha, Moringa, Mint, Gloy, Brahmi, Bael, Sarpagandha, Satavari, Fenugreek, Coriander, Lemmon Grass etc.
दलहन वाली	अरहर, मसुर, मुंग, बदाम, खेसारी, केरैया, बोरी, चना, गहद, कुर्धी, उरिद आदी
मसला	बेसार, अदुवा, लहसुन, प्याज, खुर्सानी, धनिया, मेथी, तेज पत्ता, दालचिनी, इमली, अजवाइन,
तलहन वाली	तोरी, सरसो, सुर्यमुखि, तिल, आलस, बदाम,
तरकारी	आलु, भण्टा, कोवी, ब्रोकाउली सिम, फर्सी, परवल, वचा, घिरौला, भिंडी, सिमी, करैला, ओल, भिगनी, लौका, कुभिण्डो, टमाटर, गाजर, मुला, अरुवा, कण्डा, तरुल, कटहर, सिमला मिर्च, पिडार, बोरी, सोहिजन आदी

६.३.३ राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष, मध्यवर्ती तथा संरक्षित क्षेत्र

गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र कुनै पनि राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष मध्यवर्ती क्षेत्र तथा संरक्षित क्षेत्र रहेको छैन ।

६.४ पार्क तथा उद्यान सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिकामा पार्क तथा उद्यानहरू सार्वजनिक मनोरञ्जन, वातावरणीय सौन्दर्य तथा समुदायिक मेलमिलापका लागि महत्वपूर्ण संरचनाका रूपमा विकास भइरहेका छन्। नगर क्षेत्रको तीव्र शहरीकरणसँगै हरियालीको संरक्षण र जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले पार्क तथा साना उद्यानहरूको आवश्यकता बढ्दो छ। तर हाल सम्म कुनै व्यवस्थित पार्क तथा उद्यान निर्माण भई सकेको छैन। नगरपालिकाले वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न र जनमानसमा हरियालीप्रतिको आकर्षण बढाउन विभिन्न सामुदायिक विद्यालय, कार्यालय परिसर, र सार्वजनिक स्थानहरूमा सजावटी बोटबिरुवा तथा वृक्षरोपण कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ। साथै, केही स्मारक पार्क वा सांस्कृतिक उद्यानको योजनासमेत अगाडि सारिएको छ, जसले नगरको ऐतिहासिक र सांस्कृतिक महत्वलाई उजागर गर्नेछ।

६.५ विपद् जोखिम व्यवस्थापन

गरुडा नगरपालिका प्राकृतिक तथा मानवसिर्जित विपद्को सम्भावनायुक्त क्षेत्र हो। विशेष गरी बाढी, डुबान, आगलागी, चट्याङ, सर्पदंश, सडक दुर्घटना, महामारी (जस्तै: डेंगु, कोरोना), र घर भत्किने जस्ता घटनाहरू यहाँका प्रमुख विपद्का जोखिमका रूपमा रहेका छन्। यी जोखिमहरूका कारण मानवीय क्षति, सम्पत्ति नोक्सानी, तथा सार्वजनिक सेवा प्रणालीमा अवरोध आउने सम्भावना रहन्छ। त्यसैले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन गरुडा नगरपालिकाको प्राथमिकता रहेको छ। नगरपालिकाले स्थानीय स्तरमै विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन समिति (मन्त्र) गठन गरेको छ, जसले विपद्को तयारी, प्रतिकार्य र पुनःस्थापनासम्बन्धी कार्यहरू सञ्चालन गर्छ। साथै, प्रत्येक वडामा पनि वडा विपद् व्यवस्थापन समिति गठन गरिएको छ, जसले स्थानीय तहमा तत्काल प्रतिक्रिया दिन सहयोग पुऱ्याउँछ।

विपद् व्यवस्थापनको प्रभावकारिता बढाउन गरुडा नगरपालिकाले विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ, जस्तै:

- जोखिम नक्सा (hazard mapping) तयार गर्ने
- विद्यालयस्तरमा विपद् सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन
- समुदायस्तरमा पहिलो उपचार (First Aid) तथा उद्धार तालिम
- साना पूर्वाधारहरू (जस्तै: बाढी नियन्त्रण बाँध, नाली सफा गर्ने) निर्माण
- संचार तथा सूचना प्रवाहको व्यवस्थापन
- विपद् व्यवस्थापन कोषको स्थापना

साथै, नगरपालिकाले सरोकारवाला निकाय, सुरक्षा संस्थान, रेडक्रस, संघसंस्था तथा स्थानीय बासिन्दासँग समन्वय गरी द्रुत उद्धार, राहत वितरण र पुनःस्थापनाका कार्यहरू सञ्चालन गर्दै आएको भए तापनि नगर अस्पतालको अभावले पिडितहरूलाई उपचारको लागि बाहिर लैजानु पर्ने अवस्था छ। सर्पदंशको उपचार केन्द्र नगरपालिका क्षेत्र भित्र छैन। समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाको विपद् जोखिम व्यवस्थापन नीति सचेतना, पूर्वतयारी, समन्वय र द्रुत

प्रतिक्रियामा विशेष केन्द्रित हुनु पर्ने छ, जसले विपद्बाट हुने मानवीय तथा भौतिक क्षति न्यूनीकरण गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सकियोस ।

६.५.१ जोखिमयुक्त (संवेदनशील स्थानमा बसोबास गरेका परिवार) विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा करिब ५९५ परिवार जोखिमयुक्त वा संवेदनशील स्थानमा बसोबास गरिरहेको देखिन्छ । यीमध्ये चाँदी नदी, लमहा खोला, ताहारी खोला तथा तरसरी नदी किनार क्षेत्रहरूमा बाढी, कटान र डुबानको उच्च जोखिम रहेको छ भने गम्हरिया, नरकटिया र संसारीमाई पोखरी आसपासका क्षेत्रमा जलजमाव र सरसफाइ समस्याका कारण जोखिम बढेको छ । तालिका ९० मा प्रस्तुत गरिए बमोजिम विशेषगरी वडा नं. ७ र वडा नं. ५ मा सबैभन्दा बढी जोखिमयुक्त बस्तीहरू रहेको पाइन्छ । त्यस्तै गरुडा बजार क्षेत्रजस्ता घना बस्ती भएका स्थानमा ढल निकास कमजोर हुँदा वर्षायाममा जलजमावको समस्या देखिन्छ । बढ्दो जनसंख्या, नदी किनारमा अनियन्त्रित बसोबास तथा कमजोर जलनिकास व्यवस्थाका कारण यी परिवारहरू बढी संवेदनशील अवस्थामा रहेका छन्, जसका कारण सुरक्षित बस्ती विकास, नदी नियन्त्रण तथा ढल सुधार कार्यक्रम आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका ९०: जोखिमयुक्त (संवेदनशील स्थानमा बसोबास गरेका परिवार) विवरण

क्र.सं.	जोखिम क्षेत्र/स्थान	वडा नं.	जोखिमको प्रकार	प्रभावित परिवार संख्या	प्रमुख कारण
१	चाँदी नदी किनार क्षेत्र	वडा नं. २	बाढी तथा डुबान जोखिम	८५ परिवार	वर्षायाममा नदीको बहाव बढ्ने
२	लमहा खोला आसपास	वडा नं. ५	कटान तथा जलजमाव	७० परिवार	प्राकृतिक निकास अवरुद्ध
३	ताहारी खोला क्षेत्र	वडा नं. ५	डुबान जोखिम	६५ परिवार	बस्ती विस्तार र नाला साँघुरो हुनु
४	गरुडा-७ तरसरी नदी किनार	वडा नं. ७	बाढी जोखिम	९० परिवार	नदी किनार नजिक बस्ती
५	गम्हरिया पोखरी आसपास	वडा नं. ९	जलजमाव तथा स्वास्थ्य जोखिम	५५ परिवार	पानी निकास कमजोर
६	नरकटिया पोखरी क्षेत्र	वडा नं. ९	डुबान तथा सरसफाइ समस्या	६० परिवार	पोखरीको गाद जम्ने समस्या
७	गरुडा-६ संसारीमाई पोखरी वरिपरि	वडा नं. ६	जलजमाव जोखिम	५० परिवार	वर्षा पानी निकास कमजोर
८	गरुडा बजार (घना बस्ती क्षेत्र)	वडा नं. ४	जल निकास अवरुद्ध	१२० परिवार	शहरीकरण र नाला अतिक्रमण

६.५.२ विपद्/प्रकोपबाट भएको मानवीय र भौतिक क्षतिको विवरण

उपलब्ध तालिका ९१ र ९२ ले गरुडा नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा हुने प्रमुख विपद्, त्यसबाट हुने मानवीय तथा भौतिक क्षति, जोखिम स्तर तथा समस्या क्षेत्रको अवस्था प्रस्तुत गरेको छ । तालिकाअनुसार वडा नं. १, ३, ६ र ८ मा बाढी प्रमुख विपद्का रूपमा देखिएको छ भने वडा नं. २, ५ र ९ मा डुबान तथा आगलागीको समस्या बढी रहेको छ । वडा नं. ४ मा बाढी र आँधी तथा वडा नं. ७ मा आँधी र चट्याङ प्रमुख विपद्का रूपमा रहेका छन् ।

मानवीय क्षतिको दृष्टिले अधिकांश वडामा वार्षिक रूपमा ० देखि ४ जनासम्मको मृत्यु तथा ५ देखि २५ जनासम्म घाइते हुने अनुमान गरिएको छ । विशेषगरी वडा नं. ८ मा १०-२० जनासम्म घाइते हुने तथा वडा नं. ७ मा ५-२५ जनासम्म घाइते हुने अवस्था रहेको देखिन्छ । घर क्षतिको हिसाबले वडा नं. ८ मा २०-६० घरसम्म प्रभावित हुन सक्ने अनुमान गरिएको छ, जुन सबैभन्दा बढी हो । त्यसैगरी वडा नं. ४ मा २०-५० घर तथा वडा नं. ६ मा १५-४५ घरसम्म क्षति हुन सक्ने देखिन्छ । कृषि तथा पशुधन क्षेत्रमा पनि विपद्को उल्लेखनीय प्रभाव देखिन्छ । बाढी तथा डुबानका कारण धान, गहुँ लगायतका बालीमा क्षति पुग्ने, पशुधन नोक्सान हुने, भण्डारण गरिएका अन्नबाली नष्ट हुने

तथा खेतीयोग्य जमिन प्रभावित हुने अवस्था छ । विशेषगरी वडा नं. ३ मा पशुधन क्षति बढी हुने, वडा नं. ४ मा कृषि क्षति उच्च हुने तथा वडा नं. ८ मा कृषि, डुबान र भण्डारण सम्बन्धी क्षति बढी हुने उल्लेख गरिएको छ ।

जोखिम स्तरको विश्लेषण गर्दा अधिकांश वडाहरू उच्च जोखिममा रहेका छन् । वडा नं. ४ र वडा नं. ८ लाई 'अति उच्च' जोखिम क्षेत्रका रूपमा वर्गीकृत गरिएको छ भने वडा नं. ५ मा 'मध्यम-उच्च' र वडा नं. ९ मा 'मध्यम' जोखिम रहेको देखिन्छ । समस्या क्षेत्रका रूपमा नदी किनार, जल निकास कमजोर भएका क्षेत्र, घना बस्ती, बजार क्षेत्र, खुला खेती क्षेत्र तथा खुला भूभागहरू पहिचान गरिएका छन् ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाका अधिकांश वडाहरू बाढी, डुबान, आँधी, चट्याङ तथा आगलागीजन्य विपद्को उच्च जोखिममा रहेका छन् । विशेष गरी नदी नजिकका बस्ती, घना बस्ती तथा जल निकास कमजोर भएका क्षेत्रहरू बढी संवेदनशील भएकाले विपद् जोखिम न्यूनीकरण, पूर्वतयारी, जल निकास व्यवस्थापन तथा जनचेतना अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका ९९: विपद्/प्रकोपबाट भएको मावनीय र भौतिक क्षतिको विवरण

विपद्/प्रकोपको प्रकार	प्रभावित घटना संख्या (अनुमानित/वार्षिक औसत)	मृत्यु (जन)	घाइते (जन)	विस्थापित परिवार	पूर्ण क्षति घर	आंशिक क्षति घर	पशुधन क्षति	अनुमानित आर्थिक क्षति (रु.)	प्रमुख प्रभावित क्षेत्र/टिप्पणी
बाढी (Flood)	1-3 प्रमुख घटना/वर्षा सिजन	0-5	5-20	50-200	10-40	80-250	20-100	50 लाख - 3 करोड	नदी आसपासका बस्ती, खेतबारी डुबान
डुबान (Urban/Drainage flooding)	प्रत्येक वर्षा सिजन दोहोरिने	0-2	5-15	30-150	5-20	50-200	न्यून	20 लाख - 1.5 करोड	बजार क्षेत्र, घना बस्ती
आगलागी (Fire)	5-15 घटना/वर्षा	0-2	2-10	10-50	5-25	10-40	5-20	10 लाख - 80 लाख	घर, गोदाम, विद्युत सर्ट
हावाहुरी/आँधी (Windstorm)	2-6 घटना/वर्षा	0-3	5-25	20-120	10-60	50-200	10-40	30 लाख - 2 करोड	टिनछाना, कच्चा घर क्षति
चट्याङ (Lightning)	3-10 घटना/वर्षा	1-8	2-15	0-20	न्यून	न्यून	10-30 पशु	5 लाख - 50 लाख	खेतबारी, खुला क्षेत्र
महामारी/स्वास्थ्य प्रकोप	अवस्था अनुसार	10-100+ (समय अनुसार फरक)	100+	—	—	—	—	सामाजिक/आर्थिक ठूलो असर	सम्पूर्ण नगरपालिका

तालिका १२: वडागत समग्र जोखिम र क्षति

वडा नं.	प्रमुख विपद्	मानवीय क्षति (औसत)	घर क्षति (वार्षिक अनुमान)	कृषि/पशुधन क्षति	जोखिम स्तर	प्रमुख समस्या क्षेत्र
वडा १	बाढी, डुबान	०-२ मृत्यु, ५-१० घाइते	१०-३० घर	धान/गहुँ डुबान, पशु क्षति	उच्च	नदी नजिकका बस्ती
वडा २	डुबान, आगलागी	०-१ मृत्यु, ५-१५ घाइते	१५-४० घर	बालीनाली नोक्सान	उच्च	घना बस्ती/निकास समस्या
वडा ३	बाढी, चट्याङ	१-३ मृत्यु, ५-२० घाइते	१०-२५ घर	पशुधन क्षति बढी	उच्च	खुला खेत क्षेत्र
वडा ४	बाढी, आँधी	०-२ मृत्यु, ५-१५ घाइते	२०-५० घर	कृषि क्षति उच्च	अति उच्च	कमजोर संरचना बस्ती
वडा ५	डुबान, आगलागी	०-१ मृत्यु, ५-१० घाइते	१०-३५ घर	अन्न भण्डारण क्षति	मध्यम-उच्च	बजार क्षेत्र
वडा ६	बाढी	०-२ मृत्यु, ५-१२ घाइते	१५-४५ घर	खेतबारी क्षति	उच्च	नदी किनार
वडा ७	आँधी, चट्याङ	१-४ मृत्यु, ५-२५ घाइते	१०-३० घर	पशु क्षति	उच्च	खुला भूभाग
वडा ८	बाढी, डुबान	०-२ मृत्यु, १०-२० घाइते	२०-६० घर	कृषि डुबान	अति उच्च	जल निकास कमजोर
वडा ९	आगलागी, डुबान	०-१ मृत्यु, ५-१० घाइते	१०-२५ घर	भण्डारण नोक्सान	मध्यम	घना बस्ती

६.५.३ विपद्को किसिम अनुसार जोखिमको समय

गरुडा नगरपालिका भौगोलिक, जलवायु तथा बस्तीको संरचनाका कारण विभिन्न प्रकारका प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित विपद्को जोखिममा रहेको क्षेत्र हो। नगरपालिकामा बाढी, डुबान, आँधी, चट्याङ, आगलागी, शीतलहर तथा महामारीजस्ता विपद्हरू विभिन्न समयमा बढी सक्रिय हुने गरेका छन्। विपद्को प्रकृति अनुसार जोखिमको समय फरक-फरक हुने भएकाले पूर्वतयारी तथा जोखिम न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरू पनि सोही अनुसार सञ्चालन गर्न आवश्यक देखिन्छ। तालिका १३ मा विवरण दिइएको छ।

गरुडा नगरपालिकामा सबैभन्दा बढी जोखिम मनसुन अवधि (असार-भदौ) मा रहने गर्दछ। यस अवधिमा बाढी र डुबानका घटनाले नदी किनार तथा जल निकास कमजोर भएका क्षेत्रहरूमा व्यापक क्षति पुर्याउने सम्भावना रहन्छ। नगरपालिकाका वडा नं. १, ३, ६ र ८ मा बाढीको जोखिम उच्च रहेको छ भने वडा नं. २, ५, ८ र ९ मा डुबानको समस्या बढी देखिन्छ। त्यसैगरी चैतदेखि जेठसम्मको सुख्खा तथा प्रि-मनसुन अवधि मा आँधी, हावाहुरी र आगलागीका घटनाहरू बढी हुने गर्दछन्। विशेष गरी घना बस्ती, बजार क्षेत्र तथा पराल, दाउरा र ज्वलनशील वस्तु भण्डारण गरिएका स्थानहरू आगलागीको उच्च जोखिममा रहन्छन्।

त्यसैगरी वैशाखदेखि साउनसम्म चट्याङको जोखिम उच्च हुने गर्दछ, जसबाट मानवीय क्षति, पशुधन क्षति तथा विद्युत् संरचनामा नोक्सानी पुग्ने सम्भावना रहन्छ। जाडो याममा पुस-माघ महिनामा शीतलहर को प्रभाव देखिने भएकाले वृद्धवृद्धा, बालबालिका तथा विपन्न परिवारहरू बढी प्रभावित हुने गर्दछन्।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकामा बाढी, डुबान, आँधी, चट्याङ र आगलागी प्रमुख विपद्का रूपमा रहेका छन्, जसको उच्च जोखिम वर्षायाम र सुख्खा मौसममा केन्द्रित रहेको देखिन्छ । त्यसैले विपद्को मौसमी प्रवृत्तिअनुसार पूर्वसूचना प्रणाली, सुरक्षित आश्रयस्थल, जल निकास सुधार, अग्नि नियन्त्रण तथा जनचेतना अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका ९३: विपद्को किसिम अनुसार जोखिमको समय

क्र.सं.	विपद्को किसिम	उच्च जोखिमको समय	प्रभावित अवधि	प्रमुख प्रभावित क्षेत्र
१	बाढी	असार-भदौ	मनसुन अवधि (३ महिना)	नदी किनार, तल्लो भूभाग
२	डुबान	असार-असोज	वर्षायाम (४ महिना)	जल निकास कमजोर भएका क्षेत्र, घना बस्ती
३	आँधी/हावाहुरी	चैत-जेठ	प्रि-मनसुन अवधि (३ महिना)	खुला क्षेत्र, खेतीयोग्य जमिन
४	चट्याङ	वैशाख-साउन	वर्षा प्रारम्भ तथा मनसुन	खुला भूभाग, कृषि क्षेत्र
५	आगलागी	फागुन-जेठ	सुख्खा मौसम (४ महिना)	घना बस्ती, बजार क्षेत्र
६	शीतलहर	पुस-माघ	जाडो मौसम (२ महिना)	खुला बस्ती, विपन्न समुदाय
७	महामारी तथा सरुवा रोग	साउन-कार्तिक	वर्षापछिको अवधि	सम्पूर्ण नगरपालिका
८	कृषि बाली रोग तथा कीरा प्रकोप	असार-असोज	खेतीको मुख्य सिजन	कृषि क्षेत्र

६.५.४ विपद्बाट क्षतिग्रस्त सार्वजनिक संरचना तथा पूर्वाधार विवरण

गरुडा नगरपालिका प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित विभिन्न विपद्को उच्च जोखिममा रहेको क्षेत्र हो । विशेष गरी बाढी, डुबान, आँधी, चट्याङ तथा आगलागीका कारण नगरपालिकाभित्रका सार्वजनिक संरचना तथा पूर्वाधारहरूमा नियमित रूपमा क्षति पुग्ने गरेको छ । नदी तथा खोलानालासँग जोडिएका क्षेत्र, जल निकास कमजोर भएका बस्ती तथा खुला भूभागमा अवस्थित संरचनाहरू बढी प्रभावित हुने गरेका छन् । विपद्का घटनाले सडक, पुल, कल्भर्ट, विद्युत् संरचना, खानेपानी प्रणाली, शैक्षिक संस्था तथा स्वास्थ्य संस्थाजस्ता आधारभूत पूर्वाधारहरूमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने गरेको छ । गरुडा नगरपालिकामा विपद्का कारण सबैभन्दा बढी प्रभावित हुने पूर्वाधारहरू स्थानीय सडक, पुल तथा कल्भर्टहरू हुन् । मनसुन अवधिमा हुने बाढी तथा डुबानले सडक कटान, पुलमा क्षति तथा यातायात सेवामा अवरोध सिर्जना गर्ने गरेको छ । त्यसैगरी आँधी तथा चट्याङका कारण विद्युत् प्रसारण लाइन र पोलहरूमा क्षति पुग्दा विद्युत् सेवा प्रभावित हुने गरेको छ । बाढी र डुबानका कारण खानेपानीका स्रोतहरू दूषित हुने तथा पाइपलाइन प्रणालीमा क्षति पुग्ने भएकाले सुरक्षित खानेपानी आपूर्तिमा समस्या उत्पन्न हुने गरेको छ ।

नगरपालिकाका नदी किनार, जल निकास कमजोर भएका क्षेत्र तथा घना बस्तीहरूमा अवस्थित विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था र सामुदायिक भवनहरू पनि विपद्को जोखिममा रहेका छन् । विगतका विपद् घटनाहरूमा विद्यालय भवनको छाना उड्ने, पर्खाल भत्किने तथा स्वास्थ्य संस्थाको सेवा प्रवाह प्रभावित हुने अवस्थाहरू देखिएका छन् । त्यस्तै, कृषि उत्पादनमा निर्भर क्षेत्र भएकाले सिंचाइ नहर, कृषि सडक तथा अन्य कृषि पूर्वाधारहरूमा पनि बाढीले उल्लेखनीय क्षति पुर्याउने गरेको छ । विवरण तालिका ९४ मा दिइएको छ ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाका सार्वजनिक संरचना तथा पूर्वाधारहरू बाढी, डुबान, आँधी, चट्याङ र आगलागीबाट प्रभावित हुने गरेका छन् । नगरपालिकामा विपद् प्रतिरोधी पूर्वाधार निर्माण, नियमित मर्मतसम्भार, जल निकास

व्यवस्थापन तथा पूर्वसूचना प्रणालीको प्रभावकारी कार्यान्वयनमार्फत सार्वजनिक सम्पत्ति तथा सेवा प्रणालीको क्षति न्यूनीकरण गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका १४: विपद्बाट क्षतिग्रस्त सार्वजनिक संरचना तथा पूर्वाधार

क्र.सं.	पूर्वाधार/संरचना	प्रमुख विपद्	क्षतिको अवस्था
१	स्थानीय सडक सञ्जाल	बाढी, डुबान	सडक कटान, हिलो जम्ने तथा यातायात अवरुद्ध हुने
२	पुल तथा कल्भर्ट	बाढी	कटान, क्षति तथा आवागमन प्रभावित
३	विद्युत् प्रसारण लाइन तथा पोल	आँधी, चट्याङ	पोल ढल्ने, तार चुँडिने तथा विद्युत् अवरुद्ध हुने
४	खानेपानी प्रणाली	बाढी, डुबान	पाइपलाइन क्षति तथा पानी प्रदूषित हुने
५	विद्यालय भवन	बाढी, आँधी	भवन, छाना तथा पर्खालमा क्षति
६	स्वास्थ्य संस्था	बाढी, डुबान	सेवा प्रवाहमा अवरोध तथा उपकरणमा क्षति
७	सिंचाइ नहर तथा कृषि पूर्वाधार	बाढी	नहर कटान तथा संरचना क्षति
८	बजार क्षेत्रका सार्वजनिक संरचना	आगलागी, डुबान	भवन तथा भण्डारण संरचनामा क्षति
९	जल निकास प्रणाली	अत्यधिक वर्षा, डुबान	नाला अवरुद्ध तथा जल जमावको समस्या
१०	सामुदायिक भवन तथा सार्वजनिक स्थल	बाढी, आँधी	आंशिक तथा पूर्ण क्षति

६.५.५ विपद् व्यवस्थापनको पूर्व तयारी

गरुडा नगरपालिका विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनलाई स्थानीय विकासको अभिन्न अङ्गका रूपमा लिई आएको छ । बाढी, डुबान, आगलागी, महामारी, चट्याङ, सर्पदंश, र सडक दुर्घटनाजस्ता सम्भावित विपद्हरूबाट हुने क्षति न्यूनीकरण गर्न नगरपालिका स्तरमा पूर्वतयारीमूलक उपायहरूलाई प्राथमिकता दिइएको छ ।

नगरपालिकाले विपद् व्यवस्थापनको पूर्व तयारी अन्तर्गत निम्न कार्यहरू गर्दै आएको छ:

- स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति र वडा तहमा विपद् उपसमिति गठन गरी तिनीहरूलाई नियमित बैठक, तालिम र अभ्यासमार्फत सक्रिय बनाइएको छ ।
- विपद् सम्भाव्यता नक्साङ्कन (जबशबचम नबउउप्लन) गरिई उच्च जोखिम भएका क्षेत्रहरू पहिचान गरिएको छ, जसको आधारमा योजना र पूर्वतयारी कार्यक्रम तय गरिन्छ ।
- सचेतना कार्यक्रमहरू विद्यालय, समुदाय, महिला समूह र युवा क्लबहरूसँग सहकार्यमा सञ्चालन गरिँदै आएको छ, जसले विपद्बारे जानकारी र सतर्कता फैलाउन सहयोग पुऱ्याएको छ ।
- प्राथमिक उपचार, उद्धार, आगो निभाउने तरिका, र विपद्पछिको सुरक्षित बासस्थान निर्माणका विषयमा प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन् ।
- सुरक्षात्मक पूर्वाधार जस्तै बाढी नियन्त्रण तटबन्ध, नाला सरसफाइ, अस्थायी राहत केन्द्रको पहिचान र तयारी गरिएका छन् ।
- सम्भावित विपद्मा तत्काल प्रयोग गर्न सकिने आपतकालीन राहत सामग्री (जस्तै: टेन्ट, लत्ताकपडा, औषधि, खानेपानी, सरसफाइ सामग्री) को भण्डारण गरिएको छ ।
- सूचना प्रवाह तथा समन्वयका लागि विपद् सूचना केन्द्र तथा संचार संयन्त्र विकास गरिँदैछ ।

यी पूर्वतयारीमूलक उपायहरूले गरुडा नगरपालिकालाई विपद् आउनुअघि नै जोखिम कम गर्ने, क्षति न्यूनीकरण गर्ने र द्रुत प्रतिक्रिया दिन सक्षम बनाउँदै आएको छ । नगरपालिकाको दीगो विकास सुनिश्चित गर्न यस प्रकारको विपद् पूर्वतयारी भन्ने सुदृढ बनाउँदै लैजानु आवश्यक छ ।

६.५.६ आपतकालिन यातायात साधन सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका आपतकालीन सेवा तथा विपद् व्यवस्थापनमा ध्यान दिने स्थानीय निकायका रूपमा सक्रिय रहँदै आएको छ । आपतकालीन अवस्थाहरू—जस्तै बाढी, आगलागी, सर्पदंश, दुर्घटना, गम्भीर स्वास्थ्य समस्या वा अन्य प्राकृतिक तथा मानवजनित विपद्का समयमा छिटो, प्रभावकारी र सुरक्षित यातायात सेवा आवश्यक पर्छ । त्यसैले नगरपालिकाले आपतकालीन यातायात साधनको व्यवस्थालाई प्राथमिकतामा राखेको छ । हाल गरुडा नगरपालिकामा निम्न प्रकारका आपतकालीन यातायात साधनहरू उपलब्ध छन् ।

एम्बुलेन्स सेवा: नगरपालिकासँग आफ्नै एम्बुलेन्स उपलब्ध छ जसलाई स्वास्थ्य संस्था तथा विपद् समयमा तत्काल विरामी वा घाइतेको उद्धारका लागि परिचालन गरिन्छ । साथै, अन्य निजी तथा संस्थागत एम्बुलेन्सहरूसँग समन्वय गरी सेवा प्रवाह सहज बनाइएको छ ।

सार्वजनिक तथा निजी सवारी साधनको प्रयोग: आवश्यक परेको अवस्थामा नगरभित्र रहेका सवारी साधन, मोटरसाइकल, टेम्पो, ट्र्याक्टर आदि निजी सवारीसाधनहरूलाई स्थानीय तहको समन्वयमा आपतकालीन सेवामा प्रयोग गरिने व्यवस्था गरिएको छ ।

सुरक्षाकर्मी तथा विपद् व्यवस्थापन टोलीसँग समन्वय: प्रहरी, स्वास्थ्यकर्मी, रेडक्रस टोल विकास संस्था तथा स्थानीय स्वयंसेवकहरूसँग समन्वय गरी आपतकालीन अवस्थामा सवारी साधन तत्काल परिचालन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

सडक सञ्जाल र पहुँच मार्गको सुधार: विपद्पछिको उद्धार र राहत कार्य सरल बनाउनका लागि नगरपालिकाले प्राथमिक सडकहरूको मर्मत, पहुँच मार्गहरूको सुधार तथा वैकल्पिक मार्गको पहिचान र व्यवस्थापनमा पनि ध्यान दिइरहेको छ ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाको आपतकालीन यातायात व्यवस्था सँगै दमकल, शववाहन जस्ता अन्य साधन अझै सुदृढ बनाउँदै लैजाने योजना रहेको छ, जसले विपद् तथा आकस्मिक अवस्थाहरूमा जनताको जीवन रक्षामा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नेछ ।

६.५.७ खुला क्षेत्र सम्बन्धी विवरण

विपद् व्यवस्थापन, आपतकालीन उद्धार, राहत वितरण तथा अस्थायी आश्रयस्थल व्यवस्थापनका लागि खुला क्षेत्र अत्यन्त महत्त्वपूर्ण पूर्वाधारका रूपमा मानिन्छ । गरुडा नगरपालिकामा रहेका विद्यालयका खेलमैदान, सार्वजनिक चौर, सामुदायिक भवन परिसर, धार्मिक स्थलका खुला प्राङ्गण तथा अन्य सार्वजनिक जग्गाहरू विपद् व्यवस्थापनका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण खुला क्षेत्रका रूपमा रहेका छन् । यस्ता क्षेत्रहरू विशेष गरी बाढी, डुबान, आगलागी, भूकम्प तथा अन्य विपद्का समयमा प्रभावित जनतालाई सुरक्षित स्थानमा राख्न उपयोगी हुन्छन् ।

तालिका १५ अनुसार गरुडा नगरपालिकामा करिब ४८ वटा प्रमुख खुला क्षेत्र रहेको अनुमान गरिएको छ, जसले करिब १८.५ हेक्टर क्षेत्रफल ओगटेका छन् । यी खुला क्षेत्रहरू नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा फैलिएका छन् । विद्यालयका खेल मैदानहरूले सबैभन्दा बढी क्षेत्रफल ओगटेका छन्, जसले विपद्को समयमा ठूलो संख्यामा प्रभावित जनसंख्यालाई अस्थायी रूपमा आश्रय दिन सक्ने क्षमता राख्छन् ।

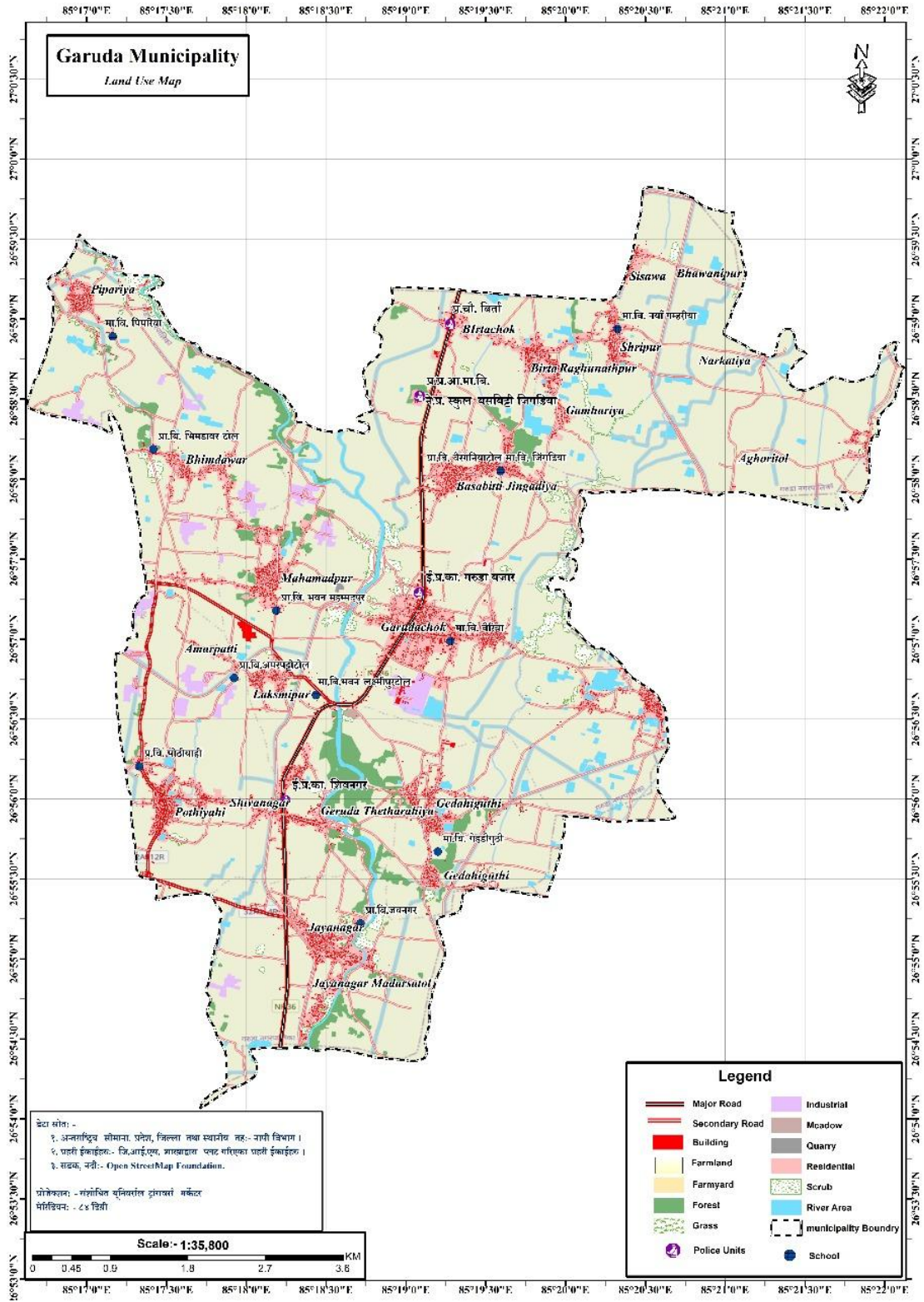
नगरपालिकाका नदी किनार तथा डुवान प्रभावित क्षेत्रमा रहेका बस्तीहरूलाई ध्यानमा राख्दै खुला क्षेत्रहरूको पहिचान र संरक्षण आवश्यक छ । विशेष गरी वडा नं. १, २, ६ र ८ जस्ता बाढी तथा डुवानको उच्च जोखिम भएका वडाहरूमा रहेका खेलमैदान तथा सार्वजनिक चौरहरूलाई विपद् व्यवस्थापन योजनामा समावेश गरिएको हुनुपर्छ । यस्ता स्थानहरूमा खानेपानी, शौचालय, विद्युत् तथा पहुँच मार्गको व्यवस्था गरी सुरक्षित आश्रयस्थलका रूपमा विकास गर्न सकिन्छ ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाका खुला क्षेत्रहरूले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छन् । खुला क्षेत्रहरूको संरक्षण, अभिलेखीकरण तथा विपद् प्रतिकार्य योजनासँग एकीकृत व्यवस्थापन गर्न सकेमा आपतकालीन अवस्थामा जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्न उल्लेखनीय योगदान पुग्नेछ ।

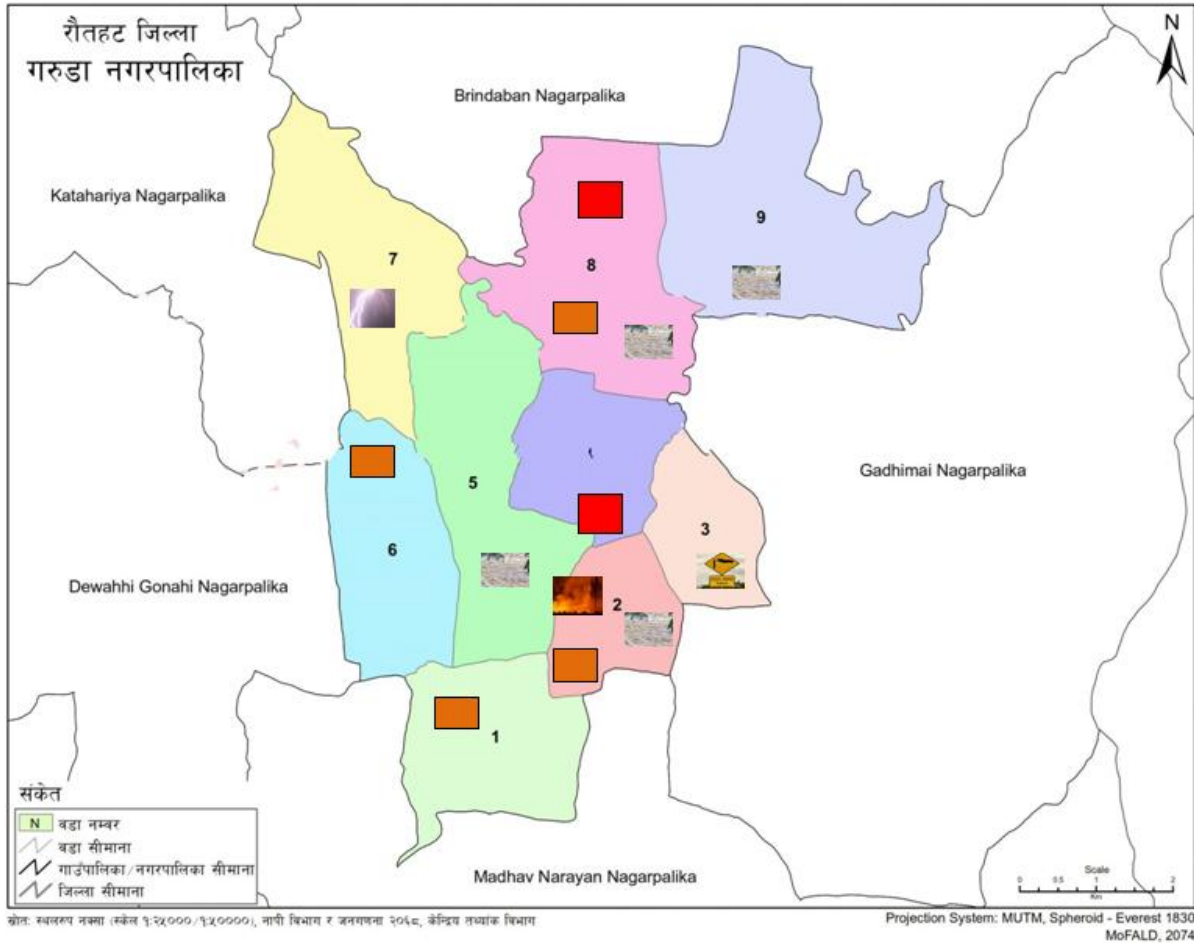
तालिका १५: खुला क्षेत्र सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	खुला क्षेत्रको प्रकार	संख्या	अनुमानित क्षेत्रफल (हेक्टर)	सम्भावित उपयोग
१	विद्यालयका खेल मैदान	१५	८.५	अस्थायी आश्रयस्थल, राहत वितरण
२	सार्वजनिक चौर तथा खुला मैदान	७	५.२	आपतकालीन सभा तथा उद्धार केन्द्र
३	सामुदायिक भवन परिसर	९	१.८	राहत सामग्री भण्डारण
४	धार्मिक स्थलका खुला प्राङ्गण	१२	२.	अस्थायी आश्रय तथा सामुदायिक भेला
५	सरकारी कार्यालय परिसर	५	१.	विपद् समन्वय केन्द्र
जम्मा	खुला क्षेत्र	४८	१८.५ हेक्टर	विपद् व्यवस्थापन तथा सार्वजनिक उपयोग

६.५.८ श्रोत नक्शा

श्रोत नक्शा: जोखिम युक्त क्षेत्र

संकेत विवरण

संकेत	विवरण
	वाढीको उच्च जोखिम
	ढुवानको समस्या बढी
	आगलागी उच्च जोखिम
	वाढी, आँधी उच्च जोखिम
	वाढी, ढुवान अति उच्च जोखिम
	वाढी आँधी अति उच्च जोखिम
	आँधी चटयांग उच्च जोखिम

परिच्छेद ७ : भौतिक विकासको अवस्था

७.१ यातायात पूर्वाधार

गरुडा नगरपालिका, रौतहट जिल्लाको मध्यभागमा अवस्थित एक महत्वपूर्ण नगर क्षेत्र हो, जहाँ यातायात पूर्वाधारको विकासले आर्थिक, सामाजिक तथा प्रशासनिक गतिविधिलाई सहज बनाएको छ। नगरपालिकाभित्र पूर्व-पश्चिम तथा उत्तर-दक्षिण दिशामा फैलिएको सडक सञ्जालले विभिन्न वडा तथा छिमेकी स्थानीय तहहरूसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क स्थापना गरेको छ। गौर-चन्द्रनिगाहपुर सडक खण्ड नगर क्षेत्रको प्रमुख यातायात मार्गका रूपमा प्रयोग हुँदै आएको छ, जसले गरुडालाई जिल्ला सदरमुकाम गौर, चन्द्रपुर तथा प्रदेशका अन्य प्रमुख व्यापारिक केन्द्रहरूसँग जोडेको छ। गरुडा नगरपालिकाभित्र कालोपत्रे, ग्राभेल तथा कच्ची सडकहरूको मिश्रित सञ्जाल रहेको छ। मुख्य बजार क्षेत्र, वडा कार्यालय, स्वास्थ्य संस्था, विद्यालय तथा कृषि उत्पादन क्षेत्रलाई जोड्ने सडकहरूको स्तरोन्नति क्रमशः भइरहेको छ। नगरपालिकाले प्रदेश सरकारसँग सडक पूर्वाधार निर्माण तथा स्तरोन्नतिका लागि विभिन्न योजनाहरूमा सशर्त अनुदान समेत माग गरेको छ, जसले सडक विस्तार तथा सुधारलाई प्राथमिकतामा राखेको देखिन्छ।

नगर क्षेत्रमा सवारी साधन सञ्चालनका लागि बस, माइक्रोबस, अटो रिक्सा, ई-रिक्सा, मोटरसाइकल तथा ट्र्याक्टर प्रमुख साधनका रूपमा प्रयोग भइरहेका छन्। गौर-गरुडा-चन्द्रनिगाहपुर सडक खण्डमा दैनिक रूपमा सार्वजनिक यातायात सेवा सञ्चालन हुने गरेको छ, जसबाट स्थानीय नागरिकको आवतजावत तथा व्यापारिक गतिविधि सहज भएको छ। साथै कृषि उत्पादन, निर्माण सामग्री तथा उपभोग्य वस्तुको ढुवानीका लागि पनि सडक यातायात मुख्य आधार बनेको छ।

नगरपालिकाभित्र साना तथा मध्यम आकारका पुल, कल्भर्ट तथा नाला संरचनाहरू निर्माण गरिएका छन्, जसले वर्षायाममा समेत यातायात सञ्चालनलाई निरन्तरता दिन सहयोग पुर्याएको छ। यद्यपि केही स्थानमा पुल तथा सडक निर्माण कार्यमा ढिलाइ तथा स्तरोन्नतिको आवश्यकता देखिएको छ। नगरपालिकाको वडा नं. १ र ६ लगायतका क्षेत्रमा पुल निर्माणका लागि बजेट विनियोजन गरिएको तथ्यले यातायात पूर्वाधार विस्तारमा स्थानीय सरकारको प्राथमिकता स्पष्ट गर्दछ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाको यातायात पूर्वाधारले नगर क्षेत्रको आर्थिक विकास, सेवा प्रवाह तथा क्षेत्रीय पहुँच विस्तारमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। तथापि ग्रामीण बस्ती जोड्ने सडकहरूको स्तरोन्नति, पुल निर्माण, सडक सुरक्षा तथा नियमित मर्मतसम्भारमा थप लगानी आवश्यक रहेको देखिन्छ, जसबाट नगरको समग्र विकास प्रक्रियालाई अझ प्रभावकारी बनाउन सकिनेछ।

७.१.१ सडक सञ्जालको विद्यमान अवस्था

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा सडक सञ्जालको विकास स्थानीय यातायात, कृषि उत्पादनको बजारीकरण, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा प्रशासनिक सेवामा पहुँच विस्तारका लागि महत्वपूर्ण आधारको रूपमा रहेको छ। नगरपालिकाभित्र मुख्य सडक, सहायक सडक, ग्रामीण सडक तथा कृषि सडकहरूको सञ्जाल विस्तार हुँदै गएको छ। गौर-गरुडा-चन्द्रनिगाहपुर सडक खण्ड यस नगरपालिकाको प्रमुख यातायात मार्ग हो, जसले नगरपालिका क्षेत्रलाई जिल्ला

सदरमुकाम तथा प्रदेशका अन्य प्रमुख केन्द्रहरूसँग जोडेको छ । नगर क्षेत्रमा कालोपत्रे, ग्राभेल तथा कच्ची सडकहरूको मिश्रित अवस्था रहेको छ भने अधिकांश ग्रामीण बस्तीहरू सडक पहुँचभित्र आइसकेका छन् ।

गरुडा नगरपालिकामा पछिल्ला वर्षहरूमा सडक स्तरोन्नति, कालोपत्रे तथा ग्राभेल सडक विस्तारका कार्यहरू तीव्र रूपमा अघि बढिरहेका छन्। मुख्य बजार तथा वडा केन्द्रहरूमा कालोपत्रे सडकको पहुँच विस्तार भए तापनि ग्रामीण तथा कृषि क्षेत्रमा अबै पनि कच्ची तथा मौसमी सडकको प्रभुत्व रहेको देखिन्छ । वर्षायाममा केही ग्रामीण सडकहरूमा आवागमन प्रभावित हुने समस्या रहेकाले आगामी दिनमा सडक स्तरोन्नति, पुल निर्माण तथा नियमित मर्मतसम्भारलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ। यसले नगरपालिकाको आर्थिक गतिविधि, कृषि उत्पादनको ढुवानी तथा सेवा प्रवाहलाई थप प्रभावकारी बनाउने अपेक्षा गरिएको छ । विस्तृत विवरण तालिका १६, १७, १८ र १९ मा दिइएको छ । गरुडा नगरपालिकाको मध्य तथा दक्षिणी क्षेत्रमा सडक संजालको घनत्व बढी रहेको छ, र सबै भन्दा सघन सडक क्षेत्र आवासीय तथा बजार क्षेत्रमा रहेको पाइन्छ ।

तालिका १६: सडक संजालको विद्यमान अवस्था

क्र.सं.	सडकको प्रकार	अवस्था	सेवा पुगेका क्षेत्र
१	मुख्य राजमार्ग तथा नगर जोड्ने सडक	कालोपत्रे	गौर-गरुडा-चन्द्रनिगाहपुर सडक खण्ड तथा मुख्य बजार क्षेत्र
२	नगरस्तरीय मुख्य सडक	अधिकांश कालोपत्रे तथा केही ग्राभेल	वडा केन्द्रहरू तथा प्रशासनिक क्षेत्र
३	ग्रामीण सडक	ग्राभेल तथा कच्ची	ग्रामीण बस्ती तथा कृषि क्षेत्र
४	कृषि सडक	कच्ची तथा मौसमी	खेतीयोग्य जमिन तथा उत्पादन क्षेत्र
५	गल्ली तथा भित्री सडक	ढलान, ईटा तथा कच्ची	घना बस्ती क्षेत्र
६	पुल तथा कल्भर्ट सहितका सडक	विस्तारको क्रममा	खोला, नाला तथा बस्ती जोड्ने क्षेत्र

श्रोत नक्सामा प्रस्तुत गरुडा नगरपालिकाको Land Use and Road Network विवरणका आधारमा नगरपालिकाभित्र विभिन्न तहका सडक सञ्जालहरू (Secondary, Tertiary, Residential, Service, Track, Path tyf Unclassified Road) फैलिएको देखिन्छ । सडक सञ्जाल मुख्यतः नगरपालिकाको मध्य तथा दक्षिणी भागमा बढी सघन रहेको छ, जहाँ आवासीय क्षेत्र (चभकषमभलतर्ष्वि व्वभव), कृषि क्षेत्र (Farmland) तथा व्यापारिक गतिविधिहरू केन्द्रित छन् । उत्तर तथा पश्चिमी भागमा सडकको घनत्व तुलनात्मक रूपमा कम देखिए पनि अधिकांश बस्तीहरू सडक पहुँचभित्र रहेका छन् । नक्सामा देखिएका Secondary तथा Tertiary सडकहरूले नगरपालिका क्षेत्रलाई छिमेकी पालिका तथा प्रमुख बजार केन्द्रहरूसँग जोड्ने कार्य गरेका छन् भने Residential तथा Service सडकहरूले स्थानीय बस्तीहरूमा आन्तरिक पहुँच सुनिश्चित गरेका छन् ।

नक्साको अध्ययनबाट गरुडा नगरपालिकामा सडक सञ्जालको विस्तार अपेक्षाकृत राम्रो रहेको देखिन्छ । नगरपालिकाको अधिकांश भूभाग कृषि उपयोगमा रहेकाले Track तथा ग्रामीण सडकहरूको संख्या उल्लेखनीय छ । आवासीय तथा बजार क्षेत्रहरूमा Residential र Service सडकको घनत्व बढी देखिन्छ, जसले स्थानीय जनताको दैनिक आवागमनलाई सहज बनाएको छ । Secondary र Tertiary सडकहरूले नगरपालिकालाई बाह्य बजार, प्रशासनिक केन्द्र तथा छिमेकी स्थानीय तहहरूसँग जोड्ने महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । यद्यपि केही कृषि

तथा खुला क्षेत्रहरूमा अझै स्तरीय सडक पूर्वाधारको आवश्यकता देखिन्छ । समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाको सडक सञ्जालले नगर क्षेत्रको सामाजिक, आर्थिक तथा कृषि विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याइरहेको छ ।

तालिका १७ : गरुडा नगरपालिकाको सडकको विवरण

सडक वर्ग	लम्बाइ वर्ग कि.मि.
पदमार्ग	८.५५
आवासीय सडक	६१.७०
द्वितीय श्रेणी सडक	१९.११
सेवा सडक	७.४३
तृतीय श्रेणी सडक	८.९८
ट्रयाक	४१.६४
ग्रेड-२ ट्रयाक	२.३९
ग्रेड-३ ट्रयाक	०.१८
ग्रेड-४ ट्रयाक	०.८४
अवर्गीकृत सडक	११६.८२
जम्मा	२६७.६५

तालिका १८: गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र सडक संजालको विद्यमान अवस्था

क्र.सं.	सडकको प्रकार	नक्सामा देखिएको अवस्था	प्रमुख उपयोग
१	Secondary Road	सीमित तर महत्वपूर्ण मुख्य मार्ग	नगरपालिका तथा बाह्य क्षेत्र जोड्ने
२	Tertiary Road	विभिन्न वडाहरूमा फैलिएको	वडा केन्द्र तथा स्थानीय बजार जोड्ने
३	Residential Road	बस्ती क्षेत्रमा अत्यधिक सघन	आवासीय क्षेत्रभित्र आवागमन
४	Service Road	बजार तथा घना बस्ती आसपास	स्थानीय सेवा तथा पहुँच मार्ग
५	Track Road	कृषि तथा खुला क्षेत्रमा फैलिएको	कृषि उत्पादन ढुवानी तथा ग्रामीण पहुँच
६	Path	ग्रामीण तथा खेत क्षेत्रतर्फ	पैदल आवागमन
७	Unclassified Road	विभिन्न स्थानमा छरिएर रहेको	स्थानीय स्तरको यातायात

तालिका १९: सडक संजाल सम्बन्धी तथ्य तथा विवरण

सूचक	विवरण
नक्साको स्केल	१:५०,०००
प्रमुख सडक वर्ग	Secondary, Tertiary, Residential, Service, Track, Path, Unclassified
सडक सञ्जालको घनत्व	मध्य तथा दक्षिणी क्षेत्रमा बढी
सबैभन्दा सघन सडक क्षेत्र	आवासीय तथा बजार क्षेत्र
कृषि क्षेत्रसँग सडक पहुँच	अधिकांश कृषि क्षेत्र Track तथा ग्रामीण सडकबाट जोडिएको
नदी तथा जलक्षेत्र	सडक सञ्जालले अधिकांश बस्तीलाई जोडेको
प्रमुख भूमि उपयोग	कृषि भूमि, आवासीय क्षेत्र तथा फार्मयार्ड
आन्तरिक पहुँच अवस्था	अधिकांश बस्ती सडक पहुँचभित्र

७.१.२ निर्माणाधीन नगरस्तरीय सडकहरू

गरुडा नगरपालिकामा निर्माणाधीन नगरस्तरीय सडक आयोजनाहरूले नगरभित्रको आन्तरिक तथा बाह्य पहुँचलाई थप सुदृढ बनाउने अपेक्षा गरिएको छ । विशेषगरी वडा केन्द्र, कृषि उत्पादन क्षेत्र तथा बजार क्षेत्र जोड्ने सडकहरूको स्तरोन्नतिले आर्थिक गतिविधि विस्तार, कृषि उपजको सहज ढुवानी तथा सार्वजनिक सेवामा पहुँच सुधार हुने देखिन्छ । साथै सडकसँगै नाला, कल्भर्ट तथा सडक संरक्षण संरचना निर्माण भइरहेका कारण वर्षायाममा हुने आवागमन

अवरोध न्यूनीकरणमा समेत योगदान पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । निर्माणाधीन नगरस्तरीय सडकहरूको विवरण तालिका १०० र १०१ मा दिइएको छ ।

तालिका १००: निर्माणाधीन नगरस्तरीय सडकहरू

क्र.सं.	सडक/मार्गको प्रकार	निर्माण अवस्था	अनुमानित सेवा क्षेत्र	उद्देश्य
१	मुख्य नगर जोड्ने सडक	कालोपत्रे स्तरोन्नति भइरहेको	नगर केन्द्र तथा वडा कार्यालय क्षेत्र	यातायात सहज बनाउने
२	वडा केन्द्र जोड्ने सडक	ग्राभेल तथा कालोपत्रे निर्माणाधीन	विभिन्न वडा कार्यालय तथा बस्ती	वडा-वडा बीच सम्पर्क विस्तार
३	कृषि पहुँच सडक	ट्रयाकबाट ग्राभेलमा स्तरोन्नति	कृषि उत्पादन क्षेत्र	कृषि उपज ढुवानी सहज बनाउने
४	बजार क्षेत्रका भित्री सडक	ढलान तथा कालोपत्रे निर्माणाधीन	गरुडा बजार तथा आसपास	व्यापारिक गतिविधि प्रवर्द्धन
५	आवासीय क्षेत्रका सडक	ढलान तथा नाला सहित निर्माणाधीन	घना बस्ती क्षेत्र	स्थानीय आवागमन सुधार
६	सेवा तथा सहायक सडक	स्तरोन्नति कार्य जारी	विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था तथा सार्वजनिक सेवा केन्द्र	सेवा पहुँच अभिवृद्धि

तालिका १०१: निर्माणाधीन नगरस्तरीय सडक सम्बन्धी तथ्यांक

सूचक	विवरण
निर्माणाधीन सडकको मुख्य प्रकृति	कालोपत्रे, ग्राभेल तथा ढलान
प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र	वडा केन्द्र, बजार क्षेत्र तथा कृषि क्षेत्र
लाभान्वित क्षेत्र	अधिकांश वडा तथा बस्ती
निर्माणको उद्देश्य	आवागमन, व्यापार, कृषि तथा सेवा प्रवाहमा सुधार
सहायक संरचना	नाला, कल्भर्ट तथा सडक किनार संरक्षण कार्य

७.१.३ सवारी सुविधा र रुट

गरुडा नगरपालिका भित्र महेन्द्रराजमार्ग जोड्ने गौरवाट चल्ने बसहरू नेपालको विभिन्न स्थान जस्तै बरहथवा, जनकपुर, विरगंज, विराटनगर, काकडभिटा, काठमाण्डौ, मलंगवा, सिन्धुली, नारायणघाट, भैरहवा, पोखरा, दाङ तथा अन्य गन्तव्य सम्म चल्ने गरेको छ । यसको साथै निजी स्तरमा भाडाका सवारीहरू पनि चल्ने गरेको छ । तथा स्थानीय स्तरमा भाडाका टेम्पुहरू संचालनमा रहेको पाइन्छ । गरुडा नगरपालिका भएर करीब २५ वटा रात्री बस तथा २० वटा दीवा बस तथा माईको बस, ह्याच तथा टाटा सुमो काठमाण्डौ सम्म चल्ने गरेको छ ।

७.१.४ नगर क्षेत्रभित्र चल्ने सवारी साधन

गरुडा नगरपालिका भएर नेपालको विभिन्न स्थान सम्म बस तथा अन्य गाडीहरू चल्ने गरेको छ जुन रौतहटको सदरमुकाम गौरवाट नेपालको विभिन्न स्थान जस्तै बरहथवा, जनकपुर, विरगंज, विराटनगर, काकडभिटा, काठमाण्डौ, मलंगवा, सिन्धुली, नारायणघाट, भैरहवा, पोखरा, दाङ सम्म जानको लागि छुटने गर्छ । आन्तरिक रूपमा नगरपालिका भित्र लोकल बस तथा टेम्पुहरू संचालनमा रहेको पाइन्छ ।

७.१.५ भोलुङ्गे पुल तथा पुलपुलेसा

गरुडा नगरपालिका तराई क्षेत्रमा अवस्थित भएकाले यहाँ भोलुङ्गे पुलको आवश्यकता तुलनात्मक रूपमा कम रहेकोले यहाँ भोलुङ्गे पुल छैन । यसको सट्टा मोटरेवल पुल, कल्भर्ट तथा पुलपुलेसाहरूको निर्माणमा बढी जोड दिइएको पाइन्छ । नगरपालिकाभित्र रहेका साना नदी, नाला तथा वर्षे पानीका बहाव क्षेत्रहरूमा निर्माण गरिएका पुलपुलेसाहरूले

वर्षायाममा सडक सम्पर्क विच्छेद हुनबाट जोगाएका छन् । यसले कृषि उत्पादनको ढुवानी, विद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थासम्मको पहुँच र स्थानीय आर्थिक गतिविधिलाई निरन्तरता दिन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । भोलुङ्गे पुल तथा पुलपुलेसाको विवरण तालिका १०२ तथा १०३ मा दिइएको छ ।

तालिका १०२: भोलुङ्गे पुल तथा पुलपुलेसा

संरचना	संख्या
झोलुङ्गे पुल	०
मोटेरेबल पुल	८
कल्भर्ट तथा पुलपुलेसा	५०

तालिका १०३: गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र भोलुङ्गे पुल तथा पुलपुलेसाको विवरण

क्र.सं.	संरचनाको प्रकार	संख्या/अवस्था	प्रमुख उपयोग
१	झोलुङ्गे पुल	नभएको	
२	आर.सि.सी. मोटेरेबल पुल	विभिन्न स्थानमा निर्माण	सवारी साधन सञ्चालन
३	पुलपुलेसा (कल्भर्ट)	अधिकांश सडक खण्डमा	नाला तथा साना जलप्रवाह पार गर्न
४	बक्स कल्भर्ट	मुख्य सडकहरूमा	वर्षे पानीको निकास तथा यातायात
५	स्त्याब कल्भर्ट	ग्रामीण सडक क्षेत्रमा	स्थानीय आवागमन सहज बनाउने

७.१.६ टाढाको बस्तीबाट सम्बन्धित नगरपालिकाको केन्द्र पुग्न लाग्ने अनुमानित समय

गरुडा नगरपालिकाका ९ वटै वडाहरूको केन्द्रबाट नगर केन्द्रसम्मको दूरी फरक-फरक रहेको देखिन्छ । तालिका १०४ अनुसार वडा केन्द्रहरू नगर केन्द्रबाट न्यूनतम ०.५ किलोमिटर देखि अधिकतम ७ किलोमिटर सम्मको दूरीमा अवस्थित छन् । यसले नगरपालिकाभित्र सेवा पहुँच, प्रशासनिक सम्पर्क तथा यातायात सुविधाको अवस्थालाई प्रतिबिम्बित गर्दछ । उक्त तालिकाबाट वडा नं. ४ नगर केन्द्रसँग सबैभन्दा नजिक रहेको देखिन्छ, जसको दूरी केवल ०.५ किलोमिटर रहेको छ । यस कारण यस वडाका बासिन्दाले नगरपालिका कार्यालय तथा अन्य प्रशासनिक सेवाहरूमा सहज पहुँच प्राप्त गर्न सक्छन् । त्यसैगरी वडा नं. ८ (२ कि.मी.) र वडा नं. ५ (२.५ कि.मी.) पनि नगर केन्द्रको तुलनात्मक रूपमा नजिक रहेका वडाहरू हुन् । वडा नं. १, ३ र ९ को दूरी समान रूपमा ३ किलोमिटर रहेको छ भने वडा नं. २ र ६ को दूरी ४ किलोमिटर रहेको छ । यी वडाहरू नगर केन्द्रसँग मध्यम दूरीमा अवस्थित भएकाले नियमित यातायात सुविधा उपलब्ध भएमा सेवा पहुँचमा खासै समस्या देखिदैन ।

सबैभन्दा टाढा वडा नं. ७ रहेको छ, जसको दूरी ७ किलोमिटर छ । यस वडाका बासिन्दालाई नगरपालिका केन्द्रमा पुग्न अन्य वडाको तुलनामा बढी समय र खर्च लाग्न सक्छ । त्यसैले यस क्षेत्रमा सडक स्तरोन्नति, सार्वजनिक यातायातको पहुँच तथा विकेन्द्रित सेवा प्रवाहलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ ।

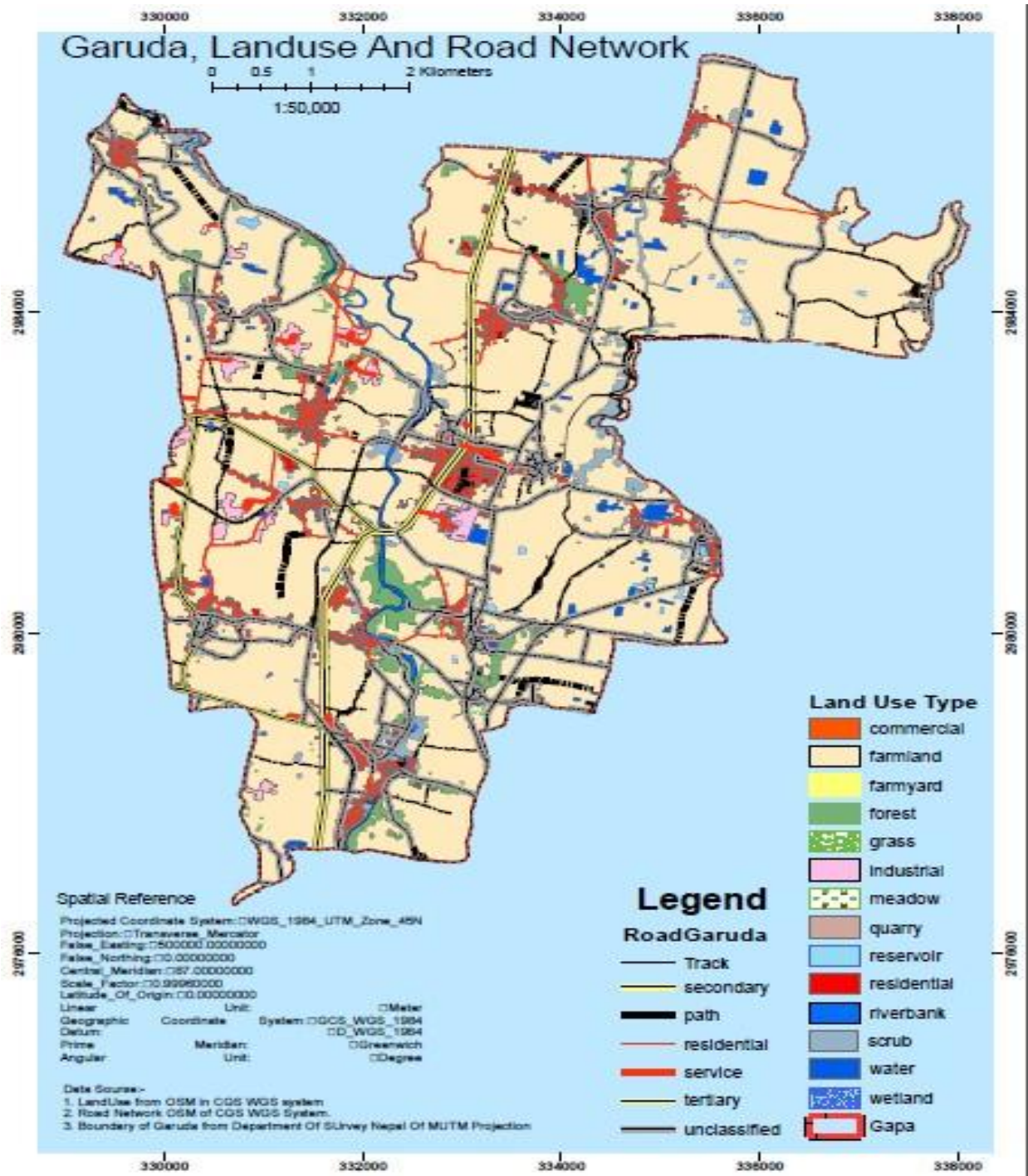
तालिका १०४: टाढाको बस्तीबाट गरुडा नगरपालिका पुग्न लाग्ने समय

वडा नं.	वडा केन्द्र रहेको स्थान	नगर केन्द्रसम्मको दूरी (किमी)
१	झाँझ नदि देखि	३
२	वडा नम्बर २ को कार्यालय देखि	४
३	वडा नम्बर ३ को कार्यालय	३
४	वडा कार्यालय बाट नगरपालिका	०.५
५	गरुडा न.पा. महम्मदपुर गाँउ ५	२.५
६	वडा कार्यालय	४
७	वडा कार्यालय देखि न.पा.सम्म	७
८	वडा कार्यालय	२
९	रधुनाथपुर तरकारी बजार	३

७.१.७ बसपार्क तथा बस विसौनी सम्बन्धित विवरण

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको एक महत्वपूर्ण व्यापारिक तथा सेवा केन्द्रका रूपमा विकास भइरहेको नगर क्षेत्र हो । नगरपालिकाभित्र यात्रु आवागमनलाई सहज बनाउन बसपार्क तथा बस विसौनीहरूको व्यवस्था गरिएको छ । मुख्य बसपार्क गरुडा बजार क्षेत्रमा अवस्थित रहेको छ, जहाँबाट गौर, चन्द्रनिगाहपुर, वीरगञ्ज, जनकपुर, काठमाडौं लगायतका गन्तव्यतर्फ दैनिक रूपमा बस, माइक्रोबस तथा अन्य सार्वजनिक सवारी साधन सञ्चालन हुने गर्दछन् । यस बसपार्कले नगरपालिकाभित्रका विभिन्न वडाका बासिन्दा तथा छिमेकी स्थानीय तहका यात्रुहरूलाई सेवा प्रदान गर्दै आएको छ । नगर क्षेत्रका प्रमुख सडक खण्डहरूमा यात्रु चढाउने तथा ओराल्ने उद्देश्यले विभिन्न स्थानमा बस विसौनीहरू स्थापना गरिएका छन्, विशेषगरी बजार क्षेत्र, वडा कार्यालय नजिक, शैक्षिक संस्था, स्वास्थ्य संस्था तथा व्यापारिक केन्द्रहरू आसपास बस विसौनीहरूको प्रयोग बढी हुने गरेको छ । गरुडा नगरपालिकामा सार्वजनिक यातायातको प्रमुख माध्यम बस, माइक्रोबस, अटो रिक्सा तथा ई-रिक्सा रहेका छन् । नगरपालिकाको केन्द्र तथा वडा स्तरका सडक सञ्जालसँग जोडिएका बस विसौनीहरूले ग्रामीण तथा शहरी क्षेत्रबीचको सम्पर्कलाई मजबुत बनाएका छन् । बसपार्क तथा बस विसौनीहरूको उपलब्धताले स्थानीय बासिन्दाको शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि उत्पादनको बजार पहुँच तथा प्रशासनिक सेवामा पहुँच वृद्धि गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएको छ । यद्यपि केही स्थानमा यात्रु प्रतीक्षालय, सूचना पाटी, शौचालय तथा पार्किङ व्यवस्थाको थप सुधार आवश्यक देखिन्छ । समग्रमा, गरुडा नगरपालिकाभित्र रहेको बसपार्क तथा बस विसौनी सञ्जालले नगरको यातायात व्यवस्थापन तथा आर्थिक गतिविधिलाई सुदृढ बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ । यसरी गरुडा नगरपालिकाको बसपार्क तथा बस विसौनी प्रणालीले नगरभित्रको आवागमन व्यवस्थापन, आर्थिक क्रियाकलापको विस्तार तथा सेवा प्रवाहलाई सहज बनाउन महत्वपूर्ण आधारभूत पूर्वाधारको रूपमा कार्य गरिरहेको छ ।

७.१.८ श्रोत नक्शा

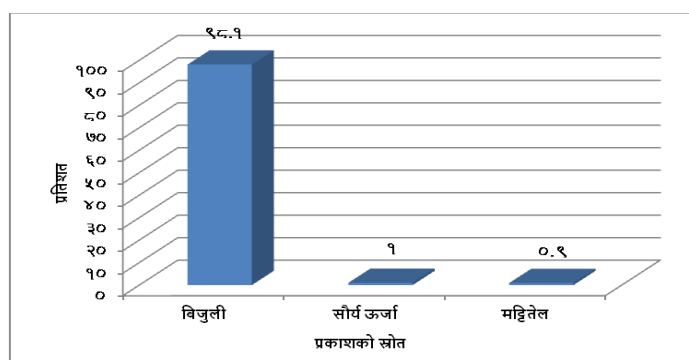
७.२ विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जा

तालिका १०५ तथा चित्र १४मा प्रस्तुत तथ्याङ्क अनुसार गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा कुल ७,६६१ घरपरिवार मध्ये अधिकांश घरपरिवारले प्रकाशको मुख्य स्रोतका रूपमा बिजुली प्रयोग गरेका छन् । तथ्याङ्कअनुसार ७,५१५ घरपरिवार (९८.१ प्रतिशत) मा विद्युत् सेवा पुगेको देखिन्छ, जसले नगरपालिकामा विद्युतीकरणको पहुँच अत्यन्त उच्च रहेको संकेत गर्दछ । यसले स्थानीय बासिन्दाको जीवनस्तर, शैक्षिक गतिविधि, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग तथा आर्थिक क्रियाकलापमा सकारात्मक प्रभाव पारेको अनुमान गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी, ७७ घरपरिवार (१ प्रतिशत) ले प्रकाशको स्रोतका रूपमा सौर्य ऊर्जा प्रयोग गरेका छन् । विद्युत् सेवा सहज रूपमा उपलब्ध नभएका वा वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिएका घरपरिवारमा सौर्य ऊर्जा उपयोग भएको देखिन्छ । यद्यपि यसको प्रयोगको हिस्सा निकै न्यून रहेको छ । त्यस्तै, ६९ घरपरिवार (०.९ प्रतिशत) ले अझै पनि मट्टितेल प्रयोग गरिरहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । यो संख्या कम भए पनि केही घरपरिवार अझै परम्परागत तथा तुलनात्मक रूपमा कम सुरक्षित प्रकाश स्रोतमा निर्भर रहेको संकेत गर्दछ । यस्ता घरपरिवारलाई विद्युत् वा नवीकरणीय ऊर्जाको पहुँच विस्तार गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

समग्रमा, गरुडा नगरपालिका प्रकाशको स्रोतका हिसाबले अत्यधिक विद्युतीकृत क्षेत्रका रूपमा देखिन्छ, जहाँ करिब सम्पूर्ण घरपरिवारले विद्युत् सुविधा प्राप्त गरेका छन् । सौर्य ऊर्जाको सीमित प्रयोग र मट्टितेलमा निर्भर घरपरिवारको न्यून संख्या नगरपालिकाले स्वच्छ, भरपर्दो तथा दिगो ऊर्जा पहुँच विस्तारमा उल्लेखनीय सफलता हासिल गरेको तथ्यलाई पुष्टि गर्दछ ।

तालिका १०५: मुख्य प्रकाश स्रोत अनुसार घरपरिवार

प्रकाशको स्रोत	घरपरिवार संख्या	प्रतिशत
बिजुली	७५१५	९८.१
सौर्य ऊर्जा	७७	१
मट्टितेल	६९	०.९
जम्मा	७६६१	१००

चित्र १४: विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जाको प्रयोग

७.२.१ इन्धन उपयोग विवरण -खाना पकाउने इन्धनको आधारमा घरपरिवार)

तलिका १०६ मा प्रस्तुत तथ्याङ्क अनुसार गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका कुल ७,६६१ घरपरिवार मध्ये खाना पकाउन विभिन्न प्रकारका इन्धन प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । सबैभन्दा बढी ३,४९३ घरपरिवार (४५.६ प्रतिशत) ले दाउरा प्रयोग गर्ने गरेका छन् । यसले नगरपालिकाका धेरै घरपरिवार अभै पनि परम्परागत जैविक इन्धनमा निर्भर रहेको देखाउँछ । दाउराको अत्यधिक प्रयोगले वन स्रोतमा दबाव पर्नुका साथै घरभित्रको वायु प्रदूषण र स्वास्थ्यसम्बन्धी जोखिम बढाउन सक्छ । त्यसैगरी, ३,०१५ घरपरिवार (३९.४ प्रतिशत) ले द्रवीकृत पेट्रोलियम ग्यास (एलपी ग्यास) प्रयोग गर्ने गरेका छन् । एलपी ग्यास प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या उल्लेखनीय रहेकोले आधुनिक तथा तुलनात्मक रूपमा स्वच्छ इन्धनप्रतिको पहुँच र प्रयोग बढ्दै गएको देखिन्छ । यद्यपि दाउराको प्रयोग अभै पनि एलपी ग्यासभन्दा बढी रहेको छ । ९८८ घरपरिवार (१२.९ प्रतिशत) ले गोबर तथा गोइठा प्रयोग गर्ने गरेका छन्, जुन विशेषगरी ग्रामीण तथा कृषि आधारित परिवारमा प्रचलित इन्धन हो । यसका अतिरिक्त १२३ घरपरिवार (१.६ प्रतिशत) ले बिजुली प्रयोग गरी खाना पकाउने गरेका छन् भने ३४ घरपरिवार (०.५ प्रतिशत) ले बायोग्यास प्रयोग गरेका छन् । यी दुवै स्वच्छ तथा वातावरणमैत्री ऊर्जा स्रोत भए तापनि प्रयोगको हिस्सा निकै कम रहेको देखिन्छ ।

त्यस्तै, मट्टितेल प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या शून्य रहेको छ भने ८ घरपरिवार (०.१ प्रतिशत) ले अन्य प्रकारका इन्धन प्रयोग गर्ने गरेका छन् ।

समग्र विश्लेषण गर्दा गरुडा नगरपालिकामा खाना पकाउन दाउरा र एलपी ग्यास मुख्य इन्धनका रूपमा प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ, जसको संयुक्त हिस्सा ८५ प्रतिशतभन्दा बढी रहेको छ । यद्यपि स्वच्छ ऊर्जा स्रोत मानिने बिजुली र बायोग्यासको प्रयोग केवल २.१ प्रतिशत मात्र रहेकोले आगामी दिनमा विद्युतीय चुलो, बायोग्यास तथा अन्य स्वच्छ ऊर्जा प्रविधिको विस्तार गरी दाउरा तथा गोबरजन्य इन्धनमाथिको निर्भरता घटाउन आवश्यक देखिन्छ । यसले वातावरण संरक्षण, स्वास्थ्य सुधार तथा दिगो ऊर्जा विकासमा सकारात्मक योगदान पुऱ्याउनेछ ।

तालिका १०६: खाना पकाउने इन्धन उपयोगको आधारमा घरपरिवार

पकाउने इन्धनको प्रकार	घरपरिवार संख्या	प्रतिशत
दाउरा	३४९३	४५.६
द्रवीकृत पेट्रोलियम ग्यास (एलपी ग्यास)	३०१५	३९.४
बिजुली	१२३	१.६
गोबर,गोइठा	९८८	१२.९
बायोग्यास	३४	०.५
मट्टितेल	०	०
अन्य	८	०.१
जम्मा	७६६१	१००

७.२.२ बति बाल्ने इन्धनको प्रयोगको आधारमा घरपरिवार

तलिका १०७ मा प्रस्तुत तथ्याङ्क अनुसार गरुडा नगरपालिकाका कुल ७,६६१ घरपरिवार मध्ये प्रकाशको स्रोतका रूपमा सबैभन्दा बढी बिजुली प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । तथ्याङ्कअनुसार ७,५१५ घरपरिवार (९८.१ प्रतिशत) ले प्रकाशका लागि विद्युत् प्रयोग गरिरहेका छन् । यो अनुपातले नगरपालिकामा विद्युतीकरणको पहुँच अत्यन्त उच्च रहेको तथा

अधिकांश घरपरिवार आधुनिक ऊर्जा सेवाबाट लाभान्वित भएको स्पष्ट पार्दछ । विद्युतको व्यापक पहुँचले शिक्षा, स्वास्थ्य, सूचना प्रविधि तथा आर्थिक गतिविधिमा सकारात्मक प्रभाव पारेको अनुमान गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी, ७७ घरपरिवार (१प्रतिशत) ले सौर्य ऊर्जा प्रयोग गर्ने गरेका छन् । सौर्य ऊर्जा प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या कम भए पनि विद्युत् आपूर्ति सीमित भएका स्थान वा वैकल्पिक तथा नवीकरणीय ऊर्जा स्रोतको प्रयोग गर्ने परिवारका लागि यो महत्वपूर्ण ऊर्जा स्रोतका रूपमा रहेको देखिन्छ । सौर्य ऊर्जाको प्रयोगले वातावरणमैत्री ऊर्जा प्रवर्द्धनमा समेत योगदान पुऱ्याउँछ । त्यस्तै, ६९ घरपरिवार (०.९प्रतिशत) ले अझै पनि मट्टितेल लाई प्रकाशको स्रोतका रूपमा प्रयोग गरिरहेका छन् । यद्यपि यसको प्रतिशत निकै न्यून रहेको छ, यसले केही घरपरिवार अझै पनि आधुनिक ऊर्जा सेवाको पूर्ण पहुँचबाट वञ्चित रहेको वा आर्थिक तथा भौगोलिक कारणले परम्परागत प्रकाश स्रोतमा निर्भर रहेको संकेत गर्दछ । समग्रमा, गरुडा नगरपालिका प्रकाश व्यवस्थापनका दृष्टिले निकै सुदृढ अवस्थामा रहेको देखिन्छ। कुल घरपरिवारमध्ये ९९.१ प्रतिशतले बिजुली वा सौर्य ऊर्जा जस्ता आधुनिक तथा स्वच्छ ऊर्जा स्रोत प्रयोग गरिरहेका छन्, जबकि मट्टितेलमा निर्भर घरपरिवारको संख्या अत्यन्त न्यून छ। यसले नगरपालिकामा ऊर्जा पहुँचको अवस्था सन्तोषजनक रहेको र दिगो ऊर्जा विकासतर्फ उल्लेखनीय प्रगति भएको देखाउँछ । आगामी दिनमा बाँकी घरपरिवारलाई पनि स्वच्छ तथा भरपर्दो ऊर्जा सेवामा जोड्न सके पूर्ण विद्युतीकरणको लक्ष्य हासिल गर्न सहज हुने देखिन्छ ।

तालिका १०७: बति बाल्ने इन्धनको प्रयोगको आधारमा घरपरिवार

प्रकाशकोस्रोत	घरपरिवारसंख्या	प्रतिशत
बिजुली	७५१५	९८.१
सौर्य ऊर्जा	७७	१
मट्टितेल	६९	०.९
जम्मा	७६६१	१००

७.२.३ जलविद्युत, सौर्य ऊर्जा, वायु उर्जाबाट विद्युत उत्पादन विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्र भित्र घरेलु सौर्य उर्जाबाट नगन्य रूपमा घरपरिवारलाई मात्र प्रयोग हुने विद्युत उत्पादन हुने बाहेक कुनै पनि श्रोतबाट विद्युत उत्पादन नगरिएकोले यस सम्बन्धी कुनै विवरण उपलब्ध छैन ।

७.२.४ विद्युत उपलब्ध घरपरिवार विवरण

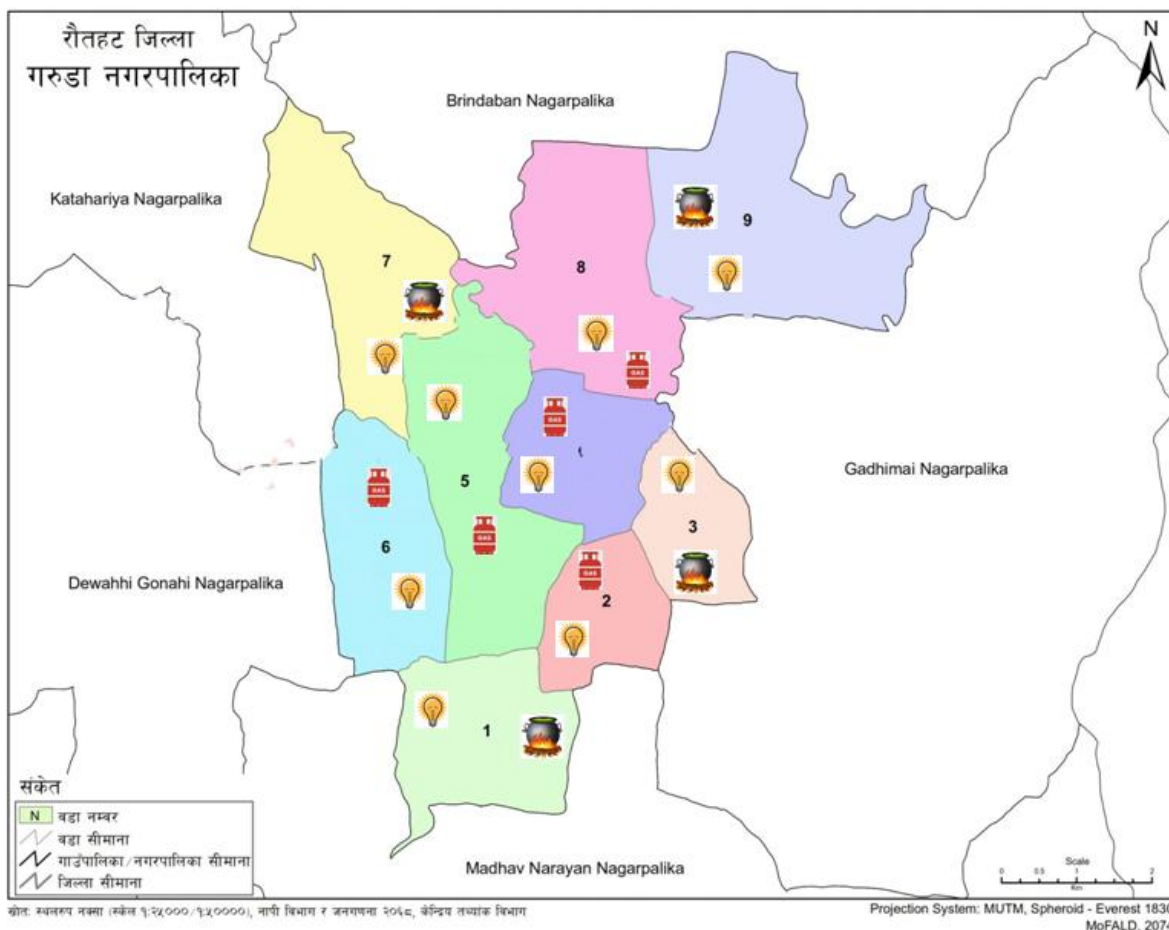
यस नगरपालिका क्षेत्र भित्र बिजुली तथा सौर्य उर्जाबाट विद्युत उपलब्ध हुने परिवारको प्रतिशत ९९.१ प्रतिशत रहेको छ तथा एक प्रतिशत भन्दा कम घरपरिवारले उर्जाको श्रोतको रूपमा मट्टितेल प्रयोग गरिरहेका छन् ।

७.२.५ वैकल्पिक उर्जा प्रायोग गर्ने परिवार

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोग क्रमशः विस्तार हुँदै गएको भए पनि यसको उपयोग अझै सीमित रहेको देखिन्छ । उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार कुल ७,६६१ घरपरिवार मध्ये ७७ घरपरिवार (१ प्रतिशत) ले प्रकाशको स्रोतका रूपमा सौर्य ऊर्जा प्रयोग गरिरहेका छन् भने ३४ घरपरिवार (०.५ प्रतिशत) ले खाना पकाउन बायोग्यास प्रयोग गर्ने गरेका छन् । यसरी हेर्दा कम्तीमा १११ घरपरिवार (करिब १.५ प्रतिशत) ले सौर्य ऊर्जा वा बायोग्यास जस्ता वैकल्पिक तथा नवीकरणीय ऊर्जा स्रोतको उपयोग गरिरहेको देखिन्छ । यद्यपि अधिकांश घरपरिवार

अभै पनि विद्युत्, एलपी ग्यास तथा दाउरामा निर्भर रहेका छन्। सौर्य ऊर्जा र बायोग्यासको प्रयोगले जीवाश्म इन्धन तथा परम्परागत जैविक इन्धनमाथिको निर्भरता घटाउनुका साथै वातावरण संरक्षण, हरितगृह ग्यास उत्सर्जन न्यूनीकरण तथा दिगो ऊर्जा विकासमा योगदान पुऱ्याउँछ । नगरपालिकामा वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगको वर्तमान अवस्था न्यून भए तापनि ग्रामीण तथा कृषि प्रधान क्षेत्रमा यसको विस्तारका लागि पर्याप्त सम्भावना रहेको देखिन्छ । आगामी दिनमा सौर्य ऊर्जा प्रणाली, बायोग्यास प्लान्ट तथा अन्य नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिको प्रवर्द्धनमार्फत स्वच्छ, दिगो र वातावरणमैत्री ऊर्जा उपयोगलाई थप प्रोत्साहन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

७.२.६ श्रोत नक्शा : उर्जाको प्रयोग

संकेत विवरण

संकेत	विवरण
	प्रकाशको लागि बढी विजुलीको प्रयोग हुने क्षेत्र
	खाना बनाउनको लागि बढी एलपिजी ग्याँस प्रयोग हुने क्षेत्र
	खाना बनाउनको लागि बढी दाउराको प्रयोग हुने क्षेत्र

७.३ आवास तथा भवन

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्रका आवास तथा भवनहरूको अवस्था सामाजिक तथा आर्थिक विकासको महत्वपूर्ण सूचक हो । आवासीय भवनहरूको प्रकार, निर्माण सामग्री, स्वामित्व, छाना, भुइँ तथा बाहिरी भित्ताको अवस्थाले स्थानीय जनजीवनको स्तर, पूर्वाधार विकास तथा विपद् जोखिमको अवस्थासमेत संकेत गर्दछ । गरुडा नगरपालिका क्षेत्रमा आवास तथा भवनहरूको संरचना मिश्रित प्रकृतिको रहेको पाइन्छ । नगरको मुख्य बजार तथा सडक पहुँच भएका क्षेत्रमा पक्की तथा आर.सि.सि. भवनहरूको संख्या बढी रहेको छ भने ग्रामीण बस्तीहरूमा अर्धपक्की तथा कच्ची घरहरू अझै विद्यमान छन् । अधिकांश परिवार आफ्नै घरमा बसोबास गर्ने भए पनि शहरीकरणसँगै भाडामा बस्ने परिवारहरूको संख्या क्रमशः बढ्दै गएको देखिन्छ । त्यस्तै, भवन निर्माणमा इँटा, सिमेन्ट तथा कंक्रीटको प्रयोग बढ्दै गए पनि केही क्षेत्रमा माटो, बाँस तथा काठबाट निर्मित परम्परागत घरहरू अझै कायम रहेका छन् । आवासीय भवनहरूको गुणस्तरमा सुधार हुँदै गएको भए तापनि विपद् प्रतिरोधी तथा सुरक्षित भवन निर्माणलाई थप प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ ।

७.३.१ विद्यमान सतह ढलको अवस्था

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र सतह ढल (नाली) व्यवस्थापनको अवस्था अझै पूर्ण रूपमा व्यवस्थित हुन सकेको देखिँदैन । नगरको मुख्य बजार क्षेत्र, कार्यालय आसपास तथा केही प्रमुख सडक खण्डहरूमा पक्की ढल निर्माण गरिए पनि अधिकांश भित्री बस्ती तथा ग्रामीण क्षेत्रमा सतह ढलको पहुँच सीमित रहेको पाइन्छ । वर्षायाममा पर्याप्त ढल निकासको अभावका कारण सडक तथा बस्ती क्षेत्रमा पानी जम्ने, हिलो हुने तथा डुबानको समस्या देखा पर्ने गरेको छ । विशेषगरी तराई क्षेत्रको समथर भू-भाग भएकाले वर्षाको पानी सहज रूपमा निकास हुन नसक्दा सतही जल व्यवस्थापन चुनौतीपूर्ण बनेको छ । गरुडा नगरपालिकामा सडक विस्तारसँगै केही क्षेत्रमा आर.सि.सि. तथा पक्की नाली निर्माण गरिएको भए पनि सबै वडामा एकरूप ढल संरचना पुगेको छैन । नगरपालिकाको विभिन्न योजना तथा पूर्वाधार विकास कार्यक्रममार्फत सडकसँगै ढल निर्माणलाई प्राथमिकता दिइँदै आएको छ ।

नगर क्षेत्रभित्र विद्यमान सतह ढलको अवस्थालाई हेर्दा बजार केन्द्रित क्षेत्रमा पक्की ढलको प्रतिशत तुलनात्मक रूपमा बढी रहेको छ भने बस्ती क्षेत्रका धेरै स्थानमा कच्ची नाली वा प्राकृतिक बहाव प्रणालीमा निर्भर रहनुपरेको अवस्था छ । पर्याप्त ढल निकासको अभावले फोहोर पानी व्यवस्थापन, सरसफाइ तथा जनस्वास्थ्यमा समेत प्रभाव पार्ने गरेको देखिन्छ । त्यसैले नगरको दीर्घकालीन पूर्वाधार विकास योजनाअनुसार सबै वडामा व्यवस्थित सतह ढल सञ्जाल विस्तार, नियमित मर्मत तथा वर्षाजन्य पानी व्यवस्थापन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

७.३.२ छानोको प्रकारका आधारमा घरधुरी

तलिका १०८ अनुसार गरुडा नगरपालिकाका कुल ७,६६१ घरपरिवार मध्ये घरको छानामा विभिन्न प्रकारका निर्माण सामग्री प्रयोग गरिएको देखिन्छ । सबैभन्दा बढी टायलको छाना भएका घरपरिवार ३,४०१ (४४.४ प्रतिशत) रहेका छन्, जसले नगर क्षेत्रमा परम्परागत तथा अर्ध-आधुनिक आवासीय संरचनाको प्रभाव रहेको संकेत गर्दछ । त्यसपछि प्रबलित सिमेन्ट कंक्रीट (आरसीसी) छाना भएका २,९१२ घरपरिवार (३८ प्रतिशत) रहेका छन्, जसले नगर क्षेत्रमा

पक्की तथा आधुनिक भवन निर्माणको प्रवृत्ति उल्लेखनीय रूपमा बढिरहेको देखाउँछ । त्यसैगरी जस्ती पाताको छाना भएका ६६७ घरपरिवार (८.७ प्रतिशत) र खर/परालको छाना भएका ६९३ घरपरिवार (८ प्रतिशत) रहेका छन् । यसले नगरपालिकाका केही क्षेत्रमा अबै पनि परम्परागत तथा आर्थिक रूपमा कमजोर वर्गका परिवारहरू बसोबास गरिरहेको संकेत गर्दछ । काठ/पट्टा प्रयोग भएका छाना ३८ घरपरिवार (०.५ प्रतिशत) तथा ढुंगा/स्लेट प्रयोग भएका छाना २३ घरपरिवार (०.३ प्रतिशत) मात्र रहेका छन्, जसको हिस्सा अत्यन्त न्यून छ । अन्य प्रकारका छाना भएका घरपरिवार ७ (०.१ प्रतिशत) रहेका छन् भने माटोको छाना भएका घरपरिवार कुनै पनि छैनन् ।

समग्र रूपमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकामा टायल र आरसीसी छाना भएका घरपरिवारको संयुक्त हिस्सा ८२.४ प्रतिशत रहेको छ, जसले नगर क्षेत्रमा अपेक्षाकृत सुरक्षित, टिकाउ तथा व्यवस्थित आवासीय संरचनाको विकास भइरहेको देखाउँछ । यद्यपि जस्ती पाता र खर/परालका छाना भएका करिब १६.७ प्रतिशत घरपरिवार अबै विद्यमान रहेकाले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा सुरक्षित आवास कार्यक्रममार्फत यस्ता घरहरूको स्तरोन्नति गर्न आवश्यक देखिन्छ । यस तथ्याङ्कले गरुडा नगरपालिकामा परम्परागत आवासीय संरचनाबाट आधुनिक तथा सुरक्षित भवनतर्फ क्रमिक रूपान्तरण भइरहेको स्पष्ट रूपमा देखाउँछ ।

तालिका १०८: छानोको प्रकारका आधारमा घरघुरी विवरण

छानाको सामग्री	घरपरिवार संख्या	घरपरिवार प्रतिशत
जस्ती पाता	६६७	८.७
प्रबलित सिमेन्ट कंक्रीट (आरसीसी)	२९९२	३८
खर/पराल	६९३	८
टायल	३४०९	४४.४
ढुंगा/स्लेट	२३	०.३
काठ/पट्टा	३८	०.५
माटो	०	०
अन्य	७	०.१
जम्मा	७६६९	१००

७.३.३ नगरपालिका अन्तर्गतका सरकारी भवन सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका अन्तर्गत रहेका सरकारी भवनहरूले स्थानीय प्रशासन, शिक्षा, स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । नगरपालिकामा ९ वटा वडा कार्यालयसहित एक मुख्य नगरपालिका कार्यालय भवन सञ्चालनमा रहेको छ, जसबाट प्रशासनिक तथा विकाससम्बन्धी सेवा प्रदान गरिन्छ । त्यसैगरी नगर क्षेत्रभित्र रहेका सामुदायिक विद्यालय भवन, स्वास्थ्य चौकी, आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र, प्रहरी चौकी, सामुदायिक सेवा केन्द्र तथा अन्य सरकारी कार्यालयहरू सार्वजनिक सेवा प्रवाहका प्रमुख पूर्वाधारका रूपमा रहेका छन् । अधिकांश सरकारी भवनहरू पक्की तथा आरसीसी संरचनामा निर्मित रहेका छन् भने केही पुराना भवनहरू मर्मत तथा पुनर्निर्माणको आवश्यकतामा रहेका छन् । स्थानीय तहको स्थापना पश्चात् नगरपालिकाले प्रशासनिक भवन, वडा कार्यालय भवन तथा स्वास्थ्य संस्थाका भवनहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नतिमा लगानी बढाएको छ । उपलब्ध विवरण अनुसार नगरपालिकाभित्र कम्तीमा १ नगरपालिका कार्यालय, ९ वडा कार्यालय,

विभिन्न तहका सामुदायिक विद्यालय भवन, स्वास्थ्य चौकी तथा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन्, जसले नगरका ७,६६१ घरपरिवार तथा समग्र जनसङ्ख्यालाई सेवा प्रदान गरिरहेका छन् । सरकारी भवनहरूको विस्तार र आधुनिकीकरणले सेवा प्रवाहलाई सहज, पहुँचयोग्य तथा प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुऱ्याएको भए पनि केही भवनहरूलाई विपद् प्रतिरोधी तथा अपाङ्गमैत्री बनाउन थप सुधार आवश्यक देखिन्छ ।

७.३.४ नगरपालिका कार्यालय देखि प्रत्येक वडा केन्द्रसम्मको दूरी

गरुडा नगरपालिका कार्यालयबाट विभिन्न वडा केन्द्रहरूमा पुग्न लाग्ने दूरीले सेवा प्रवाह, प्रशासनिक पहुँच तथा स्थानीय पूर्वाधारको अवस्थालाई प्रतिबिम्बित गर्दछ । तालिका १०९ अनुसार अधिकांश वडा केन्द्रहरू नगरपालिका कार्यालयबाट ३ देखि ९ किलोमिटरको दूरीभित्र रहेका छन्, जसले प्रशासनिक सेवा प्रवाहलाई तुलनात्मक रूपमा सहज बनाएको छ ।

उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार वडा नं. ५ नगरपालिका केन्द्रबाट सबैभन्दा नजिक रहेको वडा हो, जसको दूरी २ कि.मी. मात्र रहेको छ । त्यसैगरी वडा नं. १ को दूरी ३ कि.मी., वडा नं. २ र ६ को दूरी ४ कि.मी., तथा वडा नं. ३ को दूरी ५ कि.मी. रहेको छ । नगरपालिकाबाट सबैभन्दा टाढा रहेको वडा नं. ९ हो, जसको दूरी ९ कि.मी. रहेको छ। वडा नं. ८ र ७ क्रमशः ८ कि.मी. र ७ कि.मी. दूरीमा रहेका छन् ।

समग्रमा हेर्दा नगरपालिका कार्यालयदेखि वडा केन्द्रहरूसम्मको औसत दूरी करिब ५.३ कि.मी. रहेको देखिन्छ । यसले अधिकांश वडा केन्द्रहरू नगरपालिका केन्द्रसँग सडक सञ्जालमार्फत सहज रूपमा जोडिएको अवस्था रहेको संकेत गर्दछ । तथापि टाढा रहेका वडा नं. ७, ८ र ९ मा सेवा प्रवाहलाई थप प्रभावकारी बनाउन सडक स्तरोन्नति, यातायात पहुँच तथा डिजिटल सेवा विस्तारलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक देखिन्छ ।

तालिका १०९: नगरपालिका कार्यालय देखि प्रत्येक वडा केन्द्र सम्मको दूरी

वडा नं.	वडा केन्द्र रहेको स्थान	नगरपालिका केन्द्रसम्मको दूरी (कि.मी.)
१	झाँझ नदीदेखि	३
२	वडा नं. २ को कार्यालयदेखि	४
३	वडा नं. ३ को कार्यालय	५
४	वडा नं. ४ को कार्यालय	६
५	वडा नं. ५ को कार्यालय	२
६	वडा नं. ६ को कार्यालय	४
७	वडा नं. ७ को कार्यालय	७
८	वडा नं. ८ को कार्यालय	८
९	वडा नं. ९ को कार्यालय	९

७.३.५ पशुवधशालाको विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र पशुजन्य खाद्य पदार्थको स्वच्छ तथा व्यवस्थित उत्पादन र वितरणका लागि पशुवधशालाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । तर व्यवस्थित पशुवधशालाको अभावमा अधिकांश स्थानमा परम्परागत तथा खुला रूपमा पशु वध गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ, जसले सरसफाइ, वातावरणीय व्यवस्थापन तथा जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव पार्न सक्छ । गरुडा बजार क्षेत्र तथा नगरपालिका क्षेत्र भित्रका अन्य बजार क्षेत्रमा खुल्ला

रूपमा मासु जन्य पदार्थको विक्री वितरण हुने गरेको पाइन्छ । पशुपालन तथा मासुजन्य उत्पादनको बढ्दो मागसँगै आधुनिक तथा मापदण्डयुक्त पशुवधशाला स्थापना र सञ्चालनको आवश्यकता बढ्दै गएको छ । यसले सुरक्षित मासु आपूर्ति, वातावरण संरक्षण तथा जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा गरिन्छ ।

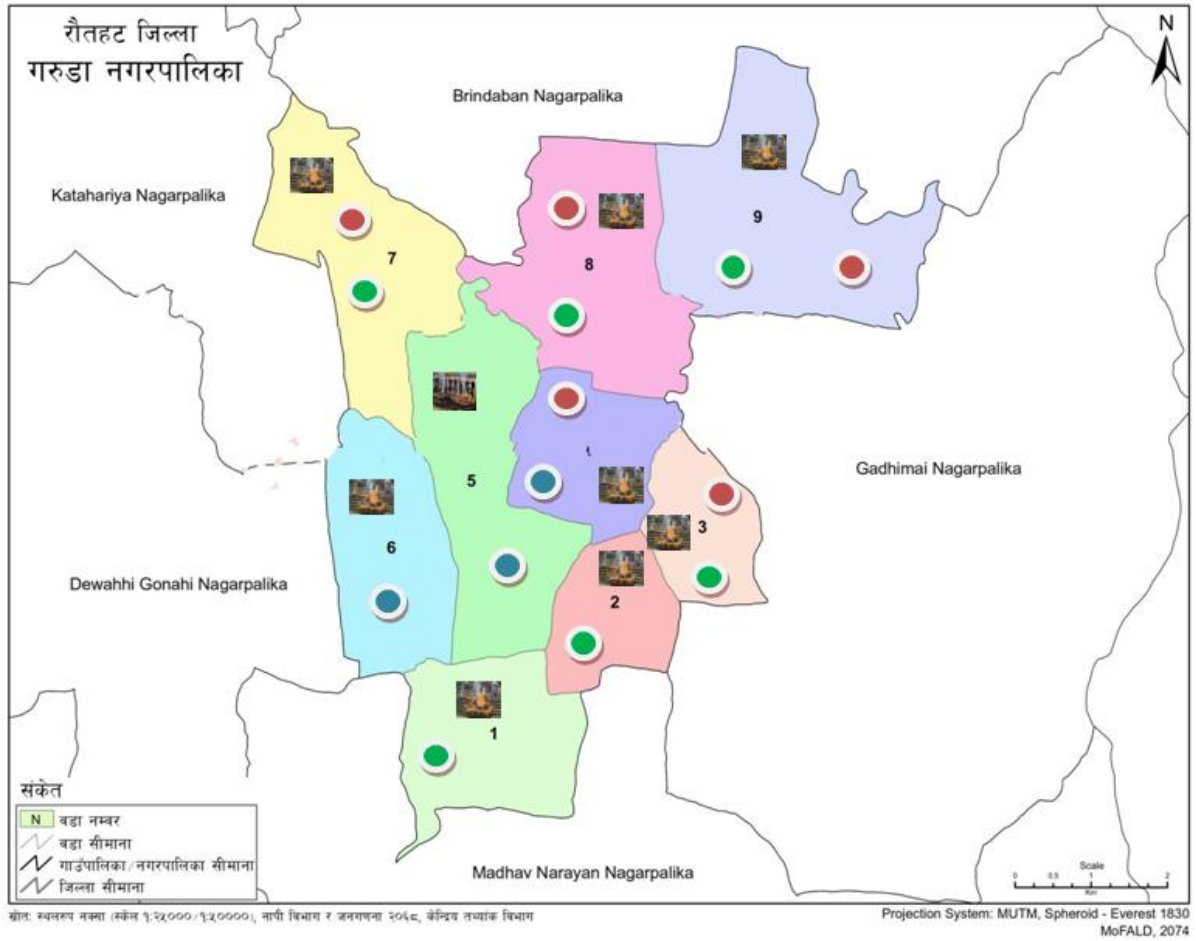
७.३.६ शव दाहस्थल सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका शवदाहस्थलहरू स्थानीय समुदायको धार्मिक, सांस्कृतिक तथा सामाजिक आवश्यकता पूरा गर्ने महत्वपूर्ण सार्वजनिक पूर्वाधारका रूपमा रहेका छन् । शवदाहस्थलहरू प्रायः नदी, खोल्सा वा परम्परागत धार्मिक स्थल नजिक अवस्थित छन् र स्थानीय समुदायले अन्त्येष्टि संस्कारका लागि प्रयोग गर्दै आएका छन् । यस्ता स्थलहरूको संरक्षण, व्यवस्थापन तथा आवश्यक पूर्वाधार विकासले सार्वजनिक स्वास्थ्य तथा वातावरणीय व्यवस्थापनमा समेत योगदान पुऱ्याउँछ । गरुडा नगरपालिकामा विभिन्न वडाहरूमा परम्परागत रूपमा प्रयोग हुँदै आएका शवदाहस्थलहरू रहेका छन् । उपलब्ध विवरण अनुसार नगरपालिकाका ९ वटै वडामा कम्तीमा एक-एक शवदाहस्थल वा अन्त्येष्टि स्थल प्रयोगमा रहेको छ, जसको कुल संख्या ९ वटा रहेको छ । अधिकांश शवदाहस्थलहरू नदी तथा जलस्रोत नजिक अवस्थित छन् र स्थानीय समुदायले धार्मिक परम्पराअनुसार अन्त्येष्टि कार्यका लागि प्रयोग गर्दै आएका छन् । तथापि धेरै स्थानमा शवदाहस्थलमा पर्खाल, प्रतीक्षालय, खानेपानी, शौचालय, शवदाह मञ्च तथा फोहोर व्यवस्थापन जस्ता आधारभूत पूर्वाधारको अभाव देखिन्छ । त्यसैले शवदाहस्थलहरूको संरक्षण, स्तरोन्नति तथा वातावरणमैत्री व्यवस्थापनका लागि नगरपालिकाले योजनाबद्ध रूपमा लगानी गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

तलिका ११०:शव दाह स्थल सम्बन्धी विवरण

वडा नं.	शवदाहस्थलको नाम/स्थान	संख्या	अनुमानित सेवा क्षेत्र	अवस्था
१	स्थानीय घाट/शवदाहस्थल	१	वडा १ तथा आसपास	सामान्य
२	स्थानीय घाट/शवदाहस्थल	१	वडा २ तथा आसपास	सामान्य
३	स्थानीय घाट/शवदाहस्थल	१	वडा ३ तथा आसपास	सामान्य
४	स्थानीय घाट/शवदाहस्थल	१	वडा ४ तथा आसपास	सामान्य
५	मुख्य शवदाहस्थल	१	बहुवडा सेवा क्षेत्र	तुलनात्मक रूपमा व्यवस्थित
६	स्थानीय घाट/शवदाहस्थल	१	वडा ६ तथा आसपास	सामान्य
७	स्थानीय घाट/शवदाहस्थल	१	वडा ७ तथा आसपास	सामान्य
८	स्थानीय घाट/शवदाहस्थल	१	वडा ८ तथा आसपास	सामान्य
९	स्थानीय घाट/शवदाहस्थल	१	वडा ९ तथा आसपास	सामान्य
जम्मा		९	सम्पूर्ण नगरपालिका	

७.४.८ श्रोत नक्शा

संकेत विवरण

संकेत	विवरण
	अन्त्येष्टि गर्ने स्थान भएको वडा
	तुलनात्मक रूपमा व्यवस्थित अन्त्येष्टि गर्ने स्थान भएको वडा
	नगरपालिकाबाट पाँच कि.मि. भन्दा बढी दूरी भएको वडा
	सबैभन्दा बढी आरसीसी घर भएको वडा
	सबैभन्दा बढी टायलले छाएको घर भएको वडा

परिच्छेद ८ : संस्थागत तथा सुशासनको स्थिति

८.१ संगठनात्मक तथा मानव संसाधनको अवस्था

गरुडा नगरपालिकामा स्थानीय सरकार सञ्चालनका लागि निर्वाचित जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीहरूको संगठनात्मक संरचना कार्यरत रहेको छ । नगरपालिकामा प्रमुख, उपप्रमुख, वडा अध्यक्षहरू तथा वडा सदस्यहरू सहित ९ वटा वडामार्फत सेवा प्रवाह भइरहेको छ । प्रशासनिक रूपमा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको नेतृत्वमा प्रशासन, योजना, लेखा, राजस्व, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, पशु सेवा, महिला तथा बालबालिका, सामाजिक सुरक्षा लगायतका शाखाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । नगरपालिकामा स्थायी, करार तथा ज्यालादारी गरी विभिन्न तहका कर्मचारीहरू कार्यरत छन् । उपलब्ध तथ्याङ्कअनुसार नगरपालिकामा प्रशासनिक तथा प्राविधिक गरी करिब १४० देखि १५० जना कर्मचारी कार्यरत छन्, जसमा इन्जिनियर, सब-इन्जिनियर, लेखापाल, स्वास्थ्यकर्मी, कृषि तथा पशु प्राविधिक लगायतका जनशक्ति समावेश छन् । यद्यपि स्वीकृत दरबन्दीको तुलनामा केही प्राविधिक तथा प्रशासनिक पदहरू रिक्त रहने समस्या देखिएको छ, जसले सेवा प्रवाहमा चुनौती सिर्जना गरेको छ । नगरपालिकाले कर्मचारी क्षमता अभिवृद्धि, सूचना प्रविधिको प्रयोग तथा संस्थागत सुदृढीकरणमार्फत स्थानीय शासनलाई थप प्रभावकारी बनाउने प्रयास गरिरहेको छ । मानव स्रोत व्यवस्थापनको सुदृढीकरण, दक्ष जनशक्तिको उपलब्धता तथा शाखागत समन्वयले नगरपालिकाको सेवा प्रवाह र विकास व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ ।

८.१.२ नगरपालिकाको संगठनात्मक ढाँचा

गरुडा नगरपालिका रौतहट जिल्लाको मधेश प्रदेश अन्तर्गत रहेको एक स्थानीय तह हो, जसको प्रशासनिक तथा सेवा प्रवाह प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन स्पष्ट संगठनात्मक ढाँचा निर्माण गरिएको छ । नगरपालिकाको संगठनात्मक संरचना स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ तथा स्थानीय तहका कर्मचारी व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रचलित कानुनी व्यवस्थाका आधारमा सञ्चालन हुँदै आएको छ । नगरपालिकाको सर्वोच्च नीतिगत निकाय नगर सभा हो भने कार्यकारी निकायको रूपमा नगर कार्यपालिका रहेको छ । नगर प्रमुखको नेतृत्वमा उपप्रमुख, वडा अध्यक्षहरू तथा कार्यपालिका सदस्यहरू मिलेर नगर कार्यपालिकाको गठन हुन्छ ।

गरुडा नगरपालिकामा हाल ९ वटा वडा रहेका छन् । प्रत्येक वडामा वडा अध्यक्ष तथा निर्वाचित वडा सदस्यहरूको व्यवस्था रहेको छ । वडा कार्यालयहरू स्थानीय स्तरमा नागरिक सेवा प्रवाह गर्ने आधारभूत प्रशासनिक इकाइका रूपमा कार्यरत छन् । नगरपालिकाको केन्द्रीय प्रशासनिक संरचनाको नेतृत्व प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले गर्ने व्यवस्था रहेको छ । प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत अन्तर्गत प्रशासन, आर्थिक प्रशासन, योजना तथा पूर्वाधार विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, पशु सेवा, सूचना प्रविधि, सामाजिक विकास तथा पञ्जिकरण लगायतका शाखाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् ।

गरुडा नगरपालिकाको कार्यालयमा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, सूचना प्रविधि अधिकृत, लेखा शाखाका अधिकृत, सामाजिक विकास तथा पञ्जिकरण शाखाका कर्मचारी लगायत विभिन्न प्राविधिक तथा प्रशासनिक जनशक्ति कार्यरत रहेका छन् । नगरपालिकाको कर्मचारी संरचना संघीय, प्रदेश तथा स्थानीय सेवा अन्तर्गतका स्थायी, करार तथा

अस्थायी कर्मचारीहरूबाट बनेको छ । उपलब्ध विवरण अनुसार प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, सूचना प्रविधि अधिकृत, लेखा शाखाका अधिकृत तथा विभिन्न सहायकस्तरका कर्मचारीहरू सेवा प्रवाहमा संलग्न रहेका छन् ।

गरुडा नगरपालिकाको संगठनात्मक ढाँचा मुख्यतः निम्न तहहरूमा विभाजित रहेको पाइन्छः

१. नगर सभा
२. नगर कार्यपालिका
३. विषयगत समितिहरू
४. प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
५. प्रशासन शाखा
६. आर्थिक प्रशासन शाखा
७. योजना तथा पूर्वाधार विकास शाखा
८. शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा
९. स्वास्थ्य शाखा
१०. कृषि विकास शाखा
११. पशु सेवा शाखा
१२. सामाजिक विकास तथा पञ्जिकरण शाखा
१३. सूचना प्रविधि तथा अभिलेख व्यवस्थापन शाखा
१४. वडा कार्यालयहरू (९ वटा) ।

यस संगठनात्मक संरचनामार्फत नगरपालिका क्षेत्रभित्र योजना तर्जुमा, बजेट कार्यान्वयन, पूर्वाधार विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, सामाजिक सुरक्षा, राजस्व संकलन, तथ्यांक व्यवस्थापन तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाहका कार्यहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । संघीय शासन प्रणाली अन्तर्गत स्थानीय सरकारको रूपमा गरुडा नगरपालिकाको संगठनात्मक ढाँचा सेवा प्रवाहलाई नागरिकमैत्री, उत्तरदायी तथा प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले निर्माण गरिएको छ ।

८.१.२ नगरपालिकाको विषयगत शाखा तथा मानव संसाधन

गरुडा नगरपालिकाको प्रभावकारी सेवा प्रवाह तथा विकास व्यवस्थापनका लागि विभिन्न विषयगत शाखाहरू स्थापना गरी सञ्चालन गरिएको छ । सामान्यतया नगरपालिकामा प्रशासन शाखा, आर्थिक प्रशासन तथा लेखा शाखा, योजना तथा अनुगमन शाखा, पूर्वाधार विकास शाखा, शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा, स्वास्थ्य शाखा, कृषि विकास शाखा, पशु सेवा शाखा, महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण शाखा, न्यायिक समिति, सूचना तथा प्रविधि शाखा, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन शाखा लगायतका विषयगत शाखाहरू क्रियाशील रहेका छन् । यी शाखाहरूले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ तथा अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम नागरिकलाई आवश्यक सेवा उपलब्ध गराउने कार्य गर्दछन् । नगरपालिकामा संगठनात्मक संरचनाअनुसार प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको नेतृत्वमा प्रशासनिक तथा प्राविधिक जनशक्ति परिचालित रहेको हुन्छ। नगरपालिकाको स्वीकृत संगठन तथा व्यवस्थापन (

O&M) सर्वेक्षणअनुसार विभिन्न तहका कर्मचारीहरूको दरबन्दी कायम गरिएको छ । सामान्यतया नगरपालिकामा प्रशासनिक, प्राविधिक तथा सेवा समूह गरी करिब १४० देखि १५० जना कर्मचारीहरूको दरबन्दी रहको छ । यसमध्ये प्रशासन, लेखा, इन्जिनियरिङ, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि तथा पशु सेवा क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीहरूको संख्या बढी हुने गर्दछ । साथै सेवा प्रवाहलाई सहज बनाउन स्थायी कर्मचारीका अतिरिक्त करार तथा सेवा करारमार्फत पनि प्राविधिक जनशक्ति व्यवस्थापन गरिएको हुन्छ ।

मानव संशाधनको दृष्टिकोणले नगरपालिकामा अधिकृत, सहायक, प्राविधिक, स्वास्थ्यकर्मी, कृषि तथा पशु प्राविधिक, कम्प्युटर अपरेटर, कार्यालय सहयोगी लगायतका जनशक्ति कार्यरत रहेका हुन्छन् । नगरपालिकाले कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिम, अभिमुखीकरण तथा पेशागत विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । यद्यपि स्वीकृत दरबन्दीअनुसार सबै पदहरूमा जनशक्ति पूर्ति हुन नसक्दा केही शाखाहरूमा कर्मचारी अभाव देखिने गरेको छ । विशेषगरी इन्जिनियरिङ, सूचना प्रविधि, कृषि तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा दक्ष जनशक्तिको कमी स्थानीय तहहरूको साभा चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

विषयगत शाखाहरूबीचको समन्वय, दक्ष मानव संशाधनको उपलब्धता तथा सूचना प्रविधिको प्रयोगले नगरपालिकाको सेवा प्रवाह, सुशासन प्रवर्द्धन तथा विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनलाई थप प्रभावकारी बनाएको छ । आगामी दिनमा मानव संशाधन व्यवस्थापनलाई थप सुदृढ गरी गुणस्तरीय सार्वजनिक सेवा प्रदान गर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

तालिका १११: गरुडा नगरपालिकाको कर्मचारी विवरण

क्र.सं.	कर्मचारीको नाम	दर्जा	शाखा	लिंग	सम्पर्क नम्बर	Email
१	मुहम्मद मस्ताक आलम	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	प्रमुख प्र.अ. (अधिकृत आठौं तह)	पुरुष		
२	प्रविण कुमार भ्ना	जनस्वास्थ्य अधिकृत सातौं	स्वास्थ्य शाखा	पुरुष	9869599116	prabinjha690@gmail.com
३	सरोज गौतम	शिक्षा अधिकृत सातौं	शिक्षा शाखा प्रमुख	पुरुष	9849637568	gautamsaroj858@gmail.com
४	कुमार ठाकुर	लेखा अधिकृत	लेखा शाखा	पुरुष		
५	धिरेंद्र प्रसाद यादव	अधिकृत स्तर छैठौं	प्रशासन शाखा	पुरुष	9845059273	garudamun.prashasan@gmail.com
६	शेख अल्ताफ	प्राविधिक सहायक पाँचौं	रोजगार सेवा केन्द्र	पुरुष	9811109392	altaf.123prabhidhiksahayak@gmail.com
७	मुकेश कुमार साह	सामान्य प्रशासन शाखा		पुरुष		
८	पवन कुमार गुप्ता	ना.प. से.प्रा. चौथो	पशु सेवा शाखा	पुरुष	9845381962	pawankrgupta594@gmail.com
९	विजय यादव	सि.अहेव छैठौं (तथ्यांक फोकल पर्सन)	स्वास्थ्य शाखा	पुरुष	9845692130	garudamun.healthbranch@gmail.com
१०	प्रमोद कुमार चौरसिया	सब इन्जिनियर	प्राविधिक शाखा	पुरुष	9869681616	cha urasiyap911@gmail.com
११	शेख चाँद अलि	शिक्षा सहसंयोजक	शिक्षा शाखा	पुरुष	9845135483	ali.chand2038@gmail.com
१२	रामराज प्रसाद कुहवाहा	अमिन सहायक स्तर चौथो	प्राविधिक शाखा	पुरुष		
१३	ममता कुमारी साह	वित्तिय साक्षरता सहजकर्ता	सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम	महिला	9828811364	mamatakumarishahgaruda@gmail.com
१४	नेहा कुमारी	मनोसामाजिक परामर्शकर्ता	सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम	महिला	9845527426	sahanineha477@gmail.com
१५	विन्दा धामी	हेभी सवारी चालक		पुरुष		

१६	राम एकवाल सहनी	कार्यालय सहयोगी		पुरुष		
१७	सत्यनारायण सहनी	लेखापाल	लेखा शाखा	पुरुष	9851319949	garudanagarpalika899@gmail.com
१८	रामानन्द सहनी	ना.सु.	जिन्सी शाखा प्रमुख	पुरुष	9845161162	garudamunyojna@gmail.com
१९	विनोद दास तत्मा	वडा सचिव		पुरुष		
२०	सतोष कुमार साह	एम. आई एस अपरेटर	पंजिकरण शाखा	पुरुष	9845001414	santosh2ps@gmail.com
२१	लालबाबु राय यादव	वडा सचिव		पुरुष		
२२	महेन्द्र राउत भेडियर	वडा सचिव		पुरुष		
२३	खिरोधन सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	प्रशासन शाखा	पुरुष	9855042803	sahanikhirodhan21@gmail.com
२४	राज बहादुर ठाकुर	वडा सचिव		पुरुष		
२५	श्रुती कुमारी जयसवाल	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	प्रशासन शाखा	महिला	9829471961	jayswalshrutikumari@gmail.com
२६	राम कुमारी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	प्रशासन शाखा	महिला	9812251454	ramkumari145414@gmail.com
२७	राज नारायण यादव	वडा सचिव		पुरुष		
२८	राजू विक्रम साह	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	योजना शाखा	पुरुष	9745716185	rajubikram2ps@gmail.com
२९	विजय कुमार सिंह	वडा सचिव		पुरुष		
३०	जय रन्जन यादव	सब इन्जिनियर	प्राविधिक शाखा	पुरुष	9844958522	ijay.ry123@gmail.com
३१	जित मोहन दास	वडा सचिव		पुरुष		
३२	रूप नारायण महतो	वडा सचिव		पुरुष		
३३	अब्दुल मनान अंसारी	सब इन्जिनियर	प्राविधिक शाखा	पुरुष	9860026079	ansarinepal900@gmail.com
३४	मौजेलाल राय यादव	वडा सचिव		पुरुष		
३५	प्रज्जवल विक्रम साह	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	स्वास्थ्य शाखा	पुरुष	9845121780	prajawalsah5@gmail.com
३६	रंजित कुमार सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	पंजिकरण शाखा	पुरुष	9827212142	sahaniranjeet16@gmail.com
३७	संजय कुमार	इन्जिनियर छैटौ	प्राविधिक शाखा	पुरुष		
३८	रवि कुमार	इन्जिनियर	प्राविधिक शाखा	पुरुष		
३९	किशन चौधरी थारु	रिटर्नी स्वयमसेवक	सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम	पुरुष	9847089959	kisunchaudhary089@gmail.com
४०	प्रमानन्द साह	सूचना तथा प्राविधिक	सूचना तथा संचार शाखा	पुरुष		
४१	लालबाबु राम	रिटर्नी स्वयमसेवक	सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम	पुरुष	9857057975	lalbabur989898@gmail.com
४२	अमित कुमार जयसवाल	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	जिन्सी शाखा	पुरुष	9867806198	amitjayswal46@gmail.com
४३	विकास कुमार भा	अधिकृत स्तर छैटौ	रोजगार शाखा प्रमुख	पुरुष	9840060727	jhabikash78@gmail.com
४४	सत्यनारायण साह	सि.अहेब छैटौ	स्वास्थ्य शाखा	पुरुष	9845131208	snsah06@gmail.com
४५	विजय कुमार साह	रोजगार सहायक पाँचौ	रोजगार सेवा केन्द्र	पुरुष	9844216525	sahb20218@gmail.com
४६	सोनी सोनार	उच्च विकास सहजकर्ता	लघु उच्च विकास शाखा	महिला	9811708813	sonysonar22@gmail.com
४७	ममता देवी साह	अधिकृत स्तर छैटौ	स्वास्थ्य शाखा	महिला	9845135877	mamta35877@gmail.com

४८	आरती कुमारी जयसवाल	एम. आई एस अपरेटर		महिला		
४९	रामएकवाल सहनी	कार्यालय सहयोगी	नगर प्रमुखको सचिवालय	पुरुष	9701806220	
५०	संजिव कुमार सहनी	फिल्ड एशिष्टेन्ट		पुरुष		
५१	हरि प्रसाद पोखरेल	कार्यालय सहयोगी	सामान्य प्रशासन शाखा	पुरुष	9845122226	haripokheral42@gmail.com
५२	जीवेश कुमार यादव	कार्यालय सहयोगी	आर्थिक प्रशासन शाखा	पुरुष	9845115818	jibeshy98@gmail.com
५३	अरुण पासवान	कार्यालय सहयोगी	योजना शाखा	पुरुष	984-5702043	
५४	सावित्री कुमारी	कार्यालय सहयोगी		महिला		
५५	मन्तेश कुमारी यादव	कार्यालय सहयोगी	नगर उपप्रमुखको सचिवालय	महिला	9811298210	mantoshyadav2078@gmail.com
५६	विगू राउत	रिटर्नी स्वयमसेवक		पुरुष		
५७	जितेन्द्र प्रसाद यादव	हलुका सवारी चालक		पुरुष		
५८	अर्जुन राय यादव	योजना सुपरभाइजर		पुरुष		
५९	रोहित कुमार जयसवाल	खा.प.स.ट (प्लम्बर)		पुरुष		
६०	धर्मेन्द्र कुमार पासवान	पशु सेवा सहायकस्तर चौथो		पुरुष		
६१	पवनकान्त सहनी	कृषि सेवा सहायक स्तर चौथो		पुरुष		
६२	उमेश कुमार दास तत्मा	कम्प्युटर अपरेटर (पाँचौ)		पुरुष		
६३	महेश कुमार सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
६४	राज कुमार सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
६५	शेख एमाम हुसैन	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
६६	केदार कुमार साह कान्	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
६७	सिकिन्द्र सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
६८	देवेन्द्र प्रसाद यादव	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
६९	जितेन्द्र कुमार यादव	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
७०	अनिद कुमार पाल	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
७१	चिरिजित्री साह	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
७२	पिन्दू कुमार शर्मा	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
७३	सावित्री कुमारी यादव	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		महिला		
७४	गोविन्द कुमार ठाकुर	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
७५	सुरेन्द्र साह	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
७६	पवन कुमार जयसवाल	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
७७	काफिल अहमद अंसारी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
७८	लालबाबू दास	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		
७९	विश्वेकानन्द कुमार सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष		

८०	हेमन्त कुमार साह	सहायक कम्प्यूटर अपरेटर		पुरुष	
८१	अर्जुन लामा	सवारी चालक (नगर प्रमुख)		पुरुष	
८२	बुध्दाई राय यादव	ट्रेक्टर चालक		पुरुष	
८३	रविन्द्र पटेल	हलका सवारी चालक		पुरुष	
८४	राम अयोध्या राय यादव	ट्रेक्टर चालक		पुरुष	
८५	रविन्द्र सुसाद चौधरी	एमब्लेन्स चालक		पुरुष	
८६	रौशन कुमार यादव	जे.सि.वि. चालक		पुरुष	
८७	रमेश कुमार यादव	सहायक कम्प्यूटर अपरेटर		पुरुष	
८८	अनिता कुमारी देवी	सहायक कम्प्यूटर अपरेटर		महिला	
८९	शेख प्रवेज आलम	सहायक कम्प्यूटर अपरेटर		पुरुष	
९०	जिवेश कुमार यादव	कार्यालय सहयोगी		पुरुष	
९१	अरुण कुमार जयसवाल	कार्यालय सहयोगी		पुरुष	
९२	रामबाबु कुमार सहनी	उद्यम विकास सहयोगी		पुरुष	
९३	निरज कुमार गुप्ता	पोषण सहजकर्ता		पुरुष	
९४	केदार ठाकर लोहार	नगर प्रहरी हवलदार		पुरुष	
९५	राम नारायण साह	नगर प्रहरी हवलदार		पुरुष	
९६	सन्तोष कुमार साह	नगर प्रहरी जवान		पुरुष	
९७	धर्मेन्द्र कुमार सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष	
९८	कमलेश कुमार सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष	
९९	जल्सा कुमारी चौधरी	नगर प्रहरी जवान		महिला	
१००	मदन सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष	
१०१	मनिलाल सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष	
१०२	संगिता देवी राम	नगर प्रहरी जवान		महिला	
१०३	अनिल कुमार सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष	
१०४	दर्गा कुमार साह कान्	नगर प्रहरी जवान		पुरुष	
१०५	राजन कुमार पाल	नगर प्रहरी जवान		पुरुष	
१०६	विनोद राय यादव	नगर प्रहरी जवान		पुरुष	
१०७	राज सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष	
१०८	सुमन देवी	स्वीपर		महिला	
१०९	चम्पा कुमारी देवी	स्वीपर		महिला	
११०	रामएकबाल मली	स्वीपर		पुरुष	
१११	ललाशा देवी	स्वीपर		महिला	

११२	अजयकुमार मली	स्त्रीपर		पुरुष	
११३	सविता कुमारी	स्त्रीपर		महिला	
११४	उर्मिला देवी	स्त्रीपर		महिला	
११५	नागेन्द्रमली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
११६	अजय मली	स्त्रीपर		पुरुष	
११७	प्रभु मली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
११८	राज मली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
११९	विनोद कुमार मली	स्त्रीपर		पुरुष	
१२०	सजिव कुमार मली	स्त्रीपर		पुरुष	
१२१	जसोधिया देवी	स्त्रीपर		महिला	
१२२	साहेब मली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
१२३	उपेन्द्र मली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
१२४	मनोज मली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
१२५	अजय मली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
१२६	अच्छलाल मली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
१२७	संतोष कुमार मली	स्त्रीपर		पुरुष	
१२८	मिना कुमारी मली	स्त्रीपर		महिला	
१२९	मोहित मली	स्त्रीपर		पुरुष	
१३०	वजरंगी मली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
१३१	लालबाबु मली	स्त्रीपर		पुरुष	
१३२	सजय मली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
१३३	लडाई मली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
१३४	श्रीचन्द्र कलवार	स्त्रीपर		पुरुष	
१३५	पुकरिया देवी	स्त्रीपर		महिला	
१३६	उमेश मली	स्त्रीपर		पुरुष	
१३७	असमोघ मली	स्त्रीपर		पुरुष	
१३८	विजय मली डोम	स्त्रीपर		पुरुष	
१३९	सविता मलीक	स्त्रीपर		महिला	
१४०	परमशिला देवी	स्त्रीपर		महिला	
१४१	वेदमिया देवी माली	स्त्रीपर		महिला	
१४२	फेकनी देवी	स्त्रीपर		महिला	
१४३	जितेन्द्र मली	स्त्रीपर		पुरुष	

१४४	लालो कुमारी डोम	स्त्रीपर		महिला	
१४५	आरथी कुमारी डोम	स्त्रीपर		महिला	
१४६	संजय कुमार मली	स्त्रीपर		पुरुष	

८.१.३ नगरपालिका स्थित संघीय तथा प्रदेश कार्यालय तथा निकायहरू

गरुडा स्थित विभिन्न कार्यालयहरूको विवरण तालिका ११२ मा दिइएको छ ।

तालिका ११२: नगरपालिका स्थित संघीय तथा प्रदेश कार्यालय तथा निकायहरूको विवरण

क्र.सं.	कार्यालयको नाम	ठेगाना / स्थान	मुख्य सेवा
१	गरुडा नगरपालिका	गरुडा-५, रौतहट	स्थानीय सरकार सञ्चालन, योजना तर्जुमा, दर्ता तथा राजस्व संकलन
२	इलाका प्रशासन कार्यालय	गरुडा-५, रौतहट	नागरिकता, राष्ट्रिय परिचयपत्र, सिफारिस तथा प्रशासनिक सेवा
३	इलाका प्रहरी कार्यालय, गरुडा	गरुडा, रौतहट	शान्ति सुरक्षा, कानून कार्यान्वयन तथा सार्वजनिक सुरक्षा
४	मालपोत कार्यालय, गरुडा	चन्द्रनिगाहपुर-गौर सडक, गरुडा	जग्गा दर्ता तथा मालपोत राजस्व सेवा
५	नापी कार्यालय, गरुडा	गरुडा, रौतहट	जग्गा नापजाँच तथा क्याडस्ट्रल नक्साङ्कन
६	नेपाल विद्युत प्राधिकरण, शिवनगर	गरुडा-५, गौर-चन्द्रनिगाहपुर राजमार्ग	विद्युत वितरण तथा ग्राहक सेवा
७	शिवनगर विद्युत कार्यालय	गरुडा	विद्युत सम्बन्धी प्राविधिक तथा क्षेत्रीय सेवा
८	कृषि विकास बैंक लिमिटेड, गरुडा शाखा	गरुडा-५, चन्द्रनिगाहपुर-गौर सडक, रौतहट	कृषि कर्जा, बचत खाता, ऋण प्रवाह, रेमिट्यान्स तथा बैकिङ सेवा
९	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड, गरुडा शाखा	गरुडा बजार, - ४	सरकारी कारोबार, बचत तथा चालु खाता, ऋण तथा वित्तीय सेवा
१०	नेपाल बैंक लिमिटेड, गरुडा शाखा	गरुडा बजार- ४ रौतहट	सरकारी तथा व्यावसायिक बैकिङ सेवा

८.१.४ नगरपालिकाको विगत ५ आर्थिक वर्षको आयव्यय विवरण

तालिका ११३ मा उपलब्ध Combine Report मा समावेश आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ देखि २०८०/०८१ सम्मका लेखापरीक्षण प्रतिवेदनहरूको आधारमा गरुडा नगरपालिकाको आय-व्यय अवस्थाको समग्र विश्लेषण निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

गरुडा नगरपालिकाको आय संरचना मुख्यतः संघीय तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान, राजस्व बाँडफाँड तथा आन्तरिक आयमा आधारित रहेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ मा कुल आय रु. ६७.८९ करोड रहेकोमा २०७८/०७९ मा बढेर रु. ८८.८३ करोड पुगेको छ । यस वृद्धिको प्रमुख कारण संघीय सशर्त अनुदान, सामाजिक सुरक्षा निकास तथा राजस्व बाँडफाँडमा भएको वृद्धि हो । आर्थिक वर्ष २०७९/०८० मा कुल प्राप्त रु. ७६.४८ करोड रहेको देखिन्छ भने २०८०/०८१ मा आय रु. ५९.८३ करोडमा सीमित भएको छ । यसले पछिल्ला वर्षहरूमा अनुदान तथा बाह्य स्रोतमा आएको कमीको संकेत गर्दछ ।

व्ययतर्फ हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ मा कुल खर्च रु. ७४.५३ करोड पुगेको छ, जुन सो वर्षको आयभन्दा बढी रहेको देखिन्छ । २०७८/०७९ मा कुल व्यय रु. ७९.९३ करोड रहेको छ, जसमा सामाजिक सुरक्षा, चालु प्रशासनिक खर्च तथा पूँजीगत विकास कार्यक्रमहरूको ठूलो हिस्सा रहेको छ । २०७९/०८० मा कुल भुक्तानी रु. ५७.४२ करोड रहेको र वर्षान्तमा रु. ९.७० करोड मौज्जात रहेको देखिन्छ । यसले खर्च नियन्त्रण तथा स्रोत व्यवस्थापनमा सुधार

भएको संकेत गर्दछ । २०८०/०८१ मा भने कुल व्यय रु. ५९.९४ करोड पुगेको छ, जबकि कुल आय रु. ५९.८३ करोड मात्र रहेको छ, जसका कारण रु. ८.११ करोड बराबरको घाटा देखिएको छ ।

पूँजीगत तथा चालु खर्चको विश्लेषण गर्दा नगरपालिकाको खर्च संरचनामा चालु खर्चको हिस्सा उच्च रहेको पाइन्छ । आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा कुल व्ययमध्ये रु. ४०.८७ करोड (६८.१७ प्रतिशत) चालु खर्चमा र रु. १९.०८ करोड (३१.८३ प्रतिशत) पूँजीगत खर्चमा व्यय भएको छ । चालु खर्च अन्तर्गत पारिश्रमिक, सुविधा, मालसामान तथा सेवाको उपयोगमा ठूलो रकम खर्च भएको छ भने पूँजीगत खर्चतर्फ सार्वजनिक निर्माणमा सबैभन्दा बढी लगानी गरिएको छ । यसले नगरपालिका सेवा प्रवाह र पूर्वाधार विकास दुवै क्षेत्रमा केन्द्रित रहेको देखाउँछ ।

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम नगरपालिकाको प्रमुख व्यय क्षेत्रको रूपमा देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा मात्र सामाजिक सुरक्षा शीर्षकमा रु. २२.३७ करोड खर्च भएको छ । यसले वृद्धभत्ता, एकल महिला, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा अन्य लक्षित वर्गका लागि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकता दिइएको स्पष्ट हुन्छ ।

मौज्दात अवस्थाको विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ मा रु. ७.०६ करोड, २०७८/०७९ मा रु. ९.७० करोड तथा २०७९/०८० मा पनि रु. ९.७० करोड बराबर मौज्दात रहेको देखिन्छ। तर २०८०/०८१ मा मौज्दात घटेर रु. २.३६ करोडमा सीमित भएको छ । यो अवस्थाले आयभन्दा व्यय बढी भएका कारण सञ्चित कोषमा दबाव परेको संकेत गर्दछ ।

समग्र रूपमा हेर्दा गरुडा नगरपालिकाको वित्तीय अवस्था संघीय तथा प्रदेश अनुदानमा अत्यधिक निर्भर रहेको देखिन्छ । आन्तरिक आयको योगदान कुल आयको तुलनामा न्यून छ । चालु खर्चको हिस्सा अपेक्षाकृत उच्च रहेको तथा पछिल्लो वर्ष घाटा देखिनुले आन्तरिक राजस्व अभिवृद्धि, खर्च नियन्त्रण तथा पूँजीगत विकास कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा थप ध्यान दिन आवश्यक रहेको देखिन्छ । यद्यपि सामाजिक सुरक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा पूर्वाधार विकासमा गरिएको लगानीले नगरपालिकाले जनमुखी कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकतामा राखेको तथ्य स्पष्ट रूपमा देखाउँछ ।

तालिका ११३: गरुडा नगरपालिकाको विभिन्न आर्थिक वर्षको आयव्ययको विवरण

गरुडा नगरपालिकाको आय-व्यय विवरण (आर्थिक वर्ष २०७७/०७८)		
क्र.सं.	आय शीर्षक	रकम (रु.)
१	गत वर्षको जिम्मेवारी	13,70,12,610.63
२	संघीय सरकारबाट प्राप्त अनुदान	41,92,02,350.00
३	प्रदेश सरकारबाट प्राप्त अनुदान	2,05,26,000.00
४	राजस्व बाँडफाँड	8,43,39,118.70
५	आन्तरिक आय	2,18,67,336.04
६	अन्य आय	13,29,34,316.09
जम्मा आय		67,88,69,120.83
क्र.सं.	व्यय शीर्षक	रकम (रु.)
१	चालु खर्च	41,18,18,849.37
२	पूँजीगत खर्च	26,70,50,271.46
३	वित्तीय तथा अन्य व्यवस्था	6,64,00,687.90
जम्मा व्यय		74,52,69,808.73
	विवरण	रकम (रु.)
	बैंक तथा नगद मौज्जात	7,06,11,922.74
गरुडा नगरपालिकाको आय विवरण (आर्थिक वर्ष २०७८/०७९)		
क्र.सं.	आय शीर्षक	रकम (रु.)
१	गत वर्षको जिम्मेवारी (बैंक मौज्जात)	6,23,52,936.79
२	गत वर्षको धरौटी मौज्जात	36,56,083.00
३	धरौटी प्राप्ति	15,45,271.75
४	संघीय वित्तीय समानीकरण अनुदान	14,61,00,000.00
५	संघीय सशर्त अनुदान	29,28,50,000.00
६	संघीय तथा प्रदेश राजस्व बाँडफाँड	10,42,78,353.31
७	प्रदेश वित्तीय समानीकरण अनुदान	1,01,38,000.00
८	प्रदेश सशर्त अनुदान	75,00,000.00
९	प्रदेश समपूरक अनुदान	20,00,000.00
१०	सामाजिक सुरक्षा निकासी	22,37,29,901.00
११	आन्तरिक स्रोत (आन्तरिक आय)	2,83,16,265.21
१२	विभिन्न कोष तथा अन्य स्रोत	21,17,284.72
जम्मा आय		88,83,40,587.08
क्र.सं.	व्यय शीर्षक	रकम (रु.)
१	नगरपालिका चालु खर्च	16,85,77,685.36
२	संघीय सरकार सशर्त चालु खर्च	20,33,40,417.39
३	नगरपालिका पूँजीगत खर्च	14,24,50,140.00
४	संघीय सरकार सशर्त पूँजीगत खर्च	3,11,79,761.00
५	प्रदेश समपूरक अनुदान खर्च	17,50,607.00
६	प्रदेश वित्तीय समानीकरण अनुदान खर्च	1,00,77,203.00
७	प्रदेश सशर्त अनुदान खर्च	72,72,577.00
८	स्थानीय प्रकोप व्यवस्थापन कोष	2,00,000.00
९	समृद्धि कार्यक्रम	4,30,000.00

१०	प्रदेश तथा स्थानीय शासन सहयोग कार्यक्रम	3,12,970.00
११	धरोटी फिर्ता	20,20,418.00
१२	सामाजिक सुरक्षा खर्च	22,37,29,901.00
	जम्मा व्यय	79,13,41,679.75
गरुडा नगरपालिकाको आय-व्यय विवरण (आर्थिक वर्ष २०७९/०८०)		
क्र.सं.	विवरण	रकम (रु.)
१	गत वर्षको जिम्मेवारी (बैंक तथा नगद मौज्दात)	६,२३,५२,९३६.७९
२	चालु आर्थिक वर्षको कुल प्राप्ति (आय)	७६,४८,२०,०५४.००
३	कुल उपलब्ध रकम	८२,७१,७२,९९०.७९
४	कुल भुक्तानी (व्यय)	५७,४१,९१,५१७.२२
५	चालु वर्षको बचत	२,७५,२५,१३०.२९
६	वर्षान्त मौज्दात (बैंक तथा नगद बाँकी)	९,६९,९८,९०७.३३
गरुडा नगरपालिकाको आय विवरण (आर्थिक वर्ष २०८०/०८१)		
क्र.सं.	आय शीर्षक	रकम (रु.)
१	कर राजस्व	१३,२४,६८,४७९.८९
२	अनुदान	३८,२७,२०,६८७.०२
३	अन्य राजस्व	२४,४०,३६४.२३
४	विविध प्राप्ति	६,८८,२००.००
	जम्मा प्राप्ति (आय)	५१,८३,१७,७३१.१४
	(क) चालु खर्च	
क्र.सं.	खर्च शीर्षक	रकम (रु.)
१	पारिश्रमिक तथा सुविधा	१४,८०,६१,५११.०६
२	मालसामान तथा सेवाको उपयोग	१६,७२,०४,४०९.०५
३	सहायता (Subsidy)	३२,३०,१७५.००
४	अनुदान	९८,२४,५१२.८४
५	सामाजिक सुरक्षा	१,२३,२२,९००.००
६	अन्य खर्च	६,८०,०७,४४०.५३
	जम्मा चालु खर्च	४०,८६,५०,९४८.४८
	(ख) पूँजीगत खर्च	
	खर्च शीर्षक	रकम (रु.)
क्र.सं.	भवन तथा संरचना	१,४९,१५,०००.००
१	सवारी साधन, मेसिनरी औजार, फर्निचर तथा फिक्स्चर	५६,६६,६०५.५०
२	अन्य पूँजीगत खर्च	२,२५,६५,५३९.००
३	सार्वजनिक निर्माण	१४,५१,१९,२९२.५५
४	पूँजीगत सुधार खर्च	२५,००,०००.००
	जम्मा पूँजीगत खर्च	१९,०७,६६,४३७.०५
	(ग) कुल व्यय	
क्र.सं.	विवरण	रकम (रु.)
१	चालु खर्च	४०,८६,५०,९४८.४८
२	पूँजीगत खर्च	१९,०७,६६,४३७.०५
	जम्मा व्यय	५९,९४,१७,३८५.५३

८.१.५ नगरपालिकाको अचल सम्पत्ती विवरण

गरुडा नगरपालिकाको अचल सम्पत्तिमा नगरपालिका कार्यालय भवन, वडा कार्यालय भवनहरू, स्वास्थ्य चौकी भवन, आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालय भवनहरू, सामुदायिक भवन, कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र भवन, सार्वजनिक शौचालय, बजार व्यवस्थापन संरचना, सडक, पुल तथा कल्भर्ट, खानेपानी संरचना, खेल मैदान, पार्क तथा अन्य सार्वजनिक पूर्वाधारहरू समावेश रहेका छन् । नगरपालिकामा कुल ९ वटा वडा कार्यालय भवन, १ वटा मुख्य नगरपालिका कार्यालय भवन, दर्जनौं शैक्षिक संस्थाका भवन, स्वास्थ्य संस्थाका भवन तथा विभिन्न सार्वजनिक प्रयोजनका संरचनाहरू रहेका छन् । नगरपालिकाले निर्माण तथा स्वामित्व ग्रहण गरेका सडक, नाला, कल्भर्ट, सामुदायिक भवन, धार्मिक तथा सांस्कृतिक संरचना समेत अचल सम्पत्तिको रूपमा अभिलेखीकृत गरिएका छन् ।

लेखापरीक्षण प्रतिवेदन तथा नगरपालिकाको सम्पत्ति व्यवस्थापन अभिलेख अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ सम्म नगरपालिकाको अचल सम्पत्तिमा सार्वजनिक भवन तथा संरचनाको उल्लेख्य हिस्सा रहेको देखिन्छ । सो अवधिमा भवन तथा संरचना निर्माण तथा सुधारमा मात्र करिब रु. १ करोड ४९ लाख १५ हजार खर्च भएको छ भने सार्वजनिक निर्माणतर्फ रु. १४ करोड ५१ लाख १९ हजार २९३ बराबरको लगानी गरिएको छ । यसले नगरपालिकाको अचल सम्पत्तिको आकार वर्षेनी विस्तार हुँदै गएको संकेत गर्दछ । नगरपालिकाको स्वामित्वमा रहेका जग्गा, कार्यालय भवन, स्वास्थ्य तथा शैक्षिक पूर्वाधार, सडक सञ्जाल, खानेपानी तथा सरसफाइ संरचनाहरू स्थानीय सरकारका दीर्घकालीन सम्पत्तिका रूपमा रहेका छन् ।

गरुडा नगरपालिकाको अचल सम्पत्तिले स्थानीय सेवा प्रवाह, प्रशासनिक सञ्चालन, स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि तथा सामाजिक विकास कार्यक्रम सञ्चालनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ । पछिल्ला वर्षहरूमा सडक, सार्वजनिक भवन, स्वास्थ्य संस्था तथा सामुदायिक पूर्वाधार निर्माणमा गरिएको लगानीका कारण नगरपालिकाको स्थायी सम्पत्ति मूल्य निरन्तर वृद्धि भइरहेको देखिन्छ। यद्यपि सम्पत्तिको संरक्षण, मर्मत-सम्भार, अभिलेखीकरण तथा GIS आधारित सम्पत्ति व्यवस्थापन प्रणालीको विकासमार्फत अचल सम्पत्तिको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

८.२ सेवा सुविधा संचालन र व्यवस्थापन

गरुडा नगरपालिका स्थानीय तहका रूपमा नागरिकलाई आधारभूत तथा अत्यावश्यक सेवा-सुविधा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । नगरपालिकाले ९ वटा वडा कार्यालय मार्फत स्थानीय प्रशासन, व्यक्तिगत घटना दर्ता, सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण, सिफारिस तथा प्रमाणित सेवा प्रदान गर्दै आएको छ । नगरपालिकाभित्र १ मुख्य नगरपालिका कार्यालय, स्वास्थ्य संस्थाहरू, सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरू, कृषि तथा पशु सेवा केन्द्रहरू, खानेपानी तथा सरसफाइ संरचनाहरू, सडक तथा नाला सञ्जाल लगायतका सेवा पूर्वाधार सञ्चालनमा रहेका छन् । नगरपालिकाले शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, पशुपालन, महिला तथा बालबालिका विकास, सामाजिक सुरक्षा, विपद् व्यवस्थापन तथा पूर्वाधार विकासका कार्यक्रम नियमित रूपमा सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा नगरपालिकाले सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका लागि चालु खर्चतर्फ रु. ४० करोड ८६ लाख ५० हजार ९४८ व्यय गरेको छ । यसमध्ये पारिश्रमिक तथा कर्मचारी सुविधा शीर्षकमा रु. १४ करोड ८० लाख ६१ हजार ५११, मालसामान तथा सेवा उपयोगमा रु. १६ करोड ७२ लाख ४ हजार ४०९, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा रु. १ करोड २३ लाख २२ हजार ९०० तथा अन्य प्रशासनिक तथा सेवा सञ्चालन खर्चमा रु. ६ करोड ८० लाख ७ हजार ४४१ खर्च भएको देखिन्छ । यसबाट नगरपालिका प्रशासनिक सेवा, सामाजिक सुरक्षा, सार्वजनिक सेवा प्रवाह तथा संस्थागत व्यवस्थापनमा पर्याप्त स्रोत परिचालन गरिरहेको देखिन्छ ।

नगरपालिकाले डिजिटल सेवा प्रवाहलाई समेत प्राथमिकता दिएको छ । व्यक्तिगत घटना दर्ता, सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थापन, राजस्व संकलन, योजना तथा बजेट व्यवस्थापन लगायतका कार्यहरू विद्युतीय प्रणालीमार्फत सञ्चालन भइरहेका छन् । त्यसैगरी नगरपालिकाले स्वास्थ्य सेवा विस्तार, विद्यालय सुधार, कृषि तथा पशु सेवा प्रवर्द्धन, सडक तथा पूर्वाधार निर्माण, सरसफाइ तथा वातावरण व्यवस्थापन लगायतका क्षेत्रहरूमा सेवा सुविधाको पहुँच विस्तार गर्दै आएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम नागरिकमैत्री, पारदर्शी तथा उत्तरदायी सेवा प्रवाह सुनिश्चित गर्न नगरपालिका कार्यालय तथा वडा कार्यालयहरूलाई सेवा केन्द्रका रूपमा विकास गरिएको छ । यसरी गरुडा नगरपालिकाले प्रशासनिक, सामाजिक, आर्थिक तथा पूर्वाधार सम्बन्धी विविध सेवा-सुविधाहरू सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्दै स्थानीय विकास र जनसेवा प्रवाहमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ ।

८.२.१ उपलब्ध सेवा सुविधाको प्रकार

गरुडा नगरपालिकाले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम नागरिकलाई विभिन्न प्रशासनिक, सामाजिक, आर्थिक तथा पूर्वाधारसम्बन्धी सेवा-सुविधाहरू प्रदान गर्दै आएको छ । नगरपालिकामा १ मुख्य कार्यालय र ९ वटा वडा कार्यालय मार्फत सेवा प्रवाह भइरहेको छ । उपलब्ध प्रमुख सेवा-सुविधाहरूको विवरण निम्नानुसार तालिका ११४ मा रहेको छ । गरुडा नगरपालिकाले ९ वटा वडा कार्यालय मार्फत व्यक्तिगत घटना दर्ता, सामाजिक सुरक्षा वितरण तथा प्रशासनिक सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा सामाजिक सुरक्षा, प्रशासनिक सेवा, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा अन्य सार्वजनिक सेवा सञ्चालनका लागि चालु खर्चतर्फ करिब रु. ४०.८७ करोड खर्च भएको देखिन्छ । त्यस्तै नगरपालिकाले सडक, भवन, नाला तथा अन्य सार्वजनिक पूर्वाधार निर्माणका लागि रु. १९.०८ करोड पूँजीगत खर्च गरेको छ । यसले नगरपालिका सेवा प्रवाह, सामाजिक सुरक्षा, पूर्वाधार विकास तथा जनकल्याणकारी कार्यक्रमहरूलाई उच्च प्राथमिकता दिएको देखाउँछ । नगरपालिकाले प्रशासनिक, सामाजिक, आर्थिक तथा पूर्वाधार सम्बन्धी कम्तीमा १६ प्रकारका प्रमुख सेवा-सुविधा नियमित रूपमा उपलब्ध गराउँदै स्थानीय नागरिकको जीवनस्तर सुधारमा योगदान पुर्याइरहेको छ ।

तलिका ११४: गरुडा नगरपालिकाबाट उपलब्ध सेवा सुविधाको प्रकार

क्र.सं.	सेवा-सुविधाको प्रकार	उपलब्ध सेवा	सेवा प्रदान गर्ने निकाय
१	प्रशासनिक सेवा	सिफारिस, प्रमाणिकरण, नागरिकता सिफारिस, नाता प्रमाणित	नगरपालिका तथा वडा कार्यालय
२	व्यक्तिगत घटना दर्ता	जन्म, मृत्यु, विवाह, बसाइँसराइ तथा सम्बन्ध विच्छेद दर्ता	९ वटा वडा कार्यालय
३	सामाजिक सुरक्षा सेवा	ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा दलित बालबालिकालाई भत्ता वितरण	नगरपालिका तथा वडा कार्यालय
४	राजस्व सेवा	घरजग्गा कर, व्यवसाय कर, सम्पत्ति कर तथा अन्य शुल्क संकलन	राजस्व शाखा
५	शिक्षा सेवा	विद्यालय व्यवस्थापन, छात्रवृत्ति, शैक्षिक अनुदान तथा अनुगमन	शिक्षा शाखा
६	स्वास्थ्य सेवा	आधारभूत स्वास्थ्य सेवा, खोप कार्यक्रम, मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सेवा	स्वास्थ्य शाखा तथा स्वास्थ्य संस्था
७	कृषि सेवा	कृषि प्रविधि, बीउबिजन वितरण, तालिम तथा अनुदान	कृषि विकास शाखा
८	पशु सेवा	पशु उपचार, खोप सेवा, कृत्रिम गर्भाधान तथा पशुपालन प्रवर्द्धन	पशु सेवा शाखा
९	पूर्वाधार विकास सेवा	सडक, नाला, पुल, भवन तथा सार्वजनिक संरचना निर्माण	योजना तथा पूर्वाधार शाखा
१०	खानेपानी तथा सरसफाइ	खानेपानी आयोजना, सरसफाइ तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन	नगरपालिका
११	रोजगार सेवा	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम तथा रोजगार सूचना सेवा	रोजगार सेवा केन्द्र
१२	महिला तथा बालबालिका सेवा	क्षमता विकास, सशक्तीकरण तथा संरक्षण कार्यक्रम	महिला तथा बालबालिका शाखा
१३	विपद् व्यवस्थापन सेवा	राहत वितरण, उद्धार तथा पुनःस्थापना कार्यक्रम	विपद् व्यवस्थापन समिति
१४	न्यायिक सेवा	स्थानीय विवाद समाधान तथा मेलमिलाप सेवा	न्यायिक समिति
१५	सामाजिक विकास सेवा	दलित, जनजाति, अल्पसंख्यक तथा विपन्न वर्ग लक्षित कार्यक्रम	सामाजिक विकास शाखा
१६	सूचना तथा प्रविधि सेवा	सूचना प्रवाह, डिजिटल अभिलेख तथा अनलाइन सेवा	सूचना प्रविधि शाखा

तलिका ११५: वडा कार्यालयबाट दिइने सिफारिसहरूको विवरण

वडा नम्बर	नागरिकता सिफारिस	नाता प्रमाणित	बसाइँसराइ	अन्य सिफारिस
१	१७८	१२०	६	१५१५
२	२००	१७५	१०	१७५६
३	३६	३८	०	५५७
४	७९	१२४	२१	१५२०
५	५७७	३००	८	२८००
६	१६९	२१४	०	२२१७
७	१०३	३००	०	६७५
८	१६४	२०५	७	१७७५
९	१८८	१२५	०	२२८६
जम्मा	१६९२	१७०१	५८	१५१११

८.२.२ सेवा प्रवाह प्रक्रिया र पृष्ठपोषण

गरुडा नगरपालिकाले नागरिकलाई सहज, छिटो, पारदर्शी तथा उत्तरदायी सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्यले वडा कार्यालय तथा नगरपालिकाको मुख्य कार्यालयमार्फत सेवा प्रवाह गर्दै आएको छ । सेवा प्रवाह प्रक्रियाअन्तर्गत नागरिकले आवश्यक कागजातसहित सम्बन्धित वडा वा शाखामा निवेदन दर्ता गर्ने, आवश्यक प्रमाणीकरण तथा सिफारिस प्राप्त गर्ने र तोकिएको सेवा शुल्क बुझाई सेवा प्राप्त गर्ने व्यवस्था रहेको छ । व्यक्तिगत घटना दर्ता, नागरिकता सिफारिस, नाता प्रमाणित, बसाइँसराइ, व्यवसाय दर्ता तथा नवीकरण, कर तथा राजस्व भुक्तानी, सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण, कृषि तथा पशु सेवा, स्वास्थ्य सेवा, न्यायिक सेवा लगायतका सेवाहरू नियमित रूपमा प्रदान गरिन्छ । नगरपालिकाले

डिजिटल अभिलेख प्रणाली, अनलाइन सूचना प्रकाशन तथा नागरिक वडापत्रको माध्यमबाट सेवा प्रक्रियालाई थप व्यवस्थित बनाएको छ । उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकाका ९ वटै वडाबाट एक आर्थिक वर्षमा १,६८३ वटा नागरिकता सिफारिस, १,७७१ वटा नाता प्रमाणित, ५८ वटा नक्सापास तथा १५,८९१ वटा अन्य विभिन्न सिफारिसहरू जारी गरिएको छ । नागरिकता सिफारिस सबैभन्दा बढी वडा नं. ५ बाट ५४७ वटा र सबैभन्दा कम वडा नं. ३ बाट ६६ वटा जारी भएको देखिन्छ । त्यसैगरी नाता प्रमाणित सेवा वडा नं. ४ मा सबैभन्दा बढी ३२४ वटा र वडा नं. ३ मा सबैभन्दा कम ३६ वटा प्रदान गरिएको छ । नक्सापास सेवा जम्मा ५८ वटा मात्र रहेकोमा वडा नं. ४ मा २१ वटा र वडा नं. २ मा १० वटा नक्सापास स्वीकृत भएको देखिन्छ । अन्य सिफारिसतर्फ वडा नं. ५ बाट सबैभन्दा बढी २,८०० वटा तथा वडा नं. ९ बाट २,२३६ वटा सेवा प्रवाह गरिएको छ । सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न नगरपालिकाले नागरिक गुनासा तथा सुभाब संकलन गर्ने व्यवस्था, सार्वजनिक सुनुवाइ, सामाजिक परीक्षण, उपभोक्ता समिति बैठक, वडा भेलाहरू तथा नागरिक सहायता कक्ष सञ्चालन गर्दै आएको छ । यस्ता पृष्ठपोषण (Feedback) प्रणालीमार्फत प्राप्त सुभाब, गुनासा तथा प्रतिक्रियाका आधारमा सेवा प्रक्रियामा सुधार, कर्मचारीको उत्तरदायित्व वृद्धि तथा सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने प्रयास भइरहेको छ । यसरी गरुडा नगरपालिकाले सेवा प्राप्तकर्ताको सहभागिता सुनिश्चित गर्दै नागरिक केन्द्रित सेवा प्रवाह प्रणाली विकास गर्न महत्वपूर्ण पहल गरेको देखिन्छ ।

८.३ संस्थागत सम्वन्ध र नागरिक संगठन

गरुडा नगरपालिकाको संस्थागत सम्वन्ध र नागरिक संगठन स्थानीय शासन प्रणालीको महत्वपूर्ण आधारका रूपमा रहेको छ । नगरपालिकाले संघीय, प्रदेश तथा जिल्ला तहका सरकारी निकायहरूसँग समन्वय गर्दै विकास निर्माण, सेवा प्रवाह तथा सामाजिक-आर्थिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । नगरपालिकाभित्र १ नगरपालिका कार्यालय, ९ वटा वडा कार्यालय, विभिन्न विषयगत शाखाहरू, स्वास्थ्य संस्था, सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालय, कृषि तथा पशु सेवा केन्द्रहरू, सहकारी संस्थाहरू तथा विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरू क्रियाशील रहेका छन् । नगरपालिकाले जिल्ला समन्वय समिति, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ, स्वास्थ्य कार्यालय, कृषि ज्ञान केन्द्र, भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र लगायतका सरकारी निकायहरूसँग नियमित समन्वय गरी विकास तथा सेवा प्रवाहका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । नगरपालिकाभित्र नागरिक संगठनको रूपमा आमा समूह, युवा क्लब, महिला समूह, उपभोक्ता समिति, कृषक तथा पशु पालन समूह, बचत तथा ऋण सहकारी संस्था, बाल क्लब तथा विभिन्न सामाजिक तथा धार्मिक संस्थाहरू सक्रिय रहेका छन् । यी संस्थाहरूले स्थानीय विकास, सामाजिक सचेतना, सरसफाइ, वातावरण संरक्षण, विपद् व्यवस्थापन, महिला सशक्तीकरण तथा समुदाय परिचालनका कार्यहरूमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । विकास आयोजना कार्यान्वयनका क्रममा उपभोक्ता समितिमार्फत समुदायको प्रत्यक्ष सहभागिता सुनिश्चित गरिएको छ भने विभिन्न योजनाहरूको छनोट, कार्यान्वयन तथा अनुगमनमा नागरिकहरूको सहभागिता रहने व्यवस्था गरिएको छ । गरुडा नगरपालिकाले नागरिक सहभागिता अभिवृद्धि गर्न सार्वजनिक सुनुवाइ, सार्वजनिक परीक्षण, सामाजिक परीक्षण, वडा भेला, टोल विकास संस्था तथा

नागरिक सहायता कक्ष जस्ता संयन्त्रहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । नगरपालिकाको सेवा प्रवाह अभिलेख अनुसार एक आर्थिक वर्षमा १,६८३ वटा नागरिकता सिफारिस, १,७७१ वटा नाता प्रमाणित, ५८ वटा नक्सापास तथा १५,८९१ वटा अन्य सिफारिसहरू प्रदान गरिएको तथ्यले स्थानीय नागरिक र नगरपालिकाबीचको संस्थागत सम्बन्ध सुदृढ रहेको देखाउँछ । नागरिकहरूले विभिन्न सेवा प्राप्त गर्न वडा कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयसँग नियमित सम्पर्क राख्ने र सुझाव तथा गुनासामार्फत स्थानीय शासन प्रक्रियामा सहभागिता जनाउने गरेका छन् । सामाजिक तथा आर्थिक विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न नगरपालिकाले सहकारी संस्था, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, स्वास्थ्य व्यवस्थापन समिति, गैरसरकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रसँग समेत सहकार्य गर्दै आएको छ । यस प्रकारको बहुपक्षीय संस्थागत सम्बन्धले स्थानीय स्रोत, सीप तथा अवसरहरूको परिचालनमा सहयोग पुऱ्याएको छ । समग्रमा गरुडा नगरपालिकामा सरकारी निकाय, सामुदायिक संस्था, नागरिक संगठन तथा निजी क्षेत्रबीचको सहकार्यले सहभागीमूलक, उत्तरदायी तथा समावेशी स्थानीय शासन प्रणालीको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याइरहेको छ । यसको साथै विभिन्न अन्य स्थानीय निकायहरूसँग समन्वय तथा सहकार्यको कार्य अगाडी बढाएको छ । तथा प्रदेश तथा संघीय सरकार सँग पनि समन्वय र सहकार्य निरन्तर रूपमा अगाडी बढाएको छ ।

८.३.१ नगरपालिकाभित्रका नागरिक सचेतना केन्द्र, नागरिक मंच र टोल विकास संस्था सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिकाभित्र नागरिक सहभागिता, सामाजिक परिचालन, स्थानीय विकास तथा सुशासन प्रवर्द्धनका लागि विभिन्न नागरिक सचेतना केन्द्र, नागरिक मंच तथा टोल विकास संस्थाहरू क्रियाशील रहेका छन् । नगरपालिकाको सामाजिक परिचालन तथा समुदाय विकास कार्यक्रमअन्तर्गत गठन भएका यस्ता संस्थाहरूले स्थानीय योजना तर्जुमा, सामाजिक सचेतना, महिला सशक्तीकरण, सरसफाइ, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा विपद् व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् । उपलब्ध नगरस्तरीय विवरणका आधारमा तयार गरिएको सारांश तालिका ११६ निम्नानुसार रहेको छः

तालिका ११६: नगरपालिकाभित्रका नागरिक सचेतना केन्द्र, नागरिक मंच र टोल विकास संस्था सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	संस्थाको प्रकार	संख्या	कार्यक्षेत्र	प्रमुख कार्य
१	नागरिक सचेतना केन्द्र	९	सबै वडामा	सामाजिक सचेतना, सुशासन, महिला तथा विपन्न वर्गको सशक्तीकरण
२	नागरिक मंच	९	वडा स्तर	नागरिक सहभागिता, सार्वजनिक सुनुवाइ, सामाजिक परीक्षण तथा जनगुनासो व्यवस्थापन
३	टोल विकास संस्था	९	टोल तथा बस्ती स्तर	समुदाय परिचालन, सरसफाइ, विकास योजना कार्यान्वयन तथा सामाजिक एकता
४	महिला समूह	३०	समुदाय स्तर	महिला सशक्तीकरण, बचत तथा आयआर्जन कार्यक्रम
५	युवा क्लब तथा युवा समूह	३०	वडा तथा टोल स्तर	खेलकुद, सामाजिक अभियान तथा नेतृत्व विकास
६	उपभोक्ता समिति	१०३	योजना कार्यान्वयन क्षेत्र	विकास निर्माण तथा योजना अनुगमन
७	बाल क्लब	१५	विद्यालय तथा समुदाय स्तर	बाल अधिकार संरक्षण तथा सचेतना कार्यक्रम

८.३.२ परम्परागत समूह तथा समुदायमा आधारित संस्था विवरण

गरुडा नगरपालिका बहुजातीय, बहुभाषिक तथा बहुसांस्कृतिक समुदायको बसोबास रहेको क्षेत्र भएकाले यहाँ विभिन्न परम्परागत समूह तथा समुदायमा आधारित संस्थाहरू सक्रिय रहेका छन् । यस्ता संस्थाहरूले सामाजिक एकता, सांस्कृतिक संरक्षण, धार्मिक गतिविधि, सामुदायिक विकास, विपद् व्यवस्थापन तथा सामाजिक परिचालनमा महत्वपूर्ण

भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् । उपलब्ध स्थानीय संरचना तथा समुदायगत अभ्यासका आधारमा तालिका ११७मा विवरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ११७: परम्परागत समूह तथा समुदायमा आधारित संस्था विवरण

क्र.सं.	संस्था / समूहको प्रकार	संख्या	कार्यक्षेत्र	प्रमुख कार्य
१	आमा समूह	३०	वडा तथा टोल स्तर	महिला सशक्तीकरण, सरसफाइ, सामाजिक अभियान
२	कृषक समूह	३०	कृषि उत्पादन क्षेत्र	कृषि प्रविधि विस्तार, सामूहिक खेती तथा तालिम
३	पशुपालक समूह	१५	ग्रामीण बस्ती	पशुपालन प्रवर्द्धन, खोप तथा प्राविधिक सहयोग
४	बचत तथा ऋण समूह	२५	समुदाय स्तर	बचत संकलन, साना ऋण तथा आर्थिक सशक्तीकरण
५	युवा क्लब	३०	वडा तथा टोल स्तर	खेलकुद, सामाजिक सेवा तथा नेतृत्व विकास
६	धार्मिक समिति	१५	मठ, मन्दिर, मस्जिद तथा धार्मिक स्थल	धार्मिक तथा सांस्कृतिक गतिविधि सञ्चालन
७	उपभोक्ता समिति	१०३	विकास आयोजना क्षेत्र	योजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन
८	टोल विकास संस्था	९	टोल तथा बस्ती स्तर	स्थानीय विकास, सरसफाइ तथा समुदाय परिचालन
९	सहकारी तथा महिला उद्यम समूह	२८	समुदाय स्तर	आयआर्जन, सीप विकास तथा उद्यम प्रवर्द्धन
१०	बाल क्लब	१५	विद्यालय तथा समुदाय	बाल अधिकार तथा नेतृत्व विकास

८.३.३ विषयगत समूह तथा संस्था (कृषि, पशुपालन, उद्यम विकास, बचत) सम्बन्धी विवरण

गरुडा नगरपालिका कृषि तथा पशुपालनमा आधारित अर्थतन्त्र भएको क्षेत्र हो । यहाँ कृषि उत्पादन, पशुपालन व्यवसाय, उद्यमशीलता विकास तथा वित्तीय पहुँच विस्तारका लागि विभिन्न विषयगत समूह तथा संस्थाहरू क्रियाशील रहेका छन् । यस्ता समूहहरूले उत्पादन वृद्धि, सीप विकास, आयआर्जन, उद्यम प्रवर्द्धन तथा सामुदायिक सशक्तीकरणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । उपलब्ध स्थानीय संरचना तथा सामुदायिक संगठनका आधारमा विवरण तालिका ११८ मा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ११८: विषयगत समूह तथा संस्था विवरण

क्र.सं.	समूह / संस्थाको प्रकार	अनुमानित संख्या	प्रमुख कार्यक्षेत्र
१	कृषक समूह	३०	तरकारी, धान, गहुँ, मकै तथा नगदेबाली उत्पादन
२	कृषि सहकारी संस्था	२३	कृषि ऋण, उत्पादन तथा बजारीकरण
३	पशुपालक समूह	१५	गाई, भैंसी, बाख्रा तथा कुखुरापालन
४	दुग्ध उत्पादक समूह	९	दूध उत्पादन तथा संकलन
५	महिला उद्यम विकास समूह	९	घरेलु उद्योग, सीप विकास तथा आयआर्जन
६	युवा उद्यमी समूह	१०	साना तथा मझौला उद्यम सञ्चालन
७	बचत तथा ऋण समूह	२५	बचत संकलन तथा साना ऋण प्रवाह
८	सहकारी संस्था (बचत तथा ऋण)	३	वित्तीय सेवा तथा पूँजी परिचालन
९	कृषि प्राविधिक सेवा समूह	९	कृषि प्रविधि विस्तार तथा तालिम
१०	पशु स्वास्थ्य तथा सेवा समूह	९	पशु स्वास्थ्य, खोप तथा प्राविधिक सहयोग

८.३.४ सामुदायिक मेलमिलाप समिति सम्बन्धी विवरण

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ तथा मेलमिलाप सम्बन्धी प्रचलित कानुनी व्यवस्थाअनुसार गरुडा नगरपालिकामा न्यायिक समितिको मातहतमा सामुदायिक मेलमिलाप केन्द्र तथा मेलमिलापकर्ताहरू परिचालन गरिँदै आएका छन् । यस्ता समितिहरूले समुदायस्तरमा उत्पन्न हुने सामान्य प्रकृतिका विवादहरूलाई आपसी समझदारी र सहमतिका आधारमा समाधान गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । मेलमिलाप प्रक्रियाले अदालतमा पुग्नुपर्ने

विवादको संख्या घटाउनुका साथै स्थानीय स्तरमै छिटो, सुलभ तथा कम खर्चिलो न्याय प्रदान गर्न सहयोग पुर्याएको छ । गरुडा नगरपालिकाका ९ वटै वडामा सामुदायिक मेलमिलाप केन्द्र गठन गरी स्थानीय विवाद समाधानको व्यवस्था गरिएको छ । प्रत्येक केन्द्रमा औसत ५ जना प्रशिक्षित मेलमिलापकर्ता रहने व्यवस्था अनुसार नगरपालिकाभर करिब ४५ जना सूचीकृत मेलमिलापकर्ता सक्रिय रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । यिनीहरूमध्ये महिला तथा पुरुष दुवैको सहभागिता सुनिश्चित गरिएको छ ।

सामुदायिक मेलमिलाप केन्द्रहरूमा आउने विवादमध्ये जग्गा तथा साँध-सीमाना, पारिवारिक विवाद, लेनदेन सम्बन्धी विवाद तथा सार्वजनिक सम्पत्ति सम्बन्धी विवाद प्रमुख रहेका छन् । कुल विवादमध्ये करिब ८० प्रतिशत विवाद मेलमिलाप प्रक्रियाबाट नै समाधान हुने गरेको देखिन्छ भने बाँकी जटिल प्रकृतिका विवादहरू न्यायिक समिति वा सम्बन्धित निकायमा पठाइने गरिन्छ ।

यसरी गरुडा नगरपालिकाभित्र सञ्चालित सामुदायिक मेलमिलाप समितिहरूले स्थानीय स्तरमा शान्ति, सद्भाव, सामाजिक एकता तथा न्यायमा नागरिकको पहुँच अभिवृद्धि गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । विस्तृत विवरण तालिका ११९ तथा १२० मा दिइएको छ ।

तालिका ११९: सामुदायिक मेलमिलाप समिति सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	विवरण	संख्या
१	नगरपालिका न्यायिक समिति	१
२	सामुदायिक मेलमिलाप केन्द्र	९
३	सूचीकृत मेलमिलापकर्ता	४५
४	महिला मेलमिलापकर्ता	२०
५	पुरुष मेलमिलापकर्ता	२५
६	वार्षिक दर्ता भएका विवाद (अनुमानित)	१५०
७	मेलमिलापबाट समाधान भएका विवाद	१२०
८	न्यायिक समितिमा सिफारिस भएका विवाद	३०
९	वडा तहमा सञ्चालन भएका मेलमिलाप बैठक	१००+
१०	मेलमिलाप सम्बन्धी अभिमुखीकरण तथा तालिम कार्यक्रम	९

तालिका १२०: विवादको प्रकार अनुसार मेलमिलाप विवरण

क्र.सं.	विवादको प्रकार	वार्षिक संख्या
१	जग्गा तथा साँध-सीमाना विवाद	४०
२	घरायसी तथा पारिवारिक विवाद	३५
३	लेनदेन तथा आर्थिक विवाद	२५
४	बाटो तथा सार्वजनिक सम्पत्ति सम्बन्धी विवाद	२०
५	सामाजिक तथा सामुदायिक विवाद	१५
६	अन्य विवाद	१५
जम्मा		१५०

८.३.५ गैरसरकारी तथा अगैरसरकारी विवरण र वार्षिक बजेट

गरुडा नगरपालिकाभित्र विभिन्न गैरसरकारी संस्था (NGOs) तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था (INGOs) ले शिक्षा, स्वास्थ्य, महिला तथा बालबालिका विकास, जीविकोपार्जन, सामाजिक समावेशीकरण, विपद् व्यवस्थापन तथा

सामुदायिक सशक्तीकरणका क्षेत्रमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएका छन् । यस्ता संस्थाहरूले नगरपालिका तथा स्थानीय समुदायसँग सहकार्य गरी विभिन्न विकासात्मक तथा सामाजिक कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने गरेका छन् । उपलब्ध स्थानीय तथा जिल्लास्तरीय अभिलेखका आधारमा तयार गरिएको विवरण निम्नानुसार तालिका १२१ तथा १२२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

गरुडा नगरपालिकाभित्र विभिन्न गैसस तथा अगैससहरूले सामाजिक तथा आर्थिक विकासका क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याइरहेका छन् । विशेषगरी महिला सशक्तीकरण, बाल अधिकार, शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण, विपद् व्यवस्थापन तथा जीविकोपार्जन सुधारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् । नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, महिला समूहहरू, सामुदायिक विकास संस्थाहरू तथा सहकारी संस्थाहरू स्थानीय स्तरमा प्रत्यक्ष रूपमा सक्रिय रहेका छन् भने World Vision, Plan International तथा UNICEF जस्ता अगैससहरूले साभेदारी कार्यक्रममार्फत सहयोग पुर्याउँदै आएका छन् । उपलब्ध विवरण अनुसार नगरपालिकाभित्र सञ्चालित प्रमुख गैसस तथा अगैससहरूको संयुक्त वार्षिक कार्यक्रम बजेट करिब रु. २ करोडदेखि ३ करोडभन्दा बढी रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । यस्ता संस्थाहरूले स्थानीय सरकार, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था तथा समुदायसँग समन्वय गरी विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दै आएका छन् । यसले स्थानीय स्तरमा सेवा पहुँच विस्तार, सामाजिक सशक्तीकरण तथा समुदाय विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएको देखिन्छ ।

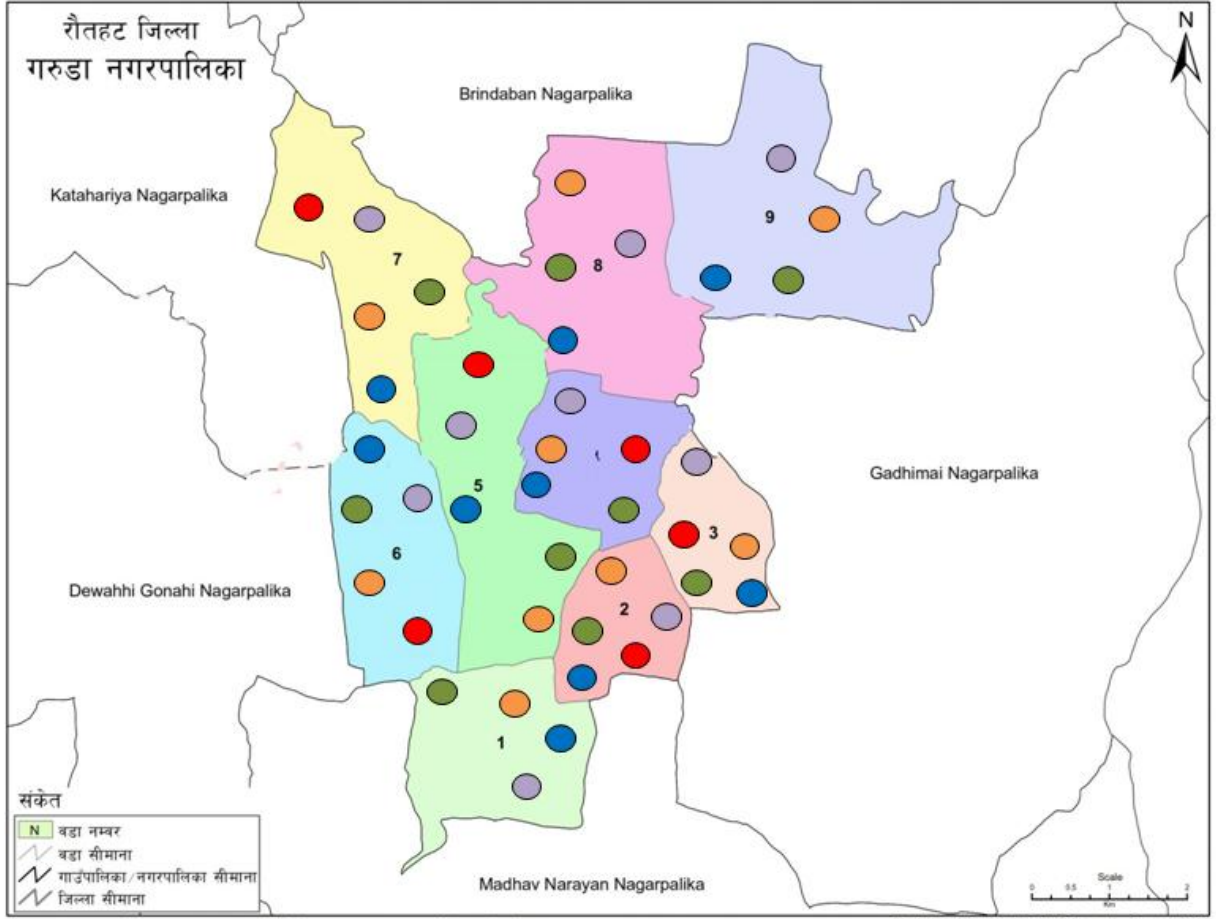
तालिका १२१: गैसस तथा अगैससको विवरण

क्र.सं.	संस्थाको नाम	प्रकार	ठेगाना	कार्यक्षेत्र	बजेट (रु.)
१	नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, गरुडा उपशाखा	गैसस (NGO)	गरुडा-५, गरुडा बजार	विपद् व्यवस्थापन, स्वास्थ्य तथा राहत	उपलब्ध छैन
२	महिला विकास तथा सचेतना केन्द्र	गैसस (NGO)	गरुडा-४, रौतहट	महिला सशक्तीकरण तथा क्षमता विकास	उपलब्ध छैन
३	सामुदायिक विकास सेवा केन्द्र	गैसस (NGO)	गरुडा-६	सामाजिक विकास तथा समुदाय परिचालन	उपलब्ध छैन
४	युवा जागरण नेपाल	गैसस (NGO)	गरुडा-२	युवा विकास, नेतृत्व तथा सचेतना	उपलब्ध छैन
५	बाल अधिकार संरक्षण मञ्च	गैसस (NGO)	गरुडा-५	बाल संरक्षण तथा शिक्षा	उपलब्ध छैन
६	साना किसान विकास कार्यक्रम सहकारी	समुदायमा आधारित संस्था	गरुडा-७	कृषि तथा वित्तीय पहुँच	उपलब्ध छैन
७	ग्रामीण महिला उत्थान संस्था	गैसस (NGO)	गरुडा-३	महिला उद्यम तथा आयआर्जन	उपलब्ध छैन
८	World Vision International Nepal (कार्यक्रम क्षेत्र)	अगैसस (INGO)	कार्यक्रम समन्वय क्षेत्र, रौतहट	बाल विकास, शिक्षा तथा स्वास्थ्य	उपलब्ध छैन
९	Plan International Nepal (सहकार्य कार्यक्रम)	अगैसस (INGO)	परियोजना क्षेत्र, रौतहट	बाल अधिकार तथा शिक्षा	उपलब्ध छैन
१०	UNICEF सहयोग कार्यक्रम	अगैसस (INGO)	स्थानीय साझेदारी कार्यक्रम	स्वास्थ्य, पोषण तथा बाल संरक्षण	उपलब्ध छैन

तालिका १२२: गैसस तथा अगैससको क्षेत्रगत संलगन्ता

क्र.सं.	कार्यक्षेत्र	संलग्न संस्था संख्या
१	स्वास्थ्य तथा पोषण	५
२	शिक्षा तथा बाल विकास	६
३	महिला सशक्तीकरण	५
४	कृषि तथा जीविकोपार्जन	४
५	विपद् व्यवस्थापन तथा राहत	३
६	सामाजिक समावेशीकरण तथा सचेतना	६
७	युवा तथा नेतृत्व विकास	३

८.३.६ श्रोत नक्शा

स्रोत: स्थलरूप नक्सा (स्केल १:२२,०००/१:२,००,०००), नारी विभाग र जनगणना २०६८, केन्द्रिय तथ्यांक विभाग

Projection System: MUTM, Spheroid - Everest 1830 MoFALD, 2074

संकेत विवरण	
संकेत	विवरण
● (Red)	गैससहरुले काम गरेको वडाहरु
● (Blue)	सामुदायिक मेलमिलाप केन्द्र रहेको वडा
● (Green)	परम्परागत समूह तथा समुदायमा आधारित संस्था
● (Orange)	विषयगत समूह तथा संस्था
● (Purple)	नागरिक सचेतना केन्द्र, नागरिक मंच र टोल विकास संस्था

८.४ ऐन नीति नियम र कार्यप्रणाली

गरुडा नगरपालिका नेपालको संविधान २०७२, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ तथा अन्य प्रचलित संघीय र प्रदेश कानूनअनुसार सञ्चालन हुने स्थानीय सरकार हो । नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र सुशासन, सेवा प्रवाह, विकास निर्माण, राजस्व व्यवस्थापन तथा स्थानीय स्रोत-साधनको उपयोगलाई व्यवस्थित गर्न विभिन्न ऐन, नीति, नियम, निर्देशिका तथा कार्यविधिहरू लागू गर्दै आएको छ । नगरपालिकाको कार्य सञ्चालन नगर सभा, नगर कार्यपालिका, न्यायिक समिति तथा विषयगत समितिहरूको माध्यमबाट हुने गर्दछ । नगरपालिकामा १ नगर प्रमुख, १ उपप्रमुख, ९ वडा अध्यक्ष तथा ३६ जना वडा सदस्य सहित ४७ सदस्यीय नगर सभा रहेको छ, जसले स्थानीय नीति, योजना, कार्यक्रम तथा बजेट स्वीकृत गर्ने कार्य गर्दछ । गरुडा नगरपालिकाले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, बजेट तथा योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । नगरपालिकाले आर्थिक प्रशासन तथा वित्तीय अनुशासन कायम गर्न आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, राजस्व संकलन तथा व्यवस्थापन ऐन, विनियोजन ऐन, कर तथा शुल्क निर्धारण ऐन, खरिद व्यवस्थापन कार्यविधि, योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन कार्यविधि, सार्वजनिक सुनुवाइ तथा सामाजिक परीक्षण कार्यविधि, न्यायिक समिति सञ्चालन कार्यविधि, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, फोहोरमैला व्यवस्थापन ऐन, शिक्षा ऐन, स्वास्थ्य तथा सरसफाइ सम्बन्धी नीति लगायतका कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । कार्यप्रणालीका दृष्टिले नगरपालिकाले योजना तर्जुमादेखि कार्यान्वयनसम्म सहभागीमूलक पद्धति अवलम्बन गरेको छ । प्रत्येक वर्ष वडा स्तरबाट योजना संकलन गरी वडा समिति, विषयगत समिति, नगर कार्यपालिका तथा नगर सभाबाट स्वीकृत गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिन्छ । विकास आयोजनाहरू उपभोक्ता समिति, ठेक्का प्रक्रिया वा प्रत्यक्ष कार्यान्वयन प्रणालीमार्फत सञ्चालन गरिन्छन् । सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन नगरपालिकाले ९ वटा वडा कार्यालय मार्फत नागरिकता सिफारिस, जन्म-मृत्यु दर्ता, नाता प्रमाणित, सामाजिक सुरक्षा वितरण, व्यवसाय दर्ता तथा कर संकलन लगायतका सेवाहरू उपलब्ध गराउँदै आएको छ । उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार एक आर्थिक वर्षमा १,६८३ वटा नागरिकता सिफारिस, १,७७१ वटा नाता प्रमाणित, ५८ वटा नक्सापास तथा १५,८९१ वटा अन्य सिफारिसहरू जारी गरिएको देखिन्छ, जसले नगरपालिकाको सेवा प्रवाह प्रणाली सक्रिय र नागरिकमुखी रहेको संकेत गर्दछ । आर्थिक व्यवस्थापनतर्फ नगरपालिकाले सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन प्रणाली (SuTRA), विद्युतीय खरिद प्रणाली (e-GP), व्यक्तिगत घटना दर्ता प्रणाली तथा सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको प्रयोग गर्दै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा नगरपालिकाले रु. ५१.८३ करोड आय तथा रु. ५९.९४ करोड व्यय गरेको देखिन्छ । यसले नगरपालिकाले आफ्नो नीति, कार्यक्रम तथा विकास आयोजनाहरूलाई कानुनी तथा वित्तीय व्यवस्थाअनुसार सञ्चालन गरिरहेको पुष्टि गर्दछ । समग्रमा गरुडा नगरपालिकाका ऐन, नीति, नियम तथा कार्यप्रणालीहरू स्थानीय शासनलाई पारदर्शी, उत्तरदायी, सहभागीमूलक तथा परिणाममुखी बनाउन केन्द्रित रहेका छन् । नगरपालिकाले स्थानीय आवश्यकता र प्राथमिकताका आधारमा कानुनी संरचना निर्माण गर्दै सेवा प्रवाह, विकास व्यवस्थापन, वित्तीय अनुशासन तथा सुशासन प्रवर्द्धनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ ।

८.४.१ नगरपालिका स्वीकृत ऐन, नीति, नियम, निर्देशिका तथा मापदण्डहरू

गरुडा नगरपालिकाले नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ तथा अन्य संघीय र प्रदेश कानूनअनुसार स्थानीय शासन सञ्चालन गर्दै आएको छ। नगर सभाबाट स्वीकृत विभिन्न ऐन, नीति, नियम, निर्देशिका तथा मापदण्डहरू कार्यान्वयनमा रहेका छन्। आर्थिक ऐन, विनियोजन ऐन, राजस्व व्यवस्थापन ऐन तथा खरिद सम्बन्धी कार्यविधिले वित्तीय अनुशासन कायम गर्न सहयोग पुऱ्याएका छन्। शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, पशुपालन, वातावरण, महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी नीतिहरूले क्षेत्रगत विकासलाई मार्गदर्शन गरेका छन्। भवन निर्माण मापदण्ड, सार्वजनिक सुनुवाइ निर्देशिका तथा उपभोक्ता समिति कार्यविधिले सेवा प्रवाहलाई पारदर्शी, उत्तरदायी र नागरिकमैत्री बनाएका छन्। नगरपालिकाले २५ भन्दा बढी ऐन, नीति, नियम, निर्देशिका तथा कार्यविधिहरू कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। यी कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाले स्थानीय सरकार सञ्चालनलाई व्यवस्थित, प्रभावकारी र सुशासनमुखी बनाउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन्। विस्तृत विवरण तालिका १२३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका १२३: नगरपालिकाका स्वीकृत ऐन, नीति, नियम, निर्देशिका तथा मापदण्डहरूको विवरण

क्र.सं.	ऐन/नीति/नियम/निर्देशिका/मापदण्ड	स्वीकृत निकाय	उद्देश्य/कार्य क्षेत्र
१	आर्थिक ऐन	नगर सभा	कर, शुल्क, दस्तुर तथा राजस्व संकलन व्यवस्थापन
२	विनियोजन ऐन	नगर सभा	वार्षिक बजेट तथा खर्च व्यवस्थापन
३	राजस्व व्यवस्थापन ऐन	नगर सभा	स्थानीय राजस्वको निर्धारण, संकलन तथा परिचालन
४	शिक्षा ऐन	नगर सभा	विद्यालय सञ्चालन तथा शैक्षिक व्यवस्थापन
५	स्वास्थ्य तथा सरसफाइ ऐन	नगर सभा	स्वास्थ्य सेवा तथा सरसफाइ व्यवस्थापन
६	फोहोरमैला व्यवस्थापन ऐन	नगर सभा	फोहोर संकलन, प्रशोधन तथा व्यवस्थापन
७	विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन	नगर सभा	विपद् पूर्वतयारी, उद्धार तथा पुनःस्थापना
८	न्यायिक समिति कार्यविधि	न्यायिक समिति/नगर सभा	स्थानीय विवाद समाधान तथा मेलमिलाप
९	योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन कार्यविधि	नगर कार्यपालिका	योजना छनोट, कार्यान्वयन तथा अनुगमन
१०	सार्वजनिक खरिद कार्यविधि	नगर कार्यपालिका	खरिद तथा ठेक्का व्यवस्थापन
११	उपभोक्ता समिति गठन तथा परिचालन कार्यविधि	नगर कार्यपालिका	विकास योजना कार्यान्वयन
१२	सामाजिक सुरक्षा सञ्चालन कार्यविधि	नगर कार्यपालिका	सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण
१३	कृषि विकास नीति	नगर कार्यपालिका	कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि
१४	पशु सेवा तथा पशुपालन प्रवर्द्धन नीति	नगर कार्यपालिका	पशुपालन विकास तथा पशु स्वास्थ्य सेवा
१५	सहकारी नीति	नगर कार्यपालिका	सहकारी संस्था नियमन तथा प्रवर्द्धन
१६	महिला तथा बालबालिका विकास नीति	नगर कार्यपालिका	लैङ्गिक समानता तथा बाल संरक्षण
१७	युवा तथा खेलकुद नीति	नगर कार्यपालिका	युवा सशक्तीकरण तथा खेलकुद विकास
१८	वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन नीति	नगर कार्यपालिका	वातावरण संरक्षण तथा जलवायु अनुकूलन
१९	सूचना तथा सञ्चार नीति	नगर कार्यपालिका	सूचना प्रवाह तथा डिजिटल सेवा
२०	कर्मचारी सेवा सञ्चालन सम्बन्धी नियमावली	नगर कार्यपालिका	कर्मचारी प्रशासन तथा सेवा व्यवस्थापन
२१	भवन निर्माण मापदण्ड	नगर कार्यपालिका	नक्सापास तथा भवन निर्माण नियमन
२२	बजार व्यवस्थापन निर्देशिका	नगर कार्यपालिका	बजार अनुगमन तथा व्यवसाय व्यवस्थापन
२३	सार्वजनिक सुनुवाइ तथा सामाजिक परीक्षण निर्देशिका	नगर कार्यपालिका	सुशासन तथा जनउत्तरदायित्व प्रवर्द्धन
२४	टोल विकास संस्था गठन तथा परिचालन निर्देशिका	नगर कार्यपालिका	समुदाय परिचालन तथा स्थानीय सहभागिता
२५	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण (GESI) नीति	नगर कार्यपालिका	समावेशी विकास तथा लक्षित वर्गको सशक्तीकरण

८.४.२ विगत ३ वर्षको प्रमुख आयोजना तथा कार्यक्रम तथा कार्यसम्पादनको अवस्था

गरुडा नगरपालिकाले आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ देखि २०८०/०८१ सम्म पूर्वाधार विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा, कृषि, सरसफाइ तथा रोजगार प्रवर्द्धनका क्षेत्रमा विभिन्न कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू सञ्चालन गरेको छ । लेखापरीक्षण प्रतिवेदन तथा वार्षिक प्रगति विवरणका आधारमा प्रमुख कार्यक्रमहरूको अवस्था निम्नानुसार तालिका १२४, १२५ तथा १२६ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

विगत तीन वर्षमा गरुडा नगरपालिकाले पूर्वाधार विकास, सामाजिक सुरक्षा, शिक्षा तथा स्वास्थ्य क्षेत्रलाई उच्च प्राथमिकता दिएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा कुल रु. ८८.८३ करोड आय र रु. ७९.९३ करोड व्यय भएको थियो भने २०८०/०८१ मा आय घटेर रु. ५९.८३ करोड पुगेको छ । यद्यपि सार्वजनिक निर्माणतर्फ मात्र रु. ९४.५९ करोड खर्च भएकोले नगरपालिकाले सडक, नाला, भवन तथा अन्य पूर्वाधार विकासलाई प्राथमिकतामा राखेको स्पष्ट हुन्छ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम, शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवाको निरन्तर सञ्चालनले नगरपालिकाको सेवा प्रवाह क्षमता सुदृढ भएको देखिन्छ । समग्रमा गरुडा नगरपालिकाका प्रमुख आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको कार्यसम्पादन अवस्था सन्तोषजनकदेखि राम्रो रहेको देखिन्छ, यद्यपि आन्तरिक आय वृद्धि तथा पूँजीगत खर्चको प्रभावकारितामा थप सुधार आवश्यक रहेको छ ।

तालिका १२४: विगत ३ वर्षको प्रमुख आयोजना तथा कार्यक्रम तथा कार्यसम्पादनको अवस्था

क्र.सं.	आयोजना/कार्यक्रम	आ.व. २०७८/०७९	आ.व. २०७९/०८०	आ.व. २०८०/०८१	कार्यसम्पादनको अवस्था
१	सडक, नाला तथा पूर्वाधार निर्माण	रु. १४.२४ करोड	रु. १२.५० करोड*	रु. १४.५९ करोड	अधिकांश आयोजना सम्पन्न, केही बहुवर्षीय आयोजना सञ्चालनमा
२	शिक्षा क्षेत्र कार्यक्रम	रु. २०.३३ करोड	निरन्तर	निरन्तर	विद्यालय सञ्चालन, छात्रवृत्ति तथा शैक्षिक सुधार कार्यक्रम
३	स्वास्थ्य तथा सरसफाइ कार्यक्रम	रु. ३ करोडभन्दा बढी*	निरन्तर	निरन्तर	आधारभूत स्वास्थ्य सेवा, खोप तथा मातृ-शिशु स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन
४	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	रु. २२.३७ करोड	निरन्तर	रु. १.२३ करोड (स्थानीय खर्च शीर्षक)	लक्षित वर्गलाई नियमित भत्ता वितरण
५	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम	सञ्चालन	सञ्चालन	सञ्चालन	बेरोजगार युवालाई अस्थायी रोजगारी उपलब्ध
६	कृषि विकास कार्यक्रम	अनुदान तथा तालिम	अनुदान तथा तालिम	अनुदान तथा तालिम	कृषक समूहलाई प्राविधिक सहयोग
७	पशुपालन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	सञ्चालन	सञ्चालन	सञ्चालन	खोप, कृत्रिम गर्भधान तथा पशु स्वास्थ्य सेवा
८	खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना	सञ्चालन	सञ्चालन	सञ्चालन	विभिन्न वडामा खानेपानी तथा सरसफाइ पूर्वाधार सुधार
९	विपद् व्यवस्थापन कार्यक्रम	सञ्चालन	सञ्चालन	सञ्चालन	राहत, उद्धार तथा विपद् तयारी कार्यक्रम
१०	महिला, बालबालिका तथा सामाजिक विकास कार्यक्रम	सञ्चालन	सञ्चालन	सञ्चालन	क्षमता विकास, सशक्तीकरण तथा लक्षित कार्यक्रम

तालिका १२५: विगत ३ वर्षको वित्तीय तथा कार्यसम्पादन अवस्था

विवरण	२०७८/०७९	२०७९/०८०	२०८०/०८१
कुल आय (रु.)	८८.८३ करोड	७६.४८ करोड	५९.८३ करोड
कुल व्यय (रु.)	७९.९३ करोड	५७.४२ करोड	५९.९४ करोड
वर्षान्त मौज्जात (रु.)	९.७० करोड	९.७० करोड	२.३६ करोड
प्रमुख लगानी क्षेत्र	सामाजिक सुरक्षा, शिक्षा, पूर्वाधार	पूर्वाधार, प्रशासन, सामाजिक सेवा	सार्वजनिक निर्माण, प्रशासनिक सेवा

तालिका १२६: क्षेत्रगत कार्यसम्पादन

क्षेत्र	प्रमुख उपलब्धि	अवस्था
पूर्वाधार विकास	सडक, नाला, भवन तथा सार्वजनिक संरचना निर्माण	सन्तोषजनक
शिक्षा	विद्यालय सञ्चालन, छात्रवृत्ति तथा शैक्षिक व्यवस्थापन	सन्तोषजनक
स्वास्थ्य	खोप, पोषण तथा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा विस्तार	सन्तोषजनक
सामाजिक सुरक्षा	ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई भत्ता वितरण	प्रभावकारी
कृषि तथा पशुपालन	कृषक तथा पशुपालक समूहलाई अनुदान तथा प्राविधिक सेवा	मध्यमदेखि राम्रो
सुशासन तथा सेवा प्रवाह	डिजिटल प्रणाली, सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाइ	सुधारोन्मुख
रोजगार तथा उद्यम	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम तथा सीप विकास कार्यक्रम	मध्यम

८.४.३ नगरपालिकाले संचालन गरेका प्रमुख कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू

गरुडा नगरपालिकाले विगत केही वर्षदेखि स्थानीय आवश्यकता तथा प्राथमिकताका आधारमा पूर्वाधार विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा, कृषि, पशुपालन, रोजगार तथा सामाजिक विकाससँग सम्बन्धित विभिन्न प्रमुख कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । नगरपालिकाको वार्षिक बजेट तथा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन अनुसार सडक, नाला, कल्भर्ट, भवन निर्माण तथा सार्वजनिक पूर्वाधार विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिइएको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा मात्र सार्वजनिक निर्माण तथा पूर्वाधार विकासतर्फ रु. १४ करोड ५१ लाख १९ हजार २९३ खर्च गरिएको छ । यस अवधिमा वडा तथा बस्तीस्तरमा सडक स्तरोन्नति, ढल तथा नाला निर्माण, सामुदायिक भवन निर्माण तथा सार्वजनिक सेवा केन्द्रहरूको सुधारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन् ।

शिक्षा क्षेत्र नगरपालिकाको अर्को प्रमुख प्राथमिकता रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा संघीय सशर्त अनुदानअन्तर्गत विद्यालय सञ्चालन, शिक्षक व्यवस्थापन, छात्रवृत्ति तथा शैक्षिक गुणस्तर सुधार कार्यक्रमका लागि रु. २० करोडभन्दा बढी रकम परिचालन गरिएको थियो । नगरपालिकाभित्र रहेका सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक वातावरण सुधार, विद्यालय भवन मर्मत तथा शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा सञ्चालन गरिएका छन् । स्वास्थ्य क्षेत्रमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा, खोप कार्यक्रम, सुरक्षित मातृत्व सेवा, पोषण कार्यक्रम तथा सरसफाइ प्रवर्द्धनका गतिविधिहरू सञ्चालन गरिएका छन् । नगरपालिकाले स्वास्थ्य चौकी तथा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू मार्फत हजारौं नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । स्वास्थ्य तथा सरसफाइ सम्बन्धी कार्यक्रमहरूका लागि प्रत्येक वर्ष उल्लेखनीय बजेट विनियोजन गरिँदै आएको छ ।

सामाजिक सुरक्षातर्फ गरुडा नगरपालिकाले ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा अन्य लक्षित वर्गलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण गर्दै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमअन्तर्गत मात्र रु. २२ करोड ३७ लाख २९ हजार ९०१ खर्च भएको थियो, जुन नगरपालिकाको सबैभन्दा ठूलो सामाजिक कार्यक्रममध्ये एक हो । यस कार्यक्रमबाट हजारौं लाभग्राही प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित भएका छन् ।

कृषि तथा पशुपालन क्षेत्रमा कृषक समूह तथा पशुपालकहरूलाई उन्नत बीउबिजन, कृषि सामग्री, तालिम, प्राविधिक सहयोग, पशु खोप तथा कृत्रिम गर्भाधान सेवाहरू प्रदान गरिएको छ । नगरपालिकाभित्र ४५ भन्दा बढी कृषक समूह

तथा १८ भन्दा बढी पशुपालक समूह सक्रिय रहेका छन् । कृषि उत्पादन वृद्धि तथा आयआर्जनमा टेवा पुऱ्याउन विभिन्न अनुदान तथा क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिएका छन् ।

रोजगार तथा उद्यम विकासतर्फ प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम, सीप विकास तालिम तथा स्वरोजगार प्रवर्द्धन कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन् । त्यसैगरी महिला तथा बालबालिका विकास, युवा सशक्तीकरण, विपद् जोखिम न्यूनीकरण, खानेपानी तथा सरसफाइ, वातावरण संरक्षण तथा सामाजिक समावेशीकरणका कार्यक्रमहरू पनि नियमित रूपमा सञ्चालन हुँदै आएका छन् । नगरपालिकाले ९ वटै वडामा विकास तथा सेवा प्रवाहका कार्यक्रम विस्तार गर्दै स्थानीय नागरिकको जीवनस्तर सुधार, आर्थिक सशक्तीकरण तथा दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्ने प्रयास गरिरहेको छ । समग्रमा पूर्वाधार विकास, सामाजिक सुरक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा कृषि क्षेत्र गरुडा नगरपालिकाले सञ्चालन गरेका प्रमुख कार्यक्रम तथा आयोजनाका मुख्य क्षेत्रहरूका रूपमा रहेका छन् ।

८.४.४ नगर कार्यपालिका कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारी

गरुडा नगरपालिका कार्यालय तथा वडाहरूमा समेत गरी जम्मा १४६ जना कर्मचारीहरू कार्यरत छन् जस मध्ये २७ जना महिला तथा ११९ जना पुरुष रहेका छन् । विस्तृत विवरण तालिका १२७ मा दिइएको छ ।

तालिका १२७: नगरपालिकामा कार्यरत कर्मचारी विवरण

क्र.सं.	कर्मचारीको नाम	दर्जा	शाखा	लिंग
१	मुहम्मद मस्ताक आलम	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	प्रमुख प्र.अ. (अधिकृत आठौ तह)	पुरुष
२	प्रविण कुमार भा	जनस्वास्थ्य अधिकृत सातौ	स्वास्थ्य शाखा	पुरुष
३	सरोज गौतम	शिक्षा अधिकृत सातौ	शिक्षा शाखा प्रमुख	पुरुष
४	कुमार ठाकुर	लेखा अधिकृत	लेखा शाखा	पुरुष
५	धिरेंद्र प्रसाद यादव	अधिकृत स्तर छैठौ	प्रशासन शाखा	पुरुष
६	शेख अल्ताफ	प्राविधिक सहायक पाँचौ	रोजगार सेवा केन्द्र	पुरुष
७	मुकेश कुमार साह	सामान्य प्रशासन शाखा		पुरुष
८	पवन कुमार गुप्ता	ना.प. से.प्रा. चौथौ	पशु सेवा शाखा	पुरुष
९	विजय यादव	सि.अहेव छैठौ (तथ्यांक फोकल पर्सन)	स्वास्थ्य शाखा	पुरुष
१०	प्रमोद कुमार चौरसिया	सब इन्जिनियर	प्राविधिक शाखा	पुरुष
११	शेख चाँद अलि	शिक्षा सहसंयोजक	शिक्षा शाखा	पुरुष
१२	रामराज प्रसाद कुहवाहा	अमिन सहायक स्तर चौथो	प्राविधिक शाखा	पुरुष
१३	ममता कुमारी साह	वित्तिय साक्षरता सहजकर्ता	सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम	महिला
१४	नेहा कुमारी	मनोसामाजिक परामर्शकर्ता	सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम	महिला
१५	विन्दा धामी	हेभी सवारी चालक		पुरुष
१६	राम एकवाल सहनी	कार्यालय सहयोगी		पुरुष
१७	सत्यनारायण सहनी	लेखापाल	लेखा शाखा	पुरुष

१८	रामानन्द सहनी	ना.सु.	जिन्सी शाखा प्रमुख	पुरुष
१९	विनोद दास तत्मा	वडा सचिव		पुरुष
२०	संतोष कुमार साह	एम. आई एस अपरेटर	पञ्जिकरण शाखा	पुरुष
२१	लालबाबु राय यादव	वडा सचिव		पुरुष
२२	महेन्द्र राउत भेडियर	वडा सचिव		पुरुष
२३	खिरोधन सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	प्रशासन शाखा	पुरुष
२४	राज बहादुर ठाकुर	वडा सचिव		पुरुष
२५	श्रुती कुमारी जयसवाल	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	प्रशासन शाखा	महिला
२६	राम कुमारी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	प्रशासन शाखा	महिला
२७	राज नारायण यादव	वडा सचिव		पुरुष
२८	राजु विक्रम साह	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	योजना शाखा	पुरुष
२९	विजय कुमार सिंह	वडा सचिव		पुरुष
३०	जय रन्जन यादव	सब इन्जिनियर	प्राविधिक शाखा	पुरुष
३१	जित मोहन दास	वडा सचिव		पुरुष
३२	रुप नारायण महतो	वडा सचिव		पुरुष
३३	अब्दुल मनान अंसारी	सब इन्जिनियर	प्राविधिक शाखा	पुरुष
३४	मौजेलाल राय यादव	वडा सचिव		पुरुष
३५	प्रज्जवल विक्रम साह	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	स्वास्थ्य शाखा	पुरुष
३६	रंजित कुमार सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	पञ्जिकरण शाखा	पुरुष
३७	संजय कुमार	ईन्जिनियर छैठो	प्राविधिक शाखा	पुरुष
३८	रवि कुमार	ईन्जिनियर	प्राविधिक शाखा	पुरुष
३९	किशुन चौधरी थारु	रिटर्नी स्वयमसेवक	सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम	पुरुष
४०	प्रमानन्द साह	सूचना तथा प्राविधिक	सूचना तथा संचार शाखा	पुरुष
४१	लालबाबु राम	रिटर्नी स्वयमसेवक	सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम	पुरुष
४२	अमित कुमार जयसवाल	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	जिन्सी शाखा	पुरुष
४३	विकास कुमार भा	अधिकृत स्तर छैठौं	रोजगार शाखा प्रमुख	पुरुष
४४	सत्यनारायण साह	सि.अहेव छैठौं	स्वास्थ्य शाखा	पुरुष
४५	विजय कुमार साह	रोजगार सहायक पाँचौं	रोजगार सेवा केन्द्र	पुरुष
४६	सोनी सोनार	उच्चम विकास सहजकर्ता	लघु उद्यम विकास शाखा	महिला
४७	ममता देवी साह	अधिकृत स्तर छैठौं	स्वास्थ्य शाखा	महिला
४८	आरती कुमारी जयसवाल	एम. आई एस अपरेटर		महिला
४९	रामएकवाल सहनी	कार्यालय सहयोगी	नगर प्रमुखको सचिवालय	पुरुष

५०	संजिव कुमार सहनी	फिल्ड एशिष्टेन्ट		पुरुष
५१	हरि प्रसाद पोखरेल	कार्यालय सहयोगी	सामान्य प्रशासन शाखा	पुरुष
५२	जीवेश कुमार यादव	कार्यालय सहयोगी	आर्थिक प्रशासन शाखा	पुरुष
५३	अरुण पासवान	कार्यालय सहयोगी	योजना शाखा	पुरुष
५४	सावित्री कुमारी	कार्यालय सहयोगी		महिला
५५	मन्तेश कुमारी यादव	कार्यालय सहयोगी	नगर उपप्रमुखको सचिवालय	महिला
५६	विगु राउत	रिटर्नी स्वयमसेवक		पुरुष
५७	जितेन्द्र प्रसाद यादव	हलुका सवारी चालक		पुरुष
५८	अर्जन राय यादव	योजना सुपरभाइजर		पुरुष
५९	रोहित कुमार जयसवाल	खा.प.स.ट (प्लम्बर)		पुरुष
६०	धर्मेन्द्र कुमार पासवान	पशु सेवा सहायकस्तर चौथो		पुरुष
६१	पवनकान्त सहनी	कृषि सेवा सहायक स्तर चौथो		पुरुष
६२	उमेश कुमार दास तत्मा	कम्प्युटर अपरेटर (पाँचौ)		पुरुष
६३	महेश कुमार सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
६४	राज कुमार सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
६५	शेख एमाम हुसैन	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
६६	केदार कुमार साह कानु	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
६७	सिकिन्द्र सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
६८	देवेन्द्र प्रसाद यादव	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
६९	जितेन्द्र कुमार यादव	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
७०	अनिद कुमार पाल	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
७१	चिरजित्री साह	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
७२	पिन्दु कुमार शर्मा	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
७३	सावित्री कुमारी यादव	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		महिला
७४	गोविन्द कुमार ठाकुर	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
७५	सुरेन्द्र साह	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
७६	पवन कुमार जयसवाल	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
७७	काफिल अहमद अंसारी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
७८	लालबाबु दास	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
७९	बिबेकानन्द कुमार सहनी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
८०	हेमन्त कुमार साह	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
८१	अर्जुन लामा	सवारी चालक (नगर प्रमुख)		पुरुष

८२	बुधार्ई राय यादव	ट्रेक्टर चालक		पुरुष
८३	रविन्द्र पटेल	हलुका सवारी चालक		पुरुष
८४	राम अयोध्या राय यादव	ट्रेक्टर चालक		पुरुष
८५	रविन्द्र ससाद चौधरी	एमबुलेन्स चालक		पुरुष
८६	रौशन कुमार यादव	जे.सि.वि. चालक		पुरुष
८७	रमेश कुमार यादव	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
८८	अनिता कुमारी देवी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		महिला
८९	शेख प्रवेज आलम	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		पुरुष
९०	जिवेश कुमार यादव	कार्यालय सहयोगी		पुरुष
९१	अरुण कुमार जयसवाल	कार्यालय सहयोगी		पुरुष
९२	रामबाबु कुमार सहनी	उद्यम विकास सहयोगी		पुरुष
९३	निरज कुमार गुप्ता	पोषण सहजकर्ता		पुरुष
९४	केदार ठाकुर लोहार	नगर प्रहरी हबलदार		पुरुष
९५	राम नारायण साह	नगर प्रहरी हबलदार		पुरुष
९६	सन्तोष कुमार साह	नगर प्रहरी जवान		पुरुष
९७	धर्मेन्द्र कुमार सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष
९८	कमलेश कुमार सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष
९९	जल्सा कुमारी चौधरी	नगर प्रहरी जवान		महिला
१००	मदन सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष
१०१	मनिलाल सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष
१०२	संगिता देवी राम	नगर प्रहरी जवान		महिला
१०३	अनिल कुमार सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष
१०४	दुर्गा कुमार साह कानु	नगर प्रहरी जवान		पुरुष
१०५	राजन कुमार पाल	नगर प्रहरी जवान		पुरुष
१०६	विनोद राय यादव	नगर प्रहरी जवान		पुरुष
१०७	राजु सहनी	नगर प्रहरी जवान		पुरुष
१०८	सुमन देवी	स्वीपर		महिला
१०९	चम्पा कुमारी देवी	स्वीपर		महिला
११०	रामएकवाल मली	स्वीपर		पुरुष
१११	ललाशा देवी	स्वीपर		महिला
११२	अजयकुमार मली	स्वीपर		पुरुष
११३	सविता कुमारी	स्वीपर		महिला

११४	उर्मिला देवी	स्वीपर		महिला
११५	नागेन्द्रमली डोम	स्वीपर		पुरुष
११६	अजय मली	स्वीपर		पुरुष
११७	प्रभु मली डोम	स्वीपर		पुरुष
११८	राजु मली डोम	स्वीपर		पुरुष
११९	विनोद कुमार मली	स्वीपर		पुरुष
१२०	संजिव कुमार मली	स्वीपर		पुरुष
१२१	जसोधिया देवी	स्वीपर		महिला
१२२	साहेब मली डोम	स्वीपर		पुरुष
१२३	उपेन्द्र मली डोम	स्वीपर		पुरुष
१२४	मनोज मली डोम	स्वीपर		पुरुष
१२५	अजय मली डोम	स्वीपर		पुरुष
१२६	अच्छेलाल मली डोम	स्वीपर		पुरुष
१२७	संतोष कुमार मली	स्वीपर		पुरुष
१२८	मिना कुमारी मली	स्वीपर		महिला
१२९	मोहित मली	स्वीपर		पुरुष
१३०	बजरंगी मली डोम	स्वीपर		पुरुष
१३१	लालबाबु मली	स्वीपर		पुरुष
१३२	संजय मली डोम	स्वीपर		पुरुष
१३३	लडाई मली डोम	स्वीपर		पुरुष
१३४	श्रीचन्द्र कलवार	स्वीपर		पुरुष
१३५	पुकरिया देवी	स्वीपर		महिला
१३६	उमेश मली	स्वीपर		पुरुष
१३७	असमोघ मली	स्वीपर		पुरुष
१३८	विजय मली डोम	स्वीपर		पुरुष
१३९	सविता मलीक	स्वीपर		महिला
१४०	परमशिला देवी	स्वीपर		महिला
१४१	बेदमिया देवी माली	स्वीपर		महिला
१४२	फेकनी देवी	स्वीपर		महिला
१४३	जितेन्द्र मली	स्वीपर		पुरुष
१४४	लालो कुमारी डोम	स्वीपर		महिला
१४५	आरथी कुमारी डोम	स्वीपर		महिला

१४६	संजय कुमार मली	स्वीपर		पुरुष
-----	----------------	--------	--	-------

८.४.५ नगरपालिका भित्र रहेका विशेष संरक्षित क्षेत्र

गरुडा नगरपालिका मुख्यतः घना बस्ती, कृषि भूमि, नदी तथा सार्वजनिक उपयोगका क्षेत्रहरूले बनेको नगरपालिका हो । उपलब्ध स्थानीय अभिलेख, भू-उपयोग नक्सा तथा नगरस्तरीय विवरणका आधारमा नगरपालिका क्षेत्रभित्र जैविक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा वातावरणीय दृष्टिले महत्वपूर्ण केही क्षेत्रहरू विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका क्षेत्रका रूपमा पहिचान गरिएका छन् । यस्ता क्षेत्रहरूको संरक्षणले वातावरणीय सन्तुलन, सांस्कृतिक सम्पदाको जगेर्ना तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा योगदान पुर्याउँछ ।

गरुडा नगरपालिका क्षेत्रभित्र बागमती नदी, भाँझ नदी, सार्वजनिक पोखरी, वन, धार्मिक स्थल तथा खुला क्षेत्रहरू वातावरणीय तथा सामाजिक दृष्टिले महत्वपूर्ण सम्पदाका रूपमा रहेका छन् । विशेषगरी नदी किनार क्षेत्रहरू बाढी तथा कटानको जोखिममा रहने भएकाले संरक्षणको आवश्यकता बढी रहेको छ । त्यसैगरी सार्वजनिक पोखरी तथा सिमसार क्षेत्रहरूले जल पुनर्भरण, जैविक विविधता संरक्षण तथा वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न योगदान पुर्याउँछन् । विस्तृत विवरण तालिका १२८ तथा १२९ मा दिइएको छ ।

नगरपालिकाले खुला क्षेत्र, धार्मिक सम्पदा तथा हरित क्षेत्रहरूको संरक्षण, सरसफाइ तथा व्यवस्थापनका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । विपद् व्यवस्थापनका दृष्टिले वडा नं. ९ लगायतका स्थानहरूमा खुला क्षेत्र पहिचान गरिएको छ, जहाँ आपत्कालीन अवस्थामा अस्थायी आश्रय तथा राहत वितरण केन्द्र सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।

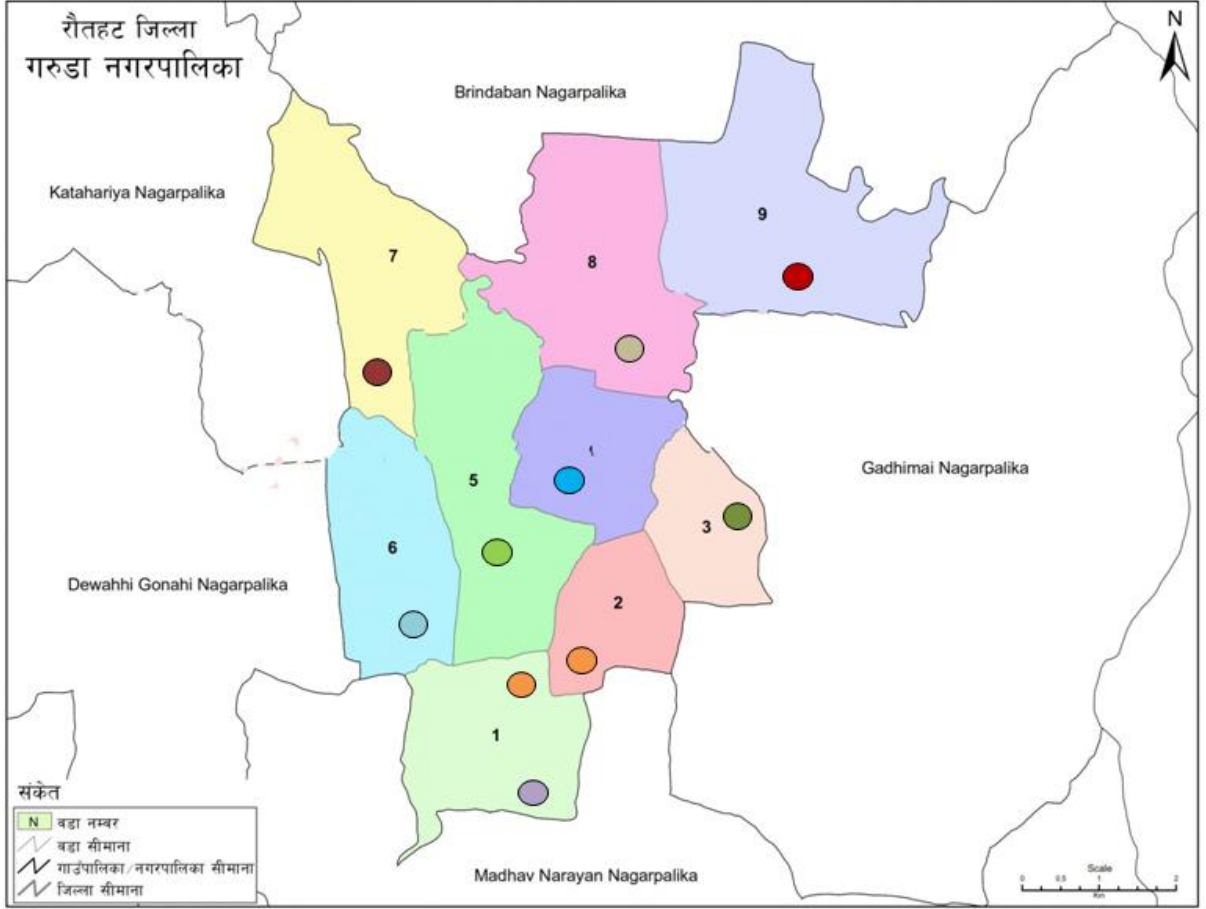
तालिका १२८: नगरपालिका भित्र रहेका विशेष संरक्षित क्षेत्र

क्र.सं.	विशेष संरक्षित क्षेत्र	वडा नं.	ठेगाना / स्थान	क्षेत्रको प्रकार	अनुमानित क्षेत्रफल (हे.)
१	बागमती नदी किनार संरक्षण क्षेत्र	१	बागमती नदी तटीय क्षेत्र	नदी तथा जलाधार संरक्षण	५०.
२	झाँझ नदी तटीय संरक्षण क्षेत्र	१, २	झाँझ नदी आसपास	नदी संरक्षण तथा हरित क्षेत्र	२५.
३	सार्वजनिक वन तथा हरित क्षेत्र	३	वडा नं. ३ आसपास	वन तथा वातावरण संरक्षण	१५.
४	धार्मिक तथा सांस्कृतिक संरक्षण क्षेत्र	४	प्रमुख मन्दिर तथा धार्मिक स्थल परिसर	सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षण	२.
५	खुला क्षेत्र	५	सामुदायिक उपयोग क्षेत्र	जैविक तथा वातावरणीय संरक्षण	१०.
६	सार्वजनिक पोखरी संरक्षण क्षेत्र	६	वडा नं. ६ का परम्परागत पोखरी	जलस्रोत संरक्षण	५.
७	ऐतिहासिक तथा धार्मिक स्थल क्षेत्र	७	स्थानीय धार्मिक स्थल	सांस्कृतिक संरक्षण	१.५
८	जलाधार तथा सिमसार क्षेत्र	८	मौसमी जल जम्मे क्षेत्र	जल तथा जैविक विविधता संरक्षण	८.
९	खुला क्षेत्र तथा विपद् व्यवस्थापन स्थल	९	सार्वजनिक खुला मैदान	विपद् व्यवस्थापन तथा सुरक्षित आश्रय	३.५

तालिका १२९: सरक्षित क्षेत्रको वर्गीकरण

क्षेत्रको प्रकार	संख्या
नदी तथा जलाधार संरक्षण क्षेत्र	२
वन तथा हरित क्षेत्र	२
धार्मिक तथा सांस्कृतिक संरक्षण क्षेत्र	२
पोखरी तथा सिमसार क्षेत्र	२
विपद् व्यवस्थापनका खुला क्षेत्र	१

८.४.६ श्रोत नक्शा

स्रोत: स्थलरूप नक्सा (स्केल १:२२,०००/१:२,००,०००), मापी विभाग र जनसंख्या २०६८, सेंट्रल तथ्यांक विभाग

Projection System: MUTM, Spheroid - Everest 1830
MoFALD, 2074

संकेत विवरण

संकेत	विवरण
●	बागमती नदी किनार संरक्षण क्षेत्र
●	झाँझ नदी तटीय संरक्षण क्षेत्र
●	सार्वजनिक वन तथा हरित क्षेत्र
●	धार्मिक तथा सांस्कृतिक संरक्षण क्षेत्र
●	खुला क्षेत्र
●	सार्वजनिक पोखरी संरक्षण क्षेत्र
●	ऐतिहासिक तथा धार्मिक स्थल क्षेत्र
●	जलाधार तथा सिमसार क्षेत्र
●	खुला क्षेत्र तथा विपद् व्यवस्थापन स्थल